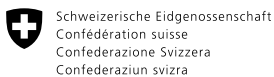

**SIROMAŠTVO,
RURALNOST, ROD:**
ISTRAŽIVANJE
FUNKCIONISANJA
SISTEMA SOCIJALNE
ZAŠTITE U RURALNIM
OBLASTIMA SRBIJE

SIROMAŠTVO, RURALNOST, ROD: ISTRAŽIVANJE FUNKCIONISANJA SISTEMA SOCIJALNE ZAŠTITE U RURALNIM OBLASTIMA SRBIJE

Swiss Agency for Development
and Cooperation SDC

UNIVERSITÉ DE FRIBOURG
UNIVERSITÄT FREIBURG

**SIROMAŠTVO, RURALNOST, ROD:
Istraživanje funkcionisanja sistema
socijalne zaštite u ruralnim oblastima
Srbije**

Uredile:

Sanja Milutinović Bojanić

Jelena Ćeriman

Verica Pavić Zentner

Naslov:

Siromaštvo, ruralnost, rod: Istraživanje funkcionisanja sistema socijalne zaštite u ruralnim oblastima Srbije

Izdavači:

Centar za etiku, pravo i primenjenu filozofiju (CELAP)
Institut za filozofiju i društvenu teoriju Univerziteta u Beogradu (IFDT)

Za izdavača:

dr Petar Bojanić

Uredile:

dr Sanja Milutinović Bojanić
Jelena Ćeriman
Verica Pavić Zentner

Recenzenti:

dr Bojan Aleksov
dr Gëzim Krasniqi
dr Jelena Tanasijević

Dizajn:

Nikola Stevanović

Fotografija na naslovnoj strani: Sanela Bahtijarević

Štampa: Print Solution

Tiraž: 100

ISBN: 978-86-82417-96-5

Radovi u ovoj publikaciji nastali su u okviru RRPP projekta „Gender that Matters: Poverty and Social Inclusion – Social Protection Status in Rural Kosovo* and Serbia.

RRPP promoviše istraživanja u oblasti društvenih nauka na Zapadnom Balkanu (Albanija, Bosna i Hercegovina, Kosovo, Makedonija, Crna Gora i Srbija). Istraživanja u oblasti društvenih nauka pomažu u razumevanju specifičnih reformskih potreba zemalja regiona i dugoročnih posledica različitih javnih politika. Istraživači dobijaju podršku kroz finansiranje istraživanja, metodološke i tematske treninge, kao i kroz otvaranje mogućnosti kroz regionalnu i međunarodnu razmenu i umrežavanje. RRPP programom koordinira i upravlja Institut za Centralnu i Istočnu Evropu (ICEE) Univerziteta u Friburgu (Švajcarska). Program u potpunosti finansira Švajcarska agencija za razvoj i saradnju (SDC), Federalno odeljenje za spoljnu politiku.¹

Mišljenja izražena u ovoj publikaciji su mišljenja autora i autorki i ne izražavaju nužno stavove SDC, niti Univerziteta u Friburgu.

1 Ovaj naziv je bez prejudiciranja statusa i u skladu je sa Rezolucijom Saveta bezbednosti Ujedinjenih nacija 1244/1999 i mišljenjem Međunarodnog suda pravde o Deklaraciji o nezavisnosti Kosova.

SADRŽAJ:

Sanja Milutinović Bojanić UVOD – TEORIJSKA UTEMELJENOST ISTRAŽIVANJA	9
Jelena Ćeriman, Bojan Todorović, Sanja Milutinović Bojanić PREGLED POSTOJEĆEG OKVIRA PRUŽANJA USLUGA SOCIJALNE ZAŠTITE I PODRŠKE U SRBIJI	19
Jelena Ćeriman, Verica Pavić Zentner METODOLOŠKI OKVIR ISTRAŽIVANJA	47
Gazela Pudar Draško, Jelena Ćeriman, Milica Resanović PRISTUP ZAPOŠLJAVANJU I OBRAZOVANJU U RURALNIM OBLASTIMA SRBIJE	65
Mirjana Nećak, Gazela Pudar Draško, Sanja Milutinović Bojanić USLOVI ŽIVOTA I PERCEPCIJA BARIJERA U OSTVARIVANJU PRAVA NA SOCIJALNE USLUGE	86
Gazela Pudar Draško, Bojan Todorović, Mirjana Nećak INFORMISANOST I ZADOVOLJSTVO USLUGAMA SOCIJALNE ZAŠTITE U RURALNIM PODRUČJIMA SRBIJE	122

Gazela Pudar Draško PREPORUKE ZA UNAPREĐENJE ŽIVOTA I USLUGA IZ UGLA SAGOVORNIKA/CA U RURALNIM PODRUČJIMA.	137
Verica Pavić Zentner PERCEPCIJA USLUGA SOCIJALNE ZAŠTITE U SRBIJI IZ PERSPEKTIVE PRUŽAOCA USLUGA SOCIJALNE ZAŠTITE I PODRŠKE	149
Verica Pavić Zentner BARIJERE I MODELI PRILAGOĐAVANJA RADI OSTVARIVANJA KONTINUITETA USLUGA SOCIJALNE ZAŠTITE.	174
Verica Pavić Zentner OSETLJIVE GRUPE, PREDRASUDE I FAKTORI SOCIJALNOG ISKLJUČIVANJA.	204
Beleška o autorima i autorkama.	229

Sanja Milutinović Bojanić

UVOD – TEORIJSKA UTEMELJENOST ISTRAŽIVANJA

Assisted society

Društvo kojem je potrebna asistencija: ili kada umesto o unapređenju odnosa pružalaca/teljki i primalaca/primateljki usluga socijalne zaštite, govorimo o društvu kome je potrebna pomoć u artikulaciji svojih prerogativa prilikom ostvarivanja solidarne socijalne zajednice koja teži pravičnosti i jednakosti.

Socijalni odnosi koje istražujemo dijalektički ulančavaju pružaoce/pružateljke i primaocce/primateljke usluga socijalne zaštite. Intersekcionalni pristup je fokusiran na rod, siromaštvo i ruralnost, odnosno, cilj je nakon terenskog rada i analize podataka doći do uvida o dostupnosti i kvalitetu ponuđene socijalne zaštite depriviranog pretežno ženskog stanovništva (imajući u vidu da se rodne karakteristike ne odnose samo na osobe ženskog pola, već mogu obuhvatati i muški pol ukoliko je osoba sklona pasivnijem i defanzivnom ponašanju), u ruralnim područjima Srbije i na osnovu dobijenog formulisati određene preporuke. Prikaz metodologije istraživanja kao i detaljno, postepeno predočavanje svih elemenata na osnovu kojih je izvedena analiza podataka sa terena, slede nakon kratkog uvodnog dela u kojem će se u većoj meri postavljati pitanja, nego što će biti ponuđeni odgovori i gotove hipoteze. Dakle, neposredno pre pregleda analize sekundarnih podataka, na konceptualnom nivou se pitamo šta strukturalno i funkcionalno otežava ostvarivanje i punu primenjivost razmene socijalnih usluga u željenom obliku u Srbiji.

Socijalni odnosi, moć socijalnog delovanja, socijalne službe, etike brige

Kako je u savremenom društvenom kontekstu u Srbiji uopšte moguće analizirati razloge nestabilnosti međusobnih odnosa i neumoljivu međuzavisnost, kao i uslovljenost delatnih faktora kako pružalaca/pružateljki tako i primalaca/primateljki bilo kog oblika socijalne asistencije i pomoći? Tri modaliteta povezanosti: njihov odnos, međuzavisnost i uslovljenost, potrebno je intrinzično postaviti upravo u analizi onoga što jeste razlog moći delovanja (agency). Delatni

faktori – pored činjenice da je uvek reč paralelno i o osobama koje pružaju uslugu, kao i onima koje ih primaju (kao pojedinci i pojedinke potaknuti izvornom ili naučenom empatijom, vaspitanjem, obrazovanjem) – posmatraju se takođe i u institucionalnom kontekstu, kada se, dakle, pored ličnog angažmana pokreću mehanizmi angažovanja šire zajednice, obezbeđuje infrastruktura u kojoj se razlozi i svrha delovanja ne dovode u pitanje i kada ne dolazi do pozitivnih ili negativnih selekcija, već ostaje primaran poziv da se asistira/obezbedi/omogući konkretna pomoć i asistencija. Stoga će se u rezultatima našeg istraživanja o delatnim akterima sistema socijalne zaštite, prepoznati koga to naši sagovornici/e identifikuju kao one koji su delatni, a kome su neki drugi dodelili delatnost (često se pominje “država kao alfa i omega svih inicijativa i željenih promena”). Jer, upravo zato što jesu upućeni jedni na druge, pružaoci/teljke i primaoci/teljke usmeravaju i oblikuju svoja ponašanja i dugotrajno izgrađuju svoje osobenosti. Čak i ako bismo tematizovali taj odnos pitajući se da li i u kojoj meri, pod kojim uslovima on jeste konzumentski (ukoliko, na primer, govorimo o davaocima/teljka i korisnici/ama [klijentima/klijentkinjama] socijalnih usluga, sasvim u skladu sa savremenim neoliberalnim trendovima) i za koga bi se moglo reći da je vertikalna, opet bismo imali poteškoća u jasnom opisivanju njegovih sadržaja i forme. Da li bi onda i kako bio zamisliv horizontalni odnos toliko željenih filantropskih karakteristika? Da li je, na primer, pomaganje slabijima i nemoćnijima urođeno i jednako raspoređeno u svima nama pojedinačno ili je takvo ponašanje potrebno steći vaspitanjem i tokom obrazovnih procesa²? Ili je i dalje reč, antropološkim jezikom potlača, o razmeni koja započinje na materijalnom nivou ali se svakako nastavlja na simboličkoj ravni, u manifestaciji autoriteta i raspodela moći. Ukoliko se i radi o neprestanom variranju materijalne i simboličke ravni koja utiče na različite nivoe materijalne i/ili simboličke zavisnosti (sa uvođenjem reči *zavisnosti*, ulazimo u afektivne sfere koje prevazilaze psihologiju i duboko zadiru u kognitivnu antropologiju), u kojoj meri, najpre u okvirima porodice a onda i šire zajednice, rodno određene i status devojčice/mlade žene/žene određuju njen socijalni život?

2 Sasvim na margini celokupne studije i istraživanja, važno bi bilo napomenuti da je određenu inspiraciju o oblicima državnog organizovanog planiranja socijalne pomoći u Engleskoj – a u cilju očuvanja srednje klase – ekonomista i reformista William Beveridge (1879-1963), inače predsedavajući *Beveridge report*-a iz 1942. godine, pronalazio i u tekstovima pristalica Eugenike. Reč je o paradoksu sa kojim se i u današnje vreme susrećemo. Da li su motivi koji nas navode na pomoć depriviranim, utilitarne, evolutivne ili neke druge prirode? Sa kojom argumentacijom ih branimo i da li je pitanje pomoći depriviranim, stricto sensu političko ili ideološko pitanje?

Elementi potlača, kao i po mnogim pokazateljima, patrijarhalni kontekst ruralne Srbije³, teško se mogu jednostrano kritikovati a da slojevi analize ne dotaknu paradoks sa kojim postaje jasno da je reč o društvu koje i samo već dugi niz godina, ima potrebu za tutoratom i asistencijom ne samo u organizovanju državne uprave, već i u uređenju (što ne znači i u državnoj kontroli) onih segmenata zajedničkog života koje nazivamo *civilno društvo*. Otuda i sintagma iz naslova, *asistirano društvo*, koja u sebi nema pejorativni prizvuk već zapažanje da je izuzetno teško govoriti o efikasnom provođenju politika socijalne pomoći a pritom ne biti svestan da društvo, odnosno država, o kojima je reč, funkcionalno ili organizaciono takođe zahtevaju punu i zdravu asistenciju. Kada govorimo o zdravoj asistenciji, napomenimo kratko da ne mislimo na neracionalno ili iracionalno poslušništvo državi, čak ni na suprotstavljanje njenom, moguće je, opresivnom aparatu, već na obrazložene mere koje bi bile primenjive i formirane po meri pojedinca/pojedinke (kako onoga koji je u ulozi pružaoca/teljke usluge tako i primaoca/primateljke), u društvu sklonom pravičnosti i jednakosti. Zdrava asistencija bi u okvirima razmatranja socijalnih usluga, mogla obuhvatati osnaživanje i podržavanje svih oblika otpora prema seksizmu (u odnosu na rod), klasizmu (u odnosu na kategoriju siromaštva) i ruralizmu (nižeg ili pejorativnog vrednovanja bilo koga koji ne dolazi iz urbane sredine), ali i ejdžizmu (*ageism*) koji kao pojava nije isključivo vezana za starost kao period života u kojem dolazi do opadanja životnih funkcija, već nastaje mnogo ranije, kada osoba gubitkom profesionalne aktivnosti propada u sistemu socijalnih odnosa i kada, u najboljem slučaju, prepuštena porodici polako nestaje u socijalnom kontekstu tržišta rada. Starosna diskriminacija, međutim, može jednako biti usmerena i obrnuto, prema mladima, kada se pojavljuju predrasude da mlada osoba ne može dobro obavljati neki posao zbog nedovoljnog ili nikakvog iskustva.

Da li bi stoga, bilo realno očekivati da zdrava asistencija uključuje konkretan zajednički rad javne uprave i civilnog društva, zasnovan na preuzimanju pozitivnih iskustava i u njihovoj logističkoj saradnji? Na koji način bi se to moglo postići i preneti u život, kako bi se mogle pokrenuti i pretočiti u delovanje, sve ove sintagme «zdrave asistencije», «zajedničkog rada», «logističke saradnje» «preuzimanja pozitivnih iskustava»? Čini se ipak da floskula sa kojom se društvo u Srbiji opisuje kao tranziciono, što jeste jednodimenzionalno određenje za pojave isključivo ekonomsko-političkog karaktera kada dolazi do *kapitalističke konsolidacije*⁴ (videti

3 Videti tekstove Jelene Pešić "Persistence of Traditionalist Value Orientations in Serbia" (2006) i "Patrijarhalnost na Zapadnom Balkanu, Komparativna analiza vrednosnih orijentacija" (2009).

4 Videti tekst Mladena Lazića u zborniku o lavirintima tranzicije, Stojiljkovic (2012), kao i tekstove o post-socijalističkoj transformaciji i vrednostima, Lazić (2011a); Lazić (2011b).

tekstove Mladena Lazića), naprosto maskira upravo ona kulturološka i vrednosna obeležja koja, na primer, siromašne devojčice/mlade žene/žene iz ruralne sredine, dodatno depriviraju jer nedovoljno preciziraju pored ekonomskih, upravo rodne osobenosti u pružanju odnosno, davanju socijalnih usluga. Jedna od ambicija našeg istraživanja je i u demaskiranju, demontiranju znakova sa kojima rod/siromaštvo/ruralnost čine da je životni vek depriviranih, najčešće ženskih osoba koje žive u ruralnoj sredini, kraći, nekvalitetniji ali i izložen različitim oblicima simboličkih negacija (nesigurnosti i sindroma manje vrednosti, ako ne i beznačajnosti u odnosu na druge osobe u zajednici). Pored rešenja koje bi vodilo ka njihovom ekonomskom osnaživanju, jednako važno bi bilo, na primer, omogućiti im da saznaju više o funkcionalnosti svog tela, o svojoj seksualnosti, planiranju porodice i reprodukcije, osnažiti ih u simboličkom smislu prepoznavanja sopstvenih vrednosti i sklonosti (bilo ka fizičkom ili duhovnom radu). Ekonomska osnaženost i uslovno finansijska nezavisnost devojčice/mlade žene/žene pospešuju jačanje njene moći odlučivanja u porodici i zajednici, uz značajnu napomenu da se dodatna dimenzija ekonomske osnaženosti ogleda upravo u prepoznavanju neplaćenog rada osobe koja na taj način poprima ekonomske i simboličke osobenosti. Činjenica je da rad/posao/zarađivanje novca jesu poželjni i najčešće izazivaju najmanje otpora što značajno utiče i na ostale oblike osnaživanja a da se istovremeno može polemizirati da li neko uopšte može doći do tačke zarađivanja novca, a da prethodno nije na neki afektivni ili drugi način osnažen. Značajno bi bilo sadržajno ih angažovati u lokalnoj zajednici, povezati ih na mestima na kojima se čini da su nepovezive, motivisati ih da u svom životu prepoznaju svoju kreativnu stranu. Pored deklarativnog dela ovakvih angažmana, jasna je činjenica da je u realizaciji procesa osnaživanja potrebno motivisati kako primaocice/teljke, tako i pružaocice/teljke socijalnih usluga. Navedena pitanja i primeri samo delimično upućuju na ono što nas očekuje tokom analize, dok bismo sada u postavljanju konceptualnog okvira mogli naprosto reći da dihotomija moći delovanja pružalaca/pružateljki i primalaca/primateljki socijalnih usluga nije uslovljena nekom prirodnom logikom očigledne razmene usluga. Čak problem nije u ne/postojanju i ne/buđenju empatije i solidarnosti među njima. Nije reč ni o činjenici da u periodu tranzicije, tokom opšte promene paradigme vrednosti koja nužno prouzrokuje krizu onih vrednosti koje nestaju ali i nekih drugih koje nastaju, prilikom izgradnje socijalnih odnosa sa *nevidljivima* i *socijalno marginalizovanima*, oni postaju još nevidljiviji i sasvim izbrisani sa socijalne mape jednog društva, u našem slučaju, države Srbije.

Socijalna usluga kao socijalni konstrukt

Naprосто je neprihvatljivo smatrati da se radi o (socijalnim) uslugama koje imaju svoje jasne i jednosmerne koordinate. Pružanje i primanje socijalnih usluga posmatramo kao konstrukte koji po sebi nisu spontani, samorazumljivi i samodovoljni. Kontekst u kojima nastaju, u slučaju Srbije, nastao je u sprezi trenutnih javnih politika koje u skladu s neoliberalnim tendencijama, ohrabrujući snalaženje umesto individualizma i lične odgovornosti, na izvestan način instrumentalizuju javnu upravu, lišavajući je nekih humanističkih tekovina. Za praktikovanje individualističkog pristupa i odgovornosti, potrebno je imati osnaženog pojedinca i mere politike koje takvom pojedincu omogućavaju kanale delovanja i izražavanja. Trenutne politike u Srbiji su toliko međusobno neusklađene i stvaraju kakofoniju normativnosti da se prilagođavanje i usklađivanje sa sistemom svodi na lično snalaženje, lukavstvo i dovijanje u tome kako prevariti državu. Svodeći službu razmene socijalnih usluga na usko međuzavisni i neposredni odnos pružalaca/teljki i primalaca/primateljki, ne samo da je osiromašuju umanjujući konkretna materijalna davanja (budžeti lokalne samouprave sve su skromniji), već usled želje za efikasnošću za što boljim statistikama (koje se prikazuju u izveštajima hijerarhiji), rizikuju da je liše i jedne, u bilo kom obliku socijalnog odnosa neophodne dimenzije, oduzimaju joj ljudsko lice. Jer, na primer, osobe koje su u direktnom kontaktu sa onima kojima je pomoć namenjena, unatoč želji i opredeljenosti da rade takvu vrstu posla, često nisu senzibilizovane da upotrebljavaju rečnik kojim se osnažuju oni kojima je potrebna asistencija, ili ne prolaze obuke sa kojom stiču nova znanja i iskustva u obavljanju svog posla. Štaviše, upravljajući raspodelom budžeta tako što se ne osvrću na dobijanje realnih podataka od strane lokalne samouprave (podaci su zastareli ili čak i ne postoje kada je reč konkretno o specifičnim socijalnim potrebama devojčica/mladih žena/žena), državna uprava dodatno pojačava ambivalentan odnos države i konkretnih ljudi koji učestvuju u organizaciji lokalne samouprave.

Na koji način bi, dakle razmenu socijalnih usluga trebalo operacionalizovati, ne bi li se uspostavila ravnoteža između civilnog društva, države i pojedinca odnosno, pojedinke? I mada koncept civilnog društva u ovom slučaju može biti analitički neupotrebljiv (kao preširok), trebalo bi da nam kao retorički veoma moćan pomogne u oslabljivanju tendencije državnog aparata koji u sve većoj meri racionalizuje svoj institucionalni sistem pružanja socijalnih usluga. Sa centralizovanog načina upravljanja, organizaciona igra se prebacuje na lokalne samouprave i konkretne ljude koji u njima rade, dok se u velikoj meri računa na entuzijazam i senzibilitet OCD koje kao pripadnice civilnog društva ne odustaju u obezbeđivanju minimalnih sredstava u vidu donacija. Posledice se

manifestuju dugoročno i strukturalno, jer se usled neobezbeđivanja sredstava za skuplje usluge socijalne zaštite, zahtevniji vidovi zdravstvenih usluga (kao što su, na primer, ultrazvuk, skener, rendgen, aparati za dijalizu pa i terapije za mnoge hronične bolesti), koncentrišu samo u većim administrativnim centrima ili u Beogradu. Upadljivo je odsustvo sistematskih akcija prevencije (koje je potrebno dugoročno planirati ne bi li donele pozitivne rezultate) što dodatno otežava i uvećava troškove lečenja ili praćenja zdravstvenog stanja onih kojima su te usluge neophodne. Posledično tome, izuzev kampanja ograničenog obima (kada na osnovu odluke, državna služba samo odštampa određeni broj plakata simulirajući kampanju) i za koje smo saznali samo zato što smo ih ciljano tražili (u svrhu prikupljanja postojećih podataka tokom pripreme istraživanja), ne postoje precizno koncipirane akcije kojima bi cilj bio informisanje stanovništva o pojedinim vidovima usluga socijalne zaštite. Manje organizacije imaju problem finansiranja, pa samim tim i prenošenja informacije. Fondacije koje se bave nekim aspektima socijalnih programa realno su najglasnije⁵. Najčešći je vid prenošenja iskustava i znanja o njima, međutim, putem porodičnih i/ili prijateljskih veza. Takav vid komunikacije dodatno dovodi do nejednakosti jer unosi elemente povlastica i izuzetosti, koncentrišući se na užu i širu porodicu kao i na one koji su povlašćeni zato što upravo pripadaju određenoj porodici ili užoj zajednici. Pored toga je, svodeći se na rodbinske veze, značajno rodno obojena: žene komuniciraju o svojim tegobama i/ili potrebama sa majkama, ćerkama, unukama, sestrama, snajama, zaovama itd, dok se muškarci oslanjaju na muške rođake. Birokratija državnog aparata time dodatno rasterećuje od odgovornosti sistem postojećih institucija, koje uvid u protok socijalnih usluga dobijaju kroz prikaz svega onoga što, u stvari, u sistemu nedostaje. Jer u samom procesu organizovanja pružanja socijalnih usluga i njihovog pravičnijeg raspoređivanja, neprestano *nešto* nedostaje. Taj nedostatak funkcioniše poput lutajućeg označitelja sa kojim se upire prstom u simptom koji izmiče. Najpre nedostaju materijalna sredstva, a kada se ona obezbede, isprečavaju se problemi logistike i nedovoljno razvijene infrastrukture, zatim se koplja najčešće lome na osoblju koje naprosto nije obučeno da razlikuje empatiju praćenu profesionalnošću (koja dovodi do efikasnije socijalne usluge i bliska je etičkoj imaginaciji o kojoj govori Henriette

5 'Blic', 'Srce za decu', ali i nevladine organizacije koje dosledno sprovode kampanje protiv nasilja nad ženama, efikasnije su od državne uprave i organa socijalne zaštite. Od udruženja, nešto je efektivnija bila 'Čep za hendikep' (zvanično za kupovinu kolica, u stvari za podizanje svesti o ljudima u kolicima i o njihovim potrebama) što je proizvelo utisak da se njihova kampanja može nazvati socijalnom i edukativnom. Problem svih kampanja je finansiranje i generalno nestabilnost fondova».

Moore⁶), od simpatije ili saosećanja prema deprivatizovanima (koje je teško kontrolisati ali koji zato mogu bitno uticati na kvalitet pružene usluge jer često upravo oni koji bi trebalo da je pružaju osećaju veliko emocionalno opterećenje). Iz kasnije analize će biti vidljivo koliko je emocionalna i afektivna pripremljenost stručnih lica, pored specifičnih znanja i sticanja komunikacionih veština, naprosto neophodna u ostvarivanju rada socijalnih službi. Međutim, najkritičniji deo celog procesa razmene socijalnih usluga i dalje je upravo u planiranju, u racionalnom predviđanju vremenskih okvira za njegovo odvijanje. Racionalizacije sredstava i akutni nedostatak novca tako prate kratkoročne planove koji upravo zato što jesu kratkotrajni ne mogu sadržati bilo kakve radikalne promene i dugotrajnija poboljšanja funkcionisanja samog sistema. Šta je to, onda, što nedostaje a omogućilo bi dinamiku funkcionalnog (čitaj, solidarnog, sklonog pravičnosti i jednakosti) društva, koje dakle, pristaje i na to da bude *asistirano* (*assisted*)? Da li bi humanijom modelizacijom razmene socijalnih usluga na nivou institucija, na primer, bilo moguće nadomestiti nedovoljnu pripremljenost osoblja? Ili, na koji način bi trebalo koncipirati implementiranje potrebnih mera koje bi poremetile procese zavisnosti i razgradile dihotomiju davanja i primanja socijalnih usluga? Naše istraživanje, dakle, daje osvrt o funkcionisanju institucija, ali težište postavlja u pružanju preporuka ljudima koje te institucije čine kao i osnaživanju onih kojima je institucija socijalne pomoći neophodna, ali često nedostupna.

Rodna dimenzija socijalnih usluga i brige

S druge strane, imajući u vidu da usluga, baš kao i u svim jezicima u kojima je ta reč latinskog porekla⁷, u srpskom jeziku takođe upućuje na službu, služenje, uslužnost, na onoga ili onu koji sluša i služi, upadljiv je stereotip da je siromašna devojčica/mlada žena/žena, često iz ruralnih područja, umesto u situaciji da prima i prihvata uslugu, upravo u položaju da je pruža, ne dobijajući pritom zauzvrat nikakvu bilo materijalnu ili simboličku nadoknadu. Prvi stepen dekonstrukcije rodnog stereotipa po kojem je devojčica/mlada žena/žena dužna da zbrinjava, brine i služi porodici, na taj način počinje da otkriva svoje naličje i postaje vidljiva potreba da se devojčica/mlada žena/žena osnaži kako bi postala ne samo aktivna korisnica socijalnih davanja već i samosvesna osoba koju brižnost i briga o drugome može lično ispunjavati i činiti zadovoljnom. Nastavljajući se na već pomenuto opažanje o rodnim kanalima komunikacije

6 TED talk <https://www.youtube.com/watch?v=533UbKGG-rQ>; Moore, Held (2008).

7 *Service*, od *servitium*, u semantičkom polju pokriva spektar koji uvek ukazuje na neki oblik potčinjenosti; *servitudo*, *servilis*, *servire* i u krajnjoj instanci *servus*, rob, podanik. Videti Ernout, A. Meillet, A. (2001); Rey, A. et all. (1992).

i izraženoj rodnoj stratifikaciji u okvirima porodice, jasno je da podsticaji o osamostaljivanju treba da budu višeslojni i pre svega podsticajni, kako bi se izbegli različiti oblici šticeništva i viktimizacije. Ovaj pristup koji ima korene u antipsihijatrijskom pokretu, šezdesetih i sedamdesetih godina dvadesetog veka, tokom kojeg se razvijala dimenzija humanijeg tretmana prema „duševno“ obolelima ili pogođenih nekim oblikom traumatskog iskustva, danas je usmeren ka depasivizaciji lica i potrebi ka uspostavljanju ko-kreacije usluga. Usluga je i pre učinjenog dela, tek jedna reč ali i izgrađen koncept opterećen značenjima kao i upotrebama i u konkretnom kontekstu neposredno je povezana sa brigom. Upravo u tom smislu, suptilniji deo analize mogao bi podstaći na raščlanjavanje mogućih procesa postajanja subjektom ali i subjektivacije tokom razmene i ko-kreacije socijalnih davanja i primanja nezavisno od biološkog pola ali sa jasnom svešću o rodno diskriminatornoj, socijalno deprivativnoj i klasnoj pozadini samog procesa. Sintagmom *postajanje subjektom* opisujemo dinamike sa kojima se devojčice/mlade žene/žene podstiču da stiču znanja o svom telu, njegovim funkcijama (pa i o onima koje su reproduktivne), o veštinama govorenja, aktivnom učešću, delanju i odlučivanju u zajednici uprkos tome što su pasivno ili aktivno učene da poštuju rodnu stratifikaciju, uprkos siromaštvu ili drugim životnim otežavajućim okolnostima. Činjenica je da već samostalnim traženjem pravne, savetodavne ili materijalne pomoći, započinje proces postajanja subjektom. Ista sintagma se odnosi i na pružaocce/teljke socijalnih usluga koji/e unatoč birokratskim preprekama i nedovoljnim materijalnim sredstvima, uspostavljaju dugotrajni i otvoren kontakt sa onima koji prestaju da budu brojevi i statistike koje negde treba smestiti. *Subjektivacija*, s druge strane označava suprotni proces kada međuzavisnost bilo pružalaca/teljki ili primalaca/teljki sprečava kvalitetnu razmenu i kada se jedna ili druga strana povlači nezadovoljna tim odnosom. Potčinjenost, stid, negativni osećaji i omalovažavanje često dovode do konfuznih i iritirajućih stanja u kojima je nemoguće artikulirati osnovne potrebe a ni opredeliti se za neke koje su prioritetne. Dakle, u mnogo većoj meri je važnije pripremiti uslove i omogućiti logističku strukturu u kojoj dolazi do transparentne i potlačom neopterećene razmene usluga davanja i primanja socijalne pomoći, nego se zadovoljiti načelnim i deskriptivnim stavovima koji projektuju ili prizivaju idealno stanje ljudskog dobročinstva, pritom se ne suočavajući sa činjenicom da je uvek reč o pojedinačnim ljudskim (u velikoj meri ženskim) sudbinama.

Usluge brige kroz vizuru etika brige

Međutim, razgradnja procesa pružanja i primanja socijalnih usluga je nezamisliva bez pominjanja još jedne sintagme i koncepta koji obeležava rodne i feminističke

studije druge polovine XX veka i sa kojim bi se mogla obuhvatiti etička i filantropska dimenzija razmene socijalnih odnosa zasnovanim na pomoći i asistenciji. I mada se u našem istraživanju nećemo direktno pozivati na radove koji proističu iz *Ethics of Care*⁸, napomenućemo da se posebno sa *Applied Care Ethics*, u mnogobrojim istraživanjima detaljno analiziraju upravo oni elementi koji bitno utiču na sistemsko ne/funkcionisanje i sprovođenje usluge brige. Prebacujući težište sa pojedinačnih odnosa brige i staranja (najčešće u porodičnim okvirima) na širu sliku društvene odgovornosti, značajan deo konceptualnog sklopa koji predočavamo predstavljao bi pokušaj detekcije onih segmenata društva koji mogu poneti organizacioni teret samog procesa razmene socijalnih usluga i pružanja brige jer je reč o osobama kojima životne okolnosti ne dopuštaju laku pokretljivost, koje su izložene geografskim ali i infrastrukturnim preprekama, kao i preprekama simboličke prirode onemogućavajući im spontano i direktno traženje socijalne pomoći. Demarkirajući se od deontoloških ili utilitarnih etika s jedne strane, naprosto stoga što pozivaju na buđenje altruističkih pobuda ne samo iz osećaja moralne ili čak i moralizatorke dužnosti već i u saosećanju sa depriviranima, ti novi oblici brige prevazilaze i isključivo feminističke etike, koje su često preokupirane esencijalnim formama brige u vidu materinstva, sestrinstva ili drugih oblika rodbinske solidarnosti. Etike brige se u odnosu na vreme kada su se pojavile, bitno proširuju i na svestan odnos prema životnoj okolini, bioetičkim pitanjima ali i javnim politikama. U tom smislu sa tematizovanjem siromaštva, ruralnosti i roda u našem istraživanju, nastojaćemo da uslužnost i briga izađu iz sfera privatnog i ženskog, analizirajući prakse i strategije socijalnih usluga na više nivoa zajednice i iz različitih perspektiva (kako pružalaca/teljki tako i primatelja/ki). Od važnosti su nam konkretne osobe ali i konkretne situacije smeštene u prostoru i vremenu, upravo one koje konstruišu uslužnost i brigu u jednakoj meri na simboličkoj kao i na materijalnoj ravni. Kao tim smo tokom istraživanja a u analizi još više, upravo okrenuti ka stvaranju motivacija i podsticaja koji će neovisno od roda i pola biti od javnog interesa svih u zajednici.

8 Etika brige postavlja moralno značenje u temelje međuljudskih odnosa i zavisnosti. Normativni deo Etike brige kontekstualizuje i promovise uspostavljanje ravnopravnih i uvažavajućih odnosa između pružalaca/teljki i primalaca/teljki nege/brige u lancu ili mreži socijalnih odnosa. Naglasak je na praktičnom odnosu ispunjenom vrlinom i etičnošću. Za razliku od sentimentalnih teorija koje glorifikuju dobročinstvo i altruizam, sa *Etikom brige* se razvijaju konkretni argumentativni mehanizmi koji pomažu ostvarivanju pravednijeg lanca usluga nege i brige. Prve teorijske naznake *Etike brige* pružio je Milton Mayeroff u tekstu *On Caring* (1965), međutim do pune ekspanzije tema zbrinjavanja dolazi sredinom osamdesetih godina dvadesetog veka u radovima, na primer, Carol Gilligan (1982/1983), Nel Noddings (1984), Virginia Held (1993), Eva F. Kittay (1999), Martha Nussbaum (2002) u okvirima kojih pružaju legitimnu alternativu rodno neosveščenoj teoriji "distributivne pravde".

LITERATURA

- Chant, S. (2006). "Re-Thinking the 'Feminization of Poverty'" u *Relation to Aggregate Gender Indices. Journal of Human Development* 7 (2): 200-220.
- Ernout, A. Meillet, A. (2001). *Dictionnaire etymologique de la langue latine* (4e ed.), Paris: Klincksieck.
- Kittay, E. F. (1999): *Love's Labor: Essays on Women, Equality and Dependence*. London: Routledge.
- Lazić, M. (2005): *Promene i otpori: Srbija u transformacijskim procesima*. Beograd: Filip Višnjić.
- Lazić, M. (2011a): *Postsocijalistička transformacija i restratifikacija u Srbiji*, Politička misao, god. 48, 3, str. 123-144.
- Lazić, M. (2011b): Čekajući kapitalizam: Nastanak novih klasnih odnosa u Srbiji, Beograd: Službeni glasnik.
- Moore, H, Held, D. (ur.) (2008): *Cultural Politics in a Global Age: Uncertainty, Solidarity, and Innovation*, London.
- Noddings, N. (1984): *Caring: A Feminine Approach to Ethics and Moral Education*, Los Angeles: University of California Press.
- Nussbaum, Martha C. (2002): „Sex and Social Justice“. *Hypatia* 17 (2):171-173.
- Pettersen T. (2011). "Conceptions of Care: Altruism, Feminism, and Mature Care", *Hypatia* 27 (2):366-389.
- Pešić, J. (2006). „Persistence of Traditionalist Value Orientations in Serbia“. *Sociologija*, XLVIII (4).
- Pešić, J. (2009), "Patrijarhalnost na Zapadnom Balkanu. Komparativna analiza vrednosnih orijentacija", u Milić, A. Tomanović, S, (ur.), *Porodice u Srbiji danas u komparativnoj perspektivi*, Beograd: ISI FF.
- Rey, A. Tomi, M., Hordé, M., Tanet, Ch., (1992): *Le Dictionnaire historique de la langue française est un dictionnaire étymologique et historique*, Paris: Le Robert.
- Stojiljković, Z. (2012), *Lavirinti tranzicije*, Beograd : Friedrich Ebert Stiftung : Centar za demokratiju Fakulteta političkih nauka.

PREGLED POSTOJEĆEG OKVIRA PRUŽANJA USLUGA SOCIJALNE ZAŠTITE I PODRŠKE U SRBIJI

U ovom radu će biti predstavljeni nalazi desk analize sekundarnih podataka koji se odnose na zakonsku regulativu i strateški okvir socijalnih usluga i usluga socijalne zaštite u Srbiji⁹, pri čemu se rodna dimenzija nalazi u središtu analize. Analiza je sprovedena kao prva faza istraživanja o funkcionisanju sistema socijalne zaštite u Srbiji, paralelno sa analizom dostupnih podataka nastalih u drugim istraživanjima. Desk analizom su obuhvaćeni rezultati dosadašnjih domaćih istraživanja u oblasti obrazovanja, socijalne zaštite, rada i zapošljavanja, kao i dostupni izveštaji o radu i postignutim rezultatima institucija, ustanova i organizacija koje deluju u oblasti socijalne zaštite. Kao radni okvir desk analize obavljena je analiza zakonskog okvira, nacionalnih strategija i lokalnih akcionih planova kojima su regulisane navedene oblasti. Analizom su obuhvaćene usluge socijalne zaštite i socijalne usluge koje su u nadležnosti republičke uprave i lokalne samouprave: dnevne usluge socijalne zaštite, usluga stanovanja uz podršku, novčana socijalna pomoć, podrška pri zapošljavanju i podrška obrazovanju. Uz ove usluge analiza je obuhvatila i mogućnosti učešća stanovništva u kreiranju lokalnih politika socijalne zaštite, radi analize usklađenosti stanja u praksi sa propisanim pravcem reforme sistema socijalne zaštite u Srbiji koji ide ka većoj aktivaciji korisnika i korisnica.

9 Pod uslugom u socijalnoj zaštiti (prema definiciji u Pravilniku o organizaciji, normativima i standardima rada Centra za socijalni rad, Sl. glasnik RS, 59/2008, 37/2010, 39/2011 - dr. pravilnik i 1/2012 - dr. pravilnik)) podrazumevaju se „aktivnost i dobra koja se nude korisniku u cilju poboljšanja kvaliteta života, zadovoljavanja potreba, otklanjanja ili ublažavanja rizika, nedostatka ili neprihvatljivog društvenog ponašanja i najvećeg mogućeg razvoja potencijala korisnika za život u zajednici.“ S druge strane, sadržaj termina “socijalne usluge” različito se tumači u zavisnosti od zakonodavstva pojedinačnih država. Ponekad se pojam socijalnih usluga i njihovo ugovaranje vezuju samo za socijalno staranje, dok se u nekim drugim slučajevima pojam socijalnih usluga shvata u širem značenju “javnih usluga” ili „usluga blagostanja” poput usluga u zdravstvu, obrazovanju, kulturi itd. (Bullain i Panov, 2013). U ovom radu se socijalne usluge tumače u skladu sa potonjim shvatanjem te su domeni zapošljavanja, obrazovanja, kao i oblast zdravstvene zaštite prepoznati kao oblasti od velike važnosti za zadovoljavanje socijalnih potreba naših sagovornika/ca i o njima će takođe biti reči u ovoj publikaciji.

Pored uvida u stanje sistema socijalne zaštite u Srbiji za analizirane usluge, nalazi desk analize omogućili su teorijsku postavku uzorka i poslužili su kao osnova za razvijanje instrumenata kvalitativnog istraživanja (dva vodiča za razgovor sa dvema osnovnim ciljnim grupama: prvi sa predstavnicima i predstavnicama ustanova, udruženja i organizacija koje se bave različitim aspektima socijalne ugroženosti i drugi sa ruralnim stanovništvom). Nalazi desk analize su još izdvojili nekoliko kategorija stanovništva sa specifičnostima vezanim za položaj osoba u potrebi. Takođe je identifikovano ukupno 260 organizacija civilnog društva i javnog sektora koje pružaju socijalne usluge stanovništvu na teritoriji Republike Srbije ili rade na razvoju i unapređenju poslovanja i odnosa organizacija, institucija i ustanova prema i sa korisnicima/ama usluga socijalne zaštite.

Analiza strateškog i zakonskog okvira

Glavni nalazi desk analize ukazuju na nedovoljnu primenu zakonskih odredbi (ili čak nemogućnost primene, poput odredbi Zakona o socijalnoj zaštiti usvojenog 2011. godine) i strategija dizajniranih radi unapređenja socijalne uključenosti marginalizovanih grupa i podsticanja ruralnog razvoja, ali i na nepostojanje posebnih normativnih segmenata u postojećim zakonima koji bi obrađivali specifičnosti socijalne zaštite za žene, mlade žene i devojčice u ruralnim sredinama i uvažavali specifične potrebe ruralnog u odnosu na urbano stanovništvo. Na prvom mestu na to utiče nepostojanje statističke definicije ruralnih područja u Srbiji, kao i nepostojanje međunarodno standardizovanih statističkih indikatora za praćenje stanja u ruralnim oblastima. Takvo stanje onemogućava kreiranje političkih i drugih intervencija vezanih za ruralne oblasti koje bi bile zasnovane na validnim istraživanjima i analizama i koje bi bile osetljive prema različitim kategorijama socijalno ugroženog stanovništva.

Krovni zakon kojim je definisan sistem socijalne zaštite u Srbiji je Zakon o socijalnoj zaštiti (Službeni glasnik RS br. 24/2011), s tim što se dopunske odredbe nalaze u zakonima i strategijama kojima se regulišu posebne oblasti društvenog života (obrazovanje, sfera rada, porodični život, lokalna samouprava itd.).

Usvajanjem Zakona o socijalnoj zaštiti 2011. godine u skladu sa sistemom usluga, u prvi plan se postavljaju potrebe korisnika i korisnica, kao i razvoj usluga koje mogu odgovoriti potrebama različitih marginalizovanih grupa. Ovakav pristup, za razliku od sistema socijalne zaštite koji je zasnovan na sistemu ustanova i prava, baziran je na učešću korisnika/ca i njihovom osnaživanju, kao i na holističkoj proceni korisnika/ca koji su partneri/ke, a ne objekti zaštite. Takođe, ovaj zakon

predviđa decentralizaciju usluga. Nadležnosti za dostupne usluge socijalne zaštite takođe su uređene ovim Zakonom i podeljene između republičkog i lokalnog nivoa. Iz republičkog budžeta se izdvajaju novčana sredstva za pravo na novčanu socijalnu pomoć, dodatak za pomoć i negu drugog lica i pomoć za osposobljavanje za rad, kao i za dečji dodatak koji ne spada direktno u socijalnu pomoć. Lokalna samouprava je nadležna za obezbeđivanje pomoći u kući, dnevni boravak, privremeni smeštaj u prihvatilište i prihvatnu stanicu, smeštaj u ustanovu ili smeštaj u drugu porodicu, te jednokratnu novčanu pomoć.

Prema **Zakonu o socijalnoj zaštiti** usluge socijalne zaštite podeljene su u pet grupa (član 40):

1. Usluge procene i planiranja stanja i potreba korisnika/ca, procene staratelja, izrade individualnog i porodičnog plana pružanja usluga;
2. Dnevne usluge u zajednici (ovde spadaju dnevni boravak, pomoć u kući i sl.);
3. Usluge podrške za samostalni život (ovde spadaju stanovanje uz podršku, personalna asistencija i sl.);
4. Savetodavno-terapijske i socijalno-edukativne usluge usmerene na intenzivnu podršku porodici u krizi, savetovanje i podršku roditeljima, starateljima i sl. i
5. Usluge smeštaja u hraniteljsku porodicu, dom i dr.

Zakonom se uvodi princip pluralizma pružaoca usluga, pa usluge socijalne zaštite mogu pružati osim ustanova socijalne zaštite i udruženja građana, preduzetnici, privredna društva i drugi oblici organizovanja utvrđeni zakonom (Član 17). Dodatno se princip pluralizma pružaoca usluga pojačava Članom 36, koji naglašava da korisnik/ca ima pravo na slobodan izbor usluga i pružaoca usluga socijalne zaštite. Druge inovacije koje Zakon o socijalnoj zaštiti uvodi su:

- omogućavanje više materijalne nadoknade za višečlana domaćinstva i za ona u kojima su svi članovi/ice nesposobni za rad, kao i za samohrane roditelje;
- pojednostavljivanje procedura koje omogućavaju i veći obuhvat građana/ki merama materijalne pomoći;
- razvoj usluga socijalne zaštite na lokalnom nivou pri čemu opštine i gradovi dobijaju posebna sredstva iz budžeta za otvaranje dnevnog boravka za decu sa smetnjama u razvoju, domova za stare i razvoj usluga pomoći u kući;

- mogućnost da ustanove socijalne zaštite mogu da otvore i privatna lica, uz prethodno licenciranje i redovnu kontrolu kvaliteta usluga;
- podsticanje hraniteljstva kako bi što više dece bez roditeljskog staranja napustilo institucije i
- prepoznavanje novih grupa korisnika/ca koje su u dotadašnjoj praksi socijalne zaštite bile nedovoljno prepoznate, kao što su žrtve nasilja u porodici, zlostavljanja, zanemarivanja i samozanemarivanja, kao i žrtve trgovine ljudima.

Jedna od najvažnijih zakonskih novina je aktivno uključivanje, tj. aktivacija korisnika/ca. Smisao aktivnog uključivanja je osnaživanje kapaciteta korisnika/ca mera socijalne zaštite za prelaženje iz statusa pasivnog primaoca na status osobe koja se stara o zadovoljavanju svojih životnih potreba ili osnovnih životnih potreba osobe koju je dužna da izdržava. Aktivno uključivanje na primer znači da se sa korisnicima/ama novčane pomoći može napraviti individualni sporazum o aktivnom prevazilaženju nepovoljne socijalne situacije (tzv. individualni plan aktivacije) koji sadrži aktivnosti i obaveze korisnika/ca, ali i mogućnost umanjenja i prestanka prava na materijalnu podršku u slučaju neopravdanog neizvršavanja obaveza. Ipak, kada je odredba o aktivaciji korisnika/ca u pitanju, Zakon o socijalnoj zaštiti se ne primenjuje u potpunosti jer nisu doneti podzakonski akti koji treba detaljnije da regulišu primenu zakona među kojima je i Pravilnik o aktivnom uključivanju.

Iako je sistem pružalaca usluga razvijen i on se suočava sa nizom izazova prvenstveno vezanim za sistem licenciranja (stručnih i organizacionih aspekata rada organizacija i institucija), kao i za sistem javnih nabavki.

Kada je reč o standardima usluga socijalne zaštite, oni su definisani Pravilnikom za pružaoce usluga socijalne zaštite¹⁰ koji čini deo korpusa podzakonskih akata uz Zakon o socijalnoj zaštiti. Definisani standardi su primenjivi na sve pružaoce usluga socijalne zaštite (u javnom, privatnom i civilnom sektoru), ostvarljivi su i merljivi. Minimalni standardi identifikuju minimalne zahteve da bi se dostigao potrebnii kvalitet usluga socijalne zaštite. Pravilnikom su definisani i minimalni standardi za: domski smeštaj (odraslih i starijih, dece i mladih), dnevni boravak, prihvatilište, svratište za decu koja žive i rade na ulici, pomoć i negu u kući, personalnu asistenciju, klubove za starije itd. Definisano je da dnevne usluge u lokalnoj zajednici pružaju državne institucije (centri za socijalni rad, gerontološki centri, centri za razvoj socijalne zaštite na lokalnu) i organizacije civilnog društva.

¹⁰ "Sl. glasnik RS", br. 42/2013.

Savetodavni rad Centara za socijalni rad regulisan je Pravilnikom o organizaciji, normativima i standardima rada Centra za socijalni rad („Službeni glasnik RS”, br. 59/08 i 37/08) koji uređuje niz bitnih pitanja za funkcionisanje Centara za socijalni rad. Pravilnikom se uređuju standardi i organizacija rada centra za socijalni rad u vršenju javnih ovlašćenja, normativu kadrova, sadržaju i načinu vođenja evidencije i dokumentacije o stručnom radu. Prema Zakonu o socijalnoj zaštiti, Centre za socijalni rad osniva jedinica lokalne samouprave radi obezbeđivanja pružanja usluga socijalne zaštite. Centar za socijalni rad ima ovlašćenje da u skladu sa zakonom proceni potrebe korisnika i da planira pružanje usluga socijalne zaštite.

Stanovanje uz podršku

Kada je reč o zakonskoj uređenosti usluga socijalne zaštite i socijalnih usluga koje su predmet desk analize, **usluga stanovanja uz podršku** svoje zakonske okvire počinje da dobija u periodu od 2004-2011. godine kada je u okviru pilot projekta sprovedena kao usluga podrške za decu i mlade sa invaliditetom. I pored zvaničnih dokumenata koja su imala za cilj sistematizaciju podataka o socijalno ugroženim kategorijama stanovništva još od 2003. godine kada je sačinjena Strategija za smanjenje siromaštva, pa sve do Nacionalne strategije za poboljšanje položaja žena i unapređivanje rodne ravnopravnosti (2009-2015), u pravnim aktima koji su na snazi, nisu posebno precizirani, niti izdvajani segmenti koji bi pružili mogućnost normiranja i normativizacije specifičnih potreba ruralnog u odnosu na urbano stanovništvo, niti za žene, mlade žene i devojčice u pogledu pružanja i korišćenja usluge stanovanja uz podršku. U Nacionalnoj strategiji za poboljšanje položaja žena i unapređivanje rodne ravnopravnosti za period 2009-2015. godine i pored pominjanja poboljšanja života žena, mladih žena i devojčica u ruralnim područjima, ne postoje specifikacije koje bi se odnosile na podršku u stanovanju kada je reč o navedenim kategorijama stanovništva, kao i na praćenje osamostaljivanja osoba kod kojih bi se ukazala potreba za takvom uslugom. Ne postoji ni odredba na osnovu koje bi se mogle odrediti specifične jedinice socijalne službe koje bi svoj rad posvetile obilasku ruralnih domaćinstava i radile procenu stepena socijalne uključenosti stanovništva, što je osnovni cilj usluge stanovanja uz podršku.

Pravilnikom o bližim uslovima i standardima za pružanje usluga socijalne zaštite konačno su definisani, između ostalog, specifikacija usluge, strukturalni standardi koji se odnose na objekat, osoblje i funkcionalne standarde vezane za prijem, procenu i planiranje osoba kojima je potrebno stanovanje uz podršku, kao i na uslove dostupnosti usluge. *Stanovanje uz podršku* tako postaje prvi program iz oblasti socijalne zaštite u Srbiji kojim se obezbeđuje život u otvorenoj zajednici,

koji je na samom početku ustanovljavanja usluge bio usmeren ka osobama sa intelektualnim i drugim razvojnim smetnjama, a kasnije i ka drugim kategorijama stanovništva koji izlaze iz institucija zatvorenog tipa. Najčešće, program ima za cilj da osobe koje se suočavaju sa različitim izazovima deinstitutionalizuje, odnosno da spreči njihovo smeštanje u institucije zatvorenog tipa. Umesto toga, omogućava im se početak novog načina života u zajednici.

Pravilnik o bližim uslovima i standardima za pružanje usluga socijalne zaštite specifikuje svrhu usluga i način sprovođenja te tako definiše da su korisnici/e prava na podršku u stanovanju pojedinci ili porodice koji se suočavaju sa preprekama u zadovoljavanju samostalnog i ekonomski i tehnički održivog stanovanja. Metodologiju rada sa osobama uključenim u program stanovanja uz podršku prati pristup orijentisan na osobu (*Person Centered Approach*) koji podrazumeva savremeni pristup u organizaciji rada sa osobama koje imaju potrebu za podrškom, a nastao je pre svega kao odgovor na neadekvatan tretman korisnika/ca u rezidencijalnim institucijama. Ovaj pristup zasniva se na filozofiji jačanja kapaciteta i stvaranja podržavajućeg okruženja i pomera fokus sa organizacije fokusirane na zadatak, postignuće, na organizaciju fokusiranu na osobu kojoj je potrebna podrška. Akcenat je u ostvarivanju ličnog kontakta sa korisnicima/ama. Zakon o socijalnoj zaštiti definiše da korisnici/e ove usluge mogu biti, za maloletna lica: deca bez roditeljskog staranja, deca i mladi koji se suočavaju sa teškoćama zbog zloupotrebe droga i alkohola, kao i žrtve zlostavljanja, zanemarivanja i trgovine ljudima. Punoletne osobe mogu biti korisnici navedene usluge ukoliko su osobe sa invaliditetom, žrtve nasilja i trgovine ljudima, kao i osobe koje žive u poremećenim porodičnim odnosima (član 41. Zakona o socijalnoj zaštiti). Pored navedenih, kao ciljna grupa prepoznate su i sledeće kategorije stanovništva: osobe sa fizičkim invaliditetom, intelektualnim ili mentalnim teškoćama, sa navršениh 15 godina, dugotrajno; osobe koje napuštaju zaštitu (ustanove socijalne zaštite, hraniteljske porodice, zavode za izvršenje krivičnih sankcija) uzrasta između 15 i 26 godina, najduže 2 godine; lica lečena od zavisnosti od alkohola ili psiho-aktivnih supstanci, starija od 18 godina, najduže 2 godine; žrtve trgovine ljudima sa navršениh 15 godina života, najduže godinu dana. Zakon ne razdvaja nijednu ciljnu grupu po rodnim dimenzijama.

Programske aktivnosti usluge stanovanja uz podršku vezuju se za: osiguravanje bezbednog okruženja, pružanje pomoći i podrške u zadovoljavanju svakodnevnih životnih potreba, obezbeđivanje okruženja u kome su dostupne raznovrsne socijalne, obrazovne, zdravstvene, kulturno zabavne, sportske i rekreativne usluge,

aktivnosti usmerene ka razvijanju i očuvanju potencijala klijenata/kinja i pripremu za održiv nezavisan život, podršku pri školovanju i zapošljavanju. Zakonski okvir definiše posebne minimalne strukturalne standarde za uslugu stanovanja uz podršku, te se tako određuju lokacija objekata i oprema, kao i minimalna struktura stambene jedinice tako da se obezbedi nesmetano obavljanje osnovnih životnih funkcija: spavanje, obedovanje, dnevni boravak i održavanje higijene korisnika/ca. Prema odredbama, to znači da u stambenoj jedinici može biti smešteno najviše šest korisnika/ca, dok u jednoj sobi mogu biti smeštena najviše dva korisnika/ca, odnosno po korisniku/ci se obezbeđuje najmanje 12m² stambenog prostora. Kada je reč o osoblju, jedan stručni radnik/ca je odgovoran/na za organizaciju i koordinaciju rada i pružanje usluge za najmanje tri stambene jedinice, dok svaki klijent ili klijentkinja ima zaduženog stručnog radnika/cu, tj. savetnika/cu za osamostaljivanje. Pružalac usluge dužan je da sačini plan pripreme korisnika/ce za preseljenje u stambenu jedinicu za stanovanje uz podršku, kojim se obezbeđuje pripremni period do dva meseca. Procena se vrši u toku pripreme korisnika/ce za preseljenje. Usluge podrške u stanovanju pružaju centri za socijalni rad i ustanove socijalne zaštite koje osniva republika, pokrajina ili lokalna samouprava.

Godine 2011. inicirano je pokretanje usluge stanovanja uz podršku u regionima u kojima ona još uvek nije zastupljena (Jablanički, Bački, Podunavski, Pomoravski, Borski, Pirotski, Raški, Rasinski, Južno-banatski). Sam projekat je omogućio definisanje, standardizaciju i ugradnju usluge pomoći mladima koji napuštaju institucije socijalne zaštite u mrežu socijalnih usluga u zajednici. Partneri Republičkom zavodu za socijalnu zaštitu, u nastavku ovog projekta, bili su Pokrajinski zavod za socijalnu zaštitu, GCSR Beograd, Gradski Sekretarijat za socijalnu zaštitu grada Beograda, Centri za socijalni rad iz Pirota, Vršca, Kraljeva i Kruševca, kao i pružaoci usluga u 15 gradova i opština u kojima se usluga pružala već duže vreme. Jedan od konkretnih rezultata projekta ogleđa se u priručniku koji je priredio stručni tim Republičkog zavoda za socijalnu zaštitu (RZSZ, 2013). Priručnik sadrži objašnjenja, preporuke, ideje i savete zasnovane na teorijskim saznanjima, akreditovanim programima obuke i praktičnim iskustvima koja je Republički zavod za socijalnu zaštitu stekao u procesu kreiranja i podrške uspostavljanja usluge stanovanja uz podršku za mlade koji se osamostaljuju (od 2008-2013. godine). Drugi izvor podataka za nastanak ovog priručnika predstavljaju profesionalna saznanja i iskustva *Asocijacije za promovisanje inkluzije Srbije*–API koja je uspostavila uslugu stanovanja uz podršku za osobe sa invaliditetom. Priručnik je baziran i na primerima dobre prakse iz lokalnih zajednica koje su samostalno uspostavile ovu uslugu. Obradeni su svrha, organizacioni modeli i principi na kojima se zasniva

usluga stanovanja uz podršku, a koji mogu poslužiti kao primer dobre prakse i omogućiti dalji razvoj ove usluge.

Dnevne usluge socijalne zaštite

Zakon o socijalnoj zaštiti predstavlja aktuelni zakonski okvir kojim se precizno definišu i regulišu i **dnevne usluge socijalne zaštite**: dnevni boravak, pomoć i nega u kući, svratište i druge usluge koje podržavaju boravak korisnika/ca u porodici i neposrednom okruženju. Tako Zakon o socijalnoj zaštiti definiše dnevni boravak kao uslugu koja je u mandatu jedinice lokalne samouprave što znači da opština finansira uslugu dnevnog boravka (osim u posebnim slučajevima), utvrđuje prava korisnika/ca, donosi normative i standarde, utvrđuje uslove za početak rada i obavljanje delatnosti ustanova koje obezbeđuju dnevno zbrinjavanje. Pravo na dnevni boravak priznaje se licu kome porodica ne može da obezbedi odgovarajuću zaštitu i licu bez porodičnog staranja. Zakonom je predviđeno da se pravo ostvaruje upućivanjem korisnika/ce u odgovarajuću ustanovu socijalne zaštite koja vrši usluge dnevnog zbrinjavanja ili vaspitno-obrazovnu ustanovu koja pruža takve usluge. Opštim zakonskim odredbama regulisano je da opštine, gradovi, kao i druga pravna i fizička lica osnivaju ustanove socijalne zaštite radi obezbeđivanja prava koja su u mandatu lokalnih samouprava. Po zakonu sve ustanove ovog tipa su obavezne da obezbeđuju dnevni boravak, ishranu, zdravstvenu zaštitu, kulturno-zabavne i rekreativne aktivnosti, a ustanove za decu i mlade - i vaspitno-obrazovni rad. Ustanove čiji su korisnici/e odrasle osobe sa invaliditetom obezbeđuju i osposobljavanje za rad, okupacione terapije i radne aktivnosti. Zakonom je predviđeno da u nekim slučajevima korisnici/e i srodnici/e učestvuju u troškovima dnevnog boravka, prema kriterijumima koje propisuje ministar nadležan za poslove socijalne zaštite, nadležni organ autonomne pokrajine, odnosno lokalne samouprave.

Usluga dnevnog boravka osmišljena je sa ciljem da ranjivoj deci, odraslima i starijim osobama omogući da svoje potrebe zadovolje u svom okruženju i sredini u kojoj žive i da na taj način ostanu u porodici. Ova usluga omogućava pružanje podrške i pomoći ranjivim osobama oko zadovoljavanja socijalnih, zdravstvenih i edukativnih potreba, a istovremeno pruža ostalim članovima/cama porodice mogućnost korišćenja vremena za druge aktivnosti.

Pored Zakona o socijalnoj zaštiti, dnevne usluge socijalne zaštite uređene su i Nacionalnom strategijom o starenju za period 2006-2015. godine („Službeni glasnik RS”, broj 76/06) koja predviđa obezbeđivanje intenzivnijeg i bržeg

razvoja mreže servisa i usluga socijalne i zdravstvene zaštite na lokalnom nivou uz unapređivanje kvaliteta pruženih usluga, veću dostupnost usluga porodicama koje brinu o ostarelim i zavisnim članovima/icama, kao i starijim licima koja žive sama (staračka i samačka domaćinstva), razvijanje mreže usluga kućnog lečenja i nege, različite usluge socijalne zaštite, a posebno usluge dnevnog boravka i pomoći u kući. U merama za jačanje socijalne zaštite starih lica i Strategija za smanjenje siromaštva (2003) ističe potrebu za deinstitucionalizacijom pomoći u kući i u lokalnoj zajednici. Oblici takve pomoći mogu biti različiti:

- dnevni centri, koji nude podršku starijim građanima/kama dok su članovi njihovih porodica na poslu;
- dnevni rehabilitacioni centri, u kojima se pruža pomoć onima koji su napustili bolnice, a kojima je potrebno unapređenje funkcionalnih sposobnosti;
- lična pomoć u kući, koja obuhvata ishranu, ličnu higijenu, pranje odeće, čišćenje kuće, prevoz i slično
- medicinska pomoć u kući, namenjena bolesnima, starijim ljudima itd.

Prema Strategiji, ovi i srodni oblici pružanja usluga imaju dve bitne prednosti u odnosu na smeštaj u institucije: korisnici/e ih preferiraju jer tako ostaju u svojoj sredini, što je i jeftiniji smeštaj u odnosu na smeštaj u institucije. Važan strateški cilj Nacionalne strategije o starenju je unapređenje integracije starijih ljudi podsticanjem razvoja međugeneracijskih odnosa i ohrabriranjem njihovog aktivnog uključivanja u zajednicu.

Pomoć i nega u kući, kao jedna od dnevnih usluga socijalne zaštite u zajednici, namenjena je odraslim i starijim osobama koje usled bolesti, invalidnosti, starosti i/ili smanjene funkcionalnosti nisu u mogućnosti da samostalno obavljaju svoje dnevne obaveze i aktivnosti, kao i za decu sa smetnjama u razvoju i njihove porodice. Indirektno, ova usluga utiče i na rasterećenje ostalih članova/ica porodice. Usluga pomoći i nege u kući obavlja se najviše u trajanju od 2h dnevno, a finansirana je iz sredstava lokalne samouprave. Pomoć i nega u kući za odrasle i starije osobe uglavnom podrazumeva pomoć: oko održavanja lične higijene, u ishrani, nabavljanju namirnica, pripremanju jela, održavanju čistoće kuće/stana, plaćanju računa i slično. Ova usluga za decu sa smetnjama u razvoju sastoji se u pomoći oko održavanja lične higijene, oko ishrane, oko zdravstvenih aktivnosti (masaže, odvođenja deteta na lekarski pregled, nabavke i nadgledanja uzimanja lekova), u obavljanju kućnih poslova, oko čuvanja i animacije deteta i tome slično.

Kao posebnu dnevnu uslugu socijalne zaštite na lokalnom nivou, Zakon o socijalnoj zaštiti prepoznao je **uslugu svratišta**, što znači da se deo sredstava u opštinskim (gradskim) budžetima odvaja za finansiranje ove usluge. Cilj usluge svratište je da doprinese što potpunijem ostvarenju prava dece koja žive i/ili rade na ulici, a koja dobrovoljno zatraže ili pristanu na uslugu. To se postiže privremenim ili povremenim pružanjem urgentnih intervencija i zadovoljavanjem trenutnih potreba navedene korisničke grupe, kao i putem obezbeđivanja dostupnosti drugih usluga, prava i mera u sistemu zdravstvene, socijalne zaštite i drugim odgovarajućim sistemima, kao i kroz posredovanje i kontinuiranu podršku prilikom upisa i pohađanja škole tokom 24 sata dnevno. Usluga namenjena deci koja žive i/ili rade na ulici započela je 2007. godine, kada je otvoreno prvo Svratište u Beogradu kao deo većeg projekta OCD Centra za integraciju mladih. Kancelarija zaštitnika građana u saradnji sa Ministarstvom rada i socijalne politike, obezbedila je krajem 2009. godine dodatna sredstva za finansiranje Svratišta u Beogradu i uspostavljanje Svratišta u Novom Sadu i Nišu, tako što je inicirala odluku Vlade RS da pusti u promet doplatne poštanske marke (povodom dvadesetogodišnjice usvajanja Konvencije o pravima deteta). Svratište za decu koja žive i/ili rade na ulici u Nišu postoji od 2009. godine, dok je Dnevni centar za decu ulice u Novom Sadu otvoren 2010. godine.

Kada je reč o uslugama **savetovanja i pomoći u kući usmerenim ka mladima koji planiraju porodicu ili mladim roditeljima**, one su konkretno definisane u Strategiji podsticanja rađanja („Službeni glasnik RS”, broj 13/08). U ovoj Strategiji kao posebni ciljevi definisani su: ublažavanje ekonomske cene podizanja deteta, usklađivanje rada i roditeljstva, snižavanje psihološke cene roditeljstva, promocija reproduktivnog zdravlja adolescenata, borba protiv neplodnosti, zdravo materinstvo, populaciona edukacija i aktiviranje lokalne samouprave u oblasti podsticanja rađanja.

Porodični zakon, usvojen 2005. godine, kao i Zakon o socijalnoj zaštiti, normativno promoviše boravak korisnika/ce u porodici, što je u skladu sa Konvencijom o pravima deteta (član 20), prema kome su smeštaj u drugu porodicu i usvojenje oblici zaštite i podrške koji imaju prednost u odnosu na smeštaj u ustanovu. Smeštaj u ustanovu socijalne zaštite, pre svega deteta, u znatnom broju slučajeva je krajnja mera zaštite, primenjena tek kada su iscrpljene sve druge raspoložive mogućnosti.

Materijalna podrška

Kada je reč o pružanju različitih oblika **materijalne podrške** koji se „ostvaruju radi obezbeđenja egzistencijalnog minimuma i podrške socijalnoj uključenosti korisnika“ oni su prvenstveno definisani Zakonom o socijalnoj zaštiti. **Novčana socijalna pomoć** zamenjuje termin materijalno obezbeđenje porodice (MOP), koji je bio u upotrebi do donošenja novog Zakona o socijalnoj zaštiti 2011. godine. Član 79. Zakona prepoznaje nekoliko oblika materijalne podrške korisnicima/ama usluga socijalne zaštite: novčanu socijalnu pomoć, dodatak i uvećani dodatak za pomoć i negu drugog lica, pomoć za osposobljavanje za rad, jednokratnu novčanu pomoć, pomoć u naturi i druge vrste materijalne podrške koji su „u skladu sa ovim zakonom i propisima donetim za njegovo sprovođenje“. Prva tri oblika socijalne pomoći su u nadležnosti republike, dok su ostali oblici zaštite u nadležnosti lokalnih vlasti i stoga njihova implementacija značajno zavisi od resursa lokalne samouprave.

Zakon takođe definiše da „pravo na novčanu socijalnu pomoć pripada pojedincu, odnosno porodici, koji svojim radom, prihodima od imovine ili iz drugih izvora ostvaruju prihod manji od iznosa novčane socijalne pomoći utvrđenog ovim zakonom“. Međutim, zakonski okvir ne predviđa posebne mere u odnosu na rodnu dimenziju korisnika, niti za lica i domaćinstva iz ruralnih područja.

Zakonom je definisana osnovica za utvrđivanje visine pomoći prilikom usvajanja, a definisano je da se taj iznos usklađuje sa indeksom potrošačkih cena dva puta godišnje. Osnovni iznos novčane socijalne pomoći iznosi 7.843 dinara, prema podacima nadležnog Ministarstva za jul 2015. godine. Ovaj iznos se dodeljuje pojedincu koji ne ostvaruje nikakve druge prihode. Ukoliko neki prihodi ipak postoje, oni moraju da budu manji od iznosa socijalne pomoći i u tom slučaju se osobi isplaćuje razlika do punog iznosa novčane pomoći. Posebna Uredba o primanjima i prihodima koji su od uticaja na ostvarivanje prava na novčanu socijalnu pomoć definiše način obračunavanja prihodnog cenzusa.

Pored prava na novčanu socijalnu pomoć, osobe mogu da ostvare i druga prava iz korpusa socijalne zaštite. **Pravo na dodatak za pomoć i negu drugog lica** može ostvariti lice kome je zbog telesnog ili senzornog oštećenja, intelektualnih poteškoća ili promena u zdravstvenom stanju neophodna pomoć i nega drugog lica da bi zadovoljilo svoje osnovne životne potrebe (član 92), ali samo ukoliko nije ostvario novčanu pomoć po drugoj osnovi. U tom slučaju se isplaćuje samo razlika do iznosa novčane pomoći koju propisuje nadležno Ministarstvo. Iznos dodatka

je u julu 2015. godine iznosio 9.873 dinara, a za lica koja imaju pravo na uvećani dodatak (teški invaliditet) 26.627 dinara. Pravo na ovaj dodatak su ostvarile ukupno 50.992 osobe u pomenutom mesecu u Srbiji.

Članom 79. Zakona o socijalnoj zaštiti regulisano je da materijalnu podršku korisnik/ca ostvaruje putem novčane socijalne pomoći, dodatka za pomoć i negu drugog lica, uvećanog dodatka za pomoć i negu drugog lica, pomoći za osposobljavanje za rad, jednokratne novčane pomoći, pomoći u naturi i drugih vrsta materijalne podrške, u skladu sa ovim zakonom i propisima donetim za njegovo sprovođenje (iako nisu eksplicitno navedene, ovde spadaju i usluge narodne kuhinje, različite subvencije i dr.). Sredstva za pokriće troškova postupka za ostvarivanje prava iz ovog zakona o čijem se obezbeđenju stara Republika Srbija obezbeđuju se u budžetu Republike Srbije i te troškove ne snose građani/ke.

Pravo na pomoć za osposobljavanje za rad (i obrazovanje) se odnosi isključivo na lica sa invaliditetom, odnosno smetnjama u razvoju, koja ne mogu da ostvare ova prava na drugačiji način. Pomoć po ovom osnovu se dobija u vidu smeštaja u studentski ili učenički dom, naknade za prevoz ili naknade preduzeću odnosno organizaciji gde se lice radno osposobljava.

Zakon o socijalnoj zaštiti ne reguliše prava na novčanu podršku porodica sa decom, već se to obrađuje u posebnom Zakonu o finansijskoj podršci porodici sa decom. Ipak, iako je dečji dodatak jedna od bitnijih kategorija materijalne pomoći porodicama, uslovi za dobijanje ove pomoći su brojni i često komplikovani. Pravo na dečji dodatak mogu ostvariti samo porodice koje nemaju novčana, niti bilo koja druga likvidna sredstva u vrednosti većoj od iznosa 30 dečjih dodataka po članu porodice u momentu podnošenja zahteva, kao ni nekretnine osim one u kojoj žive i zemljište ne veće od 2ha.

Građanska participacija u kreiranju i implementaciji politika

Pravni okvir kojim se reguliše neposredno **učesće građana/ki u političkom životu** Srbije čine sledeća dokumenta (Teodorović i Marković, 2011:18): Ustav Republike Srbije, Zakon o lokalnoj samoupravi, Zakon o referendumu i narodnoj inicijativi, Zakon o udruženjima, Zakon o slobodnom pristupu informacijama od javnog značaja i Statuti gradova i opština.

Opšti okvir za učesće građana/ki i organizacija civilnog društva u donošenje odluka je postavljen *Smernicama za uključivanje organizacija civilnog društva u proces*

donošenja propisa koji je donela Vlada Srbije u avgustu 2014. godine. Cilj donetih Smernica je „usmeravanje rada organa državne uprave u pogledu uključivanja organizacija civilnog društva u postupke pripreme, donošenja i praćenja primene propisa, radi obezbeđivanja njihove delotvorne i efikasne primene“. Pored ovih smernica, učešće građana/ki je obrađeno i u Zakonu o lokalnoj samoupravi, gde članovi 67-71. uređuju pravo građana/ki na neposredno učešće u ostvarivanju lokalne samouprave kroz tri institucije: referendum, zbor građana/ki i građansku inicijativu.

Strateško-zakonodavni okvir socijalne politike ne definiše načine učešća građana/ki i OCD u procesima razvoja politika vezanih za ovu oblast. U *Strategiji razvoja socijalne zaštite* (2005) se ističe da je „sistem javnih socijalno-zaštitnih institucija i usluga centralizovan, birokratizovan, neelastičan, paternalistički i nedovoljno ekonomičan i efikasan“. Strategijom se zagovara i decentralizacija socijalne zaštite na lokalni nivo, kako bi se unapredio razvoj raznovrsnih i ekonomičnijih usluga, kao i zadovoljavanje potreba korisnika/ka. Takođe, ukazalo se na pasivnost građana/ki u odnosu na sistem socijalne zaštite i istaklo se da je potrebno predvideti i jačati aktivnije uključivanje građana/ki u donošenje odluka. Ovakve mere bi doprinele transparentnosti i efikasnosti sistema budući da vode računa o deklarisanim potrebama onih kojima je socijalna zaštita najneophodnija. Strategijom su definisani i principi reforme sistema socijalne zaštite, među kojima je i **participacija, odgovornost i samostalnost korisnika/ca**.

Članom 35. Zakona o socijalnoj zaštiti predviđa se pravo na učešće u donošenju odluka: „Korisnik ima pravo da učestvuje u proceni svog stanja i potreba i u odlučivanju o tome da li će prihvatiti uslugu, kao i da blagovremeno dobije sva obaveštenja koja su mu za to potrebna, uključujući i opis, cilj i korist od predložene usluge kao i obaveštenja o raspoloživim alternativnim uslugama i druga obaveštenja od značaja za pružanje usluge“. Međutim, ovim članom se ne predviđa učešće korisnika/ca i građana/ki u procesima planiranja politika socijalne zaštite, već se ono svodi isključivo na informisanje i pristanak pojedinca na korišćenje postojećih usluga socijalne zaštite.

U oblasti socijalne politike je bilo nekoliko pokušaja da se institucionalno uredi saradnja institucionalnog i civilnog sektora radi unapređenja usluga socijalne zaštite. U tu svrhu je i osnovan Fond za socijalne inovacije čija svrha je bila unapređenje usluga na lokalnom nivou. Fond je raspisivao konkurse za lokalne projekte za unapređenje socijalne zaštite. Konkursi su uključivali i civilno društvo

u razvoj usluga radi podsticanja saradnje između lokalnih samouprava i OCD (Žarković Rakić i dr, 2014:47). Međutim, iako web stranica Fonda i dalje postoji poslednje informacije su vezane za 2010. godinu.

Potrebno je istaći da Tim za socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva veoma uspešno primenjuje model saradnje sa civilnim društvom od svog osnivanja. Tim je 2008. godine pokrenuo program *Kontakt organizacije civilnog društva za implementaciju Strategije za smanjenje siromaštva u Republici Srbiji*, sa ciljem da uključi OCD u razvoj, sprovođenje i praćenje politika i mera u oblasti smanjenja siromaštva. Na taj način je uključeno 545 organizacija, a glavnu ulogu su igrale 7 OCD koje su bile izabrane da predstavljaju kontakt tačke u 7 ključnih oblasti za strategiju (Đorđević, 2011:32).

Pregled istraživanja usluga socijalne zaštite i socijalnih usluga u Republici Srbiji

Stanovanje uz podršku

Kada je reč o monitoringu i evaluaciji usluge stanovanja uz podršku, značajan broj istraživanja i evaluacija usluge imao je za cilj da utvrdi efekte ove usluge na svakodnevni život u zajednici prvenstveno osoba sa invaliditetom budući da je ova usluga razvijena, na početku, radi deinstitucionalizacije osoba sa intelektualnim i drugim razvojnim teškoćama.

Istraživanje o stepenu socijalne participacije i socijalne kompetentnosti osoba sa intelektualnim teškoćama (Petrović et al., 2007: 105-117) imalo je za cilj da utvrdi da li postoji povezanost između nivoa socijalne participacije, nivoa socijalne kompetentnosti i mera kvaliteta života korisnika/ca sa intelektualnim teškoćama. Istraživanje je sprovedeno na 5 zajednica stanovanja uz podršku u Beogradu. Rezultati su pokazali da je za osećanje zadovoljstva korisnika/ca uslovima života potrebno, pored podizanja nivoa njihove kompetentnosti, obezbediti i uslove da se poveća nivo njihove socijalne participacije, odnosno, ostvari punije učešće u životu socijalne zajednice.

Slično istraživanje sprovedli su Institut za kriminološka i sociološka istraživanja i Asocijacija za promovisanje inkluzije Srbije (Petrović, Stojisavljević, Tadić, 2012: 521-545). Ono je bilo usmereno na ispitivanje pojma o sebi u različitim domenima, globalnom pojmu o sebi, osobinama ličnosti, kompetentnosti, teškoćama u svakodnevnom životu, kao i o svesti o sopstvenim teškoćama osoba

sa intelektualnim izazovima. Analiza je pokazala da je pojam o sebi osoba sa intelektualnim teškoćama relativno siromašan atributima, te da je stečen, naučen i to kao produkt relativno restriktivnih uslova života koje nudi život u instituciji. S druge strane, stanovanje uz podršku deluje stimulatивно na ispitivane dimenzije. Studija je ukazala na moguće implikacije osnovnih rezultata u praktičnom radu na unapređenju pojma o sebi i kapaciteta za samopercepciju i samoodređenje osoba sa intelektualnim teškoćama.

Istraživanje o standardima kvaliteta lokalnih usluga socijalne zaštite (Žegarac i Brkić, 2013) je, pak, bilo orijentisano na identifikovanje mogućnosti razvoja ruralnih područja i, posebno, na unapređivanje malih ruralnih domaćinstava. Jedan od osnovnih zaključaka studije jeste važnost diversifikacije aktivnosti¹¹, a samim tim i podizanja visine prihoda u cilju neometanog razvoja malih ruralnih domaćinstava. U studiji se naročito ističe važnost uticaja koji bi ruralna ekonomija van okvira poljoprivrednih gazdinstava mogla imati na razvoj ruralnih područja, uz moguće smanjenje procenta siromaštva u ruralnim sredinama.

Republički zavod za socijalnu zaštitu od 2008. u kontinuitetu do danas (početak 2015-e) razrađuje projekat *Stanovanja uz podršku za mlade koji se osamostaljuju* s ciljem pružanja adekvatnog odgovora na probleme mladih koji izlaze iz rezidencijalnih ustanova. U februaru 2010. godine Zavod je realizovao istraživanje u cilju evaluacije usluge stanovanja uz podršku za mlade koji se osamostaljuju putem ispitivanja koliko su mladi/e korisnici/e ove usluge njome zadovoljni. Rezultati istraživanja su pokazali da usluga stanovanja uz podršku u velikoj meri ispunjava svoju funkciju, odnosno doprinosi poboljšanju kvaliteta života mladih korisnika/ca i značajno doprinosi njihovom osamostaljivanju, psihološkom osnaživanju i sticanju veština i znanja za svakodnevni život (Veljković i Ivanović, 2011: 47-62).

Ipak, na osnovu zaključaka i preporuka izveštaja o realizovanom pilot istraživanju o uslugama socijalne zaštite za decu na lokalnom nivou sprovedenom u 3 opštine (Kikinda, Stara Pazova i Ivanjica) ustanovljeno je da lokalne samouprave nemaju jasno definisane mehanizme za praćenje realizacije i evaluaciju efekata usluga koje finansiraju. Saradnja među lokalnim akterima bazira se uglavnom na neformalnim kontaktima, a kapaciteti pružalaca usluga su definisani na projektnom nivou.

11 „Diversifikacija aktivnosti“ podrazumeva sprovođenje mera unapređivanja kvaliteta života posebno ugroženih kategorija kao što su osobe ispod granice siromaštva, mladi i žene.

Dnevne usluge u zajednici

Istraživanje Uprave za rodnu ravnopravnost i Ministarstva rada, zapošljavanja i socijalne politike o dostupnosti socijalnih usluga na lokalnom nivou, sprovedeno 2012. godine, imalo je za cilj da utvrdi koje od postojećih socijalnih usluga doprinose usklađivanju porodičnog i profesionalnog života, kao i da li su ove usluge dostupne korisnicima/ama na lokalnom nivou (Sekulić, 2012). Istraživanje je bilo usmereno ka ustanovama i udruženjima na nivou lokalne samouprave i zaposlenim ženama u 17 opština Srbije, bez Kosova*¹². Istraživanje je sprovedeno u dve faze: prva faza je obuhvatila kvantitativni deo kojim su istražene ustanove/udruženja, a druga kvalitativni deo koji je podrazumevao fokus grupe sa zaposlenim ženama (učestvovalo je ukupno 12 žena – 6 iz Beograda i 6 iz Despotovca). Istraživanje je ukazalo na podatak da se usluga dnevnog boravka za decu i mlade ostvaruje u 74,47% lokalnih samouprava, a da 4 opštine uopšte nemaju ovu uslugu (Žitište, Osečina, Despotovac i Inđija). Centri za socijalni rad su naveli da u 40% slučajeva rade upućivanje na ovu vrstu usluge prema sopstvenoj proceni. Uslugu dnevnog boravka više pružaju državne ustanove nego OCD, a uslugu dnevnog boravka za odrasle i starije osobe nema čak 64,71% lokalnih samouprava. U opštinama u kojima ova usluga postoji, podjednako je pružaju državne institucije i OCD.

Usluga pomoći i nege u kući za odrasle i starije ljude postoji u 94% lokalnih samouprava (jedino nije navedena u Vranju). Istraživanjem je utvrđeno da Centri za socijalni rad rade procenu i upućivanje na navedenu uslugu. Kao kriterijumi za dodeljivanje usluge najčešće se navode: da je reč o samačkom domaćinstvu, da je mesečni prihod ispod 4.000 dinara, da je reč o staračkom domaćinstvu ili domaćinstvu osobe sa invaliditetom, da je osoba lošeg zdravstvenog stanja i da se nalazi u visokom stepenu socijalne ugroženosti. Utvrđeno je da je u trenutku istraživanja u Centru za socijalni rad u Boru postojala lista čekanja i da je na toj listi bilo 15 osoba, u gerontološkom centru u Beogradu na listi je bilo 1500 osoba, a u gerontološkom centru u Subotici 50 osoba.

Istraživanje koje su sproveli Brkić, Stanković i Žegarac (Brkić, Stanković, Žegarac, 2013) pokazuje da je poslednjih godina došlo do značajnih izmena u načinu pružanja usluga socijalne zaštite. Najveća promena ogleda se u rekonceptualizaciji položaja korisnika/ca i porodice. U fokusu istraživanja bila su deca sa smetnjama

¹² Ovaj naziv je bez prejudiciranja statusa i u skladu je sa Rezolucijom Saveta bezbednosti Ujedinjenih nacija 1244/1999 i mišljenjem Međunarodnog suda pravde o Deklaraciji o nezavisnosti Kosova.

u razvoju i njihovi roditelji, te je zaključeno da je uloga roditelja deteta sa smetnjama u razvoju evoluirala od „objekta intervencije“ koji dobija usluge bez kontrole nad tim procesom, do partnera u donošenju odluka u toku korišćenja usluga, kao i određivanja njihovih sadržaja i ciljeva (Brkić, Stanković, Žegarac, 2013: 214-215). Pomenuti/e autori/ke su u periodu decembar 2011. do marta 2012. godine obavili istraživanje o očekivanjima roditelja dece sa smetnjama u razvoju od usluga u zajednici u 32 opštine¹³ u kojima su u okviru EU programa organizovane dnevne usluge za pomoć deci sa smetnjama u razvoju i njihovim porodicama. Ispitivanjem su obuhvaćena 243 korisnika/ce usluga. Upitnik je popunjavao jedan od roditelja, odnosno osoba koja brine o detetu. Istraživanjem je utvrđeno da su oblici organizovane društvene podrške uglavnom nedostupni porodicama budući da je dnevne usluge (poput vrtića i dnevnih centara) koristilo samo 14,2% dece čiji roditelji žive u bračnoj zajednici, odnosno 15,0% onih čiji su roditelji razdvojeni. Rezultati su još pokazali da najveći deo tereta brige o deci sa teškoćama u razvoju pada na roditelje, neretko na samo jedno od njih. Podrška srodnika je delimično dostupna, a usluge u zajednici uglavnom su nedostupne (Ibidem, 217). Osim usluge koju koriste, 21,3% roditelja, koji su dali odgovor, navodi potrebu i za drugim socijalnim uslugama (dnevnim boravkom, personalnom asistencijom, predah-uslugom), kao i za proširenjem sadržaja ili prilagođenijim radnim vremenom usluge koju trenutno koriste (Ibidem, 225).

Rezultati istraživanja o servisima podrške za osobe sa invaliditetom u lokalnoj zajednici koje je sprovedeno u 5 gradova u Srbiji¹⁴ (Ognjanović i Ivanović, 2013) pokazuju da je dnevni boravak za decu i mlade sa smetnjama u razvoju najzastupljenija lokalna socijalna usluga. Od ukupnog broja pružalaca usluga koji su učestvovali u istraživanju, njih 31,6% trenutno pruža ovu uslugu. Rezultati istraživanja još pokazuju da je u lokalnim zajednicama, u kojima je sprovedeno istraživanje, broj usluga za osobe sa invaliditetom još uvek mali i da su nedovoljna finansijska sredstva za kvalitetnije sprovođenje postojećih i uspostavljanje novih usluga ključni problem sa kojim su suočeni akteri u lokalnoj zajednici, bez obzira što je najveći broj usluga finansiran sredstvima iz budžeta lokalnih samouprava. Lokalne samouprave nemaju jasno definisane mehanizme za monitoring i evaluaciju usluga koje finansiraju. Takođe, lokalne samouprave

13 Opštine u kojima je obavljeno istraživanje su: Paraćin, Despotovac, Rekovac, Čičevac, Vrnjačka Banja, Trstenik, Prokuplje, Gornji Milanovac, Stara Pazova, Irig, Pećinci, Ruma, Aleksinac, Knjaževac, Boljevac, Svrlijig, Piroć, Požeća, Čajetina, Kosjerić, Ivanjica, Dimitrovgrad, Bela Palanka, Negotin, Kladovo, Žagubica, Čoka, NoviKneževac, Topola, Kikinda, Nova Crnja, Žitište, Sećanj.

14 Beogradu, Užicu, Požarevcu, Kikindi i Leskovcu.

uglavnom ne raspolažu podacima o tome koje su usluge potrebne, niti postoje baze podataka o potencijalnim korisnicima usluga, kao ni detaljno ispitane potrebe. Istraživanje je utvrdilo da je u oblasti socijalne zaštite najveća potreba za predah uslugom za decu sa invaliditetom i njihove porodice, stanovanje uz podršku za osobe sa invaliditetom, personalnom asistencijom i prevodilačkim servisom. U oblasti obrazovanja postoji potreba za većim brojem pedagoških i ličnih asistenata. Osobe sa invaliditetom su i dalje suočene sa teškoćama kada pristupaju uslugama u lokalnim zajednicama. Najčešći razlozi ovome su nedovoljna informisanost osoba sa invaliditetom o uslugama i sadržaju usluga koje su im dostupne u lokalnim zajednicama, fizička odnosno arhitektonska i komunikacijska nepristupačnost sa kojom se suočavaju prilikom korišćenja pojedinih usluga, kao i predrasude poslodavaca i zaposlenih u javnim službama. Zaključeno je i da organizacije civilnog društva predstavljaju veliki potencijal kao budući pružaoci usluga za osobe sa invaliditetom (Ibidem, 5-6).

Istraživanjem o socijalnoj isključenosti u ruralnoj Srbiji (Bogdanov et al. 2011) ispitivan je, između ostalog, pristup socijalnim uslugama podrške za različite oblike ranjivosti u porodici. Ove usluge su posebno značajne za žene upravo zbog toga što briga o starima, bolesnima ili članovima domaćinstva sa invaliditetom najčešće pada na teret žene u porodici. Podaci iz istraživanja ukazuju na to da se porodice često pre oslanjaju na sopstvene resurse nego na usluge socijalnih službi. Takođe, uočava se značajan broj domaćinstava čiji članovi ne znaju od koga bi mogli potražiti podršku. Kao dve najbliže ustanove kojima se domaćinstva obraćaju za pomoć javljaju se lokalni Centar za socijalni rad i ambulanta. Podaci ukazuju na nedostupnost usluga socijalne zaštite u ruralnim sredinama, kao i da se u brizi o deci, starima, bolesnima i osobama sa invaliditetom, porodice u velikoj meri oslanjaju na sopstvene, pretežno ženske resurse.

Istraživanje *Mapiranje usluga socijalne zaštite u nadležnosti lokalnih samouprava* (SIPRU i UNICEF, 2013) pokazuje da se usluge socijalne zaštite pružaju u 138 od 145 lokalnih samouprava (koliko je sačinjavalo uzorak). U 5 od 7 lokalnih samouprava u kojima se 2012. godine nisu pružale usluge socijalne zaštite nikada nije ni bilo usluge ove vrste. Reč je o opštinama: Bogatić, Lajkovac, Ljig, Lučani i Mionica. Ovo istraživanje je registrovalo ukupno 432 lokalne usluge, od kojih se 306 sprovodi u državnom sektoru, a 126 u nedržavnom.

Tabela u nastavku daje pregled lokalnih usluga u Srbiji za 2012. godinu.

Tabela 1. Pregled lokalnih usluga u Srbiji u 2012. godini

Usluga	Broj lokalnih samouprava	Udeo u ukupnom broju lokalnih samouprava (u %)
Pomoć u kući za stare	122	84
Dnevni boravak za decu i mlade sa teškoćama u razvoju	71	49
Pomoć u kući za decu sa teškoćama u razvoju	37	26
Klub	28	19
Pomoć u kući za odrasle osobe sa invaliditetom	20	14
Savetovališta	21	14
Prihvatište (opšteg tipa)	18	12
Dnevni boravak za stare	12	8
Predah smeštaj	11	8
Dnevni boravak za decu u sukobu sa zakonom	10	7
Prihvatište za decu	9	6
Svratište	4	3

Izvor: SIPRU i UNICEF, 2013.

U Vodiču kroz primer dobre prakse Centra za integraciju mladih "Mi znamo najbolje" iz 2011. godine, kao jedan od najvažnijih problema u radu sa decom koja žive i/ili rade na ulici navodi se "pravna nevidljivost" lica kojima je zbog nevidljivosti pred zakonom (zbog toga što nisu upisani/e u matične knjige rođenih) onemogućeno korišćenje osnovnih prava (gde spadaju i usluge socijalne zaštite poput korišćenja narodne kuhinje). Dalje, nedovoljan broj profesionalaca iz različitih sektora (obrazovnog, socijalnog i zdravstvenog) je senzibilisan i edukovan za rad sa decom koja imaju iskustvo života ili rada na ulici. Neprijatne situacije, koje se prema rečima dece dešavaju u kontaktu sa predstavnicima ovih institucija, imaju negativan ishod koji utiče na motivaciju dece da ponove kontakt sa zvaničnim institucijama. Zbog toga deca ponovo ostaju van sistema (Đorđević, Birčanin, Vasilijić, 2011:14). Iskustvo Centra za integraciju mladih ukazuje na činjenicu da devojčice spadaju u posebno ranjivu grupu i da se one na

posebne načine pokušavaju prilagoditi životu na ulici. Ne postoji precizan broj dece koja se nalaze na ulici i mnoge institucije koje dolaze u kontakt sa ovom populacijom nemaju standardizovanu definiciju, a ni ujednačeno razumevanje o tome ko su deca uključena u život ili rad na ulici te je samim tim i razmatranje obima pojave otežano. Različita udruženja i institucije koje pružaju usluge direktne pomoći marginalizovanim grupama i deci, u velikom broju slučajeva ne vode računa o deci koja su uključena u život ili rad na ulici kao o posebnoj kategoriji. Često se zanemaruju važne lične i društvene karakteristike koje ovu decu svrstavaju među najugroženije grupe i time onemogućavaju praktičan pristup identifikaciji obima pojave.

Materijalna davanja

Podaci o broju primalaca novčane socijalne pomoći u Republici Srbiji pokazuju da je ovu vrstu pomoći u julu 2015-e godine primilo 252.166 pojedinaca koji predstavljaju 102.060 porodica u celoj Srbiji (uključujući urbana i ruralna područja). Da bi ostvarile pravo na dečji dodatak porodice ne mogu imati prihod veći od utvrđenog cenzusa koji je u julu 2014. iznosio 8.138,63 dinara po članu porodice. Pravo na dečji dodatak koji se ostvaruje za prvo četvoro dece, bez obzira na broj dece, za jul 2015-e je iznosio 2.640,638 dinara prema podacima nadležnog Ministarstva, a pravo na dodatak je iskoristilo 368.625 dece u 196.207 domaćinstava. Nesporno je da je reč o veoma niskim materijalnim davanjima, koja pritom često ne stižu do svih kojima je pomoć potrebna. Na razloge za to ukazuju podaci istraživanja koji pokazuju da je korišćenje novčane pomoći podzastupljeno u siromašnoj populaciji. Razlozi takvog stanja su očitani u posedovanju imovine, odnosno prelasku zemljišnog maksimuma, komplikovanim procedurama i diskrecionom pravu zaposlenih u Centru za socijalni rad da pripišu domaćinstvu tzv. propuštenu zaradu koja im onemogućava zadržavanje ispod prihodovnog cenzusa (Matković i dr, 2012:18). Naime, radnici Centra za socijalni rad procenjuju prihode od rada rad u sivoj zoni ekonomije, ali i zaradu koju su kandidati/kinje za pomoć propustili da ostvare da su se radno angažovali. Tako se obračunava zarada koja praktično nije ostvarena.

Istraživanja su još pokazala i da svega 35% korisnika/ca novčane pomoći dolazi iz ruralnih područja (Petrović, 2011:13). Procenat je nešto niži nego učešće ruralnog stanovništva u ukupnoj populaciji Srbije (40.5% prema popisu 2011¹⁵), što može da ukaže na nedovoljnu obuhvatnost ove populacije. Ukupno 21% svih korisnika novčane pomoći dolazi iz porodica koje su bile korisnici socijalne pomoći, s tim što je ovaj procenat i veći u ruralnim oblastima Šumadije i Zapadne Srbije (Petrović, 2011:15, 38).

15 Izvor: Popis stanovništva, 2011, Republički zavod za statistiku

Od ukupnog broja korisnika novčane socijalne pomoći u 2012. godini blizu 38% su činila deca, a svega 5% stari (Matković i dr, 2013:12). Ovaj podatak ukazuje na veoma veliku podzastupljenost starih lica među korisnicima/ama pomoći, iako je ova populacija mnogo više izložena siromaštvu od opšte populacije.

Porodice iz ruralnih područja imaju smanjen pristup uslugama socijalne zaštite i slabije ostvaruju pravo na različite oblike materijalne pomoći, kao i na primanja po osnovu penzije. Podaci pokazuju da je 2010. bilo 18% osoba preko 65 godina koje nisu primale penziju, odnosno 12% staračkih domaćinstava u ruralnim područjima (Cvejić i dr., 2010:88).

Istraživanje socijalne isključenosti i siromaštva u ruralnim područjima je, takođe, pokazalo da 1,9% ruralnih domaćinstava prima materijalnu pomoć, 11,3% prima dečji dodatak, 3,5% naknadu za tuđu negu i pomoć, a 1,2% je primilo jednokratnu opštinsku pomoć u toku prethodne godine u odnosu na period kada je istraživanje rađeno (Bogdanov i dr, 2011:43). Takođe, ovi podaci ukazuju na veliku stopu neostvarivanja prava na neki vid materijalne pomoći, jer 20% ruralnih domaćinstava nije uspelo da ostvari pravo na dečji dodatak, 14% na materijalnu pomoć, a 10% na jednokratnu pomoć opštine. Razlozi se uglavnom svode na nedostatak adekvatne dokumentacije i neispunjavanje drugih kriterijuma usled jednokratne zaposlenosti, prelaska materijalnog cenzusa i sl. Pored toga, mnogi žitelji i žiteljke ruralnih područja nemaju informaciju da uopšte postoji materijalna pomoć, tvrde da ne poznaju proceduru prijavljivanja ili da im je ta procedura previše komplikovana. Dodatno, većina ispitanih žena socijalnu pomoć smatra sramotom (Bogdanov i dr., 2011:104).

U tabeli koja sledi prikazane su različite vrste socijalne pomoći za koje su se domaćinstva prijavljivala i razlozi neuspeha za ostvarivanje prava na traženu pomoć.

Razlozi neuspeha	Vrsta socijalne pomoći za koju su se prijavili			
	Naknada za tuđu negu i pomoć	MOP	Dečji dodatak	Opštinska pomoć
Materijalni cenzus	12.9	23.0	37.4	16.9
Nisu ispunili druge uslove	75.8	70.2	58.8	77.2
Socijalni radnik dao negativno mišljenje	11.2	6.7	3.8	5.9
Ukupno	100	100	100	100

*Cvejić i dr, 2010:88

Najnoviji dostupni podaci o pruženim uslugama i budžetskom opterećenju su iz 2012. godine, a dobijeni su u sklopu mapiranja usluga socijalne zaštite na lokalnom nivou:

Usluga	Ukupni rashodi u din	Učešće budžeta JLS + participacija
Pomoć u kući za stare	1.063.243.020	73
Pomoć u kući za odrasle (OSI)	31.359.046	55
Pomoć u kući za decu	123.220.941	15
Dnevni boravak za decu sa teškoćama u razvoju	639.683.761	83
Dnevni boravak za stare	39.965.808	54
Dnevni boravak za decu u sukobu sa zakonom	33.208.534	90
Svratišta	31.720.596	71
Personalna asistencija za odrasle	50.935.065	21
Stanovanje uz podršku (OSI)	21.609.600	72
Stanovanje uz podršku (mladi)	10.183.683	100
Savetovališta	31.909.769	90
Prihvatilište opšteg tipa	124.952.406	100
Prihvatilište za decu	160.211.362	91
Prihvatilište za žrtve nasilja (sigurna kuća)	52.963.331	81
Predah	19.350.276	31
	2.434.517.199	

*(CLDS, 2013:13)

Istraživanje kojim je obuhvaćeno 108 organizacija civilnog društva i javnih ustanova (Vuković, Vuković, Cvejić, 2014), pokazalo je da se podaci o uslugama socijalne zaštite koji se finansiraju iz projektnih aktivnosti nalaze van opšteg pregleda, uz netransparentnost cena pojedinih usluga, odnosno, za pojedine usluge se ne zna tačna cena jer u nekim državnim ustanovama postoji podela troškova između ministarstva i lokalne samouprave, a nekada se troškovi pokrivaju i iz projektnih aktivnosti. Obezbeđivanje obaveznih socijalnih usluga na lokalnom nivou često zavisi od finansijskih mogućnosti i prioriteta lokalnih samouprava, pri čemu nisu

predviđene sankcije za opštine koje ne obezbede obavezni set socijalnih usluga predviđen Zakonom. Prema navedenom istraživanju 34 opštine, od 156 opština u Srbiji, ne pružaju nijednu uslugu socijalne zaštite koju prema Zakonu o socijalnoj zaštiti treba da finansira lokalna samouprava.

Učešće u kreiranju lokalnih politika socijalne zaštite

Istraživanje sprovedeno 2005. godine među predstavnicima/ama lokalnih samouprava je ukazalo na percepciju oko $\frac{3}{4}$ učesnika/ca koji su smatrali da su lokalni planovi razvoja rađeni uz učešće centara za socijalni rad i drugih sektorskih organizacija i organizacija civilnog društva (Matković, 2006:39). Međutim, u istom istraživanju su predstavnici/e Centara za socijalni rad i organizacija civilnog društva izneli takav stav tek u 50% opština.

S druge strane, kontakti CSR i OCD su česti i prepoznati su kao značajni. Institucionalizovana saradnja nije bila značajno zastupljena i limitirana je uglavnom na opštine koje su uključene u projekte reforme socijalne politike, gde su formirani opštinski koordinacioni odbori za socijalnu politiku (OKOSP) koji okupljaju sve relevantne aktere socijalne politike iz oblasti socijalne zaštite, obrazovanja, zdravstva i zapošljavanja. Odbori su formirani u 25% opština na osnovu nalaza ovog istraživanja (Matković, 2006:41).

Drugi nacionalni izveštaj o socijalnom uključivanju i smanjenju siromaštva ukazuje na potrebu jačanja kapaciteta centara za socijalni rad i njihovo tešnje povezivanje sa institucijama koje pružaju usluge zdravstvene zaštite, obrazovanja i zapošljavanja, te sa policijom, pravosudnim organima, OCD koje zastupaju osetljive društvene grupe, Crvenim krstom i pojedinim službama lokalne samouprave, radi integrisanog planiranja i podrške pojedincima i porodicama (TSUSS, 2014:198). Učešće OCD je zabeleženo u smislu pružalaca usluga i reforme okvira socijalne zaštite su znatno poboljšale ovakve mogućnosti, međutim, nije jasno kakvo je učešće građana/ki i OCD u kreiranju, implementaciji i praćenju politika socijalne zaštite ni na nacionalnom, ni na lokalnom nivou. Pritom, ne postoje ni pokazatelji učešća posebno u odnosu na ruralnu populaciju koja tradicionalno pokazuje niži stepen učešća, kao ni u odnosu na rodnu dimenziju.

Jedno od retkih studija koje je pružilo neke podatke o učešću građana/ki jeste analiza potreba i resursa za obezbeđivanje usluga socijalne zaštite na teritoriji šest opština Zlatiborskog i Raškog okruga (Jovanović i dr., 2014). Podaci iz ovih opština ukazuju na nedostatak participativnosti u planiranju pružanja usluga

socijalne zaštite gde bi se udruženja, građani/ke i sami korisnici/e aktivno uključili u donošenje odluka i planiranje lokalnih planova razvoja usluga. Autori ukazuju da „dominira zastareli pristup, odnosno da je nedovoljno razumevanje principa na kojima se zasniva Zakon o socijalnoj zaštiti“ (Jovanović i dr, 2014:27). Istraživanje ukazuje i na nedovoljne kapacitete udruženja i nepoznavanje načina trošenja sredstava u lokalnoj samoupravi. Ni u jednoj od šest obuhvaćenih opština sredstva namenjena za pružanje usluga socijalne zaštite nisu dodeljivana putem javnih nabavki, već direktno institucijama ili retkim udruženjima, čime nije omogućeno ni praćenje namene i potrošnje sredstava, ali ni načina na koji su sredstva dodeljena određenim organizacijama. Stoga se ukazuje na potrebu jačanja kapaciteta udruženja kako bi mogli da uspešnije zagovaraju promene na lokalnom nivou i učestvuju u javnim nadmetanjima za razvoj usluga socijalne zaštite.

Zaključak

Nalazi desk analize ukazuju na podatak da ne postoje posebni normativni segmenti koji bi obrađivali specifičnosti socijalne zaštite i obezbeđenja, pružanja i praćenja socijalnih usluga za žene i devojčice u ruralnim sredinama, niti odredbe koje uvažavaju specifične potrebe ruralnog u odnosu na urbano stanovništvo. Pravne manjkavosti su i posledica nedostatka ciljanih studija i istraživanja koja bi obrađivala na intersekcionalni način dimenzije kao što su siromaštvo, socijalnu isključenost, rodni aspekt i ruralnost.

Identifikovan je nedostatak integrisanih i netransparentnost postojećih baza podataka o potencijalnim i trenutnim korisnicima/ama i njihovim potrebama. Lokalne samouprave nemaju jasno definisane mehanizme za monitoring i evaluaciju za sve usluge koje finansiraju. Takođe, lokalne samouprave uglavnom ne raspolažu podacima o tome koje su usluge potrebne, niti postoje baze podataka o potencijalnim korisnicima/ama usluga, kao ni detaljno ispitane potrebe.

Istraživanja na temu socijalne zaštite u poslednjih deset godina su malobrojna, a primetan je i nedostatak integrisanih baza podataka na republičkom nivou nakon 2011-e godine kada je donet Zakon o socijalnoj zaštiti. Malobrojna istraživanja koja na intersekcionalni način pristupaju ispitivanju roda i socijalnih usluga u ruralnim područjima ukazuju na podatak da se porodice često pre oslanjaju na sopstvene resurse nego na usluge socijalnih službi, prvenstveno stoga što ne znaju od koga bi mogli potražiti podršku ili su im procedure prekomplikovane ili se stide da pomoć zatraže. Podaci ukazuju na nedostupnost usluga socijalne zaštite, kao i da se u brizi o deci, starima, bolesnima i osobama sa invaliditetom, porodice u velikoj meri

oslanjaju na ženske resurse. Dosadašnja istraživanja o efektima pruženih usluga, kao i efikasnosti primene zakonskih odredbi u ovoj oblasti ukazuju na zakasnelu, nesinhronizovanu i parcijalnu reakciju na socijalne probleme u našem društvu.

LITERATURA

- Arandarenko, Mihail i dr. (2011), „Analiza efekata Predloga zakona o socijalnoj zaštiti na raspodelu dohotka i siromaštvo u Srbiji“, *Kvartalni monitor ekonomskih trendova i politika u Srbiji*, 23: 56–63.
- Avlijaš, Sonja (2011), „Socijalna inkluzija i smanjenje siromaštva“, u: J. Kronja et al. (ur.), *Vodič kroz strategiju Evropa 2020*, Beograd: EPuS.
- Babović, Marija i Vuković, Olivera (2008), *Žene na selu kao pomažući članovi poljoprivrednog domaćinstva: položaj, uloge i socijalna prava*, Beograd: UNDP Srbija.
- Babović, Marija (2010), *Rodne ekonomske nejednakosti u komparativnoj perspektivi: Evropska Unija i Srbija*, Beograd: Sociološko udruženje Srbije i Crne Gore, Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu i SeConS – Grupa za razvojnu inicijativu.
- Babović, Marija (2010), *Izazovi nove socijalne politike*, Beograd: SeConS – Grupa za razvojnu inicijativu.
- Babović, Marija (ur.) (2011), *Socijalno uključivanje: koncepti, stanje, politike*, Beograd: ISIFF, SeConS.
- Bodewig Christian & Sethi Akshay (2005), *Siromaštvo, socijalna isključenost i etnička pripadnostu Srbiji i Crnoj Gori, Slučaj Roma*, Svetska Banka.
- Bogdanov, Natalija et al. (2011), *Pristup žena i dece uslugama u ruralnim oblastima Srbije i predlog mera za unapređenje stanja*, Beograd: UNICEF.
- Brkić, Miroslav, Stanković, Dragana, Žegarac, Nevenka (2013): „Očekivanja roditelja dece sa smetnjama u razvoju od usluga u zajednici“, *Istraživanja*
URL: <<http://stari.fpn.bg.ac.rs/wp-content/uploads/12-Miroslav-Brki%C4%87-Dragana-Stankovi%C4%87-i-Nevenka-%C5%BDegarac-O%C4%8Dekivanja-roditelja-dece-sa-smetnjama-u-razvoju-od-usluga-u-zajednici.pdf>> (pristupljeno 16. 12. 2015.)
- Bullain Nilda, Panov Luben (2013): *Priručnik o modelima pružanja usluga socijalne zaštite: Vodič za kreatore politika i profesionalce u regionu Saveza nezavisnih država*, Podgorica: UNDP.
- Centar za liberalno-demokratske studije (2013), *Mapiranje usluga socijalne zaštite u nadležnosti lokalnih samouprava*, Beograd: Tim za socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva, Kabinet ministra bez portfelja za evropske integracije Vlada Republike Srbije
URL:<http://www.inkluzija.gov.rs/wp-content/uploads/2013/11/mapiranje_usluga_socijalne_zastite_izvestaj.pdf> (pristupljeno 16. 12. 2015)
- Cvejić, Slobodan et al. (2010), *Socijalna isključenost u ruralnim oblastima Srbije*, Beograd: UNDP Srbija.

- Dimitrijević, Bojana (2014), „Usluge u zajednici kao podrška roditeljima u pružanju dugotrajne nege deci i mladima sa invaliditetom“, *Godišnjak Fakulteta političkih nauka*, 8 (11): 113–130.
- Đorđević, Milica, Birčanin Filip, Vasilijić Milica (2011), *Mi znamo najbolje: Terenski rad Centra za integraciju mladih – Vodič kroz primer dobre prakse*, Beograd: Udruženje „Centar za integraciju mladih“.
- Đorđević, Snežana (2011), *Priručnik za uključivanje građana i civilnog društva u procese odlučivanja: primena kodeksa dobre prakse*, Beograd: Građanske inicijative.
- Jovanović, Vladan i Stevkovski, Dejana (2014), *Priručnik za udruženja građana kao pružaoce usluga socijalne zaštite*, Beograd: Građanske inicijative.
- Jovanović, Vladan, Milanović Lidija i Rajkov Gordana (2014): *Priručnik za licenciranje pružalaca usluga socijalne zaštite za osobe sa invaliditetom*, Beograd: Udruženje istraživača socijalnih prilika – MREŽA ISP.
- Krstić, Gorana et. al. (2010), *Položaj ranjivih grupa na tržištu rada*, Beograd: Foundation for the Advancement of Economics.
- Matković, Gordana (2006), *Decentralizacija socijalne zaštite u Srbiji*, Beograd: Centar za liberalno-demokratske studije.
- Matković, Gordana, Mijatović, Boško i Stanić, Katarina (2014), „Novčana davanja za decu i porodice sa decom u Srbiji“, *Stanovništvo*, 2: 1–20.
- Ognjanović, Mirjana i Ivanović, Suzana (2013), *Servisi podrške za osobe sa invaliditetom u lokalnoj zajednici: Istraživanje u Beogradu, Leskovcu, Kikindi, Požarevcu i Užicu*, Beograd: Forum mladih sa invaliditetom.
- Pantić-Popović, Sanja i Petrović, Milina (2007), *Od ranjive do održive grupe - prevazilaženje siromaštva žena putem samozapošljavanja*, Beograd: Udruženje poslovnih žena.
- PE „Urban and spatial institute of Vojvodina“ (2013), *Analiza ekonomskog i socijalnog statusa marginalizovanih naselja u pograničnim oblastima AP Vojvodine (skraćena verzija)*, Novi Sad
 URL: < http://www.zavurbvo.co.rs/images/codex/analiza_skraceno.pdf > (pristupljeno 16. 12. 2015.)
- Petrović, Boban et al. (2007), „Stepen socijalne participacije i socijalna kompetentnost osoba sa intelektualnim teškoćama“, *Socijalna misao*, 14 (4): 105–117.
- Petrović, Boban et al. (2007), „Ispitivanje efekata programa stanovanja uz podršku za osobe sa intelektualnim teškoćama - implikacije za proces socijalizacije“, u: Biro M. i Smederevac S. (ur.), *Psihologija i društvo*, Novi Sad: Filozofski fakultet - Odsek za psihologiju, str. 179–193.
- Petrović, Boban, Novak, Jadranka i Stojisavljević, Duška (2008), „Stanovanje uz podršku za osobe sa intelektualnim teškoćama - efekti programa na kompetentnost osoba sa intelektualnim teškoćama“, u: S. Stojiljković, V. Nešić, Z. Marković (ur.), *Ličnost, profesija i obrazovanje*, Niš: Filozofski fakultet, str. 303–317.

- Petrović, Marina (2011), *Socijalna pomoć i aktivacija u Srbiji: u potrazi za inkluzivnim rešenjima*, Beograd: CLDS.
- Petrović, Boban, Stojisavljević, Duška, Tadić, Katarina (2012), „Pojam o sebi osoba sa intelektualnim teškoćama - implikacije za razvoj programa podrške“, *Specijalna edukacija i rehabilitacija*, 11 (4): 521–545.
- PRAXIS (2011), „*Pravno nevidljiva*“ lica u Srbiji i dalje bez rešenja, Beograd: UNHCR i Ministarstvo inostranih poslova Kraljevine Norveške.
- RZSZ (2013), *Stanovanje uz podršku za mlade koji se osamostaljuju i osobe sa invaliditetom – smernice za uspostavljanje i pružanje usluge*, Beograd.
- Sekulić, Jelena (2012), *Usklađivanje privatnog i poslovnog života - Studija dostupnosti socijalnih usluga na lokalnom nivou*, Beograd: Uprava za rodnu ravnopravnost.
- Spalević, Aleksandra (2009), „Mogućnosti za razvoj ruralnog područja u Republici Srbiji“, *Zbornik Geografskog Instituta „Jovan Cvijić“ SANU*, 59 (2): 133–147.
- Tatić, Damjan, Ivanović, Lidija, Medenica, Veselin (2011): „Pravni okvir i službe podrške za osobe sa invaliditetom“, *Socijalna misao*, 18 (1): 91–104.
- Teodorović, Ivana i Marković, Darko (2011), *Važno je učestvovati! : priručnik za učešće javnosti na lokalnom nivou*, Beograd: USAID.
- Vasojević, Slađana, Eminović, Fadilj i Nikić, Radmila (2010), „*Nastanak i razvoj stanovanja uz podršku za osobe sa intelektualnom ometenošću*“, *Beogradska defektološka škola*, (2): 377–392.
- Veljković, Lepa i Ivanović, Suzana (2011), „Stanovanje uz podršku za mlade koji se osamostaljuju - ispitivanje zadovoljstva korisnika usluge“, *Socijalna misao*, 18 (1): 47–62.
- Žarković Rakić, Jelena et al. (2014), *Kako do rezultata u javnim politikama? : priručnik za uključivanje organizacija civilnog društva u proces monitoringa i evaluacije*, Beograd: FREN, CEP.
- Žegarac, Nevenka i Brkić, Miroslav (2007), *Razvoj lokalnih usluga socijalne zaštite - ka standardima kvaliteta*. Beograd: Fond za socijalne inicijative.

Zakoni, strategije i izveštaji Vlade

- Nacionalna strategija razvoja socijalne zaštite, Službeni glasnik Republike Srbije, br. 108/2005.
- Nacionalna strategija o starenju za period 2006-2015. godine, Službeni glasnik Republike Srbije, broj 76/06.
- Nacionalna strategija održivog razvoja, Vlada Republike Srbije, 2005.
- URL: <<http://www.gs.gov.rs/lat/strategije-vs.html>> (pristupljeno 16. 12. 2015.)
- Odluka o osnivanju Republičke agencije za stanovanje, Službeni glasnik Republike Srbije, broj 56/2011.
- Porodični zakon, Službeni glasnik Republike Srbije, br. 18/2005.

Pravilnik o bližim uslovima i standardima za pružanje usluga socijalne zaštite, Službeni glasnik Republike Srbije, br. 42/2013.

Pravilnik o organizaciji, normativima i standardima rada Centra za socijalni rad, Službeni glasnik Republike Srbije, 59/2008, 37/2010, 39/2011 - dr. pravilnik i 1/2012 - dr. pravilnik.

Pravilnik o bližim uslovima i standardima za pružanje usluga socijalne zaštite, Službeni glasnik Republike Srbije, broj 42/2013.

Strategija podsticanja rađanja, Službeni glasnik Republike Srbije, broj 13/2008.

Strategija za smanjenje siromaštva, Vlada Republike Srbije, 2002

URL: <http://www.srbija.gov.rs/extfile/sr/211704/strategija-za-smanjenje-siromastva-u-srbiji_cyr.pdf> (pristupljeno 16. 12. 2015.)

Tim za socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva (2014), *Drugi nacionalni izveštaj o socijalnom uključivanju i smanjenju siromaštva u Republici Srbiji. Pregled i stanje socijalne isključenosti i siromaštva za period 2011-2014. godine sa prioritetima za naredni period*, Vlada Republike Srbije

URL: <<http://socijalnoukljucivanje.gov.rs/wp-content/uploads/2014/11/Drugi-nacionalni-izvestaj-o-socijalnom-ukljucivanju-i-smanjenju-siromastva-final.pdf>> (pristupljeno 16. 12. 2015.)

Uredba o mreži ustanova socijalne zaštite, Službeni glasnik Republike Srbije, br. 16/2012.

Zakon o socijalnoj zaštiti, Službeni glasnik Republike Srbije, br. 24/2011.

Zakon o socijalnom stanovanju i Zakon o javnim agencijama, Službeni glasnik Republike Srbije, br. 18/2005 i 81/2005 – ispr.

Zakon o lokalnoj samoupravi, Službeni glasnik Republike Srbije, br. 129/2007 i 83/2014 - dr. zakon

Zakon o nacionalnim savetima nacionalnih manjina, Službeni glasnik Republike Srbije, broj 72/2009, 20/2014 - odluka US i 55/2014.

Zakon o ravnopravnosti polova, Službeni glasnik Republike Srbije, broj 104/2009.

METODOLOŠKI OKVIR ISTRAŽIVANJA

Osnovni cilj ovog istraživanja podrazumeva sticanje uvida u aktuelno stanje i funkcionisanje sistema socijalne zaštite u Srbiji, pri čemu su devojčice, mlade žene i žene¹⁶ iz ruralnih oblasti ciljna grupa koja se nalazi u središtu analize. Specifični ciljevi istraživanja su uočavanje i prikazivanje barijera u pristupu socijalnim uslugama za ruralno stanovništvo. Dalje se analiza bavi potrebama, zadovoljstvom pruženim uslugama, kao i mogućnostima za veću participaciju ruralnog stanovništva u kreiranju planova razvoja socijalne politike. Istraživanjem su obuhvaćene i potrebe organizacija i ustanova koje pružaju usluge socijalne zaštite i podrške, kao i mogućnosti razvoja i unapređenja njihovog poslovanja i odnosa prema i sa korisnicima/ama usluga.

Ova studija je sprovedena putem desk analize sekundarnih podataka i kvalitativnog istraživanja prema kvotnom uzorku¹⁷. Po završetku ove prve dve eksplorativne faze istraživanja sprovodi se i konfirmativno kvantitativno istraživanje na četiri uzorka ruralnog stanovništva. Poslednji cilj istraživanja uvodi akcioni element u jednačinu putem pripreme dokumenata namenjenih akterima u sistemu socijalne zaštite, u svrhu njihove upotrebe u procesu definisanja socijalnih politika i lokalnih akcionih planova. Akcioni element se uvodi u dve faze, od kojih je jedna formulisana kao sažetak glavnih nalaza iz desk analize i kvalitativnog istraživanja na kraju prve projektne godine (2014/15.), a druga će uslediti posle analize kvantitativnih materijala na kraju druge projektne godine (2015/16.) i obuhvatiće širu komunikaciju sa zainteresovanim stranama na lokalnom, regionalnom i državnom nivou.

16 U radu koristimo izraz devojčice za osobe ženskog pola od 11-15 godina, mlade žene za osobe ženskog pola od 16-30 godina, žene za osobe ženskog pola od 31-65 godina i muškarci za osobe muškog pola od 50-65 godina uzimajući u obzir pravne i rodne aspekte starosnih doba sagovornika i sagovornica u ovom istraživanju.

17 Istraživanje je deo dvogodišnjeg projekta koji se sprovodi u periodu od 2014-2016. godine. U ovoj studiji biće prikazani rezultati iz prve dve etape istraživanja, desk analize i kvalitativnog istraživanja. Treća etapa podrazumeva kvantifikaciju kvalitativnih nalaza putem istraživanja na stratifikovanom slučajnom uzorku ruralne populacije dopunjenim kvotnim poduzorcima za osetljive grupe koje bi bile podzastupljene u stratifikovanom slučajnom uzorku za ruralnu populaciju. Priprema treće faze, tj. kvantitativnog istraživanja, počela je u julu 2015. godine, a završetak prikupljanja podataka planiran je za decembar 2015. godine.

Priprema za desk analizu počela je u julu 2014. godine, a sama desk analiza sprovedena je u periodu od septembra 2014. do februara 2015. godine. Desk analizom su bili obuhvaćeni nalazi relevantnih dosadašnjih domaćih istraživanja, dostupni podaci iz izveštaja o radu državnih organa, organa lokalne samouprave, kao i organizacija civilnog sektora relevantnih za oblast socijalne zaštite. Kao radni okvir desk analize pripremljena je analiza zakonskog okvira, strategija i akcionih planova za desetogodišnji period iz oblasti socijalne zaštite i položaja mladih žena, žena i devojčica u Srbiji. Analizom su bile obuhvaćene dnevne usluge socijalne zaštite, usluga stanovanja uz podršku, novčana socijalna pomoć, podrška pri zapošljavanju, podrška obrazovanju, kao i mogućnosti učešća stanovništva u kreiranju lokalnih politika socijalne zaštite. Prvi uvid u postojeće podatke je već ukazivao na potrebu za definisanjem strukturisanog okvira analize kako bi se dobio jasan pregled situacije socijalne podrške i zaštite u Srbiji, koji nam do tog momenta i iz postojećeg materijala nije bio dostupan. Istraživanja na temu socijalne zaštite u poslednjih deset godina relativno potrebama su malobrojna, a primetan je i nedostatak integrisanih baza podataka na republičkom nivou nakon 2011. godine kada je donet Zakon o socijalnoj zaštiti (Sl. glasnik RS, 2011).

Paralelno sa poslednjom etapom desk analize počele su pripreme za izvođenje terena za kvalitativnu fazu, pri čemu su rezultati desk analize poslužili kao osnova za razvijanje instrumenata istraživanja. Formulirana su dva vodiča za razgovor prilagođena dvema osnovnim ciljnim grupama istraživanja: predstavnicima i predstavnicama ustanova, udruženja i organizacija koje se bave različitim aspektima socijalne ugroženosti ili vulnerabiliteta, kako se ova pojava često označava u govoru predstavnika/ca tih organizacija, dok drugu ciljnu grupu čini ruralno stanovništvo. Priprema terenskog dela kvalitativnog istraživanja: definisanje uzorka, izrada upitnika za regrutaciju sagovornica i sagovornika i vodiča za polustrukturisane dubinske intervjuje, obuka moderatora/ki i pilot istraživanje realizovani su u periodu od početka marta do kraja aprila 2015. godine, a terenski deo istraživanja obavljen je u periodu od kraja aprila do polovine avgusta 2015. godine.

U uzorak su ušla naselja iz četiri statistička regiona Srbije. Statistički regioni obuhvaćeni uzorkom su: Beograd, Vojvodina, Šumadija i zapadna Srbija, Južna i istočna Srbija. U okviru ovih regiona odabrano je deset opština, korišćenjem metoda slučajnog broja na redukovanoj listi opština. Lista opština je formirana prema jednom od rezultata desk analize – o pokrivenosti teritorije Srbije uslugama socijalne zaštite. Jedan od ciljeva istraživanja bio je ispitati barijere

koje ometaju ili u potpunosti onemogućavaju pristup ruralnog stanovništva uslugama socijalne zaštite u opštinama u kojima već postoji razrađen princip pružanja pojedinačnih usluga ili čak razgranata mreža pružalaca usluga socijalne zaštite. Intervjui sa stanovništvom obavljani su u deset opština Srbije: Beograd (16 intervju), Kikinda (2 intervju), Sombor (7 intervju), Stara Pazova (7 intervju), Kragujevac (4 intervju), Užice (5 intervju), Trstenik (5 intervju), Smederevo (5 intervju), Blace (4 intervju) i Niš (5 intervju). Intervjui sa predstavnicima/ama organizacija/ustanova/udruženja obavljani su u osam opština Srbije: Beograd (5 intervju), Kikinda (1 intervju), Sombor (2 intervju), Stara Pazova (2 intervju), Kragujevac (3 intervju), Užice (2 intervju), Smederevo (2 intervju) i Blace (3 intervju). Sve organizacije/ustanove/udruženja iz uzorka imaju sedište u opštinama u kojima su obavljani intervjui, s tim da neke od njih deluju i na teritorijama drugih opština, a u slučaju jedne od organizacija i na međunarodnom nivou. Opštine su odabrane slučajnim izborom u okvirima četiri statistička regiona Srbije prema listama pripremljenim tokom desk istraživanja. Prema teorijski postavljenoj strukturi uzorka sagovornici i sagovornice su birani iz ruralnih područja¹⁸ po osnovu udaljenosti od institucija. Uzorkom su bile obuhvaćene službe, organizacije i ustanove državnog sektora i civilnog društva. Uzorak čini 20 odabranih organizacija i ustanova od kojih je 6 u javnom (državnom) sektoru, 13 su organizacije civilnog društva, a jedna je internacionalna humanitarna organizacija. Obuhvaćene usluge socijalne zaštite su u nadležnosti lokalne samouprave iako je njihovo finansiranje iz više izvora, kako je utvrđeno tokom analize rezultata kvalitativnog materijala, uključujući republičko finansiranje preko nadležnih ministarstava, redovno i projektno, zatim finansiranje putem konkursa za projekte od inostranih donacija i kao glavni izvor stabilnijeg finansiranja - sredstva koja dolaze iz lokalne samouprave, materijalna i nematerijalna (u pojedinim slučajevima u našem istraživanju izražena kroz obezbeđenje poslovnog prostora). Polustrukturisani dubinski intervjui obavljani su sa upravnim ili stručnim osobljem, odnosno osobama koje koordiniraju aktivnosti organizacija ili stručnjacima/stručnjakinjama angažovanim u neposrednom radu sa korisnicima/ama usluga. U uzorak su ušli predstavnici

18 Ruralna područja su ovde shvaćena u socio-političkom ključu i u distinktivnom su odnosu sa selom kao geopolitičkim pojmom. Na ovom mestu je važno još i reći da se u zvaničnoj statistici Republike Srbije naselja dele na urbana i ostala, te da ne postoji zvanična statistička definicija ruralnih naselja, niti je većina postojećih indikatora usklađena sa međunarodnim standardima. Na osnovu opštinskih odluka dodeljuje se status grada nekom naselju, pri čemu je dovoljno da naselje ima generalni urbanistički plan i odlukom skupštine na čijoj se teritoriji nalazi može biti proglašeno gradskim (Bogdanov i Stojanović, 2006; prema Bogdanov, 2007: 61). Sva naselja koja nisu proglašena gradskim svrstavaju se u ostala. Deo ovih naselja odabran je u uzorak u kvalitativnom istraživanju.

i predstavnice ustanova, organizacija i udruženja koja se bave pružanjem usluga socijalne podrške i zaštite klijentima iz ruralnih oblasti. Predstavnici/e organizacija su kontaktirani putem e-mail-a ili telefona, u sedištima i radnim ispostavama njihovih organizacija radi dobijanja informisane saglasnosti za učešće u istraživanju i radi usaglašavanja praktičnih detalja u vezi sa datumom i mestom sprovođenja intervjua. Prilikom regrutacionog razgovora prikupljeni su opšti podaci o organizaciji/ustanovi značajni za organizaciju uzorka: sedište organizacije/ustanove i teritorije u okviru koje deluje, pravno-formalni status organizacije/ustanove i oblast delovanja. Vodič za moderatore/ke za ovu ciljnu grupu je, nasuprot vodiču za razgovore sa ruralnim stanovništvom, imao pravac iz perspektive pružaoca usluga socijalne zaštite i podrške prema primaocima, gde su neophodni podaci za pripremu, dobijeni desk analizom, uključivali i nedostatke zakonskog okvira u kojem posluju pružaoci usluga. Pre svega, nepostojanje posebnih normativnih segmenata koji bi obrađivali specifičnosti socijalne zaštite za žene i devojčice u ruralnim sredinama, kao i neosetljivost za specifične potrebe ruralnog u odnosu na urbano stanovništvo. Takođe, identifikovan je nedostatak integrisanih i netransparentnost postojećih baza podataka o potencijalnim i trenutnim korisnicima/ama i njihovim potrebama, te je vodič za intervjue sa predstavnicima/ama relevantnih organizacija i ustanova uključio sledeće teme: aktivnosti ispitanih organizacija/ustanova u oblasti socijalne zaštite (direktan rad sa ciljnom grupom korisnika/ca, stavove i znanje o njihovim potrebama), zatim potrebe, kapacitete i umreženost organizacija/ustanova sa drugim ogranizacijama/ustanovama u oblasti delovanja, donatorima i donosiocima odluka, socijalno-politički i pravni okvir delovanja organizacije/ustanove, kao i preporuke sagovornika/ca za unapređenje stanja u oblasti socijalne zaštite. Polustrukturisani dubinski intervjui obavljani su u radnom prostoru datih organizacija i ustanova, osim u slučaju organizacija koje nemaju svoj poslovni prostor (dele prostor sa drugom organizacijom koji nije bio slobodan u zakazano vreme razgovora, ili je prostor organizacije u privatnom vlasništvu nekoga od članova) te je tada birano okruženje koje će omogućiti neometano izvođenje intervjua. Svi intervjui su snimani diktafonom i naknadno transkribovani radi analize dobijenih podataka. Birane su organizacije koje se bave i pružanjem usluga i saradnjom sa korisnicima/ama koji dolaze iz ruralnih područja, bilo da direktno deluju u ruralnim područjima ili se bave podacima ili političkim delovanjem vezanim za ruralno stanovništvo. Od ukupno 59 kontaktiranih organizacija/ustanova 20 je pozitivno odgovorilo na poziv za učešće u istraživanju i sa njima je realizovan intervjua čime stopa odgovora (*response rate*)

iznosi 34%¹⁹ što ukazuje na visoku otvorenost za saradnju organizacija koje deluju u ovoj oblasti. Ukoliko uporedimo organizacije/ustanove koje su odbile učešće u istraživanju i one koje su prihvatile, po dimenzijama značajnim za predmet našeg istraživanja: oblast delovanja, tip i struktura organizacije, nadležnosti, formalno-pravni status organizacije/ustanove, ali i informacije o istraživanju, temi i dužini trajanja intervjua date prilikom kontaktiranja, primećujemo da među njima nema razlike, te se može zaključiti da su na neodgovaranje uticali faktori koji nisu u direktnoj vezi sa istraživanim dimenzijama.

Druga ciljna grupa su bili predstavnici i predstavnice same osetljive populacije, birani prema karakteristikama teorijski projektovanim uz pomoć rezultata desk analize (kao i prethodni deo uzorka) prema tome u kojim su kategorijama stanovništva očekivane specifičnosti vezane za položaj osoba u potrebi. Rekrutacija je za punoletne sagovornice i sagovornike vršena razgovorom telefonom ili lično sa osobom sa kojom će biti obavljen intervju. Za maloletne sagovornice, na pitanja iz regrutacionog upitnika odgovarali su njihovi zakonski staratelji ili hranitelji, koji su davali posebnu pismenu dozvolu za sprovođenje intervjua.

Regrutacioni razgovori su vođeni prema dva pripremljena modela. Prema prvom, regrutacioni razgovor je obavljan najmanje pet do sedam dana pre sprovođenja dubinskog polustrukturisanog intervjua. Prema drugom modelu, kada je specifični položaj domaćinstva ili materijalni položaj onemogućio ranije popunjavanje regrutacionog upitnika, socijalni status sagovornice/ka je utvrđivan putem posrednih podataka, a regrutacioni upitnik, kako ne bi uticao na tok razgovora, popunjavao posle završetka razgovora. Ovo je bio slučaj ako je rekrutacija vršena preko stručnih saradnika/ca, zbog čega je socio.konomski položaj domaćinstva bio nedvosmisleno potvrđen i bilo je moguće sakupiti dodatne informacije i posle obavljenog razgovora. Rekrutaciju subjekata istraživanja obavljale su sve istraživačice i istraživač u timu i koordinatorka projekta.

Razgovori su se u najvećem broju slučajeva odvijali bez prisustva drugih članova/ica domaćinstva koji bi mogli uticati na odgovore sagovornica/ka. Nekada to nije bilo moguće, jer je česta stambena situacija domaćinstava u istraživanju bila takva da cela porodica živi u jednoj prostoriji. U takvim situacijama, razgovor se obavljao napolju, ispred kuće ili u delu dvorišta koje je bilo prihvatljivo i neizloženo kako

¹⁹ Prosečna stopa odgovora u istraživanjima sa organizacijama iznosi 35,7% sa standardnom devijacijom od 18,8 (Baruch & Holtom, 2008: 1139-1160).

bi sagovornici/e mogli da se opuste. Najmlađe sagovornice, iz starosne grupe od 11 do 14 godina nekada su ispitivane i u dijadi umesto individualnog intervjua – sa prisutnom još jednom osobom iz porodice ili okruženja približne starosti i sa kojom se osećaju sigurno (izolacija u kojoj neke od sagovornica žive retko se prekida posetama nepoznatih osoba). Kada je bilo potrebno, da bismo postigli otvorenu saradnju sa sagovornicima/ama, ukoliko je postojala takva mogućnost, moderatora/ku je u domaćinstvo uvodila i predstavljala kontakt osoba iz lokalne zajednice ili zaposleni iz ustanova/ udruženja/organizacija koje pružaju usluge socijalne zaštite datim domaćinstvima.

U procesu regrutacije za poduzorak ruralnog stanovništva kontaktirano je 79 osoba, od kojih je 60 prihvatilo razgovor što znači da stopa odgovora iznosi 76%²⁰, te je i za poduzorak ruralnog stanovništva karakterističan visok stupanj otvorenosti za saradnju o čemu svedoči i bogatstvo informacija dobijenih u realizovanim intervjuima. Najveću teškoću u ovoj fazi istraživanja predstavljala je regrutacija devojčica i mladih žena starosti od 15 do 19 godina, kao i mladih žena/žena starosti od 20 do 30 godina (stopa odgovora u obe starosne kategorije iznosi 67%). Ovu teškoću je uzrokovalo nepoverenje porodica od kojih je trebalo dobiti pristanak za učešće maloletne osobe u istraživanju i posebno u slučaju druge starosne kategorije rodna stratifikacija u domaćinstvu koja počiva na očekivanju da mlade žene i devojčice preuzmu na sebe brojne obaveze u domaćinstvu s obzirom na svoj niski položaj u starosnoj hijerarhiji domaćinstva. Događalo se da žene i mlade žene koje su pristale da učestvuju u intervjuu, tokom razgovora negiraju očigledno tešku materijalnu i socijalnu poziciju i svoju opterećenost obavezama u domaćinstvu.

Kako bismo upotpunili planirani uzorak za navedene starosne kategorije ruralnog stanovništva proširili smo mrežu regrutera/ki tako što smo stupali u kontakt sa potencijalnim sagovornicima i sagovornicama koji odgovaraju zahtevima uzorka preko različitih organizacija i ustanova, uključujući i one čije delovanje ne spada prvenstveno u oblast socijalne zaštite, ali koje deluju u okviru različitih aspekata ranjivosti u svojim aktivnostima – poput osnovnih i srednjih škola i udruženja žena sa sela. Takođe, plan uzorka je tokom terenskog rada bio dopunjen tako što su u završnoj fazi terenskog rada uključene još dve opštine u uzorak u statističkim regionima u kojima je bilo posebno teško doći do sagovornica koje ispunjavaju

20 Stopa odgovora je najmanja u istraživanjima putem web anketa ili poštanskih upitnika, a najveća u istraživanjima koja koriste face-to-face tehnike. Za potonja istraživanja prosečna stopa odgovora iznosi 80% (Bryman, 1988; Creswell, 2009).

kriterijume uzorka. Dodate opštine su Niš i Trstenik. Iz istog razloga je proširen starosni okvir za odabir pripadnica romske etničke zajednice u uzorak, odnosno u ovoj grupi sagovornica birane su žene koje se nalaze u starosnoj kategoriji 31-46 godina. Još jedna teškoća tokom terenskog rada javila se usled emocionalnog opterećenja po istraživački tim, a posebno istraživačice i istraživače koji su direktno ulazili u domaćinstva osoba pogođenih višestrukim deprivacijama i izolacijom. Ovu teškoću smo rešili uključenjem dodatne iskusne istraživačice koja je na sebe preuzela intervjue sa sagovornicama koje se nalaze u životnim situacijama višestruke ranjivosti. U istom periodu smo povećali i mentorsku podršku svim članovima/icama tima koji su bili uključeni u terenski rad. Posebni razgovori za neke od moderatora i moderatorke sa koordinatorkom terenskog rada pokazali su se rasterećujućim za moderatore/ke uz beleške sa terena, koje su imale svrhu zaključivanja i zatvaranja situacije razgovora. Beleške moderatora/ki sa terena su takođe deo materijala koji se koristi u analizi za razumevanje materijalne i životne situacije domaćinstva u kojem se obavljao razgovor. Moderator/ka i sagovornik/ca u ruralnim oblastima za poduzorak stanovništvo međusobno su usklađivani prema rodnoj i etničkoj pripadnosti kako bi se lakše ostvarila dublja veza važna za kvalitet podataka sakupljenih polustrukturisanim dubinskim intervjuom. Svi intervjui su uz dozvolu sagovornika/ce ili zakonskog staratelja/ke, odnosno hranitelja/ke i pristajanje maloletne sagovornice snimani diktafonom i kasnije transkribovani radi analize dobijenih podataka. Prikupljan je i etnografski materijal – fotografije životnog prostora sagovornice/ka i njihove okućnice. Ove fotografije slikali bi moderator/ka koji su obavljali intervjue, neposredno nakon završetka intervjua. Fotografija je korišćena aleternativno u intervjuiima sa maloletnim sagovornicama koje teže stupaju u verbalnu komunikaciju sa nepoznatom osobom kao projektivna tehnika i metod opuštanja za započinjanje razgovora.

Instrument istraživanja za polustrukturisane dubinske intervjue sa ciljnom grupom pripadnica i pripadnika ruralne populacije formulisan je tako da obuhvati oblast svakodnevnog života ljudi koji žive u ruralnim sredinama kako bismo razumeli njihove potrebe, mogućnosti pristupa i barijere u pristupu organizacijama i ustanovama u sistemu socijalne zaštite. Obuhvaćena je i oblast socijalne politike na lokalnom nivou, odnosno dostupnost i kvalitet usluga socijalne zaštite za ruralno stanovništvo koje ima pristup socijalnim uslugama, stavove o potencijalu za većim uključenjem ljudi iz ruralnih područja u kreiranje lokalnih planova razvoja i lične preporuke sagovornika/ca istraživanja za unapređenje ove oblasti.

Jedan od nalaza desk analize bila je različita ugroženost od siromaštva²¹ i socijalne isključenosti²² pojedinih tipova domaćinstava na selu (poput jednoroditeljskih porodica) i pojedinih kategorija stanovništva (Romkinja, maloletne dece, osoba sa invaliditetom itd.) te je i uzorak bio formulisan u skladu sa tim nalazima. Uzorak čini 60 sagovornica i sagovornika iz ruralnih područja Srbije; od toga 6 pripadnika muškog pola starosti od 50 do 65 godina i 54 pripadnice ženskog pola starosti od 11 do 65 godina kategorizovanih u pet grupa prema starosti (11-14, 15-19, 20-30, 31-46 i 50-65 godina). Kategorizaciju po godinama je usloвила metodološka odluka o tome koja će starosna kategorija imati veću procenjenu korisnost za prikupljanje podataka o određenim grupama socijalnih usluga. Neke starosne kategorije su isključene iz uzorka zbog očekivanja ponavljanja sličnih odgovora u prethodnoj ili sledećoj starosnoj grupi (47-49 godina starosti), kako bi se racionalizovalo ulaganje u ovaj deo terenskog istraživanja, a istovremeno maksimizovali rezultati. Jedina grupa ispitivanih osoba muškog pola uključuje kategoriju koja je označena kao grupa koja teško pronalazi plaćeni posao van sopstvenog gazdinstva, pa se time nalazi u situaciji najveće osetljivosti na ekonomsko siromaštvo od svih starosnih grupa muškaraca (RZS, 2014:57-80). Ta starosna grupa istovremeno omogućava uporedno posmatranje prelaženja iz jedne etape životnog ciklusa u narednu, odnosno iz srednjih godina u starost za muškarce i za žene i očekivane razlike u potrebama i promenama autopercepcije koje ova starosna grupa ispoljava u tom periodu – zbog čega je jedino ova grupa uključena u kvalitativnu fazu istraživanja sa oba pola. Najveći deo uzorka čine žene u starosnoj dobi 31-46 godina jer su rezultati prethodnih istraživanja na koje se oslanjamo u ovom radu, ukazali na posebnu opterećenost žena u ovoj dobi u seoskom domaćinstvu, budući da, iako radno sposobne, umesto angažmana u sferi rada preuzimaju obaveze brige i nege onemoćalih, starih i/ili bolesnih članova domaćinstva ili osoba sa invaliditetom (Bogdanov et al., 2011; Sekulić, 2012; Babović, 2010).

21 U istraživanju je korišćen koncept relativnog siromaštva shvaćen kao ograničeni pristup resursima koji osobe vodi u deprivaciju, odnosno trajno ili privremeno stanje potrebe za pomoći i podrškom svakodnevnom životu.

22 Definisane kao proces kojim su određene osobe sprečene u punom učešću u životu zajednice i društva uopšte, kao i u razvoju sopstvenih potencijala usled diskriminacije, sopstvenog siromaštva i sl. Viđeno iz ugla sagovornika i sagovornica u istraživanju, koji se nalaze u stanju socijalne isključenosti, takvi pojedinci, između ostalog, imaju malo pristupa procesu odlučivanja zbog čega se osećaju nemoćnim da utiču na odluke vlasti koje određuju njihov svakodnevni život. S druge strane, sagovornici/e iz redova pružalaca usluga socijalne podrške i pomoći teže postizanju stanja *socijalne uključenosti*, odnosno omogućavanju da osobe u navedenoj poziciji dobiju sredstva koja su im neophodna za puno učešće u društvenom životu, postizanje odgovarajućeg životnog standarda i ostvarenje osnovnih ljudskih prava i prava deteta.

Posmatrano prema etničkoj pripadnosti, u uzorku najveći deo čine osobe srpske etničke pripadnosti njih 52-oje, dok je 8 osoba pripadnika/ca romske etničke zajednice. Odnos etničke pripadnosti je određen takođe putem teorijske postavke uzorka sa pretpostavkom da su Romi u generalnoj populaciji nesrazmerno pogođeni posledicama ekonomske i socijalne deprivacije, kao i različitim efektima socijalnog isključivanja, kao i da je njihov odnos i komunikacija sa institucijama socijalne zaštite u nekoj meri različit u odnosu na iskustva pripadnika/ca neromske populacije Republike Srbije.

Niži obrazovni nivo je bio jedan od teorijskih indikatora za izbor sagovornica za uzorak stanovništva, ali ne i jedini i odlučujući. Osobe bez završene osnovne škole preovlađuju u starosnoj grupi od 11-14 godina gde su i očekivane, kao i u narednoj starosnoj grupi od 15-19 godina, gde ipak dve sagovornice ulaze u ovu kategoriju jer su odustale od daljeg školovanja. Veći je broj sagovornica iz više starosne kategorije (31-46) koje imaju niži obrazovni nivo. Neke se izjašnjavaju kao domaćice, a neke imaju zaposlenja u poljoprivredi na sopstvenom imanju, idu u nadnicu ili rade u nisko plaćenim manuelnim zaposlenjima van poljoprivrede. Tri od nižeobrazovanih sagovornica starosti od 31 do 46 godina pripadaju romskoj etničkoj zajednici, dok njih sedam pripadaju srpskoj. Prilikom regrutacije i razgovora nije postavljano pitanje o nacionalnoj pripadnosti, odnosno o državljanstvu, već samo o etničkoj pripadnosti.

Selekcija je vršena prema nalazima desk analize koji ističu prezastupljenost pripadnika/ca romske etničke grupe u niže obrazovanim slojevima. Kako je težište istraživanja bilo na rodnom aspektu vezanom za siromaštvo i žene u ruralnim područjima, teorijska postavka uzorka je bila takva da etnički diverzitet nije primenjen kao kriterijum u muškom delu uzorka. Prema radnoj aktivnosti sagovornice su se izjašnjavale prilikom regrutacije često kao nezaposlene ili kao domaćice, dakle, radno sposobne ali neaktivne, iako se tokom intervjua, u pitanjima o svakodnevnom životu javljalo i da rade redovno ili povremeno na poljoprivrednom imanju. Ponavljamo da je cilj teorijskog uzorka bio između ostalih pravilno postavljanje problema za testiranje i kvantifikaciju u trećoj fazi istraživačkog projekta (kvantitativno istraživanje metodom individualnih intervjua), zbog čega je kompromis napravljen u pogledu planiranja dela uzorka sa muškarcima i iz istog razloga je odabrana samo starosna kategorija muškaraca kod koje se očekuje najveća osetljivost i rizik prema socijalnoj deprivaciji.

Jedan od važnijih teorijskih indikatora za izbor sagovornika i sagovornica za poduzorak ruralnog stanovništva bili su ukupni mesečni prihodi domaćinstva

posmatrani prema broju članova/ica domaćinstva. Birana su domaćinstva koja prema ukupnim mesečnim prihodima podeljeno po broju članova/ica domaćinstva ne prelaze prosečnu neto zaradu u Republici Srbiji za ispitivani period. Dva modela traženja subjekata istraživanja i njihove kasnije regrutacije omogućila su prisutnost u uzorku sagovornika i sagovornica koji imaju aktuelno iskustvo korišćenja usluga socijalne zaštite (u ovim slučajevima regrutacija je vršena preko stručnih saradnika/ca, odnosno pružalaca socijalnih usluga), kao i onih koji se nalaze u stanju potrebe za socijalnom pomoći i podrškom, ali usled različitih barijera nemaju pristup sistemu socijalne zaštite (putem metode grudve snega).

Poseban segment analize predstavlja analiza foto-materijala²³ koji su načinile fotoreporterke, odnosno tri sagovornice koje su pristale na dodatni angažman u istraživanju. Cilj ove etape u drugoj fazi istraživanja bio je produblјivanje, iz njihove lične perspektive, shvatanja života osoba koje se nalaze u dugotrajnom stanju deprivacije. Dodatni kvalitet etnografskog materijala predstavlja njegov akcioni element i mogućnost plastičnog predstavljanja životnih dimenzija osoba pogođenih siromaštvom koje bi inače ostale nedovoljno shvaćene od strane zainteresovanih čitalaca/teljki, donosilaca/teljki odluka i budućih istraživača/ica sa sličnim istraživačkim interesovanjima. Priprema uputstva moderatorima/kama i obuka moderatora/ki za uvođenje odabranih sagovornica/ka u ulogu fotoreportera/ki izvedeni su tokom maja i juna 2015. godine. Regrutacija, fotografisanje na terenu od strane foto-reporterki i kasniji razgovor moderatorki sa fotoreporterinama i preuzimanje snimljenog materijala realizovani su u periodu od juna do avgusta 2015. godine. Uvođenje u ulogu foto-reporterki zahtevalo je da se odabranim osobama objasni da će iz uloge sagovornice u polustrukturisanom dubinskom intervjuu preći u ulogu reporterke koja treba da predstavi sebe samu i svoju životnu poziciju iz sopstvene fotografske perspektive. Foto-reporterke su fotografisale motive po sopstvenom izboru, na teme koje su odabrane i postavljene kao relevantne za istraživanje: a) probleme koje neko drugi može da im reši, b) barijere, odnosno prepreke koje imaju u svakodnevnom životu, kao i c) kraj u kojem žive i/ili rade, a u kojem osećaju neku vrstu neprijatnosti.

Razgovor o fotografijama imao je za cilj da dešifruje projekciju problema ili pozitivnih ili negativnih emocija i misli koje fotoreporterka doživljava u vezi sa problemima/situacijama koje je odlučila da prikaže na fotografijama. Aktivna uloga fotoreporterki značila je da one same odluče koju poruku žele da komuniciraju sa publikom, odnosno koji problem žele da prikažu na fotografijama. Iako su

23 Analiza foto-materijala biće publikovana na kraju druge projektne godine (2016.).

fotoreporterke imale zadatak da fotografišu unapred određene teme, odnosno da naprave „snimak“ koji odgovara na unapred postavljene teme, bilo je traženo i da kratko zabeleže motiv, kontekst i eventualno naziv koji prati fotografiju kako bi omogućile razumevanje sopstvenog konteksta za buduću analizu fotografskog materijala. Fotografije koje su načinile fotoreporterke predstavljaju bogate i veoma raznovrsne isečke iz njihovog života, te su lični razlozi koji su uticali na njihov nastanak zabeleženi kao izuzetno važni radi analiziranja ove građe.

Tabela ispod daje pregled uzorka ruralnog stanovništva sa kojim su obavljeni polustrukturisani dubinski intervjui, organizovanog prema polu, a za pet kategorija: godine starosti, najviše stečeno obrazovanje, etničku pripadnost, radnu aktivnost i bračno stanje. Pošto je uzorak pravljen prema modelu teorijskog uzorka sa grupama odabranim prema pretpostavkama o najefikasnijim izvorima informacija vezanim za određene kategorije interakcije sa institucijama, organizacijama, ustanovama koje pružaju socijalne usluge, u tabeli su predstavljeni realni brojevi²⁴.

Tabela 1. Pregled uzorka: socio-demografske karakteristike uzorka N=60, od toga N_ž=54 i N_M=6		
	Žene	Muškarci
Starosne grupe		
11-14 godina	8	
15-19 godina	8	
20-30 godina	14	
31-46 godina	16	
50-65 godina	8	6
Obrazovni nivo		
Bez škole/nezavršena osnovna škola	13	
Završena osnovna škola	18	1
Završena trogodišnja srednja škola	12	3
Završena SSSIV/gimnazija	6	
Završena viša škola	3	
Završen fakultet	2	2

24 Pošto je reč o kvalitativnom uzorku za dubinske polustrukturisane moderirane intervjue (kojih je za poduzorak ruralnog stanovništva bilo N=60) u tabelama koje prikazuju strukturu uzorka predstavljeni su samo realni brojevi, bez procenata, kako bi se izbeglo navođenje na pogrešan zaključak o veličini pojedinih delova uzorka.

Etnička pripadnost		
Romska	8	
Srpska	46	6
Radna aktivnost		
Radi van poljoprivrede	10	1
Radi u poljoprivredi	3	3
Domaćica/in	8	
Nezaposlen/a, traži posao	15	2
Učenik/ca, student/kinja	13	
Penzioner/ka	2	
Osobe lišene radne sposobnosti	3	
Bračno stanje		
Neudata/Neoženjen	24	
Udata/Oženjen	14	4
U vanbračnoj zajednici	6	
Razveden/Razvedena	8	1
Udovac/Udovica	2	1

Ukupan broj sagovornika i sagovornica koji žive u istom domaćinstvu sa svojim partnerom/kom ili suprugom iznosi 23 (19 žena i 4 muškarca). U slučaju jedne sagovornice brak nije sudski razveden, ali su supružnici rastavljeni. Najviše neudatih/neoženjenih pojavljuje se u starosnoj kategoriji 11-19 godina, što je i očekivano, dok je broj osoba koje žive u bračnoj, odnosno vanbračnoj zajednici najveći u starosnoj kategoriji 31-46 godina²⁵. Broj svih slučajeva udovištva u uzorku koncentrisan je u starosnoj kategoriji 50-65 godina.

Od ukupnog broja domaćinstava u uzorku, njih oko polovina ukupnog uzorka, prima neku vrstu novčane socijalne pomoći ili naknadu za hraniteljske porodice²⁶,

25 Rezultati popisa stanovništva sprovedenog 2011. godine u Srbiji pokazuju da i u opštoj populaciji Srbije broj osoba starijih od 15 godina koje žive u vanbračnoj zajednici raste sa starošću i da je broj muškaraca i žena u vanbračnim zajednicama najveći u starosnoj kategoriji 30-34 godine te da nakon toga njihov broj opada (Lakčević, 2013:15). Reč je o trendu kasnijeg stupanja u brak, kao i istovremenim smanjenjem značaja braka (mada bračnost ostaje na visokom nivou) koji vodi ka alternativnim formama partnerstva, što je karakteristično za zemlje koje prolaze kroz drugu demografsku tranziciju (Petrović, 2009: 115—134).

26 Kao domaćinstva koja su u sistemu socijalne zaštite i podrške ubrajana su domaćinstva u kojima bilo sagovornik/ca, bilo član/ica njihovog domaćinstva prima socijalnu novčanu pomoć/nadoknadu.

dok su ostala domaćinstva iz uzorka takođe u stanju potrebe za podrškom i pomoći, ali nemaju pristup sistemu socijalne zaštite. Iznos osnovnog izvora prihoda sagovornika i sagovornica iz poduzorka stanovništva kreće se u rasponu od 6.800-7.000 dinara, pa do 60.000 dinara. Domaćinstva iz uzorka čiji mesečni prihodi iznose iznad 50.000 dinara broje od 3 do 6 članova/ica. Takvih domaćinstava je ukupno bilo 7, od kojih se 4 nalaze u sistemu hraniteljskih porodica. Za 3 hraniteljske porodice iz uzorka osnovni izvor prihoda predstavlja mesečna naknada za rad koja se određuje spram broja dece na hraniteljskom smeštaju. Iznos dodatnih prihoda za domaćinstva iz uzorka kreće se od 3.300 do 40.000 dinara i najčešće podrazumeva obavljanje sezonskih poslova u poljoprivredi ili slabo plaćenih manuelnih poslova van poljoprivrede ili novčanu pomoć od rodbine iz zemlje ili inostranstva. Ipak, zbir osnovnih i dodatnih prihoda u svim domaćinstvima iz uzorka prema broju članova/ica domaćinstva ne prelazi prosečnu mesečnu neto zaradu po zaposlenom prema statističkim teritorijalnim jedinicama u Republici Srbiji za 2015. godinu.

U tabeli 2 prikazani su ukupni mesečni prihodi domaćinstva²⁷ za 58 domaćinstava iz uzorka (2 sagovornika/ce nisu želeli da daju odgovor na postavljeno pitanje o ukupnim primanjima domaćinstva, tako da su ona uključena u uzorak prema drugim pokazateljima – primanje socijalne pomoći i broj članova domaćinstva).

Tabela 2. Ukupni mesečni prihodi domaćinstva	Broj domaćinstava
Nije bilo prihoda	1
Manje od 15.000 dinara	12
15.001-21.054 dinara	15
21.055-30.000 dinara	13
30.001-50.000 dinara	10
Do 60.000 dinara	7
Bez odgovora	2
Ukupno	60

Najzastupljenija veličina domaćinstva u uzorku iznosi 3 do 5 članova/ica (ukupno 32 domaćinstva). Detaljniji prikaz se može videti u tabeli broj 3. u nastavku.

²⁷ Pitanje se odnosilo na ukupne prihode domaćinstva za prethodni mesec, u odnosu na period u kojem se obavljao intervju. Pitanje uključuje primanja svih članova/ica domaćinstva, bez obzira da li je reč o osnovnom ili dodatnim izvorima prihoda, bilo iz formalnog radnog odnosa ili iz sive ekonomije.

Tabela 3. Prosečna veličina domaćinstva	Broj domaćinstava
Samačka domaćinstva	3
Domaćinstva sa 2 člana/članice	7
Domaćinstva srednje veličine (3-5 članova/ica)	32
Velika domaćinstva (6 i više članova/ica)	18
Ukupno	60

Podaci o osnovnim socio-demografskim karakteristikama članova/ica domaćinstva, kao što su pol, starost, bračno stanje, status po radnoj aktivnosti, izvori prihoda, obrazovanje i etnicitet prikupljeni su jedino za intervjuisane osobe. Uz ova pitanja regrutacioni upitnik za stanovništvo ruralnih područja sadrži i pitanja koja se odnose na: stanovanje, infrastrukturnu opremljenost domaćinstva, vlasništvo nad stambenom jedinicom i nad zemljom, kao i nad stokom i živinom. Poslednja grupa podataka opisuje socio-ekonomski status domaćinstva. U tabeli koja sledi (Tabela 4.) prikazana je infrastrukturna opremljenost domaćinstava iz uzorka.

Tabela 4. Opremljenost domaćinstva	Poseduju	Ne poseduju	Ukupno
	broj domaćinstava	broj domaćinstava	broj domaćinstava
Bunarska voda	15	45	60
Voda iz gradskog cevovoda	50	10	60
Struja	59	1	60
Frižider	59	1	60
Zamrzivač	42	17	59
Mašina za pranje veša	52	8	60
Televizor	58	2	60
Fiksni telefon	33	27	60
Mobilni telefon	59	1	60
Kompjuter/Laptop računar	32	28	60
Internet	19	41	60
Poljoprivredne mašine	10	50	60
Toalet u kući	50	10	60
WC van kuće	20	40	60
Kupatilo sa kadom/tuš kabinom	51	9	60
Topla voda	45	15	60
Kanalizacija	11	49	60
Septička jama	43	17	60

Iz tabele broj 4. vidljivo je da ne postoji osnovna infrastrukturna opremljenost u svim domaćinstvima iz uzorka: jedno domaćinstvo nema električnu energiju, 1/4 domaćinstava nema toplu vodu u kući, 1/7 domaćinstava nema kupatilo sa kadom ili tuš kabinom za održavanje lične higijene, a 1/6 domaćinstava nema toalet u kući. Kada je reč o posedovanju električnih i elektronskih uređaja skoro polovina domaćinstava iz uzorka ne poseduje računar, skoro trećina domaćinstava ne poseduje zamrzivač, a skoro sedmina ne poseduje mašinu za pranje veša. U domaćinstvima koja poseduju navedene uređaje, prosečna starost aparata iznosi: 9 godina za mašinu za pranje veša, 10 godina za televizor, 14 godina za frižider i 17 godina za zamrzivač. U domaćinstvima koja poseduju poljoprivredne mašine i dodatnu opremu (što je tek 10 domaćinstava) najzastupljeniji je traktor (8 domaćinstava), zatim motokultivator (2 domaćinstva) i plug (2 domaćinstva), slede rasterivač za đubrivo (1 domaćinstvo), tanjirača (1 domaćinstvo), prikolica za traktor (1 domaćinstvo), drljača (1 domaćinstvo) i prskalica (1 domaćinstvo).

Kada je reč o vlasništvu nad nekretninom (kućom ili stanom), ukupno 46 domaćinstva (oko 3/4 poduzorka) imaju vlasništvo nad nekretninom u kojoj žive, pri čemu se vlasnički list vodi na 6 sagovornica i 3 sagovornika iz poduzorka stanovništva. U preostalih 37 domaćinstava vlasnici/e su rođaci/ke, članovi/ce porodice ili prijatelji/ce. U tabeli broj 5. nalazi se detaljan prikaz vlasništva nad stambenim objektima.

Tabela 5. Prikaz vlasništva nad stambenim objektima	Vlasnik/ca sam kuće/stana	Vlasnik kuće/stana je rođak/a, član/ica porodice, prijatelj/ica	Živim u iznajmljenoj kući/stanu	Kuća/stan su u javnom vlasništvu (lokalna samouprava, preduzeće...)	U toku je sudski proces ili ostavinska rasprava za vlasništvo nad kućom/stanom	Ukupno
Ž	6	35	7	5	1	54
M	3	2	0	0	1	6
Ukupno	9	37	7	5	2	60

Kvadrature kuća/stanova u kojima žive naši sagovornici/e kreću se u rasponu od 15m² do 150m², pri čemu veći broj članova/ica domaćinstva ne prati i veća kvadratura stambenog prostora. Dve porodice iz uzorka (jedna sedmočlana i jedna osmočlana) žive u stambenoj jedinici površine 15m². Najveću površinu stana/kuće

(150m²) ima jedna dvočlana porodica. Detaljni prikaz stambene površine prema broju članova/ica domaćinstva prikazan je u tabeli 6.

Tabela 6. Površina stambene jedinice prema broju članova/ica domaćinstva					
Br. člano- nova/ica domaćin- stva	Ispod 30 m²	30 - 50 m²	54 – 72 m²	80-90 m²	100-150 m²
1		1		1	
2	2	2			1
3		1	6	2	2
4	2	2	1	3	3
5		1	1	1	4
6		2	1		
7	2		2	2	
8	1	1		1	
9		1			
10				1	
11			2		
Ukupno	7	11	13	11	10

Vlasništvo nad zemljom ima 46 domaćinstava, pri čemu se vlasnički list vodi na 5 sagovornica i 3 sagovornika iz poduzorka ruralnog stanovništva. U preostalim domaćinstvima, vlasništvo nad zemljom ima bračni partner (5 domaćinstava) ili član/ica porodice, rođak/a ili prijatelj/ica (33 domaćinstva). Domaćinstava koja koriste zemlju koja je u vlasništvu drugih lica ili plaćaju iznajmljivanje zemlje ima ukupno 9: u slučaju 3 domaćinstva vlasnici kuće/stana u kojima žive kao podstanari istovremeno su i vlasnici zemlje koju koriste, u 4 slučaja zemlja je u vlasništvu lokalne samouprave, dok 2 domaćinstva iznajmljuju zemljište od drugih lica. Ostatak sagovornika/ca iz poduzorka stanovništva ne poseduje, niti iznajmljuje zemlju, ili se nalaze u sudskom sporu oko vlasništva nad zemljom.

Tabela 7. Uzgoj domaćih životinja	Broj domaćinstava
Ne poseduju domaće životinje	33
Poseduju domaće životinje	27
Ukupno	60

Ukupno 27 domaćinstava (skoro polovina poduzorka) poseduje domaće životinje; od tog broja, 4 domaćinstva poseduju živinu, 18 domaćinstava gaji sitnu stoku (svinje, ovce i koze), a 5 domaćinstava krupnu stoku (goveda, konje). U zavisnosti od toga da li je uzgoj domaćih životinja samo za lične potrebe člano/ica domaćinstva ili su proizvodi namenjeni (i) tržištu, varira i broj domaćih životinja. Kada je reč o sitnoj stoci broj životinja po domaćinstvu u proseku iznosi 5 komada, broj krupne stoke po domaćinstvu u proseku iznosi 3 grla, a broj živine po domaćinstvu u proseku 24 komada. U tabeli broj 8. prikazana je upotreba domaćih životinja i njihovih proizvoda prema broju domaćinstava iz poduzorka.

Tabela 8. Upotreba domaćih životinja i njihovih proizvoda	Broj domaćinstava
Za sopstvene potrebe	19
Za prodaju	1
Za sopstvene potrebe i za prodaju	7
Ukupno	27

Odabrani analitički pristup za materijal prikupljen u terenskom delu kvalitativnog istraživanja je analiza narativnog i verbalnog diskursa, jer omogućava da analitički okvir na optimalan način odgovori na zahteve istraživanja, odnosno na dubinsko razumevanje problematike socijalne zaštite u Srbiji, razumevanje potreba socijalno osetljivih grupa i potencijala za širu primenu participativnih modela u prevazilaženju socijalne ranjivosti. Poseban analitički osvrt je usmeren na šablone rodno uslovljenog ponašanja u okruženju koje pojačava efekte socijalnih ranjivosti, uključujući materijalnu deprivaciju, obrazovnu izolaciju i ograničeni pristup zdravstvenim uslugama, posebno onim namenjenim ženama. Pošto su svi istraživači i istraživačice angažovani na ovom projektu dobro upoznati sa socijalnim kontekstom i samim diskursom u narativnom i ne-narativnom smislu u kom se odvija ovo istraživanje, čime im je olakšano razumevanje konteksta, ali i eksplicitne i skrivene strukture proučavanih društvenih pojava, smatramo da je analiza diskursa optimalan model za potrebe kvalitativne faze ovog istraživanja.

LITERATURA:

- Babović, Marija (2010), *Rodne ekonomske nejednakosti u komparativnoj perspektivi: Evropska Unija i Srbija*, Beograd: Sociološko udruženje Srbije i Crne Gore, Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu i SeConS – Grupa za razvojnu inicijativu.
- Baruch, Yehuda & Holtom, Brooks (2008), „Survey response rate levels and trends in organizational research“, *Human Relations* 61 (8): 1139-1160.

- Bogdanov, Natalija, Tomanović, Smiljka, Cvejić, Slobodan, Babović, Marija, Vuković, Olivera (2011), *Pristup žena i dece uslugama u ruralnim oblastima Srbije i predlog mera za unapređenje stanja*, Beograd: UNICEF.
- Bogdanov, Lj. Natalija (2007), *Mala ruralna domaćinstva u Srbiji i ruralna nepoljoprivredna ekonomija*, Beograd: UNDP.
- Bryman, Alan (1988), *Quantity and Quality in Social Research*, London: Unwin Hyman.
- Creswell, W. John (2009), *Research Design: Qualitative, Quantitative and Mixed Method Approaches*, Thousand Oaks: Sage Publications, Inc.
- Lakšević, Snežana (prir.) (2013), *Stanovništvo, Bračni status: Podaci po opštinama i gradovima*, Beograd: Republički zavod za statistiku.
- Petrović, Mina (2009), „Domaćinstva u Srbiji prema porodičnom sastavu: Između (pre) modernosti i (post)modernosti“, u: A. Milić i S. Tomanović (ur.), *Porodice u Srbiji danas u komparativnoj perspektivi*, Beograd: Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta, str. 115—135.
- Republika Srbija Republički zavod za statistiku (2014), *Žene i muškarci u Republici Srbiji*, Beograd: RZS.
- Saopštenje „Prosečne neto zarade po zaposlenom prema statističkim teritorijalnim jedinicama“, Republički zavod za statistiku, (internet) dostupno na: <http://www.cekos.rs/prose%C4%8Dne-neto-zarade-plate-avgust-2015-godine> (pristupljeno 30. oktobra 2015.)
- Sekulić, Jelena (2012), *Usklađivanje privatnog i poslovnog života - Studija dostupnosti socijalnih usluga na lokalnom nivou*, Beograd: Uprava za rodnu ravnopravnost.
- Zakon o socijalnoj zaštiti, Službeni glasnik Republike Srbije, br. 24/2011. (internet) dostupno na: http://paragraf.rs/propisi/zakon_o_socijalnoj_zastiti.html (pristupljeno 30. oktobra 2015.)

PRISTUP ZAPOŠLJAVANJU I OBRAZOVANJU U RURALNIM OBLASTIMA SRBIJE

Iako ne spadaju u oblast socijalne zaštite, zapošljavanje i obrazovanje su oblasti koje omogućavaju veoma važne socijalne usluge građanima. Njihova važnost se posebno ogleda u uticaju koji imaju na položaj građana i na verovatnoću potrebe za korišćenjem neke od usluga socijalne zaštite. Dostupnost obrazovanja i mogućnost pronalaženja posla u ruralnim oblastima Srbije su aspekti kojima je posvećena dodatna pažnja u polustrukturisanim intervjuima sprovedenim u prvoj fazi našeg istraživanja. Pri tome smo posebnu pažnju obratili na rodnu dimenziju pristupa ovim socijalnim uslugama i prepreke sa kojima se suočavaju žene.

Na samom početku ćemo izneti nalaze desk analize zakonodavnog i strateškog okvira Republike Srbije u pomenute dve oblasti. Nakon toga ćemo pokazati koji su najvažniji nalazi postojećih istraživanja i studija, kako bismo ukazali na širi okvir u kome su prikupljeni podaci za istraživanje u ruralnim oblastima. Upravo će percepcija sagovornika/ca u ovom istraživanju i poslužiti za kreiranje slike o postojećim preprekama i mogućnostima za njihovo prevazilaženje iz ugla žitelja ruralnih krajeva, sa naglaskom na ženama.

Dodatno, tokom analize podataka dobijenih u dubinskim intervjuima, prepoznata je i oblast zdravstva kao oblast od velike važnosti za zadovoljavanje socijalnih potreba sagovornika/ca. Premda zdravstvo nije detaljnije obrađeno u ovom zborniku, usled specifičnosti njegove usluge i izazova koje one nose, ovde ćemo izložiti iskustva sagovornika/ca u pristupu zdravstvenim uslugama i njihovo (ne) zadovoljstvo istim.

Analiza strateško-zakonodavnog okvira zapošljavanja i obrazovanja

Podrška zapošljavanju

Kada je reč o opštim uslovima **funkcionisanja tržišta rada i posredno problema nezaposlenosti** osnovne odredbe nalaze se u Zakonu o radu („Službeni glasnik RS”, br. 75/2014), kojim su definisana prava i obaveze zaposlenih i

poslodavaca, zabrana diskriminacije na radnom mestu, uslovi pod kojima se može zasnovati radni odnos, kao i uslovi pod kojima može doći do prestanka radnog odnosa. Zabrana svakog vida diskriminacije (neposredne i posredne) odnosi se na lica koja traže zaposlenje, kao i na zaposlene (član 18). Specifične pogodnosti koje su Zakonom o radu omogućene nezaposlenim licima odnose se na obavljanje privremenih i povremenih poslova (član 197) i na stručno osposobljavanje i usavršavanje (član 201). Zakon o zapošljavanju i osiguranju za slučaj nezaposlenosti („Službeni glasnik RS”, br. 36/09 i 88/10), predstavlja drugi pravni akt koji određuje institucionalni okvir za donošenje i sprovođenje politike zapošljavanja u Republici Srbiji. Ovaj zakon pruža okvir za planiranje i sprovođenje aktivne politike zapošljavanja u novonastalim uslovima na tržištu rada i određuje mere aktivne politike zapošljavanja, tj. aktivnosti usmerene ka unapređenju zaposlenosti (član 43):

- kroz posredovanje u zapošljavanju lica koja traže zaposlenje;
- profesionalnu orijentaciju i savetovanje o planiranju karijere;
- subvencije za zapošljavanje;
- podršku samozapošljavanju;
- dodatno obrazovanje i obuke;
- podsticaje za korisnike novčane naknade;
- javne radove, kao i
- druge mere usmerene ka zapošljavanju lica koja traže zaposlenje.

Kada je reč o položaju žena na tržištu rada posebna pažnja tom pitanju je posvećena u Nacionalnoj strategiji za poboljšanje položaja žena i unapređivanje rodne ravnopravnosti za period 2009-2015. Strategija definiše konkretne mere koje je potrebno preduzeti u cilju poboljšanja položaja žena na tržištu rada i te mere se odnose na podršku materinstvu, sprečavanje diskriminacije mladih žena na tržištu rada prilikom zapošljavanja, stimulativne mere zapošljavanja mladih majki, podršku većoj brizi o deci, podršku osnivanju virtuelnog inkubatora kojim bi se podržali biznisi u razvoju, a koji su u vlasništvu žena. Nacionalna strategija zapošljavanja (2011-2020) usmerena je svojim ciljevima na promenu rasta nezaposlenosti kao posledice uticaja ekonomske krize na tržište rada, kao i na usaglašavanje razvojnih ciljeva Republike Srbije sa ciljevima iznetim u sklopu Strategije Evropa 2020²⁸:

- povećanje stope zaposlenosti stanovništva starog od 20 do 64 godine na najmanje 75%;

28 Uporediti sa Vodič kroz strategiju Evropa 2020 (Kronja, 2011: 33).

- podizanje procenta BDP koji se izdvaja za istraživanje i razvoj sa 1,9 na 3%;
- smanjenje stope ranog napuštanja škole na ispod 10% sa trenutnih 15%, uz istovremeno povećanje procenta stanovništva sa fakultetskom diplomom sa 31% na 40%;
- smanjenje broja ljudi koji žive ispod linije siromaštva za 25%, što u stvari znači izbavljenje preko 20 miliona ljudi iz siromaštva.

Kao glavni strateški prioriteti koji treba da omoguće postizanje ovih ciljeva posebno se izdvajaju: podsticanje zapošljavanja u manje razvijenim regionima i razvoj regionalne i lokalne politike zapošljavanja, unapređenje ljudskog kapitala i veće socijalno uključivanje, unapređenje institucija i razvoj tržišta rada, razvoj institucionalnih kapaciteta i ekspanzija programa aktivne politike zapošljavanja, kao i redukovanje dualnosti na tržištu rada. Strategijom se nastoji uticati na povećanje stope aktivnosti, povećanje stope zaposlenosti, odnosno smanjenje stope nezaposlenosti pri čemu se smatra da je za realizaciju ovih ciljeva potrebna promena sektorske strukture zaposlenosti, promena zaposlenosti prema tipu zaposlenja, smanjenje udela neformalne ekonomije, smanjenje regionalnih razlika, izdvajanje većeg iznosa finansijskih sredstava za mere aktivne politike zapošljavanja, veći broj nezaposlenih lica koji će biti uključeni u mere aktivne politike zapošljavanja, zapošljavanje osoba sa invaliditetom, Roma, ruralnog stanovništva, žena, mladih, starijih, izbeglih i interno raseljenih lica i korisnika/ca novčane socijalne pomoći.

Strategija se posebno zalaže za povećanje broja programa dodatnog obrazovanja i obuka što obuhvata razne programe osposobljavanja i obučavanja, prekvalifikacije i dokvalifikacije, funkcionalno osnovno obrazovanje odraslih, kao i usmeravanje takvih programa na najugroženije grupe na tržištu rada i pojedince sa višestrukim faktorom ranjivosti i to pre svega kroz jačanje kapaciteta na lokalnom nivou za unapređenje razvoja obrazovanja i obuka. Cilj je da se kroz kontinuirano preduzetničko osposobljavanje i obuku, putem programa celoživotnog obrazovanja, i uz podršku lokalnih institucija, putem pružanja konsultantskih usluga, podstakne samozapošljavanje.

U cilju razvoja programa dodatnog obrazovanja i obuka, 2009. godine je osnovan Fond za zapošljavanje mladih pri Nacionalnoj službi za zapošljavanje (NSZ), čiji je cilj bio da pomogne u sticanju znanja i veština i zapošljavanju mladih ljudi kojima je potrebna posebna podrška, poput lica bez kvalifikacija ili sa niskim kvalifikacijama, osoba sa invaliditetom, Roma, povratnika/ca u postupku readmisije, izbeglica

i raseljenih lica. Programi koji se realizuju u okviru Fonda su različiti i često podrazumevaju kombinaciju obuka i subvencija poslodavcima za zapošljavanje.

Podrška obrazovanju

Kada je reč o normativnom okviru kojim se reguliše **podrška obrazovanju** različitih kategorija stanovništva, opšti okvir, kao i za ostale socijalne usluge, na prvom mestu pruža Ustav Republike Srbije od 2006. godine kojim se zabranjuje diskriminacija po svakom osnovu i u svakoj sferi društva, uključujući i obrazovanje, i predviđa mogućnost uvođenja posebnih mera radi postizanja pune ravnopravnosti lica ili grupe lica koja su u suštinski nejednakom položaju sa ostalim građanima (član 21). Ustav propisuje da država garantuje ravnopravnost muškaraca i žena i razvija politiku jednakih mogućnosti (član 15).

Takođe, Zakonom o ravnopravnosti polova Republike Srbije od 2009. godine, definiše se mogućnost preduzimanja posebnih mera u oblasti obrazovanja radi otklanjanja i sprečavanja nejednakog položaja muškaraca i žena i ostvarivanja jednakih mogućnosti polova (član 7). U Nacionalnoj strategiji za poboljšanje položaja žena i unapređivanje rodne ravnopravnosti (2009-2015) ostvarivanje rodne ravnopravnosti u obrazovanju je prepoznato kao jedno od šest područja delovanja. U ovom strateškom dokumentu konstatovano je da u domaćem zakonodavstvu nema diskriminatornih rodnih odredbi u zakonima koji uređuju oblast obrazovanja, ali da nema ni posebne rodne osetljivosti (Stjepanović-Zaharijevski, Gavrilović, Petrušić, 2010: 20), kako u pogledu sadržaja školskih programa, tako i u pogledu jezika²⁹. Posebne odredbe koje se odnose na obrazovanje dece i mladih različitih kategorija definisane su u Zakonu o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja (Sl. glasnik RS", br. 68/2015), Zakonu o predškolskom obrazovanju i vaspitanju ("Sl. glasnik RS", br. 18/2010), Zakonu o osnovnom obrazovanju i vaspitanju ("Sl. glasnik RS", br. 55/2013) i Zakonu o srednjem obrazovanju i vaspitanju ("Sl. glasnik RS", br. 55/2013).

Međutim, kada je reč o budžetskim izdvajanjima za podršku obrazovanju dece i mladih koji pripadaju marginalizovanim grupama ili dolaze iz ruralnih područja, nije moguće precizno utvrditi koliko se sredstava izdvaja za obrazovanje na republičkom, a koliko na lokalnom nivou. Posebno je teško utvrditi iznos sredstava koja se izdvajaju za podršku obrazovanju različitih osetljivih društvenih grupa jer su ta izdvajanja deo ukupnog budžeta za obrazovanje i socijalnu zaštitu te je teško pratiti njihovo kretanje, namenu i potrošnju. Uz to, ne postoji procena troškova koje roditelji učenika/ca snose za obrazovanje i obrazovni materijal (udžbenici,

²⁹ Zakoni su pisani rodno nesenzitivnim jezikom (Savić, Konstantinović-Vilić, Petrušić, 2006).

školski pribor, izleti, ekskurzije), a koja se dodatno povećavaju kada su u pitanju studenti/kinje, što utiče na procenu potrebe za povećavanjem ukupnih izdvajanja za obrazovanje i relokaciju sredstava. Takođe, iako podaci pokazuju da su stope upisa, pohađanja i završavanja školovanja kod siromašnih niže, te da teže napreduju kroz sistem i da imaju niža postignuća, izostaje sistemska akcija i koordinacija u definisanju mera i pružanju podrške takvim učenicima/ama.

Pregled postojećih analiza zapošljavanja i obrazovanja u Srbiji

Podrška pri zapošljavanju

Jedno od obimnijih istraživanja koje se bavi pitanjem siromaštva i nezaposlenosti u ruralnim oblastima objavljeno je u publikaciji *Mala ruralna domaćinstva u Srbiji* (Bogdanov, 2007). U publikaciji su formulisane aktivnosti i područja u kojima ih treba realizovati kako bi se ostvarili glavni ciljevi tj. povećanje i diverzifikacija dohotka malih ruralnih domaćinstava i smanjenje nominalne i skrivene nezaposlenosti članova/ica ovih domaćinstava (ibid: 33). U procesu transformacije društva, mnoga ruralna područja se suočavaju sa visokom stopom nezaposlenosti usled privatizacija zadruga i državnih poljoprivrednih preduzeća. Pored toga, proces privatizacije preduzeća u ruralnim područjima se negativno odrazio i na investicije u društveni kapital kao što su škole i ustanove zdravstvene zaštite, dok se s druge strane, opštinska administracija suočavala sa manjkom finansijskih i institucionalnih kapaciteta da rukovodi socijalnim ustanovama (ibid: 94). Bogdanov sagledava širi kontekst uslova u ruralnim oblastima i promena koje treba sprovesti kako bi se obezbedilo unapređenje ruralne ekonomije:

- unapređenje nivoa znanja,
- razvoj ruralne fizičke infrastrukture,
- razvoj i olakšan pristup ruralnog stanovništva finansijskom tržištu i tržištu zemljištem,
- kreiranje povoljnog ambijenta za razvoj malih i srednjih preduzeća,
- vertikalna i horizontalna decentralizacija odlučivanja i jačanje preduzetništva lokalne vlasti.

Ipak, ovo istraživanje ne pruža podatke o specifičnijim problemima, niti uzima u obzir rodnu dimenziju siromaštva, te ne obezbeđuje podatke o uspešnosti ili neuspešnosti nekih konkretnih mera tržišta rada i rezultata koji su usledili, niti pruža informacije koje ukazuju na kontekst koji određuje uspešnost ili neuspešnost primenjenih mera tržišta rada.

U istraživanju o socijalnoj isključenosti u ruralnim oblastima Srbije (Cvejić i dr, 2010) istraživačko interesovanje je usmereno na identifikovanje stopa nezaposlenosti među različitim grupama u populaciji, stepena njihove informisanosti o državnoj podršci poljoprivredi, kao i na identifikovanje delova ruralnog stanovništva koji se nalaze u deprivilegovanom položaju. Istraživanje je identifikovalo žene kao grupaciju u okviru ruralnog stanovništva koja se nalazi u posebno deprivilegovanom položaju na tržištu rada pošto prema dobijenim podacima žene čine više od polovine nezaposlenih u ruralnim sredinama (55%), od kojih čak 76% nije čulo ni za jednu aktivnu meru tržišta rada, a mali broj (13%) je učestvovalo u nekom od programa NSZ i pritom ocenilo da ovi programi nisu povećali njihove mogućnosti za zaposlenjem. „Programi podrške poljoprivrednoj proizvodnji namenjeni su gazdinstvima, a žene se retko nalaze u ulozi nosioca poljoprivrednog gazdinstva, zbog čega ne mogu samostalno da konkurišu za ove programe. U planiranju mera podrške treba imati na umu i da bi velika opterećenost žena obavezama na gazdinstvu i u domaćinstvu otežavala njihovo aktivno uključivanje u programe“ (ibid: 15). Istraživanje je takođe markiralo raskorak između strategija koje su proklamovale nove, dodatne oblike obrazovanja i njihovu prisutnost i efikasnost, pošto je samo 2,8% nezaposlenih žena pohađalo neki oblik dodatnog obrazovanja, a one koje nisu pohađale nijedan kao najčešći razlog navode nedostatak novca (u 40% slučajeva), nedostatak interesovanja (26%), udaljenost mesta održavanja obuka (6%) i nedostatak ponude odgovarajućih kurseva (9%) (ibid: 37).

Studija o rodnim ekonomskim nejednakostima u komparativnoj perspektivi Evropske unije i Srbije bavila se teškoćama uključivanja žena u tržište rada i obezbeđivanja zaposlenja pošto ovi problemi pogađaju više žene nego muškarce, pri čemu se žene iz populacije raseljenih lica, Romkinje, žene sa invaliditetom i žene iz ruralnih sredina suočavaju sa izrazito velikim teškoćama pri uključivanju na tržište rada (Babović, 2010:128). Podaci dobijeni preko Ankete o radnoj snazi pokazuju da je stopa zaposlenosti muškaraca u 2014. godini iznosila 46.9%, dok je stopa zaposlenosti žena iznosila 33%. Stopa nezaposlenosti muškaraca iznosila je 18.3%, a žena 19.6% (RZS, 2015).

Anketa o životnom standardu iz 2007. godine pokazuje da je položaj osoba sa invaliditetom vrlo nepovoljan pošto je stopa zaposlenosti žena sa invaliditetom iznosila 20.9%, dok je stopa zaposlenosti muškaraca sa invaliditetom iznosila 32.4%. S druge strane, stopa nezaposlenosti žena sa invaliditetom iznosila je 15.9%, a za muškarce iz iste društvene kategorije 11.6% (ibid:128). Po uzoru na države EU, u studiji se kao moguće rešenje preispituju mogućnosti uvođenja politika

zapošljavanja koje predstavljaju jednu od centralnih oblasti javnih politika za smanjenje nejednakosti u sferi rada, kao i sprovođenje aktivnih mera zapošljavanja koje predstavlja javne intervencije u tržište rada sa ciljem da se grupe suočene sa teškoćama u zapošljavanju na različite načine podrže i potpomognu u procesu zapošljavanja (ibid: 256).

Prema podacima Ankete o radnoj snazi u Republici Srbiji, u 2014. godini se među radno sposobnim stanovništvom (15-64 godine) dva puta više žena nalazilo u statusu pomažućeg člana porodice u poređenju sa brojem muškaraca iz iste kategorije.

Prema podacima Republičkog zavoda za statistiku, žene su gotovo u svim sektorima manje plaćene od muškaraca za isti posao (RZS, 2015)³⁰. Najveća razlika između zarada muškaraca i žena izražena je u finansijskom sektoru i delatnostima osiguranja u kojima je zarada žena za isti posao niža od zarade muškaraca za 29.374 dinara. I u sektorima u kojima žene čine većinu zaposlenih, poput zdravstva i socijalne zaštite, zarada žene je u proseku niža za 15.463 dinara u odnosu na zaradu muškarca. U sektoru trgovine na veliko i malo platni jaz iznosi oko 20.000 dinara – u korist muškaraca.

Podrška obrazovanju

U „Pregledu i stanju socijalne isključenosti i siromaštva za period 2011-2014 sa prioritetima za naredni period Vlade RS“ u dimenziji obrazovanja (strane 147-177.) ovako je opisano stanje u toj oblasti: prema popisu 2011. godine 2% stanovništva starijeg od 10 godina je nepismeno; u odnosu na opštu populaciju u vangradskim sredinama ima samo 6% žena i muškaraca sa visokim ili višim obrazovanjem i 51% žena i muškaraca sa osnovnim ili nižim obrazovanjem; u populaciji žena u gradskoj i vangradskoj sredini 39% njih je sa osnovnom školom, dok je u populaciji muškaraca taj procenat 29%. U generalnoj romskoj populaciji, 87% ima osnovno i niže obrazovanje, a manje od 1% više ili visoko. Kada je reč o osobama sa invaliditetom u vangradskim sredinama 59% starijih od 15 godina su bez škole ili sa nezavršenom osnovnom školom, a 2,1% ima visoko ili više obrazovanje. U srednjoškolskom obrazovanju dolazi do značajnog osipanja dece: među najsiromašnijima srednju školu pohađa svega 74% dece (68,2% dečaka i 83,3% devojčica), dok je procenat dece iz romskih naselja koji pohađaju srednju školu 21,6% (14,9% devojčica i 28% dečaka). Pritom, specijalne škole i dalje predstavljaju ključnu odliku obrazovanja

³⁰ Platni jaz predstavlja razliku između prosečne bruto zarade po času rada koju primaju žene i prosečne bruto zarade po času rada koju primaju muškarci.

romske dece. Najčešći razlog za upućivanje u specijalne škole proističe iz rezultata testiranja pri upisu u osnovne škole na kojem veliki procenat (50-80%) bude upućen u specijalnu školu zbog nepoznavanja srpskog jezika. Takođe, zbog kasnijeg upisa u školu, često se događa da budu upućeni u škole za obrazovanje odraslih u kojima su zastupljene metode rada koje ne odgovaraju uzrastu dece i mladih što za posledicu ima napuštanje ovih škola.

Istraživanje o ulozi pedagoških asistenata za podršku učenicima/ama romske etničke pripadnosti koje je sproveo Zavod za vrednovanje kvaliteta obrazovanja i vaspitanja 2009. godine (ZVKOV, 2009) merilo je efekat pedagoških asistenata u 22 osnovne škole u Srbiji. Uvođenje romskih pedagoških asistenata je u ovom istraživanju pokazalo pozitivan uticaj na obrazovna postignuća učenika/ca romske etničke pripadnosti, konkretno na redovnost pohađanja nastave, povećanje učešća učenika/ca u vannastavnim aktivnostima i unapređenje saradnje sa roditeljima.

U studiji o servisima podrške za osobe sa invaliditetom u lokalnoj zajednici (Ognjanović, Ivanović, 2013) takođe je obrađeno pitanje podrške u redovnim školama dece koja se suočavaju sa izazovima u odrastanju. Istraživanje je realizovano kroz grupne diskusije na temu percipiranja problema koji se javljaju sa nepostojanjem adekvatne podrške u redovnim školama za decu sa smetnjama u razvoju. Rezultati su pokazali da predstavnici redovnih škola (pedagozi/pedagoškinje, nastavnici/e, učitelji/ce, direktori/ke, psiholozi/psihološkinje) smatraju da je proces inkluzije dece sa smetnjama u razvoju veoma otežan usled velikog broja dece u odeljenjima, tako da nastavnici/e i učitelji/ce nisu u mogućnosti da posvete dovoljno vremena detetu sa smetnjama u razvoju. Dodatni problem predstavlja i nedovoljan broj ličnih i pedagoških asistenata u školama. U Užicu na primer postoji potreba za 15 pedagoških asistenata, a paradoks je da njihov broj iz godine u godinu opada. Uz to, nastavno osoblje smatra da ne poseduje dovoljno stručnog znanja i veština za rad sa decom sa smetnjama u razvoju i da im je potrebna podrška za takav rad, pre svega kolega/inica iz specijalnih škola, kao i dodatna edukacija iz oblasti inkluzije. Predstavnici/e gluvih i nagluvih osoba, naglašavaju potrebu za pedagoškim asistentima koji bi bili tumači za znakovni jezik. Njihova uloga bi bila da znakovnim jezikom prevode predavanja i radionice, a posle časa da rade sa nastavnim kadrom na daljem rešavanju komunikacijskih prepreka.

Rodne nejednakosti prepoznate su i u komparativnom istraživanju o rodnom ekonomskim nejednakostima u Evropskoj uniji i Srbiji (Babović, 2010: 184-185) u kojem se navodi podatak da su jake patrijarhalne norme najvažniji faktor koji utiče

da seoske žene u Srbiji rano napuste školovanje: 18,5% ispitanih žena odgovara da su napustile školu zbog pritiska porodice da ostanu i rade na gazdinstvu ili u domaćinstvu, a u 26% slučajeva razlog je bio stav porodice da ženama nije potreban viši nivo obrazovanja. Prikazano stanje u pogledu obrazovanja seoskog stanovništva navodi na zaključak da uslovi relativno izolovanih i udaljenih zajednica i ograničenosti na rad u gazdinstvu za većinu populacije ne stvaraju podstrek za obrazovanje. Stoga se aktivnosti za unapređenje razvoja ljudskih resursa u ruralnim oblastima ne mogu samo usmeravati na finansijske aspekte i dostupnost obrazovnih sadržaja, već i na razvoj svesti o značaju obrazovanja u savremenim uslovima.

Percepcija zapošljavanja i obrazovanja u ruralnim krajevima Srbije

Zapošljavanje iz ugla sagovornika/ca u istraživanju

Prilikom ispitivanja potreba vezanih za pojedince, odnosno osobe u potrebi, skoro po pravilu se polazilo od ekonomskih pitanja nedostatka prihoda i odgovarajućih rešenja u vidu omogućavanja zapošljavanja. Skoro svi sagovornici/ce su prepoznali **nedostatak zaposlenja** i kao glavni problem i kao uzrok drugih problema osoba u potrebi, ali i njihovih porodica. U tom smislu se razgovor često fokusirao na mogućnosti zapošljavanja i ulogu koju prvenstveno država može da igra u rešavanju pitanja zaposlenja kao nečega što nadilazi mogućnosti pojedinačnih zajednica.

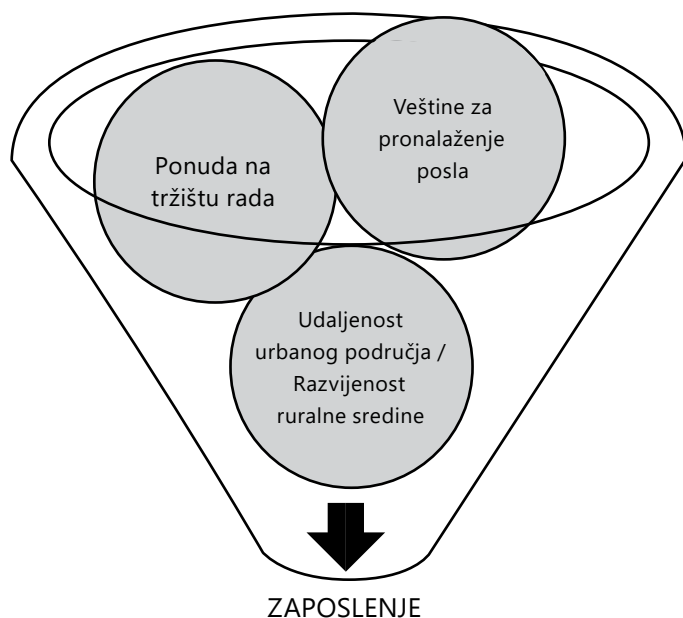
„Niko ne bi tražio nikakvu pomoć i niko ne bi tražio ni socijalnu, kad bi bilo fabrika i kad bi bilo firmi da se zaposli narod i da se radi i da ima svaki svoju platu i da živi skroman život“ (Žena, 31-45 godina, Romkinja).

„Neću da mi partija pomaže, hoću da mi država da mogućnost da radim. Hoću pošteno ako može, ja ću pokušati pošteno“ (Muškarac, 50-65 godina).

Nacionalna služba za zapošljavanje (NSZ) ili biro, kako je sagovornici/e kolokvijalno nazivaju, uživa izuzetno lošu reputaciju među svim sagovornicima/ama starijim od 15 godina. Pomoć u zapošljavanju i podrška nakon zaposlenja u vidu zaštite od mobinga je posebno važna za žene u ruralnim oblastima. U ruralnom okruženju žene teže dolaze do zaposlenja, poslove koje nalaze najčešće su povremeni (sezonski) u okviru sive ekonomije (nisu prijavljene, mesečna zarada je ispod zakonom propisanog minimalca), a i izloženije su mobingu na radnom mestu.

„Ne, na Birou za zapošljavanje kažu da nisu tamo da bi nam posao našli, nego da nas nauče kako da mi nađemo posao... Pa radili bi, mislim, jednostavno nemaš gde da radiš, jer ovde u selu ne postoji nijedna fabrika, a u gradu će uvek zaposliti pre onoga ko je iz grada nego da plaća mesečnu kartu na primer, put taj i sve da bi zaposlio nekog sa sela.“ (Žena, 31-45 godina)

Uočava se da među sagovornicama/cima postoji uverenje da je dužnost službe za zapošljavanje da pomogne licima na evidenciji da se zaposle. Prebacivanje odgovornosti za pronalaženje posla na nezaposlene osobe ističu svi sagovornici/ce preko 15 godina. Ovakvo stanje upućuje korisnike/ce NSZ-a da upotrebe sopstvene socijalne neformalne veze kako bi došli do saznanja da je neko radno mesto otvoreno, što stavlja u nepovoljan položaj siromašno ruralno stanovništvo, pogotovo žene, čiji je krug neformalnih socijalnih veza znatno umanjen i ograničen. Ovakva politika NSZ-a, koji se drži po strani kada je reč o odgovornosti pronalaženja posla, polazi od premise da njihovi korisnici/ce samostalno prevazilaze barijere koje im stoje na putu. U grafikonu ispod su vizuelno prikazane barijere sa kojima se korisnice/ci NSZ-a suočavaju:

“Levak” na slici predstavlja barijere koje lica na evidenciji NSZ-a moraju da prevaziđu kako bi došla do zaposlenja. NSZ organizuje kurseve koji za cilj imaju sticanje veština za traženje zaposlenja. Ukoliko se uzmu u obzir barijere, a posebno fizička udaljenost ruralnih oblasti od urbanih sredina gde su uglavnom smeštene kancelarije NSZ, materijalne mogućnosti sagovornica/ka, kao i problem neredovnog prevoza, uočljivo je da ovakvi kursevi NSZ-a nisu uvek dostupni ruralnom stanovništvu, posebno ženama koje su još dodatno opterećene i domaćim kućnim radom. Pravila u okviru kojih funkcioniše NSZ nisu prilagođena mogućnostima njihovih korisnica/ka koji žive u ruralnim oblastima, tj. pronalaženju zaposlenja u neposrednoj okolini stanovanja. Sagovornice/ci navode da su zbog ovoga prinuđeni da prihvate lošije uslove zaposlenja ukoliko im se ukaže prilika za radna mesta kao što su čistači/ce i rad u pekari ili lokalnoj prodavnici, rad za polovinu plate ili za platu koja je znatno niža od onih propisanih zakonom. Čak i kada se sve ove barijere prevaziđu i kada se nađe zaposlenje, NSZ se ne doživljava kao funkcionalni posrednik u zapošljavanju.

“Skinuo sam i nju i sebe. Zato što, mi smo faktički bili prijavljeni zbog socijalnog osiguranja, zbog zdravstvenih knjižica. Međutim otkad je bilo to da se ne mora biti na birou, mi smo se skinuli. Šta ćemo.... Svaka tri meseca, a posao nećeš dobiti nikad. Ja sam za penziju, nisam za posao.” (Muškarac, 50-65 godina)

Kako su ukinute beneficije koje su ranije bile jedan od razloga da se nezaposleni/e prijave službi NSZ-a, izgubila se i motivacija nezaposlenih da se nađu na listi lica u evidenciji. Pored toga, NSZ postavlja pred lica na evidenciji koja aktivno traže zaposlenje dodatne „obaveze” koje sagovornice/ci smatraju suvišnim.

„Ja se sad vodim u Birou, i ako hoću posao preko Biroa moram da poštujem neke njihove standarde. Ja, na primer, nemam vremena za to, i nisam bila prijavljena na Biro zato što tražim sama posao. Ja moram da vodim neki dnevnik traženja posla, ako, na primer, neko traži radnika za neku struku... Ja ako hoću, na primer, sviđa mi se taj posao, ja mogu da se doškolujem, s tim što ja plaćam iz svog budžeta. Al' na kraju, ja kažem, nije ni to problem, ni da platiš, al' da znaš za šta platiš, da l' ćeš ti sutra taj pos'o da dobiješ? To je ono najgore, ja ću da platim, šta ja sutra, znači završim to i onda onaj kaže: „E primili smo drugog”, a ja sam isfinansirala da bi dobila taj posao.” (Žena, 31-45 godina)

Većina sagovornica/ka će izabrati da radi na crno ili na povremenim poslovima kako bi sebi obezbedili/e sredstva za život. Mogućnosti da se prekvalifikuju i time povećaju svoje šanse na tržištu rada su dovedene u sumnju, a najveći broj

sagovornika/ca ukazuje na potrebu postojanja „veze“ da bi se posao dobio. Iako su mogućnosti prekvalifikacije i dalje dostupne, one su takođe isključujuće za siromašni deo stanovništva u ruralnim oblastima, iz percepcije sagovornika/ca, jer:

- zahtevaju finansijske izdatke za kurseve koji se pohađaju bez garancije da će uložena sredstva (novac i vreme) biti nadoknađeni u vidu zaposlenja;
- kursevi za prekvalifikaciju se odvijaju unutar objekta NSZ-a koji svoje središte imaju u urbanim sredinama;
- nisu prilagođeni poslovima koji se mogu obavljati lokalno u ruralnim oblastima gde većina sagovornika/ca živi i želi da radi.

„Pa imali smo predavanja od 9 do 13h, o tome kako to treba da izgleda kad neko vodi posao svoj, koje su mu obaveze prema državi i prema, ovaj, Birou je l'da mora dve godine sam sebi da uplaćuje staž. I tako smo imali tu obukicu i to je bilo to uglavnom, ništa baš posebno... Tu je trebalo malo više tih individualnih razgovora da se vodi, a ne nas pedeset zajedno, u jednoj sali.“
(Žena, 31-45 godina)

Većina mladih žena (20-30 godina) i poneka starija žena kao najverovatniju mogućnost za izlazak na tržište rada vide započinjanjem sopstvenog posla. Iskorak u tom pravcu sagovornice prave tako što preko službe za zapošljavanje prate kurseve za samozapošljavanje. Jedna od sagovornica koja je imala iskustvo sa ovakvim kursom ocenjuje ga kao nepraktičnog, jer joj nije pružio dovoljan nivo neophodnog znanja da bi započela posao. Kratko trajanje kursa i organizovanje predavanja u velikim grupama nije pozitivno ocenjeno jer ne pružaju mogućnost da se saznaju svi detalji koji su im neophodni za započinjanje samostalnog posla.

„Pa planiram da ih (jariće) ostavim. (...) Možemo nešto da radimo mi kući samo, al' za to nam treba podrška od nekog većeg ili od... Država da može da pomogne nekome, tako te parove koji su ostali na selu. Da možemo da dobijemo, ili neke kredite ili neka besplatna sredstva, da možeš da kreneš nešto da radiš i od toga da živiš.“ (Žena, 31-45 godina)

Još jedna bitna prepreka u samozapošljavanju jeste nedostatak materijalnih sredstava koji ističu mlade žene i žene. Neophodna su inicijalna materijalna ulaganja za započinjanje posla na prvom mestu. Zatim, nužno je omogućiti i održanje posla u prvih godinu dana, najčešće kroz poreske olakšice dok posao ne počne da donosi zaradu.

U više navrata, očekivana je podrška „države“ kao centralnog nosioca vlasti u uspostavljanju **systema podrške sa olakšicama (poreskim) za započinjanje sopstvenog posla**, a posebno u oblasti poljoprivredne proizvodnje (organski proizvodi). Takođe, isticalo se u nekoliko navrata da osobe sa invaliditetom treba da dobiju mogućnost rada od kuće, kako bi im se omogućilo sticanje prihoda, ali istovremeno i uvažile njihove poteškoće u kretanju. Ovakve predloge treba pažljivo razmotriti, jer mogu da dovedu do održavanja isključenosti ovih osoba. Posebne mere se navode kao nužne i kod samohranih roditelja, kako bi lakše našli zaposlenje.

Žene u ovakvoj vrsti samozapošljavanja zasnovanog na poslovima koji mogu da se obavljaju od kuće vide višestruku korist. Poslovi koje imaju na umu, vezuju se za bioproizvodnju ili proizvodnju prehrambenih proizvoda i/ili kozmetičkih preparata od kozjeg mleka. Prema navođenju sagovornica, žene imaju previše obaveza koje svakodnevno obavljaju u domaćinstvu, pa im rad od kuće omogućava da svoje vreme rasporede između posla (koji im donosi i materijalna primanja) i brige o domaćinstvu i članovima/cama domaćinstva.

Uočava se da sagovornice koje su majke dece do 7 godina nisu u mogućnosti da svoju decu upišu u vrtić/predškolsku ustanovu, te im je mogućnost obavljanja posla od kuće veoma značajna i privlačna. Kao što je već ranije bilo pomenuto, uglavnom su žene te koje će se odreći pokušaja zaposlenja da bi se brinule o deci koju ne mogu da upišu u vrtić, niti imaju kome da ih svakodnevno ostavljaju. Međutim, percepcija žena/majki jeste da je za (samo)zapošljavanje neophodno posedovati neformalne socijalne kontakte kao i određeni set veština (bazično znanje rada na kompjuteru i snalaženja na internetu).

„Za samozapošljavanje neko pa onda posebna sredstva ako hoćeš da na primer da radiš ili pečurke ili cveće ili jabuke ili kruške ili nešto... Kako ja to mogu da dobijem? Meni to niko neće da da. Opet to postoji... Postoje ljudi gde treba da se obratiš nekome, a mi smo neupućeni u selu... To samo ko ima neku vezu, ko nekog zna.(...) (Žena, 31-45 godina)

„Pa na primer neko može da mu nađe posao preko nekih veza, da dođe do posla. A neko na primer da šeta ili da traži taj posao, da se raspita da treba i...“ (Devojčica, 11-14 godina)

Posedovanje socijalnih neformalnih kontakata je veoma važno za ostvarivanje ciljeva na tržištu rada putem samozapošljavanja. Umreženost doprinosi plasmanu

proizvoda i generalno se posmatra kao kanal nalaženja posla. Čak i devojčice imaju ovakvu percepciju o mogućnostima zapošljavanja, pa kao jedini način da se zaposle navode „vezu“ (poznanstvo koje dovodi do zaposlenja) ili oslanjanje na sebe same.

Obrazovanje iz ugla sagovornika/ca u istraživanju

Pre nego što uđu na tržište rada, sva deca moraju da prođu kroz proces obrazovanja u vaspitno-obrazovnim ustanovama. Stoga je pristup obrazovanju druga komponenta koja je pažljivije analizirana u ovom istraživanju.

Uočeno je da zadovoljstvo, tj. nezadovoljstvo ustanovama vaspitno-obrazovnog karaktera zavisi od senzibiliteta zaposlenih u njima za pitanja sa kojima se suočavaju deca i mladi tokom svog odrastanja. Ukoliko su zaposleni/e u vaspitno-obrazovnoj ustanovi osetljivi na probleme siromaštva, roda, netrpeljivosti među decom po etničkoj osnovi ili usled invaliditeta, a posebno na činjenicu da li deca žive u urbanoj ili u ruralnoj sredini, postoji veće zadovoljstvo i prihvaćenost tih nastavnika/ca kod sagovornica. Ipak, nezadovoljstvo vaspitno-obrazovnim ustanovama je posebno naglašeno kod rešavanja vršnjačkog nasilja koje je veoma prisutno među decom širom Srbije. Vršnjačko nasilje povlači za sobom i (ne)reagovanje zaposlenih u školama.

Osetljivost na:

- Siromaštvo
- Etnicitet
- Rod
- Invaliditet
- Mesto stanovanja (rural)

■ Diskriminatorni stavovi

Nereagovanje na vršnjačko nasilje

Predrasude vezane za rod i etnicitet dece

„Ja isto imam, neki dan su, u sredu to bilo prošle nedelje, kad je mali došao kući, rekao da su ga dvojica iz mađarskog odeljenja istukli. (...) Ja sam otišla, znači, sa učiteljicom smo milion puta pričali... Na kraju sam morala otići kod direktorice i to da prijavim zato što sam se jasno izjasnila da ja ne želim jedan dan da se moje dete ne pojavi kući, da je negde izbodeno ili da mu je bilo šta drugo urađeno.“ (Žena, 20-30 godina)

Nekolicina majki sagovornica je navelo da oseća strah zbog nereagovanja nastavnog kadra na nasilje koje deca trpe od strane vršnjaka. Međutim, senzibilisanost nastavnog kadra se ne ogleda samo u njihovoj veštini da reaguju na vršnjačko nasilje, već se uzima u obzir i kvalitet nastavnog procesa koji utiče na (ne)zadovoljstvo sagovornica.

*"Pa bolje je ovde, nego u osnovnoj, zato što u osmom razredu i u petom ništa nisam znala, sad barem mi objasne nešto, ovamo nisu obraćali pažnju u osnovnoj školi. (...) Svi pričaju da pišem, ja ako ne znam na primer da napišem niko ne obraća pažnju na tebe, da ti kaže, na primer: 'E nije, pogrešila si, ajde napiši tako i tako.' Pa da, ja pitam profesorku, ali džaba, ona mi objašnjava nešto, ja ne mogu da shvatim, zato što je teže nego dole u ***." (Mlada žena, 15-19 godina)*

Među sagovornicima/ama najmlađeg uzrasta se javljala i potreba da nastavnici/e češće i više obrate pažnju na probleme dece u potrebi koja često imaju teškoća zbog velike udaljenosti škole i nedostatka prostora za učenje. Pojedine mlade žene u periodu od 15-19 godina uočavaju probleme u nezainteresovanosti nastavnog kadra koji ne ulaže napore da učenicima/ama prenese znanje.

Koliko je bitno da nastavni kadar kvalitetno osposobi učenike/ce, još je bitnije da budu osetljivi na pojavu materijalnog siromaštva i dolazak učenika/ca iz višečlanih domaćinstava. Veći senzibilitet nastavnog osoblja u školama za probleme dece u siromaštvu nužan je za kreiranje školske atmosfere u kojoj bi takva deca mogla da budu potpunije uključena u nastavu i život škole.

"U osnovnu kad sam išla imala sam jednu profesorku biologije, svaki čas znači samo je pričala nešto za nas. (...) Pa kako vaša majka može da izdrži sa vas osmoro, kako imate pare za hleb, ne znam ni ja šta, lupetala je nešto.(...) bilo mi glupo(...) ispred svih, ona je takva." (Mlada žena, 15-19)

Etiketiranje dece i isticanje siromaštva je posebno osetljivo za decu i mlade žene. Otvoreno pokazivanje netrpeljivosti prema deci koja dolaze iz ruralnog područja je retko, ali se ipak javlja i izaziva veliko nezadovoljstvo. Takvo ponašanje može da dovede do jačanja stereotipa kod ostale dece u razredu o porodicama i osobama koje žive u situaciji materijalne depriviranosti.

Nastavni kadar koji pruža svojim učenicima/cama dobar primer učen je u razgovoru sa sagovornicom, devojčicom koja dolazi iz višečlane porodice gde

je jedan od braće osoba sa invaliditetom i đak škole za decu sa smetnjama u razvoju.

„Raspitujemo se stalno kako je bratu u Beograd. Majka povremeno dolazi kod nas u školu, pita za nas, i onda kod naše, razredni il' razredna, ko kog ima, pita kako je naš brat. I moji drugovi pitaju kako je. (...) To je po meni dobro, al' neki put se i rastuže, kad kažem: "Nije mu dobro, bolestan je". Kada je bolestan i to, posle plaču i dođu posle, obiđu ga, budu malo tu s njim, igraju se i posle idu kući, uče.“ (Devojčica, 11-14 godina)

Kada se govori o vaspitno-obrazovnim ustanovama diskriminacija ne mora uvek biti negativna. Jedna sagovornica je iznela podatak da je dobila smanjenje školarine na privatnom fakultetu koji je pohađala nakon podnete molbe po osnovu invaliditeta i materijalne depriviranosti.

„Znam iz stranih zemalja, sva deca koja idu u školu imaju pravo na besplatne knjige koje na kraju godine vrate, sad da l' će to da koriste druga deca ili ne, oni su vratili“ (Mlada žena, 20-30 godina).

„Zašto ne postoji nešto besplatno toj deci da se priredi? Zašto škola decu ne podstakne sa tim, ajde deco tako ćemo napraviti nebitno šta; napravićemo u dvorištu piknik, napravićemo otvoreni diskor za vas“ (Mlada žena, 20-30 godina).

Sagovornice koje su majke dece školskog uzrasta isticale su i potrebu da im se pomogne dodelom besplatnih udžbenika po principu pozajmice. Takođe, majke su češće isticale potrebu aktivnijeg angažovanja školskih kolektiva na uključivanju dece u potrebi u školske aktivnosti. Školski kolektivi bi trebalo da organizuju volonterske akcije sa decom koje bi bile usmerene na poboljšanje uslova života u zajednici, a naročito na pomoć deci koja dolaze iz siromašnih porodica.

Zdravstvo iz ugla sagovornika/ca

Izuzetno bitan nedostatak života u ruralnim područjima jeste **nedostatak ambulante**, a naročito pedijatra. U selima živi veliki broj starijih osoba koje nemaju mogućnost da često idu do grada, odnosno do zdravstvenog centra.

„Meni je mnogo veliki problem zato što nekad imam nekad nemam, nemaš pare, pa ideš peške. Ja sve dok sam bila trudna ja sam išla peške kod lekara,

pa sam se vraćala peške i nekako, nekad mi je bilo mnogo teško jer mi se noge naduju pa ne mogu da hodam i tako.” (Mlada žena, Romkinja, 15-19 godina)

Usluge medicinskih ustanova nisu uvek ni dostupne. Materijalno deprivirane osobe često moraju da plaćaju prevoz ili pešače do prve dostupne medicinske ustanove. Prema izjavama nekih sagovornica čak i kada u ruralnoj oblasti postoji ambulanta, njeno radno vreme je ograničeno. Neretko radi samo nekoliko dana u toku nedelje, a usluge pedijatrijske službe su ograničene isključivo na velike domove zdravlja koji se nalaze u urbanim sredinama. Znatno broj sagovornika/ca ističe da postoji veći broj dece koja su isključena iz redovnog zdravstvenog nadzora time što njihovi roditelji/staratelji nisu u mogućnosti da ih odvedu na preglede. Dodatno, a povezano sa ovom potrebom je i **nedostatak pristupa apotekama** koje se nalaze u urbanim centrima.

Sistem zdravstvene zaštite može da bude nedostupan i zbog lošeg rešenja sistema zdravstvenog osiguranja u kojem su korisnici/e zdravstvenih usluga uskraćeni za uslugu ukoliko njihov poslodavac ne uplaćuje redovno obaveze koje ima prema državi. Iako svesni da ovaj problem ne potiče od konkretne medicinske ustanove, činjenica da moraju da plate uslugu predstavlja izvor nezadovoljstva okrenutog protiv zdravstvenog sistema kod nekolicine sagovornica. U situaciji finansijske oskudice, plaćanje medicinske usluge je poteškoća koja ih primorava da donesu odluku da li će uopšte ići kod lekara.

Osobe sa invaliditetom, iako imaju pozitivna iskustva sa vaspitno-obrazovnim ustanovama, uglavnom nemaju tako pozitivnu sliku kada se govori o njihovom kontaktu sa zdravstvenim ustanovama. Ipak, pozitivni primeri postoje.

“Poboljšanja nema... To je meni doktorka i u Beogradu rekla i ona mi je dala baš lepo napismeno da je... (...) Tako da je ona meni baš lepo napisala na tom njenom mišljenju, izveštaju da mi treba ta penzija i da mogu da ostvarim.” (Žena, osoba sa invaliditetom, 31-45 godina)

“Sestre i doktori su svi dobri, pogotovo moja doktorka, ona je najbolja, i svi su, svi su dobri tamo, i prema meni, sve ono, kako treba, u redu. (...) Kad mi je bilo najteže ono kad nisam mogla da ustanem, uvek je sestra dolazila da me obilazi, pita me jel ti treba nešto, voda, da mi doda nešto i uvek su bile tu kad god sam ih pozvala da mi nešto dodaju ili...” (Devojčica, 11-14 godina)

Simptomatično je da se ovako pozitivni primeri javljaju uglavnom kada se radi o lekarima iz specijalizovanih klinika. Na pozitivna iskustva sagovornici/ce retko referiraju kada su u pitanju domovi zdravlja i bolnice opšteg tipa.

„Kad smo došli u bolnicu doktorka je pregledala onako... “Nije to ništa...” Onda je jedna sestra rekla: „Znate... Moja prija je radila na tom dečijem odeljenju kao spremačica...” Kaže doktorka to je Nikolino³¹ unuče”, “Aha, ah pa što ne kažete.”. U čemu je razlika da li je to Nikolino unuče ili je to moje unuče ili je vaše dete i vaše unuče? Nebitno... U čemu je tu razlika? Tu se ja, onako, iznerviram i onda je ona pregleda, onako, ponovo...” (Žena, 50-65 godina)

Uočljivo je izraženo nezadovoljstvo uslugama koje se dobijaju u medicinskim ustanovama. Citat nosi posebnu težinu kada se uzme u obzir da je unuka sagovornice umrla zbog nemarnosti lekara. Mlade žene i žene generalno se listom žale na nezainteresovanost lekara, sem u situacijama kada se lično poznaju. Korumpiranost medicinske službe kao i generalno loše iskustvo koje korisnici/ce medicinskih usluga imaju povezuje se sa bahatošću zaposlenih.

„E, to ne znam već šta je, ali, znam svakako da gotovo svaka medicinska sestra, bar u bolnici se ponaša kao da ima zvanje doktora ili doktorke.... Da je glavna i bitna tu... Ne znam ni ja i baš su, baš su onako neprijatne i ne znam. Baš ostavljaju neki utisak grozan, da više nikada ne uđeš dole.” (Žena, 20-30 godina)

Bahatost medicinskih radnika/ca je jedan od čestih izvora nezadovoljstva u kontaktu sa zdravstvenim ustanovama. Ovu bahatost ispoljavaju zaposleni u zdravstvenom sistemu bez obzira na poziciju.

Sami sagovornici/e nude i nekoliko saveta za poboljšanje pristupa zdravstvenim uslugama u ruralnim područjima. Preporučuje se da se uvedu redovne, najčešće se govori o nedeljnim posetama, lekara opšte prakse i pedijataru pojedinačnim selima u delokrugu rada domova zdravlja. Sagovornici/e su pominjali i posete lekara specijalista, ali se apsolutni akcenat stavlja na mogućnost organizacije nedeljnih termina za lekare opšte prakse i pedijatre. Organizacijom rada u domovima zdravlja tako da se cela populacija pojedinih seoskih naselja dodeli jednom izabranom lekaru, moguće je relativno jednostavno izaći u susret zahtevima za organizacijom

31 Ime iz transkripta zamenjeno je imenom sa liste najčešćih muških imena prema podacima Statističkog Zavoda Srbije.

terenskih službi. Ovakva praksa bi doprinela poboljšanju pristupa zdravstvenih usluga i imala bi pozitivno dejstvo na zdravlje stanovnika/ca ruralnih krajeva, koji su često zanemareni i zapušteni u zdravstvenom smislu. Povezivanje ovakvog terenskog rada sa mobilnom apotekom koja bi sadržala najpotrebnije i najviše propisivane medikamente je drugi korak ka poboljšanju zdravstvenih usluga u ruralnim područjima.

Zaključak

Propuštene prilike za obrazovanjem sužavaju moguće opcije za zaposlenjem mladih žena i žena koje bi im potencijalno pomogle da se iz položaja deprivacije izdignu. Čak i kada poseduju potrebne kvalifikacije, ukoliko su im neformalne socijalne veze ograničene, mogućnosti za nalaženje zaposlenja su im svejedno limitirane. Služba za zapošljavanje koja bi trebalo da bude posrednik i da odgovori na te potrebe je disfunkcionalna. Pored toga što ne vrši svoju primarnu funkciju, koja se prema sagovornicima/ama ogleda u nalaženju posla, služba za zapošljavanje postavlja pravila koja su izlišna i koja se doživljavaju kao gubitak vremena. Čak se dešava i da sistemskim rešenjima gledaju da isključe što je moguće više korisnika/ca. Kako bi prevazišle problem nezaposlenosti, žene izlaz traže u samozapošljavanju. Kroz samozapošljavanje u oblastima koje dozvoljavaju rad od kuće, one na taj način pokušavaju da prevaziđu barijeru domaćeg kućnog rada, tako što bi zaposlenjem od kuće imale sopstvenu zaradu, a istovremeno bi mogle slobodno da raspolažu vremenom neophodnim za druge aktivnosti u domaćinstvu (ovo je posebno važno samohranim majkama sa malom decom za koju u ruralnim oblastima ne postoji vrtić ili predškolska ustanova). NSZ ni ovde ne daje značajniju podršku, jer su obuke suviše površne i ne omogućavaju im sticanje neophodnih znanja, veština i sposobnosti za započinjanje sopstvenog posla.

Iako ovakav zaključak prevazilazi pitanja socijalnih usluga i njihovog poboljšanja, neophodno je podvući da je mogućnost zapošljavanja neophodan i važan korak za smanjivanje broja osoba u potrebi. Kreiranje održivih politika mora teći paralelno i sinhronizovano sa unapređenjem stanja u oblasti rada. Istovremeno je neophodno raditi na daljem uključivanju stanovnika/ca ruralnih oblasti u dostupne programe obrazovanja kako bi se povećala ostvarivost njihovog mogućeg zaposlenja.

LITERATURA:

Babović, Marija (2010), *Rodne ekonomske nejednakosti u komparativnoj perspektivi: Evropska Unija i Srbija*, Beograd: Sociološko udruženje Srbije i Crne Gore, Institut za sociološka

- istrazivanja Filozofskog fakulteta u Beogradu i SeConS – Grupa za razvojnu inicijativu.
- Bogdanov, Natalija (2007), *Mala ruralna domaćinstva u Srbiji i ruralna nepoljoprivredna ekonomija*, Beograd: UNDP Srbija.
- Cvejić, Slobodan et al. (2010), *Socijalna isključenost u ruralnim oblastima Srbije*, Beograd: UNDP Srbija.
- Drugi nacionalni izveštaj o socijalnom uključivanju i smanjenju siromaštva u Republici Srbiji. Pregled i stanje socijalne isključenosti i siromaštva za period 2011-2014. godine sa prioritetima za naredni period* (2014), Vlada Republike Srbije: Tim za socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva
- Kronja, Jasminka (ur.) (2011), *Vodič kroz strategiju Evropa 2020*, Beograd: Evropski pokret u Srbiji.
- Ognjanović, Mirjana i Ivanović, Suzana (2013), *Servisi podrške za osobe sa invaliditetom u lokalnoj zajednici: Istraživanje u Beogradu, Leskovcu, Kikindi, Požarevcu i Užicu*, Beograd: Forum mladih sa invaliditetom.
- Republički zavod za statistiku (2015), *Bilten*, br. 599, Beograd: Republički zavod za statistiku.
- Republički zavod za statistiku (2014), *Žene i muškarci u Republici Srbiji*, Beograd: Republički zavod za statistiku.
- Savić, Svenka, Konstantinović-Vilić, Slobodanka i Petrušić, Nevena (2006), „Jezik zakona - karakteristike i rodna perspektiva“ u: M. Mićović (ur.), *Pravo i jezik*, Kragujevac: Pravni fakultet, 55–63.
- Stjepanović-Zaharijevski, Dragana, Gavrilović, Danijela i Petrušić, Nevena (2010), *Obrazovanje za rodnu ravnopravnost: Analiza nastavnog materijala za osnovnu i srednju školu*, Beograd: Program Ujedinjenih nacija za razvoj.
- Uloga asistenata za podršku učenicima Romske nacionalne manjine kao sistemске mere u unapređivanju obrazovanja Roma* (2009), Beograd: Zavod za vrednovanje kvaliteta obrazovanja i vaspitanja

IZVORI:

- Nacionalna strategija za poboljšanje položaja žena i unapređivanje rodne ravnopravnosti, Službeni glasnik Republike Srbije, broj 15/2009.
- Nacionalna strategija zapošljavanja za period 2011-2020. godine, Službeni glasnik Republike Srbije, br. 37/2011.
- Zakon o radu, Službeni glasnik Republike Srbije, br. 24/2005, 61/2005, 54/2009, 32/2013 i 75/2014.
- Zakon o zapošljavanju i osiguranju za slučaj nezaposlenosti, Službeni glasnik Republike Srbije, br. 36/2009 i 88/2010.
- Zakonu o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja, Službeni glasnik Republike Srbije, broj 72/2009, 52/2011, 55/2013, 35/2015 - autentično tumačenje i 68/2015.

Zakon o predškolskom vaspitanju i obrazovanju, Službeni glasnik Republike Srbije, broj 18/2010.

Zakon o osnovnom obrazovanju i vaspitanju, Službeni glasnik Republike Srbije, broj 55/2013.

Zakon o obrazovanju odraslih, Službeni glasnik Republike Srbije, broj 55/2013.

Zakonu o srednjem obrazovanju i vaspitanju, Službeni glasnik Republike Srbije, br. 55/2013.

Zakon o ravnopravnosti polova, Službeni glasnik Republike Srbije, broj 104/2009.

Mirjana Nećak, Gazela Pudar Draško,
Sanja Milutinović Bojanić

USLOVI ŽIVOTA I PERCEPCIJA BARIJERA U OSTVARIVANJU PRAVA NA SOCIJALNE USLUGE

Brojne barijere stoje na putu osobama u potrebi, prilikom pristupa uslugama socijalne zaštite i podrške, a nekima je taj pristup povremeno i u potpunosti onemogućen. Pri tome, ženama različitog uzrasta iz ruralnih oblasti prevazilaženje prepreka je otežano i zbog održavanja tradicionalnog, odnosno patrijarhalnog vrednosnog sistema, posebno naglašenog u ruralnim oblastima. Sa dodatnim preprekama u pristupu uslugama socijalne zaštite susreću se i pripadnici/e etničkih manjina i osobe sa invaliditetom. Barijere u kombinaciji sa nedovoljnom informisanošću o mogućnostima ostvarivanja socijalnih usluga nesumnjivo utiču na kreiranje (ne)zadovoljstva prema institucijama i organizacijama u okviru sistema socijalne zaštite i podrške. Kako bismo razumeli barijere na koje nailaze osobe koje žive u ruralnim oblastima Srbije, važno je razumeti širi okvir životnih prilika u kojima sagovornice/ci žive.

U daljem tekstu se ukazuje na stavove sagovornica/ka iz ruralnih oblasti Srbije, vezanim za njihov pristup sistemu socijalne zaštite. Najpre će biti reči o životnim uslovima materijalno deprivirane populacije na selu, na osnovu nalaza dobijenih kvalitativnim polustrukturisanim intervjuima, dok će posebno biti sagledana rodna diferencijacija sagovornika i sagovornica. Prateći kako sagovornice/i sagledavaju barijere pristupa socijalnim uslugama, moguće je razlikovati kontekstualne, lične i institucionalne prepreke i o njima će detaljnije biti reči u nastavku. Iako je neminovno preplitanje svih ovih vidova prepreka, do podele je došlo zbog bolje preglednosti i lakšeg uvida nakon kojeg bi te barijere trebalo prevazilaziti.

Životne prilike kao kontekstualni faktor

Životne prilike obuhvataju širok spektar činilaca iz svakodnevnog života. Različiti socio-ekonomski uticaji kao što su zaposlenost, nedostatak prihoda, izbeglištvo, značajno determinišu njihovu ulogu u društvu. Dodatno, patrijarhalni modeli koji se generacijski prenose imaju svoj uticaj na životne prilike koje svakako predstavljaju važan kontekstualni faktor percepcije sistema socijalne zaštite.

Ukoliko razmatramo uzroke materijalne deprivacije i pada životnog standarda, možemo da ukažemo na nekoliko faktora. Pad životnog standarda je često direktno povezan sa **gubljenjem zaposlenja**, što za posledicu ima i dalju nemogućnost da se ulaže u različite elemente života. Faktor gubitka posla je dominantno navođen u ovom kontekstu kod sagovornika/ca koji su imali zaposlenje u ranijem periodu. Pored njega, kao faktor smanjenja priliva materijalnih sredstava i pada životnog standarda sporadično se javljala i neodrživost poljoprivredne delatnosti i promena mesta prebivališta izazvana ratnim dešavanjima i/ili nasiljem u porodici.

„Mnogo je teško - imaš pa nemaš, a živiš od danas do sutra. Danas ćeš da zaradiš da imaš da preživiš sutra, pa prekosutra... Nemaš to stalno primanje. E to je problem. (...) Ja sam recimo radila godinama, imala svoju platu i raspodelim mesec dana. Ovo daš za ovo, ovo daš za ovo, ovo ti samo što primiš... Danas je mnogo teško... Za hranu, za ličnu higijenu, za dažbine i sve to što treba da platiš, a ne možeš da platiš“ (Žena, 31-45 godina³²).

Pored zaposlenja, sagovornici/ce navode poljoprivredu kao primarnu delatnost i jedan od izvora prihoda. Oni koji su imali priliku da se bave **poljoprivredom često ističu pogoršane uslove** za pomenutu delatnost. Neodrživost bavljenja poljoprivredom se ogleda kroz visoka ulaganja u osnovni materijal (đubrivo, stočna hrana, itd.) i slab prihod od finalnih proizvoda. Investiranje stoga postaje slabo isplativo što takođe dovodi do pada životnog standarda.

„Kao poljoprivrednik je bilo lepo živeti. Jer onda, nekada, nisu bili skupi repromaterijali, nisu semena bila skupa... I onda su ljudi to uzimali, mislim repro materijal, đubriva i to i bacali i to je rađalo. A sad, šta god ti baciš, finalni proizvod ti je jeftiniji i ne uklapaš se nikako. Malo ostaje. Ostaje ti koliko-toliko da bi mogao da preživiš tu godinu.“ (Muškarac, 50-60 godina).

Događaji iz prošlosti uticali su i na životni standard osoba koje su došle iz ratom zahvaćenih područja bivše Jugoslavije i nastanile se u Srbiji sa **statusom izbeglih i/ili raseljenih lica**.

32 Sagovornici/ce se navode prema starosnim grupama koje su obuhvaćene istraživanjem, a dodatno će biti naznačena pripadnost posebno ranjivim grupama (Romi, osobe sa invaliditetom). Analiza prikazuje podatke dobijene istraživanjem u Srbiji, imajući u vidu da će analiza podataka sa Kosova biti obuhvaćena drugom publikacijom.

"Zato što su oni koji su došli iz te Hrvatske, ništa nisu imali (...) Tata, kada smo došli u kuću, je iznova [radio] sve što se tiče struje i izolacije." (Mlada žena, 15-19 godina)

"Pa eto, tako, ni jedno ne radi. Znači, stigla su deca. Kad smo ovde izbegli imali smo samo jedno dete. Pa onda je stiglo drugo, pa onda je stiglo treće. Pa onda da se školuje, i onda, normalno, kad nigde ne radiš, ideš u socijalno i..." (Žena, Romkinja, 31-45 godina)

Činilac pada životnog standarda je i situacija **porodičnog nasilja**, koja je kod jedne sagovornice dovela do napuštanja domaćinstva bračnog partnera. Njeno rešenje stambenog pitanja je u ovom slučaju uslovljeno skromnim materijalnim mogućnostima kojima ona raspolaže, što je neretko slučaj sa ženama žrtvama porodičnog nasilja, o čemu će biti više reči kasnije.

"I onda smo se mi razišli, u stvari, on nas je izbacio (...) I, ovaj, kad sam ja tu došla, pa kažem: "Pa gde da ja uselim?" Strašno! Vamo, ovaj deo, ni prozora, ni vrata, ni... Ništa, ništa. (...) Da, mi kad smo tu došli, ja sam tu počela da plačem. A ništa se to nije videlo od korova, ni žice, ni ograde, ništa, ništa, znači, pustinja." (Žena, 50-65 godina)

Svi navedeni činioци pada životnog standarda i materijalne deprivacije imaju uticaj na životne prilike sagovornika/ca i uslovljavaju postojanje određenih potreba o kojima će biti više reči u nastavku.

Vizuelno najuočljiviji pokazatelj životnih prilika na koju bez izuzetka utiče materijalna depriviranost jeste **fizički prostor domaćinstva** u kojoj sagovornici, a posebno sagovornice provode veći deo svakodnevice. Funkcionalnost i vizuelni izgled, tj. stanje stambenog prostora neposredno ukazuje na socio-ekonomski status sagovornika/ca. Život u devastiranim stambenim uslovima uslovljen je materijalnim siromaštvom u njihovim očima, a prema mišljenju nekih sagovornica, ima uticaja i na zdravstveno stanje stanara. Narušavanje zdravlja kao posledicu loših stambenih uslova posebno ističu u domaćinstvima sa decom u kojima postoje veća oštećenja na objektu (jaka vlaga, buđ i/ili rupe po zidovima, itd).

"To svake godine se spušta sve niže, ovaj taj plafon, to bi trebalo pojačati, osigurati. (...) A ovo je zemlja koja propada dole. Znači puca plafon, kako mi kažu, ne znam. Al to mi svake godine zamažemo, i ovde isto. (...) To je sve

puklo, to ako otvorim otpašće mi prozor. Tako da ovo je stvarno maksimum maksimuma. (...) Ovde smo napravili, ovde stalno izbija buđ i vlaga, ovde to redovno, ovo i ova dva plafona su stvarno kritična. (...) Kuhinja nam je lepa. (...) To kad smo se venčali, kad smo radili oboje” (Mlada žena, 20-30 godina).

“Pa čitava ova situacija, znači što nemamo krov nad glavom (...) Najmlađa ćerka ima isto velikih problema sa grlom, česte infekcije (...) Mali bratanac, on isto ima česte te infekcije, mala promena vremena njemu smeta. On ja za prvi rođendan bio u bolnici, za drugi rođendan je bio u bolnici, baš, baš često ima. Ja mislim da mu je taj bronhitis prešao i u hronično oboljenje, to je zbog vlage. Zbog te vlage što imamo, to je sve uzrok toga” (Žena, 31-45 godina).

Opšta je tendencija da se i pored teške materijalne situacije sagovornici/ce u skladu sa svojim mogućnostima trude da devastirani stambeni prostor dovedu u stanje funkcionalnosti. Istovremeno, **sanacija ovakvih prostora je jedna od najčešćih potreba** na koju se ukazivalo tokom intervjua.

Drugi element životnih prilika na koji su ukazivali svi sagovornici/e, sem onih koji žive u razvijenijim ruralnim oblastima sa trgovinskim lancima, jeste **nedostupnost osnovnih životnih namirnica**. Nedostatak većih trgovinskih lanaca u ruralnim oblastima praćen je monopolskim položajem malih lokalnih trgovina u kojima su cene osnovnih životnih namirnica više i čine te namirnice teže dostupnim siromašnom ruralnom stanovništvu. Ipak, u ruralnim područjima te trgovine jesu deo sistema strategija opstanka domaćinstva kojima pribegava siromašno stanovništvo kupovinom “na crtu”. O ovakvim obrascima je bilo reči i u ranijim studijama (up. Babović, Cvejić, 2002), a potvrđeni su i kroz ovo istraživanje u velikom broju slučaja.

.....A još treba u selu, ne znam, mislim da, da greše zašto ne dozvole tim velikim megamarketima da otvaraju. Oni to ne daju, navodno, tako se priča da ne bi male trgovine propale, al ja kažem koliko bi to ljudima bila olakšica, ja razumem da tu nema crte i neće biti svega, to, ali je puno jeftinije. Na primer mi ovde plaćamo kilo banana 170 dinara, moja mama plaća 280 dinara, zato što tamo ima jedan vlasnik, dve trgovine i nemaju izbora, moraju da kupe...” (Mlada žena, 20-30 godina)

“Imam tu, isto, jednu ženu što mi daje, od socijale do socijale, mesečno na crtu. Uzmem od nje paradajz, krastavce sve što treba preko nje...” (Mlada žena, 20-30 godina)

Neformalne socijalne veze sa vlasnicima lokalnih trgovina u ruralnim oblastima omogućavaju ovakav vid strategije. U jednom slučaju, sagovornica je navela da se roba kupljena "na crtu" ne mora uvek platiti novcem, što ukazuje na robnu razmenu kao sporadičnu strategiju preživljavanja.

"Na primer, taj čovek drži prodavnicu i hladnjaču, gde se prodaju maline... I onda, sada, svi kod njega, pošto je on i drugar svima, kod njega uzimaju, na primer, neke namirnice za slavu ili tako neke stvari, ili ovako svaki dan kada im treba nešto. Uzmu tu, i onda prodaju mu maline, i onda on, naravno, posle toga, odbije to što je potrošeno, a isplati ono drugo što nije potrošeno." (Mlada žena, 20-30 godina)

Socijalne neformalne veze koje sagovornice/ci grade sa ostalim lokalnim stanovništvom, ne samo trgovcima, od velikog su značaja za uzajamnu pomoć i podršku. Strategije opstanka domaćinstava u ruralnim oblastima koje se ogledaju ne samo u naturalnoj razmeni, već i međusobnoj razmeni usluga osnovni su vidovi neformalnih socijalnih veza. Ovakvi modeli **međusobne ispomoci** su veoma prisutni sa izuzetkom domaćinstava koja nemaju bašte i okućnice.

"Ili recimo mi njima damo nešto što oni nemaju od povrća, oni nama daju drugo što oni imaju. (...) Oni nama, recimo, pomognu nekad oko bašte, pooru nam, poseju sa traktorom, pošto mi sad trenutno nemamo traktor, nemamo nikakvu priključnu mašinu. A mi njima onda, pođemo, pa im odradimo nešto drugo i to je ta, znači, međusobna kao neka pomoć, komšijska." (Žena, 31-45 godina)

Uzajamna pomoć i podrška u obavljanju poljoprivrednih radova, od fizičkog rada na polju pa sve do pozajmljivanja tehnike i mašina, omogućava snalaženje na obostranu korist. Ovakva kooperacija pozitivno utiče na veću socijalnu integrisanost stanovnika u ruralnim oblastima.

S druge strane, skoro svi sagovornici/e su ukazivali na **nedostatak prostora i sadržaja za zajednička druženja**. Nedostatak ovakvih sadržaja u ruralnim oblastima je najuočljiviji kod mladih žena iz uzorka i njima predstavlja najveću prepreku prilikom socijalnog integrisanja. Sa nostalgijom se gleda na odsustvo objekata i prostora čija je namena kulturna, sportska i zabavna, jer se mnogi sećaju različitih sadržaja koji su bili dostupni uglavnom u domovima kulture. Domovi kulture su tokom socijalističkog perioda bili mesta kulturne konzumacije, ali više

od toga i mesta socijalizacije seoskih meštana. Urušavanje ovih institucija usled siromašenja društva je upravo ono na šta ukazuju naši sagovornici/ce³³.

„Na primer Cigani su više zaštićeni, Romi da kažem ajde, su više zaštićeni nego mi, kao beli medved. Na primer, sad bila je poplava prošle godine, i tamo, njih je malo zahvatila voda, i onda su njih odmah prebacili u Dom kulture. A oni su u Domu kulture napravili haos. Tu smo imali nekad, tako deca se skupe, držimo tako neke predstave, onako, čisto da se zezamo. I onda su oni haos napravili tamo, i još su tamo, ne iseljavaju ih ništa, još su tamo, sede...” (Mlada žena, 15-19 godina)

Pomenuti primer ukazuje i na druge probleme, osim nedostatka prostora za okupljanje, što je svakako važna komponenta životnih prilika ruralnog stanovništva. Uočava se da privremeno rešenje za porodice koje su bile ugrožene situacijom elementarne nepogode prelazi u trajno rešenje. Ovim činom se getoiziraju manjinske etničke grupe Roma, ali i pojačavaju predrasude i animozitet kod preostalog lokalnog stanovništva. Istraživanje ne pruža osnov da se zaključi da je ovo slučaj generalno sa ugroženim stanovništvom ili nacionalnim manjinama, ali ukazuje na etničku netrpeljivost samo pojačanu gubitkom kulturno-zabavnog prostora koji je uporedo služio kao prostor za provođenje slobodnog vremena i socijalnu integraciju mladih.

Pored nedostatka prostora za druženje, uočava se još i nedostatak prostora za bavljenje sportskim aktivnostima koje su dostupne u mestu stanovanja. Ovaj nedostatak posebno primećuju devojčice (11-14 god), mlade žene (15-19 god) i majke.

„Ovde u selu bi trebalo da se napravi neka teretana. Da ima negde da odeš ovako kad je ponedeljak, utorak, da treniraš nešto, na primer, to je zdravo. Ne znam ni gde bi to moglo da se napravi. Ali teretana, mislim, to bi bilo najbolje, da se malo istrčiš i sve to. (...) Meni bi to mnogo odgovaralo, ali ne samo meni, mislim, većini, što da ne dođu malo, pogotovo muškarci oni vole da su nabildovani.” (Mlada žena, 15-19 godina)

Bavljenje sportom kod mladih svakako jeste jedan od vidova socijalne integracije (Stanojević, 2012). Pored toga, u rečima sagovornica provejava stav da su

33 Ilustrativan primer propadanja domova kulture je obrađen u jednoj od emisija *Srbija danas* na Radio-televiziji Srbije, 25. Marta 2015: <http://www.rts.rs/page/stories/sr/story/57/Srbija+danas/1869752/Od+Domova+kulture+ostali+samo+zidovi.html>

sportske aktivnosti poželjnije i potrebnije za muškarce iz okruženja, što odražava tradicionalne norme o kojima će biti nešto više reči u sledećem poglavlju.

Rodne uloge u svakodnevnom životu

Patrijarhalne vrednosti koje su duboko inkorporirane u rodne uloge muškaraca i žena u ruralnim oblastima, kako smo uočili iz razgovora sa sagovornicama/cima imaju uticaj na njihov svakodnevni život. Reprodukција svakodnevnog života u ruralnim oblastima odvija se u okviru domaćinstva i gazdinstva.

U tradicionalnoj podeli rada u ruralnim oblastima predominantna je uloga žena koje se brinu o poslovima u domaćinstvu, što je sasvim potvrđeno i ovim istraživanjem. Prema izjavama sagovornik/ca žene preuzimaju brigu o higijeni kuće i odeće, pripremu hrane, brigu i negu o svim članovima porodice, naročito deci, o starijim osobama i bolesnima, brigu o okućnici, stoci i bašti. Ovo ne isključuje, niti umanjuje ulogu koju žene imaju i u većim poljoprivrednim poslovima. Podela rada u domaćinstvima ima dva aspekta:

- ⇒ **Normativnu** koja proističe iz tradicionalnih društvenih vrednosti;
- ⇒ **Stvarnu** koja proističe iz prakse uočene u percepciji sagovornica/ka.

Izraziti primer tradicionalnih shvatanja o rodnoj podeli rada nalazimo kod sagovornice, mlade žene, koja živi u višegeneracijskom domaćinstvu.

„Pa ja suprugu ne dozvoljavam da mi pere sudove, da mi širi veš, da mi pegla, da namešta krevet. To smatram da je ženski posao, naravno. Normalno... Pa hoće nekad da usisa i obriše prašinu. To nekad, kad je voljan. Naravno, ne prisiljavam ga ja, niti dozvoljavam da on meni radi. Za mene je to ponižavajuće. Ja sam žensko, ipak.“ (Mlada žena, 20-30 godina)

U višegeneracijskim porodičnim odnosima se uočava jaka patrijarhalna hijerarhija u odnosu na koju sagovornica pozicionira sebe, opisujući svoj rodni identitet kroz obavljanje kućnih poslova. Domaći-kućni rad obavlja isključivo žena, s obzirom da je nezaposlena. Uočeno je da **nezaposlenost, više generacija u domaćinstvu i nedostatak primarne porodice kod žene** jesu situacije koje potkrepljuju patrijarhalne vrednosne stavove i prakse. Nedostatak primarne porodice ovde označava pojavu gde žene u domaćinstvu nisu živele u porodici porekla pre udaje (hraniteljske porodice ili ustanove za decu bez roditelja) ili znatnu fizičku udaljenost porodice porekla i sledstveno odsustvo bilo kakve podrške sa njihove strane.

Nedvosmisleno je da veći deo kućnih poslova obavljaju žene. Ipak, domaći-kućni rad nije isključivo ženski domen, kako navode sagovornice/ci, uloga muškaraca u njihovom obavljanju je prisutna u vidu "pomoći". Upravo rečnik koji sagovornice/ci koriste ukazuje na rodni domen podele poslova kada se domaći-kućni rad smatra "obavezom" žena, dok se muškarcima prepušta izbor da li žele ili ne žele da ih rade. Patrijarhalni stavovi se ogledaju i u izrazima kao što su: "žena - stub kuće", "povlači muža da pomaže", "on se meni ne meša" i „on meni radi“.

„Žena uvek više radi nego muškarac... Pa to je uglavnom tako, retki su slučajevi... Dobro, hoće ja ne mogu da kažem. Ima kad ne mogu nešto da stignem, on hoće da mi pomogne i oko tih kućnih poslova, šta ja znam, da usisa i da oko deteta...(…) Ali nema tu, u principu više sve te kućne poslove se svodi da žena to... Podrazumeva se da ona to treba da radi i to tako (...) Pa kod nas se kaže uglavnom da je žena - stub kuće... Tako je svuda. Bar iz mog nekog iskustva... šta znam. Sve što treba da se uradi, neki veliki radovi, žena kreće pa onda povlači za sobom muža da pomaže (...) Kad spremamo nešto veće, šta ja znam, slava, rođendani, onda se dogovaramo zajedno šta.“ (Žena, 30-45 godina)

“Pa da, ali kao muški poslovi su, ne znam, cepanje drva. To radim i ja kad moram, kad on nije tu... On se meni ne meša, zaista što se spremanja tiče i to, ali hoće nekad da usisa kuću, da opere šolje od kafe, ajde sad nešto onako malo. Ali uglavnom sve radim ja“ (Žena, 50–65 godina)

Uočljivo je da žene prihvataju ovakvu **odelu domaćeg-kućnog rada** čak i onda kada se kritički odnose prema patrijarhalnim normama. Sporadično se javlja i momenat zajedničkog donošenja odluka, iako uglavnom veoma ograničenog dometa. Kod svega nekoliko sagovornica je postojao pokušaj preispitivanja i pobune protiv patrijarhalnog modela podele rada, koji ipak ostaje na verbalnom nivou.

“Ja uvek branim žene. Ja uvek kažem imam brata koji onako voli da muškarac bude, da žena njemu čisti, sprema, rasprema, to... A mi ga nismo, on je odrastao sa nama dvema ženama i sve je radio sa nama. A sad je našao tako dobru ženu koja sve njemu toleriše i koja bi njemu i prala noge da on traži. Da zatraži, toliko ga voli... Mene to nervira, što ona toliko njega voli... Mislim nemoj sebe potcenjivati, voli ti njega, ali nemoj neke stvari dozvoliti. Znači imaj neki stav kao žena. Ja se uvek svađam sa njim, ja uvek branim snaju, ja

sam uvek na njenoj strani. Ja tako smatram. Čovek treba uvek ženi da priđe... Znači po čemu mora da postoji muško i ženski posao, posebno muški, posebno ženski... Zašto? Nisam ja rekla da moj muž sad dođe meni u kuhinji i spremi ručak. Ne treba mi to. Ali može za sobom da skloni. Je l' tako? Što mu je teško da skloni za sobom ako nešto uprlja?" (Žena, osoba sa invaliditetom, 31-45 godina)

Servilno ponašanje i ugađanje se doživljava kao pokazatelj ljubavi. Pored toga, primećuje se uticaj šireg patrijarhalnog okruženja na ponašanje, koje se gotovo po pravilu, prenosi i na one pripadnike domaćinstava koji nisu direktno izloženi muškom uticaju u porodici (jer tokom odrastanja nije bilo muške figure). Stepenn pomirljivosti sa patrijarhalnim normama ruralne sredine je kod nekih sagovornica manji, a kod nekih veći. Sagovornice nekada i prepoznaju tradicionalnu normativnu komponentu podele kućnog rada i rada u poljoprivredi, ali su sklone da je gledaju kao neminovnost koja ide u korist muškaraca.

Očekivano, tradicionalna podela rada u domaćinstvu i gazdinstvu prepoznata je i među muškarcima. Svedočenje ukazuje da je "domen žene" fleksibilan i da po potrebi izlazi izvan kućnog rada kako bi nadomestila odsustvo muškarca. Ovakve situacije nisu retke u ruralnim krajevima, jer je veliki obim posla onih koji imaju i neko poljoprivredno imanje.

"Da se kopa bašta, da se kopa kukuruz, da se okopa luk, da se okopa to, to je tako po bašti da se prska voće, da se bere voće, znači te neke teže radove ja sve to odradim. Ako trebe da se položi kozama, onda ja to odradim, ona ide muze koze, siri, sprema doručak, decu sprema za školu. Onda u međuvremenu isto se nešto odradi, ako ne u bašti, ako je mnogo jako sunce, onda u kući, tako sprema se ručak... U kući ona sprema, pere, pegla, čisti, a ja sam oko kuće, znači, da napojim koze (...) mislim nelogično je da ja budem u kući, da nešto peglam i da usisavam, mada nije mi to problem, ja bi se uvek menjao sa njom, nego radi njeno, ne može ona da izdrži šta ja to radim... sve što je to, fizičko teško i odgovorno, ne može ona da radi neke stvari, pa to se podrazumeva, to je čista logika, nema tu nešto, mada i ona uzme i kopa sa mnom, i tako (...) Ne može ona, žena to da radi (...) Pa odem, recimo 2 dana, 3 dana negde sa zidarima i negde kosim, nekome baštu, voćnjak, prskam nekome, neko voće, krompir i tako to... Ona odradi to, normalno, ali ne volim da ona se muči, kad sam već tu, ako sam već tu, nebitno i to neću dozvoliti." (Muškarac, 50-65 godina)

U situacijama kada sagovornice/ci žive bez partnera, tradicionalni normativni stavovi o podeli rada u domaćinstvu opstaju jer ih spoljne okolnosti primoravaju da se tako ponašaju. Radovi se obavljaju bez razlike da li su u domenu kućnih poslova ili poslova na gazdinstvu. Primetno je razlikovanje "ženskih" i "muških" poslova, ali se, kao što je ranije navedeno, domen ženskih poslova širi i van kuće na ono što pretežno rade muškarci, dok se muškarci "pačaju" u "ženske" poslove kada za to ne postoji drugo rešenje. Slična je situacija i u jednoroditeljskim domaćinstvima.

„Sve radim. Ja sam i kuvam sebi i perem. Tako, spremam sebi hranu (...) Pa muški poslovi su ti recimo... Ti ideš da radiš njivu i da... Sa mašinom sa traktorom da obrađuje zemlju... A ženski su ti da skuva recimo, doručak, ručak, večeru, da opere, da ispegla (...) Pa dobro muški posao mogu da rade i žene. Odu recimo da kopaju, freziraju, beru jagode, čiste jagode, breskve isto. To rade i žene i muškarci. Muškarci ne kuvaju, ali ja u tom slučaju moram i da kuvam. Ne vredi... jer nema ko drugi. Znači moram da okuvam i da operem. Ja sam sebi perem veš, sam sebi kuvam, sam sebi sve... I onda ženu nemam. Sa njom se razveo odavno. Deca otišla i eto!,, (Muškarac, 50-65 godina)

„Pa ništa, malo prebrišem laminate, sredim kuću i ako ima operem sudove, mašina mi pere veš, (...) Ture skupljaj, košenje dvorišta, i sad sam skoro okrećila voćke, orezivala lozu, orezivala malo voćke, pa kaže komšija da nisam dobro orezala, pa ne mogu kad sam ja žensko, ne znam ja...“ (Mlada žena, 20-30 godina)

Nalazi istraživanja ukazuju da se devojčice, kasnije mlade žene, socijalizuju prema tradicionalnim normama o raspodeli poslova u domaćinstvu i gazdinstvu. Majke i bake uče žensku decu da se smenjuju u poslovima, kako bi ih osposobile za sve što u domaćinstvu tradicionalno obavljaju žene i time ih rodno ukalupljuju. U svim domaćinstvima gde živi više od jedne žene i/ili devojčice, uočava se i rotacija poslova među njima koja pomaže uspešnije obavljanje zaduženja.

„Većinom ja i moja sestra, što je posle mene, malo mlađa od mene, ona, mi većinom sredimo kuću. Na primer, ja tamo u kuhinji, ona ovde sobe, tako sredimo to brzo...“ (Devojčica, 11-14 godina)

„Pa jedan dan u kući obavlja poslove sestra, jedan dan ja. Kada sam ja u kući, ona radi napolju sa mamom. A mama u međuvremenu, ako ima nešto problema oko kuhinje, ako nešto ne znamo ona nam pomogne. Ili, pomažemo

se međusobno, ali imamo raspored, ko koji, kad pere suđe, jedan dan sestra, jedan dan ja.” (Mlada žena, 15-19 godina)

Za razliku od devojčica, socijalizacija dečaka izgleda drugačije u svim domaćinstvima u kojima žive i jedni i drugi zajedno. Članovi domaćinstva redovno podržavaju ponašanje u kojem ženska deca imaju obavezu da obavljaju kućne poslove i spremaju za muškim članovima domaćinstva čak i kada su, uslovno rečeno, istog ranga (braća).

„Ja, majka i baba ne možemo sve da stignemo, četiri muškarca, tata, dva brata i deda... I ne možemo sve da stignemo, oni naprave nered, mi počistimo, mi ne može sve da stignemo... Zato što su lenji... Treba jedna motika po leđima... Tata, ajde, on ume da ispeče hleb i to sve, pomaže majki, a deda i braća ništa, oni samo sede i gledaju crtani i neće ništa da pomognu... U poludim, znači katastrofa, znači čistim svaki dan za njim kao da je malo dete, a ne sad prva godina [srednje škole].“ (Mlada žena, 15-19 godina)

Dečaci, čak i kad imaju primer muškarca u domaćinstvu koji povremeno pomaže u domaćem-kućnom radu, ne osećaju pritisak da takav model ponašanja usvoje. Ipak je važno istaći postojanje ovakvih modela u ruralnim domaćinstvima, koja predstavljaju dobru osnovu za nadgradnju i veću osvešćenost drugačijih rodni uloga od tradicionalnih.

Usvojeni tradicionalni normativi ponašanja, ali i način razmišljanja utiču na sagovornice iz istraživanja, kada je reč o njihovom **zapošljavanju izvan domaćinstva**. Uočljivo je da u situacijama kada žena obezbeđuje osnovni izvor prihoga van domaćinstva, a muškarac je nezaposlen, patrijarhalni vrednosni stavovi svejedno opstaju.

„I volela bi da moj muž se oseća kao muškarac! Da ima posao stabilan, da može hraniti porodicu u kući. I ja mislim da majka treba uz decu da bude, najranije do 5te godine, dok dete ne krene u zabavište (...) Nije, znači, nije to problem, ali mene boli to što kad ja njega vidim da je njemu teško i da on sa tim godinama ne može da se zaposli. Gde god da se zaposli oni će zaposliti za 20.000 dinara, ne ide mu staž. Ja radim na poslu za 23.000 mesečno, ide mi staž...“ (Mlada žena, 20-30 godina)

Primećena je racionalna pozadina izabrane strategije domaćinstva, kada žena ima prednost u zapošljavanju, to jest zadržavanju posla zbog povoljnijih uslova u

kojima može da ostvari veće beneficije nego muškarac (doprinosi za penziju). Ipak, realnost donosi i unutrašnje konflikte i nedoumice usled **nemogućnosti igranja rodno definisane uloge muškarca/oca – hranitelja porodice s jedne strane i straha od gubitka sopstvene rodne uloge – majke, sa druge.**

S druge strane, oni koje žive u domaćinstvima gde žene nikada nisu bile zaposlene van domaćinstva, što je otprilike polovina sagovornika/ca, pokazuju jaku tendenciju da reprodukuju i opravdaju tradicionalnu podelu rada gde je ženama namenjeno da ostanu u kući i bave se neplaćenim domaćim radom, dok je za muškarce očekivano da zarađuju novac van gazdinstva. Tradicionalno se očekuje od žene da bude uvek prisutna majka, koja će se baviti domaćim kućnim radom.

Rede se javlja stav da žene ne bi trebalo da budu vlasnice imovine (kod svega 4 sagovornika/ce).

“Taj stariji brat on nama više-manje ni ne pomaže u kući. Mislim dođe tu spava, kupa se i otiđe, znači to je najveći problem u kući. A treba da živi od ovoga, oni to zidaju za njega, on je stariji, meni to ne treba. Tako da ne znam... Pa jednostavno zato što, ne znam, meni to ne treba. Ima tata 2 sina to je logično da ostane sinovima, ne nama ćerkama, tako da...” (Mlada žena, 15-19 godina)

Ovaj normalizujući stav limitira ženske mogućnosti prilikom većeg socijalnog uključivanja jer ih u startu lišava vlasništva nad imovinom i svodi na pomažuće članove seoskih domaćinstava (više u Babović, 2008). Uočljivo da i mlada žena sebe doživljava kao pomažućeg člana domaćinstva koji nema prava i potrebe za nasleđivanjem i posedovanjem imovine.

Prikazani rodni odnosi svedoče o istrajavanju tradicionalno ili patrijarhalno shvaćene raspodele rodni uloga u ruralnim domaćinstvima. Njihova prezastupljenost nije vezana ni za jedan drugi, potencijalno emancipujući faktor – zaposlenje žene ili veća uključenost muškarca u kućne poslove i slično. Potrebno je naznačiti da tradicionalna rodna podela uloga predstavlja i dalje poželjan model za ovu populaciju, premda treba detaljnije ispitati kakve su moguće alternative takvoj podeli uloga ako se ima u vidu dominantno prisutno stanje materijalne deprivacije, u kojoj je većina sagovornika/ca potekla iz domaćinstava na ivici egzistencije. Zaključci o široj (ne)zastupljenosti ovog modela će biti primenjivi na ukupno ruralno stanovništvo po završetku kvantitativne faze istraživanja.

Barijere u pristupu socijalnim uslugama

Konkretno, prepreke sa kojima se stanovnici/ce ruralnih naselja suočavaju kada je reč o dostupnosti socijalnih usluga, podeljenje su na kontekstualne, lične i institucionalne. O **kontekstualnim barijerama** možemo govoriti kada uočavamo prostorne prepreke i domaći-kućni rad. **Lične barijere** se odnose na emocionalne poteškoće, kao i na nasilje u porodici. U treću kategoriju **institucionalnih prepreka** svrstava se ponašanje i senzibilitet zaposlenih, kao pružalaca usluga, u direktnom kontaktu sa korisnicima/ama usluga socijalne zaštite. Zatim, svrstava se uticaj političke smene vladajućih struktura, kao i institucionalna rigidnost (propisa), te neusklađenost saradnje na među-institucionalnom nivou, te opšti nedostatak informacija.

Kontekstualne barijere u pristupu sistemu

Kontekstualne barijere potiču od uslova u kojima sagovornici/ce žive. Najuočljivije barijere ovog tipa jesu nesređene infrastrukturne mreže (neizgrađeni putevi, nepristupačnost) i (ne)dostupnost prevoza u ruralnim oblastima (nedovoljno geografski razvijena mreža autobuskih ili voznih linija, kao i nedovoljna učestalost postojećih autobuskih ili voznih linija).

Prostorne prepreke

Postoji opšte slaganje među sagovornicima da je jedna od najvažnijih prostornih barijera udaljenost domaćinstva od prve dostupne autobuske stanice, kao i loša povezanost ruralnih i urbanih predela autobuskim linijama. Ova prepreka se prepoznaje kao značajnija za decu, mlade i starije iz ruralnih oblasti. Prema navođenju sagovornica/ka ova fizička barijera postaje izraženija u zimskom periodu, kada pristup urbanoj sredini i većini službi pomoći i podrške koji su namenjeni depriviranoj populaciji postaje dodatno otežan.

„Kad idem ujutru u školu onda imam autobus ovde kod prodavnice, kod hleba ujutru, a kad idem popodne moram da idem dole na stanicu. Samo kad idem ujutru ili kad idem na neki predčas idem onim autobusom što staje kod prodavnice, a ovako moram da idem skroz dole...” (Mlada žena, 15-19 godina, Srbija)

„Drugo autobusi su... Skroz su nam linije ubij Bože... Jedan put ide, drugi put ne ide, tako da ne možeš na autobus da se oslanjaš lično. Ali imamo taj linijski, ovaj, tako da nam dosta to znači... Ima njih dvoje troje koji voze i uvek imam

broj telefona i mi tako njih okrenemo i uvek mogu da dođu. Ali za prevoz, isto, je nezgodno, kažem jer na autobus kad bi se oslanjao ne bi mogao da se oslanjaš na autobus jer ne znaš kad ide, ko nema kola.” (Mlada žena, 20-30 godina, Srbija)

Kako skoro svi punoletni sagovornici/ce tvrde, u ovakvim uslovima, posedovanje sopstvenog vozila je više nego neophodno. Međutim, materijalne mogućnosti nisu uvek naklonjene ovoj potrebi, jer čak iako neko od stanovnika/ca poseduje vozilo često se navodi da nije u voznom stanju (kvar, nije registrovano, nedostatak benzina).

„Recimo ove komšije što su do nas. Isto komšija nema penziju, čeka penziju, nema još godine starosti. Žena ta, ona nikad nije žena radila, znači ni ona, ni ona nema pravo na penziju, pokušao je neku socijalnu pomoć da ostvari ali su ga odbili. Imala je malo, pa su je odbili, nije imala sve papire koji su bili potrebni. A sin isto on je bolestan, imao je neku saobraćajku i ima problem znači sa, sa kičmom, sa, i sa pritiskom. Isto ne može da radi i kad radi on to radi dan – dva pa posle nema posla, radi fizički, kao fizikalac. I oni recimo idu do grada pešaka iako su stari ljudi. Idu po lekove, kod doktora idu pešaka.” (Žena, 31 – 45 godina)

„Muž nije bio na Birou, jer su ga skinuli. Jer nismo imali za autobusku kartu da ode da se prijavi na Biro na razgovor, oni su njega skinuli, bez tog papira nema olakšice. To je bila jedna jedina caka. Tako da, mislim malo je bez veze zato što treba da uzmu u obzir da ljudi danas bukvalno nemaju za hleb, kod nas je hleb 45 dinara, koliko je jeftino toliko je i skupo onome ko nema para. A opet isto tako kažem da put do mesta i nazad je 250 dinara povratnom kartom. Znači ja moju platu kad dobijem sutradan je već nema i još mi fali da bi nadomirila te najosnovnije u životu što treba.” (Mlada žena, 20-30 godina)

Neposedovanje prevoznog sredstva i nedostatak novca za prevoz znatno ograničava kretanje na relaciji ruralna - urbana sredina. Većina sagovornika/ca u takvim situacijama pribegava alternativnim načinima snalaženja koji mogu biti ograničavajući kada je reč o fizičkom pristupu socijalnim uslugama, posebno za roditelje sa malom decom, stare i bolesne osobe. Kada se odluče za neki od alternativnih prevoznih varijanti, sagovornici/ce bi mogli svesno ili nesvesno biti izloženi neugodnostima i rizicima:

– **Neugodnost neizvesnosti** – autostop

„Ovako, ako se ne daj Bože [deca] razbole ja odem tu do mesta. Stopom odem, šta da radim kad nemam para, odem stopom.“ (Mlada žena, 20-30 godina)

Ovom alternativnom modelu transporta pribegava većina žena svih uzrasta usled nužde, iako se i same ne osećaju sigurno prilikom autostopiranja, niti mogu da računaju da će uvek naći prevoz.

– **Rizik po već narušeno zdravlje** – pešačenje

“Imala sam traumu i onda epilepsija mi se pojavila nakon petog razred i tu sam stala, ništa nisam znala. (...) Onda ja idem peške, ako me neko poveze - poveze me, ako me ne poveze ništa, teram peške (...) Sedam kilometara ili više...” (Mlada žena, 15-19 godina)

Bilo da se radi o letnjem, zimskom ili prelaznim periodima, svaka sezona nosi neke karakteristike koje mogu dodatno narušiti zdravlje osoba koje pešače od mesta stanovanja do urbane sredine. Pešačenje je dominantna aktivnost svih uzrasta, bez obzira na rod. Distance koje se prelaze pešačenjem nisu kratke i često iznose preko 5km. Stoga je ovaj vid stizanja na odredište posebno nepovoljan za decu, starije osobe i bolesne.

“Stalno se švercujem... Uzeo sam povlasticu, ali još nisam ni jedan dinar ukucao. To ti je ovo, ću ti pokazem. Za gradski saobraćaj preko Biroa, to košta 1120 dinara mesečno, al mora da imaš kartu. (...) Pa nemam para da je popunim... To je meni mesec dana za hleb samo...” (Muškarac, 50-65 godina)

Pored navedenih vidova transporta i sledstvenih neugodnosti, dolazi i do pojave švercovanja u prevozu, što je posledica lošeg finansijskog stanja i ukazuje na nemogućnost korišćenja stečene usluge.

Kod starijih sagovornica/ka se uočava i svojevrsna pomirenost i obeshrabrenost situacijom u kojoj se nalaze. Mirenje sa stanjem u kojem su nedostupna finansijska sredstva i važnost da se zadovolje osnovne životne potrebe, poput obezbeđivanja namirnica, ali i elementarnih medicinskih usluga, obrazovanja ili mogućnosti zarađivanja, predstavljaju jedinu raspoloživu životnu mogućnost.

Život u ruralnoj sredini, neposedovanje sopstvenog vozila i/ili zavisnost od lokalnog međumnog prevoza dodatno su otežavajući kada se radi o licima sa invaliditetom. Osobe sa invaliditetom se bez izuzetka suočavaju sa dodatnim teškoćama koje ih višestruko ograničavaju u uslovima života u ruralnim oblastima. Barijere koje primećuju sagovornice sa invaliditetom i/ili osobe koje žive u domaćinstvu sa takvim licima utiču na otežan pristup socijalnim uslugama, a posebno obrazovanju i zapošljavanju.

U situaciji ličnog invaliditeta ili invaliditeta bliskog člana porodice neposedovanje sopstvenog vozila ili finansijskih sredstava za plaćanje taxi prevoza, predstavlja dodatnu prepreku. Javni međumnesni prevoz nije fizički prilagođen osobama sa invaliditetom, te su one uglavnom izložene:

- **Dodatnim troškovima plaćanja privatnog prevoza** (taxi) - uzorak za ovo istraživanje obuhvatao je siromašni deo ruralne populacije kojem su izdaci ovakvog vida prevoza materijalno opterećujući, a samim tim i ograničavajući. Osobe sa invaliditetom će se manje kretati na relaciji ruralna – urbana sredina i pre će pribegavati strategijama redukcije potreba koje zahtevaju putovanje.
- **Oslanjanju na pomoć porodice i bližeg okruženja** – ukoliko je potreba za kretanjem na relaciji ruralna–urbana sredina nužna, a količina materijalnih sredstava kojima raspolažu nedovoljna, pribegava se „traženju usluge“ od članova/ica porodice ili prijatelja. Sagovornice ovakvim vidovima neformalne strategije nerado pribegavaju zbog osećanja da svojim potrebama opterećuju osobe iz svog okruženja, što je izraženije u njihovim odgovorima nego kod ostalih kategorija sagovornika/ca.

„Jednostavno sam i ono sama se organizovala i sve proverim, naravno da neću ići ako nešto ne mogu ili sad da nekoga drugoga opterećujem ili gnjavim, na primer da znam da ja sama ne mogu. (...) Nastojim što više sama, da ne vodim nekoga od mojih za jednu ili dve stepenice, ili ću se pridržati ili će mi koleginica dati ruku za te dve stepenice (...) Na vas troši vreme, a na vas će možda zaraditi dnevnicu tako da sam uvek gledala da nekako što mogu više sama. Eto hvala bogu mentalnih problema nije bilo tako da to što je trebalo oko fizičke pomoći, što se mene tiče nije bilo problema.“ (Mlada žena, 20 – 30 godina)

„Imamo više autobusa, neki put i plaćamo taxi. A kad nam stigne taxi, idemo neki put, poneseo kolica bratova i stavimo u autobus i tako idemo. (...) Neki

put njemu onda zatvore i mi stavimo kolica unutra i sedišta mu nekako lepo ne odgovaraju pošto su više skupljena i njemu to ne odgovara zbog noge.”
(Devojčica, 11 – 14 godina)

Pored toga što je kretanje na relaciji ruralna-urbana sredina otežano, prema navođenju sagovornica i kretanje kroz samu ruralnu sredinu je teško i problematično zbog postojanja infrastrukturnih prepreka. Seoski drumovi i lokalno dostupni uslužni objekti, poput pošte, apoteke ako je ima, prodavnica, ambulante ako postoji u selu, kulturno – zabavni objekti ako su aktivni, nisu prilagođeni pristupu osoba sa invaliditetom. Osobe sa invaliditetom koje koriste invalidska kolica ili se otežano kreću suočavaju se sa problemom neasfaltiranih puteva i puteva na kojima je asfalt vidno oštećen. Kao dodatno otežan faktor kretanja osoba sa invaliditetom u lokalnom okruženju jeste nerešena saobraćajna signalizacija (pešački prelazi, semafori). Ako u ruralnoj sredini i postoji semafor, što je tipično za mesta koja su tranzitna zona za međugradski autobuski saobraćaj i transportni saobraćaj, događa se da semafor nije u funkciji, što osobama sa invaliditetom otežava prelazak ulice i ugrožava bezbednost kretanja. Kretanje u takvim uslovima zahteva podršku porodice ili prijatelja/komšija što sagovornice doživljavaju kao ličnu potrebu koja ometa i nepotrebno uzurpira vreme njihove okoline. U takvim slučajevima svode kretanje po ruralnoj sredini na minimum kako ne bi bili na teretu bilo kome iz neposrednog okruženja, što za posledicu ima isključivanje iz socijalnog života lokalne zajednice.

„Osobi u kolicima u jednoj školi, neću da imenujem, nisu ustupili učionicu u prizemlju da može da pohađa taj čas nego ovi su ostali išli gore, a ona je ostajala dole da bude sa portiom ili čistačicom. Ja sad opet kažem, ne može ni škola da menja celu arhitektonsku strukturu radi par osoba sa invaliditetom, to mnogo košta, al neke stvari što može da učini, može i trebalo bi da učini.”
(Mlada žena, 20-30 godina)

Fizički prostor obrazovnih ustanova u ruralnim sredinama nije prilagođen osobama sa invaliditetom, kako smo čuli od nekolicine sagovornica. Kako ističu, samo gušće naseljena ruralna područja imaju ustanove za osnovno obrazovanje što znači da će dete sa invaliditetom morati da putuje u drugo mesto radi obrazovanja.

Obrazovanje osoba sa invaliditetom koje uključuje više nivoa obrazovanja od osnovnog, prema mišljenju sagovornica, može da izostane (srednjoškolsko) ili se uopšte i ne uzima u razmatranje (visoko obrazovanje). Zbog svih gore navedenih otežavajućih okolnosti vezanih za dostupnost obrazovne ustanove - arhitektonskih

barijera i transporta do obrazovne ustanove, dolazi do osipanja osoba sa invaliditetom iz obrazovnog sistema. Ovaj problem je prepoznat i u Strategiji za smanjenje siromaštva u Srbiji (Vlada RS, 2003).

Potrebno je istaći još veće barijere kod osoba sa mentalnim poteškoćama. Deca koja pripadaju ovoj kategoriji uopšte nemaju mogućnost obrazovanja u ruralnoj sredini. Kako navode sagovornice koje u svojoj okolini imaju ovakvu decu, porodice su primorane da pronađu privatni smeštaj ili alternativne načine organizovanja prevoza do mesta gde se nalazi obrazovna ustanova ili dnevni boravak za decu ometenu u razvoju. Velika udaljenost obrazovne ustanove za decu sa teškoćama u razvoju primorava ih da tokom radne nedelje obezbede smeštaj deteta u Domu učenika koji se nalazi u sklopu obrazovne ustanove za decu sa teškoćama u razvoju. Ovakav vid obrazovanja dece sa invaliditetom iziskuje veća davanja iz kućnog budžeta te je siromašnija populacija zavisnija od podrške sistema.

Domaći/kućni rad

Pored infrastrukturnih pitanja i problema koji proističu iz njih, kućni rad se javlja kao druga komponenta onoga što ovde nazivamo kontekstualnim barijerama. Kućni rad je izvor velikog opterećenja za žene u ruralnim područjima. Na pitanje o svakodnevnim poslovima u domaćinstvu, većina sagovornica iz našeg istraživanja odgovara slično.

„Ujutru ustajem obično oko pet – pola šest. Nikad kasnije... Ustanem zbog muža, pošto on ide na posao, skuvam mu kafu. Ispratim ga. Onda stavljam nešto, spremam za jelo. Uredim sobu, ono, središ što treba, očistiš sve normalno. Idem u baštu, moram da zalijem ujutru papriku i paradajz, dok ne krene sunce ono popodneвно... Posle toga opet nešto malo u kući završavam posao, pošto sad nemam trenutno veš mašinu znači moram i na rukama da perem. Obično, znači, provedem oko sat – dva pranja tog veša... Svakodnevno, da pošto muž dođe prljav s posla, to je težak posao, vari se tamo, topi se gvožđe, baš mu je prljanje. Ja svakodnevno moram da operem te stvari za sutra da mu spremim da ima, znači, uvek ima druge stvari koje nosi na poslu. Čerka isto i ona kad se vrati iz voća isto znači ono dođe umorna i njene stvari isto moram da operem, sve to da priprelim, da opeglam posle toga. U bašti imamo isto posao svakodnevni bar po 2-3 sata, znači, zadržim se posle oko kopanja, plevelja, prskanja, to sve sama radim... To je, znači, neka svakodnevica moja, ono do, do uveče. Hranjenje, ono, isto živine, svinja, čišćenje, menjanje vode. Tako da mi je svaki minut maltene, znači, isplaniran.“ (Žena, 31-45 godina)

Posmatrajući raspored dnevnih aktivnosti koje obavljaju sagovornice, primećuje se da je posao žene u ruralnim oblastima fokusiran na domaćinstvo i gazdinstvo i da je to celodnevni rad. U situaciji kada muž ima zaposlenje van kuće, na ženi ostaje briga o celokupnom domaćinstvu. Opisani slučaj pokazuje zajedničko pregalaštvo majke i ćerke na održavanju domaćinstva i okućnice. Pri tome je urednost muža i dece istaknuta u skladu sa tendencijom da se u tradicionalnim porodicama „valjanost“ žene ogleda i na ovaj način.

Neplaćeni kućni poslovi u situaciji materijalne depriviranosti sagovornica/ka, iziskuju dodatno trošenje i ulaganje resursa. Nedostatak mašine za pranje veša, sudova, kupatila, pomažućih aparata u kuhinji, usisivača usložnjava sam karakter domaćeg (kućnog) rada. Pored svega, dolazi do multipliciranja poslova ako u dnevne obaveze uključimo jedan ili više sledećih aspekata, koji su po pravilu prisutni u ispitivanim domaćinstvima:

- Briga, nega i staranje o deci
- Briga i nega o bolesnim članovima/icama domaćinstva i osobama sa invaliditetom
- Briga i nega o starijim osobama i nemoćnim članovima/icama domaćinstva.

U položaju žene-majke u ruralnoj sredini vidi se nužnost izbora između zaposlenja i brige o domaćinstvu. Podrazumevano je kod velike većine sagovornica da se daje prednost muškarcu u zapošljavanju i da žena u takvoj situaciji treba da brine o kući i porodici.

„Ja ne mogu da se zaposlim, jer brat počinje da radi... Prvo mora da se brine o stoci... Drugo ne mogu njih da ubacim u vrtić. Nju sam uspela da ubacim u predškolsko, tek od septembra meseca.“ (Mlada žena, 20-30 godina)

Žene u ruralnim oblastima koje imaju decu starosti do 7 godina pored već navedenih kućnih poslova staraju se i o deci. One nemaju mogućnost da dete smeste u neku od vaspitnih ustanova primerenih uzrastu deteta kako bi sebi olakšale svakodnevne aktivnosti. Povremeno i na kraće periode, oslanjanje na neformalnu pomoć i podršku porodice i prijatelja oko brige i nege dece preovladavajući je vid potpore na koju se oslanjaju žene iz ruralnih područja. Primetno je da žene izbegavaju da vode decu sa sobom u slučaju potrebe da se izađe iz kruga domaćinstva.

„Pa ja sam sad u penziji, tako da, mislim uobičajeno, posao u kući, doručak, ručak, onda imam malu baštu ovde oko kuće, tu radim obično, pa nekad svaki dan, sad u zavisnosti šta ima da se radi. Onda imam bolesne stare roditelje, imam obaveze prema njima, idem svaki dan tamo, onda imam da kažem dete sa posebnim potrebama, pa imam obaveze i prema njemu, ćerka i zet ne rade, tako da živimo svi tu u kući, obaveze i oko njih.“ (Žena, 50-65 godina)

Uloga majke i briga o članovima domaćinstva nije ograničena isključivo na period majčinstva u kojem su sopstvena deca mala. U slučaju kada ima dete sa invaliditetom to jest kada ima poteškoće u razvoju, briga i nega majke o detetu se ne prekida ni u starijem uzrastu, već se nastavlja dokle god je majka ili dete živo. Žene tu ulogu doživljavaju kao svoju “dužnost”, pogotovo u situaciji kada se radi o najbližima.

Na vezanost za domaćinstvo, pored brige o deci, uticaj ima i prisustvo bolesnih ili osoba sa invaliditetom, čija briga je opet u domenu devojčica, mladih žena i žena u domaćinstvu.

„Samo što imam jednog nesposobnog brata, cerebralna paraliza II stepena, on ne može da ide i lepo govori... Pa neki put kad majka kaže da ako će neko da ostane kući, da oni idu nešto da završe, onda ostane dal' ja ili braća, ostanemo tu i čuvamo ga. (...) Kad imam pismeni ili kontrolni, ja kažem majki da ne mogu da ostanem, pošto idem da radim i onda ostane neko drugi.“ (Devojčica, 11-14 godina)

„Pa prvo mi je bilo teško što je majka u takvom stanju, mislim nisam se ni ja osećala dobro, a na neki način sam morala i ja da budem jaka zbog nje, ali posle kad su rekli lekari da je sve u redu i da ide na bolje, nekako sam i ja pokušavala da mislim pozitivno što više. Navikla sam se, i to čak iako je možda za neke mojih godina... Baš ne bave se da okopavaju baštu i tako to, nego rade neki drugi posao. Ipak sam i završila višu školu, možda ne bi trebalo ni ja to da radim, ali nema ko i onda moram, a ne mogu da nađem neki drugi posao, tako da... (...) Mi sad samo živimo od majkine penzije koja je mala i koju potrošim dosta na lekove i na lečenje njeno, tako da nam je finansijska situacija baš teška, ali eto.“ (Mlada žena, 20-30 godina)

Bilo da se radi o bolesnoj osobi u domaćinstvu sa tendencijom poboljšanja zdravstvenog stanja odnosno oporavka ili da se radi o trajnom invaliditetu, žene u domaćinstvu će se primarno, ali ne i isključivo, posvetiti nezi i brizi te osobe.

Izuzetak su devojčice kojima sopstvena želja za obrazovanjem, uz podršku okoline u mlađem uzrastu, čini da tradicionalne rodne uloge budu u drugom planu. Škola se doživljava kao važna i u onoj meri u kojoj je to moguće daje se prioritet školskim obavezama u odnosu na obaveze u domaćinstvu. Kod starijih sagovornica se uočava postepeno prihvatanje i mirenje sa stečenim ulogama negovateljice i „motora“ kuće. Postepenim preuzimanjem rodnih modela u tradicionalnoj porodici, devojčice odrastaju u sredini u kojoj lakše prihvataju i brže pristupaju ulozi negovateljice, odričući se u starijem uzrastu svog (željenog ili završenog) obrazovanja, (potencijalnog ili trenutnog) zaposlenja i drugih ambicija. Za žene u ruralnim područjima, pogotovo u selima brdsko-planinskog tipa, teže je doći do neformalne podrške i pomoći koja je neophodna. U ovom slučaju usluga socijalne pomoći i podrške je još nedostupnija, jer je potrebno izdvojiti vreme za odlazak u urbanu sredinu radi kontaktiranja službi.

„Baba je ostarila, već nije kadra. Ne može. Ona je sve to zaboravila i nema od toga ništa. I ruka joj drhće i zaboravna je. Zaboravna, nema... (...) Pa evo, sve je to sad meni teško. Sve zbog te babe. Ja sad da negde mrdnem, mora neko da je pripazi dok ja ne dođem. (...)” (Muškarac, 50-65 godina)

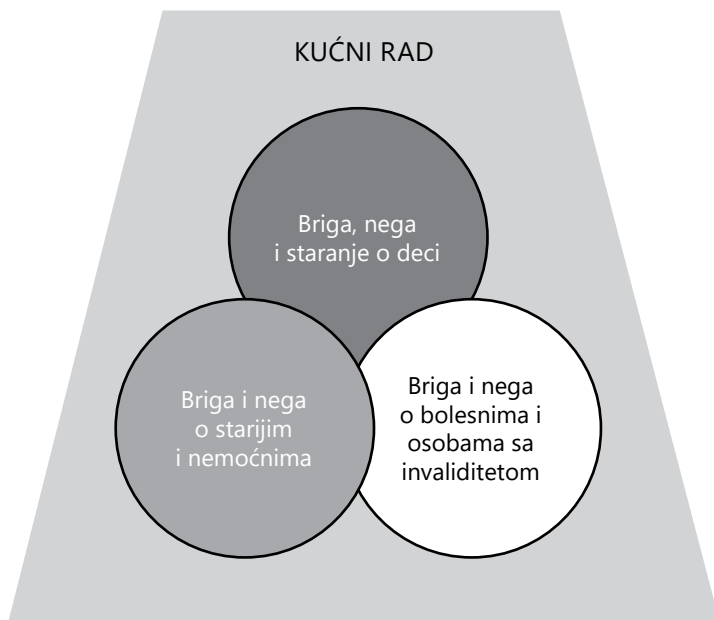
“Pa svakodnevno odlazim. Nekad, pošto je majka bolesna moram da spremim ručak tamo, a nekad spremim kod mene pa im odnesem. Onda uglavnom kad otac nije kući, onda moram da idem da joj odvojim lekove, da joj kažem kad šta treba da popije, moram da usisam, da uključim mašinu. Da, jer ona nekad može, a nekad ne može zbog zdravstvenog stanja, tako da eto uglavnom.” (Žena, 50-65 godina)

Prema navođenju svih sagovornica, domen kuće i okućnice, kao i briga o porodici, nega bolesnih i starijih članova domaćinstva vezana je za žene. Iako je do sada uglavnom bilo reči o ženama kao primarnim nosiocima domaćeg-kućnog rada, iz primera se može videti da se i muškarci iz ruralnih područja mogu suočiti sa istim problemima i obavezama ukoliko u domaćinstvu nema ženskog člana koji može da ih „odmeni“.

Neformalna pomoć i podrška oko brige i nege teže se ostvaruje ili slabije traži kada se radi o starijim osobama koje su ili bolesne/osobe sa invaliditetom ili su nemoćne, a neophodna im je neprekidna pažnja. Uočljivo je da su potrebe starijih osoba često marginalizovane i da se na njih ne obraća pažnja. Bilo da se radi o ženama ili muškarcima i dalje ostaje činjenica da je oko starih i nemoćnih

neophodna podrška socijalnog sistema kao i to da je pristup toj vrsti socijalnih usluga i pomoći otežan zbog navedenih prepreka.

Usložnjavanje barijera vezanih za domaći rad koje otežavaju pristup sistemu socijalne pomoći i podrške oslikava se u situacijama kada se briga i nega koje uključuju sve tri gore spomenute dimenzije nađu u jednom domaćinstvu. Prema navođenjima sagovornica (devojaka i žena preko 20 godina), tamo gde dolazi do jednog ili više preklapanja različitih oblika brige i nege, mogućnost da se izdvoji vreme neophodno za put do administrativnog centra izuzetno je limitirano. Ovakve situacije uglavnom prevazilaze obim kreirane mreže neformalne podrške kojima se osoba može obratiti za pomoć.

Lične barijere

Sagovornicama je donekle lakše naći osobu voljnu da pomogne oko brige o deci. Za starije članove domaćinstva kao i bolesne članove domaćinstva (posebno ako su prerasli adolescenciju) teže je obezbediti podršku okoline. Posebno ako šira porodica koja može da priskoči u pomoć nije nastanjena u blizini. Koren ovoga leži u činjenici da izuzev šire porodice, okolina (prijatelji, komšije) će pre prihvatiti da pomognu oko brige za zdravu decu nego oko brige za decu i osobe sa invaliditetom (pogotovo mentalnim) ili starije članove domaćinstva. U ovakvim

situacijama primetne su emocionalne barijere kod sagovornica, kao što su stid, nelagodnost ili strah od odbijanja ukoliko se zatraži neformalna pomoć od bližeg okruženja. Emocionalne barijere su gotovo nevidljive kod devojčica (11 – 14 godina) dok se sa njihovim odrastanjem one menjaju u zavisnosti od pojedinačnih iskustava svake sagovornice pojedinačno. Stvaranje emocionalnih barijera osoba koje su siromašne i žive u ruralnim oblastima zavisi od više faktora:

- porodičnog iskustva,
- senzibiliteta neposrednog okruženja,
- iskustva nasilja,
- da li je siromaštvo unutargeneracijsko ili višegeneracijsko,
- iskustva sa sistemom socijalne podrške i pomoći (lično ili preko primera iz neposrednog okruženja).

Emocionalne barijere utiču na reagovanje svih sagovornica/ka u interakciji sa (užom i širom) porodicom, socijalnim okruženjem (komšijama, lokalnim stanovništvom) kao i osobama iz sistema socijalne pomoći i zaštite. Utiču na ličnu percepciju sopstvene situacije siromaštva, percepciju nivoa neophodne neformalne podrške i podrške socijalnog sistema kao i prihvatanja, odnosno zahteva za/prema njima.

“Pa onako, pa mislim nije mene bilo sramota zato što je to prirodna pojava, bile su poplave i onda me nije bilo sramota... Pa da ne bi pričale, da ne bi me ogovarale i sve to (...) danas ne postoji nijedna prava drugarica.” (Mlada žena, 15-19 godina)

“Ovaj, sad su oni svi kao u frci; ne može da se vidi, ne kažem da su se pre sa mnom družili zbog para, daleko od toga, ali su nekako imali više vremena, više smo se viđali; sad niko nema, sad kao u prolazu najbolji drugovi, ono što se znamo 15 godina, ćao, ćao i to je to. (...) Planiram svima, većini od njih da pustim jednu veliku poruku i da stavim tačku na neke ljude.” (Mlada žena, 20-30 godina)

„Pa nemam ja vremena, tako da se sastajem s tim ljudima, više sam tu s decom, tako malo tu po kući šta ima i tako, slabo ja volim, više ja volim kod ove komšinice preko da idem i to retko kad idem, nemam vremena, a ne volim ni da dosađujem, bolje mi da sedim tu i ćutim.” (Žena, 31-45 godina)

Emocionalne barijere utiču na povlačenje iz zajednice u manjoj ili većoj meri, ali i na slabljenje kapaciteta da se pojedinci izbore za neophodnu pomoć. Povlačenje iz društva počinje još u periodu između 15-19 godine. Osećanje sramote i stida smenjuje osećanje besa okrenutog ka ljudima iz okruženja, da bi na kraju usledila pomirenost sa pozicijom siromaštva u kojoj su se našle. U adolescentskom periodu osećanje stida povlači za sobom pasivizaciju i nepoverenje, tj. zatvaranje u sebe. Dugoročna pozicija povlačenja iz društva zbog materijalnog siromaštva utiče na fatalističko prihvatanje izolovanosti, što se jasno uočava kod sagovornica od 31 godine pa nadalje.

Žene u ruralnim oblastima, kao što je već navedeno, zbog obima i prirode poslova koje obavljaju u domaćinstvu imaju slabije razvijene neformalne socijalne veze koje bi im omogućile da se lakše uključe u zajednicu, odnosno pronađu posao van kuće. Patrijarhalnost i stereotipizacija dodatno ih ograničavaju. Međutim, u situaciji kada muškarci ne rade i kada nemaju drugi izlaz za izdržavanje svoje porodice, uočljivo je da upravo žene preduzimaju korake u traženju pomoći. Takođe se primećuje da se muškarci oslanjaju na socijalnu pomoć tek u poslednjoj instanci jer ih u tome sputava i naglašeni osećaj stida zbog potrebe.

„Oću da radim, oću da zaradim sa svojim rukama da živim, a oni nam onemogućavaju. A ja da idem da tražim socijalnu pomoć... Ja sam bio jednom u tome Centru za socijalnu pomoć i kad sam video ko traži, bio sam kompletno jači od sviju njih tamo, razumeš...” (Muškarac, 50-65 godina)

Jedan od sporadično navođenih ličnih razloga koji dovodi do veće socijalne isključenosti žena jeste nasilje i percepcija potencijalne nasilne situacije, kako se uočava iz razgovora sa sagovornicama. Nasilje potiče od partnera (bivših i trenutnih), te vršnjaka u školskom okruženju.

Do partnerskog nasilja dolazi u partnersko–bračnim i u adolescentskim vezama. Primer adolescentskog partnerskog nasilja se vidi iz iskustva sagovornice koja u vreme razgovora još uvek nije bila punoletna.

„Sad sam našla dečka koji je stvarno uvek uz mene, znači i u lošim i u lepim trenucima, stvarno uvek, dok sam pre toga imala vezu 3,5 godina s dečkom koji nikada nije bio uz mene (...) koji bukvalno me maltretirao, trpela sam ga 3,5 godine iz straha, pošto ja tad nisam bila kod majke, ja sam bila sama ovde (...) Onda kad sam rekla mami, mama je te sve poruke preteće i to snimila i

odnela u SUP kod kolega i rekla: „Ne prijavljujem još uvek, samo da imate kod sebe, ako se ponovi, ja ću njega da upozorim, ako se ponovi onda ćemo da reagujemo.“. Onda je on pričao kako će mojoj majci da zapali kola, kako će, ne znam šta da uradi, kako će kuću da nam zapali, ne znam ni ja, ako ga ja ostavim da on neće da može da živi, ne znam ni ja, katastrofa (...) Reagovala bi [policija] zato što sam ja maloletno lice, ono dete sam bez jednog roditelja, mislim da bi policija trebala da reaguje na tako nešto, jer na primer ja nemam oca da bi me zaštitio, a maltretiranje naravno da se kažnjava.” (Mlada žena, 15-19 godina)

Sagovornica je trpela nasilje ne samo u vezi nego i nakon njenog prestanka i veoma važna joj je podrška za koju očekuje da bude i partnerska. Nasilje u vezi je trpela plašeći se za svoju bezbednost i bezbednost članova/ica svoje porodice, a da je takođe osećala stid, kako sama navodi, da prizna majci nasilje u vezi. Izlazak iz emotivne veze u kojoj se trpelo partnersko nasilje nije lak za adolescente/ tkinje, ali nije lak ni za mlade žene i žene koje imaju decu. Žene koje su preživele nasilje prati osećaj bespomoćnosti, te preuzimaju na sebe ulogu žrtve-majke, koja podrazumeva da su celokupna briga i staranje o deci isključivo dužnost/obaveza majke.

„Jeste, bio je zaposlen, ali voleo je malo više da popije, da me maltretira, on je mene tukao jedno vreme. Ali to je sve prolazilo s vremena na vreme, radi njih da ne bih se ja rastala, da ne bi oni patili zbog toga, ali kad je on hteo tako [razvod] šta da radim?!“ (Žena, 31-45 godina)

„(...) pošto gospodin neće da se razvede sporazumno nego on hoće to da razvlači namerno... To mi je i rek'o sam... Kad bih ja mogla da tražim od sudije privremenu odluku da dobijem, da ih samo upišem u vrtić, da mogu da se pokrenem... Ja bih da ih upišem na folklor, ona hoće u plesnu školu... Zanima me sve što se tiče dece, ali ja ne mogu da se maknem [bez razvoda]“ (Žena, 31-45 godina)

„(...) počeo je posle 2-3 godine braka maltene, počeo je puno piti, tako skitati, lutati, nikad kući, nikad ništa. I onda smo se mi razišli, u stvari on nas je izbacio. (...) I zato sam ja morala sve sama da radim, ako ću da čekam na njega, umreću. (...) Srećom, što kažu u nesreći ima i sreće, zaposlila sam se tu u mesnoj zajednici³⁴ gde nisam primala godinu i po dana dinara plate. (...)

34 Sagovornica u mesnoj zajednici radi kao spremačica za 20 000 RSD mesečno.

Uvek sam dobila odgovor [prilikom traženja pomoći], kao, pa vi radite, pa ima roditelja koji ni jedno ne rade (...) i tako da ja više nikad nisam tražila nikakvu pomoć.“ (Žena, 31-45 godina)

Nakon raskida partnerskog odnosa, sagovornice često nastavljaju da trpe pokušaje simboličkog nasilja, u kojima muškarac koristi decu kao instrumente za dalje vršenje pritiska. Pri tome, najčešće nemaju podršku okoline i moraju da se oslanjaju na sopstvene snage i da se snalaze kako bi izdržavale decu. U situaciji dok ne dođe do pravosnažnog razvoda, mnogi instrumenti su nedostupni (npr. upisivanje dece u vrtić) i otežavaju sređivanje sopstvenog života. U našem istraživanju, samo je jedan primer sagovornice koja je uspela da izađe iz odnosa u kojem trpi partnersko nasilje zahvaljujući dobro organizovanoj podršci Crvenog krsta i Centra za socijalni rad. Upravo na ovom primeru možemo da uočimo koliko je za žene koje su preživle partnersko nasilje izuzetno važna podrška i osnaživanje od strane sistema socijalne zaštite.

“U gradu je bolje, ima svetla, ima ljudi. Nekako sigurnije je u gradu... Mi imamo svetlo, imamo sve to. Ne znam kako da objasnim to. Jednom smo ja i sestra išle u kafić i spopao nas ovde kod stanice, počeo nešto da nas pipa, hvata za ruke, mi smo nekako pobegele, ali rizično je šetati noću... dok policija stigne sve kasno. I kad se neko pobije, dok oni stignu. Dobro, ne kažem ne mogu oni da žure toliko. Negde gde nije blizu i ne može, ne znam kako bi moglo da se spreči...“ (Mlada žena, 15-19 godina)

Pretrpljeno nasilje i/ili iskustvo nasilnih situacija devojčica/mladih žena u javnom prostoru ruralne sredine, još jedna je u nizu barijera koje stoje na putu njihove veće socijalne uključenosti. Ruralna područja se kod nekoliko mladih žena (15-19 godina) doživljavaju kao nesigurnija od urbanih, koja obiluju svetlošću i noću, pa time ulivaju osećaj sigurnosti. Predstava o urbanoj sredini kao relativno sigurnijem mestu je vezana i za fizičku blizinu policije u gradovima, imajući u vidu da udaljenost policijske stanice smanjuje mogućnost reagovanja u situacijama nasilja. Osim policije, nijedna mlada žena niti većina sagovornica generalno ne prepoznaje druge aktere i mehanizme koji bi stali na put rodno zasnovanom nasilju u javnom prostoru.

Spremnost da se adekvatno odreaguje na vršnjačko nasilje je takođe izuzetno važna.

„Ako bilo šta nešto nemaju neki put da im kupim nešto novo, deca ih maltretiraju da kažem psihički i Romi, pogotovu što su Romčići, Cigani da kažem, ja se ne stidim svoje nacije. (...) obraćala sam se ja i razrednim starešinama i direktoru, ali oni mi na to odgovaraju da su to sve dečije igrarije. Sa ovom najmlađom ćerkicom koja je peti razred sa njom imam manje problema, jer je ona ipak i devojčica i malo se bolje uklopi u društvo, ali sa ovim starijim sinom što je sedmi razred, sa njim baš imam problema. Deca su ga navela na to da on postane postane takav, jer oni njemu psuju, konkretno i psuju majku cigansku i mislim svakojake gluposti mu pričaju i ponižavaju ga što ja radim na ulici. On to ne može da trpi, neki put plane i pobije se sa nekim detetom. Kad njega tuku, znači niko ne reaguje, pa čim on udari neko dete odmah se tu uključi i pedagog i školski“ (Žena, Romkinja, 31-45 godina)

Vršnjačko nasilje kod dece je posledica netrpeljivosti prema osobama sa lošim materijalnim stanjem i drugačije etničke pripadnosti (konkretno, romske). Nasilje koje ispoljava vršnjačka grupa dovodi do transfera krivice na samu žrtvu, koja sebe okrivljuje zbog položaja u kojem se nalazi. Uočava se i različito reagovanje i obrasci ponašanja kod devojčica i dečaka, kod kojih se češće javlja fizički otpor prema nasilju. Primer iz citata takođe može ukazivati na to da se zlostavljanje devojčica teže uočava, jer nema vidljive povratne reakcije koju ispoljavaju dečaci. Takođe, upadljiva je neosetljivost predstavnika/ca škole čim se pojave problemi materijalnog siromaštva, diskriminacije i nasilja na osnovu etniciteta, što se ogleda u relativizaciji nasilja i njegovog uzroka.

Institucionalne/strukturalne barijere u pristupu sistemu

Institucionalne ili strukturalne barijere česte su kod sagovornika/ca starijih od 15 godina. Reč je o preprekama opaženim u iskustvima sagovornika/ca sa institucijama, ustanovama i organizacijama socijalne zaštite iz javnog i nevladinog sektora.

Politička situacija na republičkom nivou u izuzetnoj meri utiče i na lokalno okruženje. Smena vlasti na lokalnom nivou i uticaji političkih strujanja, od izuzetnog su značaja i prilikom formiranja lokalnih politika i kreiranja osetljivosti za potrebe siromašnih u ruralnim krajevima zemlje.

„Pa meni je dosta pomagao bivši predsednik opštine, jer ja sam živela u jako lošim stambenim uslovima... Nažalost, za vreme vladavine Miloševića³⁵ ja sam stvarno

35 Slobodan Milošević, predsednik Srbije i Jugoslavije tokom devedestih godina XX veka.

jako, jako bila ugrožena u svemu, čak šta više ni hleba nisam imala. I bilo gde da sam se obratila meni su vrata bila zatvorena jer nisam imala nikog, ko da sam niko, niko, niko mi nije pružio ruku pomoći da kaže evo ja ću na neki način da te uputim, svuda su mi bila vrata zatvorena... Tako da, zamolila sam predsednika mesne zajednice da dođe da pogleda da ja stvarno nemam uslove normalne za život i da ne mogu, da ja hoću, ali ne mogu, nemoćna sam da iznesem tu situaciju. Tako da je predsednik mesne zajednice otišao kod predsednika opštine i ispričao je moju situaciju. (...) Predsednik opštine se posle uključio sa nekom pomoći u dva navrata tako da mi je, nije meni opština napravila kuću, taj objekat, ali ipak je to neki korak koji su oni meni pomogli, znači možda i ne bih stigla ni sad dovde da stvorim ove uslove da taj čovek nije meni izašao u susret i pomogao, onol'ko koliko je mogao, koliko je njihov budžet bio da može da mi priušti tu pomoć." (Žena, osoba sa invaliditetom, 50-65 godina)

„Taj predsednik opštine nije više sad u opštini, onda on dok je bio oni su davali i plaćali komšiji struju, a on nije više tu sad ne radi, sad druga predsednica, neka, e sad on nije tu, i kako on nije tu oni nas stalno odbijaju.“ (Žena, Romkinja, 31-45 godina)

Smena vlasti na republičkom i lokalnom nivou može da donese i pozitivne i negativne promene. Uočeno je da spremnost za rešavanje problema zavisi u određenoj meri od osetljivosti osoba koje su na pozicijama vlasti (predsednik mesne zajednice, predsednik opštine) i funkcionisanja mehanizama komunikacije vlasti na lokalnom nivou. Kod onih koji beleže negativne reakcije usled promene vlasti, uočava se potreba za standardizovanom i izvesnijom uslugom materijalne pomoći koja neće zavisiti od personalnih promena u okviru lokalne samouprave.

“ (...) pored tih muških, starijih muških ljudi koji su tamo u mesnoj zajednici, u odboru, onda bi te oni ignorisali, ne zato što si bolestan nego zato što si žena.” (Žena, osoba sa invaliditetom, 31-45 godina)

Većina žena i određeni broj mladih žena primećuju da muškarci u ruralnoj sredini, pogotovo stariji muškarci, pokazuju partijarhalne stavove o položaju i ulozi žene koja nije pozvana da daje predloge ili participira u odlučivanju. Žene smatraju da njihov glas, odnosno molba za pomoć, neće biti saslušana i uvažena. U ovim slučajevima, ženama je otežan direktan pristup najbližim instancama lokalne vlasti, jer na otpor i zanemarivanje nailaze u okviru svog neposrednog okruženja, najčešće već u mesnoj zajednici.

Najčešće opažena prepreka sa kojom se sagovornice/ci suočavaju u pristupu sistemu socijalne zaštite jeste način na koji se zaposleni/e ponašaju prema osobama u potrebi.

„Jer nisam se osećala prijatno sa njom, pravo da Vam kažem. Kad je pitam nešto ona je meni drsko odgovarala... Imala sam osećaj, pomalo bezobrazno... Onda sam dobila jednu mladu devojkicu, mislim da ima oko trideset godina i jako je prijatna. Da l' su odgovori onakvi ili ovakvi... Meni odgovarali ili ne... Ona to prijatno devojkicu govori, da jednostavno mora da Vam se sviđi, htela ili ne htela. I to je to“ (Mlada žena, 20-30 godina)

„Pa ne otežava mi ništa da dođem, otežava mi neljubaznost pojedinih osoba. Problem nije doći, sedneš u autobus, odeš, al' kad dođeš kao da si došao njihovo nešto da tražiš, a ne ono što smo mi zaradili, zaslužili. Neljubaznost osobe. (...) Veoma neprijatno. Pa čak možda bi i reagovao grubo, možda bi bio grub, bez obzira na posledice. (...) Ako dođete na šalter kod osobe koja je plaćena za to, prima platu, a osnovni je red - dobar dan, a ona ne zna da vam kaže - dobar dan. Ne udostoji se čak ni da podigne glavu, nego pruži ruku iznad glave i: "Daj mi papir", ne kaže se "daj mi papir"! Znači nema kulture, nema obrazovanja, drsko, bezobrazno... Najgore, najgore epiteti bi prišio.“ (Muškarac, 50-65 godina)

Ponašanje zaposlenih u službama socijalne zaštite utiče ne samo na predstavu zaposlenog kao ličnosti, već i na doživljaj službe i njene voljnosti da obavlja svoj posao. Osobe koje se obraćaju službama socijalne zaštite ranjiva su kategorija koja se oseća nesigurno i nelagodno zbog toga što su prinuđeni da traže pomoć i podršku (Babović, 2010). Grub, nepristojan i nezainteresovan stav nekih zaposlenih, nedostatak strpljenja i razumevanja u obraćanju, prvenstveno u Centru za socijalni rad, a nakon toga i u ostalim službama, dodatno otežava pristup sistemu. Takav stav obeshrabruje osobe u potrebi da se sa svojim problemima češće obraćaju institucijama. Pozitivni primeri dodatno upućuju na važnost komunikacije sa korisnicima/ama usluga. Sagovornice/ci koji su imali kontakt sa ljubaznim osobljem pokazuju razumevanje kada njihov zahtev nije odobren, bez obzira na razlog odbijanja i imaju veće poverenje u sistem.

Neljubaznost zaposlenih nije jedina barijera koja može da ostavi utisak nepoštovanja prema osobama u potrebi od strane institucija. Sam ambijent i česta dugotrajnost čekanja pojačavaju negativan utisak. Mali prostori u kojima

je gužva, koji su bez rashladnih uređaja i prozora pojačavaju utisak isključenosti i nepoštovanja sagovornika/ca.

Pored ponašanja zaposlenih i uopšte uslova za rad, senzibilisanost službenika za rod, invaliditet, etnicitet i druge kategorije koje utiču na povećanu ranjivost igraju važnu ulogu u tome da li će pristup socijalnim uslugama biti olakšan.

„Kad sam otišla da pokrenem privatnu tužbu, pošto me inspektor savetovao da pokrenem privatnu tužbu jer me gospodin stalno uznemirava i preti mi. (...) Ona je mene, gospođa, ubeđivala pola sata kako sam ja mlada i kako ja treba da se pomirim sa njim... Treći put sam joj rekla: „Ili pišite tužbu ili ću da izađem napolje. Ja nisam došla da Vi meni držite predavanje da l' sam ja mlada ili nisam mlada nego da mi sastavite tužbu“. Ne, ona je počela da okreće očima: „Dobro, ajde, pišaću ti... Al' ko je još video da se piše tužba protiv muža?“. I onda pravo da Vam kažem... I kad treba da idem kod nje, ne ide mi se kod nje.“ (Mlada žena, 20-30 godina)

Nesenzibilisanost u službama tužilaštva se često javljala kao problem kod sagovornica koje su imale iskustvo sa razvodom braka. Posebno je važno obratiti pažnju na stav i ponašanje službenika/ca koji se susreću sa slučajevima porodičnog nasilja, gde je ženama potrebna ne samo podrška okoline i socijalnog sistema, već i osnaživanje za pronalaženje izlaza iz situacije nasilja.

„Takvih ljudi ima... To je neosporno, ali ti ako si bolestan i ako imaš neki problem trajni, treba ta sestra da uvidi to, ako već radi taj posao koji radi (...)“ (Žena, osoba sa invaliditetom, 31-45 godina)

Posvećivanje pažnje je posebno isticano kod svih osoba sa invaliditetom, čiji pristup sistemu veoma zavisi od senzibiliteta zaposlenih u institucijama, ustanovama i organizacijama. Osobe sa invaliditetom su kategorija koja zbog teškoća u kretanju jako teško može da stoji u redu ili čeka u čekaonicama, posebno medicinskih ustanova. Očekivanja koja osobe sa invaliditetom imaju od zaposlenih u institucijama je da im omoguće brz pristup potrebnoj usluzi. Osobe sa invaliditetom i članovi/ice njihovih porodica koji su bili sagovornici/ce u istraživanju osećaju nedostatak empatije kod medicinskih radnika/ca i često se pribojavaju da će izgubiti naknadu za tuđu negu i pomoć usled ličnog faktora (npr. nedovoljno prepoznavanje invaliditeta kod članova/ica lekarske komisije).

Neosetljivost zaposlenih u socijalnim službama ističu i pripadnici/ce jednoroditeljskih domaćinstava. U nekim slučajevima je taj odnos praćen i drugim dimenzijama koje ukazuju na višestruku uskraćenost i diskriminaciju.

„Kad je bilo pred kraj školske godine, kad su se predavali papiri za besplatne knjige, ja sam predala sve papire koje su mi tražili, da sam samohrana majka i sve. Meni su odobrili 50% popusta na oba deteta, a jednom detetu tu u komšiluku koje ima i oca i majku, otac mu radi, deda prima penziju, rade poljoprivredu, bukvalno znači imaju sve i mleko daju, znači faktički su deset puta imućniji od mene odobrili su 100% popusta... Osećam se poniženo, ne znam, meni sve to, možda grešim, ali meni sve to miriše na diskriminaciju, celokupna moja situacija.“ (Žena, 31-45 godina, Romkinja)

“Sin je krenuo u šesti tu, ćerka je bila mala, ona je imala 3 godine. Par puta sam podnosila, kažu samohrana majka. (...) Predavala za besplatnu užinu ili neki popust za ekskurziju ili ne znam šta. Ćerka kad je krenula u zabavište isto tako, da ne plaćam zabavište... Kakvi! Znači nikad nisam imala jedan dinar popusta.“ (Žena, 31-45 godina)

Pored nedostatka razumevanja i senzibilisanosti za probleme, sagovornice ukazuju i na administrativne poteškoće koje se najviše prepoznaju u količini i vrsti dokumenata koje je potrebno prikupiti da bi se uopšte apliciralo za pomoć.

„Oni kažu takav je zakon da moraš da imaš tri meseca prekid, da ne možeš da dobiješ celo vreme. Kad prođe tri meseca onda imaš pravo opet, da pokupiš te dokumentacije i papire i da predaš. Jer svaki put kad god da predam za socijalno, ja moram sve da idem da vadim papire, iz katastra, iz SDK, iz opštine, za Fond solidarnosti, sve, sve, sve, iz PIO da nemam penzije ni ja ni muž... Pa to je meni komplikovano, jer ja sam njima te papire sve odnela i predala, i sad kad budem išla da im predam opet moram da vadim, a već sve imaju dokumentaciju kod njih (...)“ (Žena, 50-65 godina)

Kod većine žena starijih od 20 godina koje se često suočavaju sa ovim problemom, postoji potreba da se dokumenta prikupe kako bi mogli da nastave da ostvaruju novčanu nadoknadu. Prikupljanje potrebne dokumentacije iziskuje novac i vreme koje nije moguće uvek iznova izdvajati. Pored zahtevne procedure, sagovornicama/cima stoje na putu i formalno-pravne barijere.

Pojedine zakonske odredbe mogu da budu prepreka za ostvarivanje finansijske pomoći. Jedna od takvih odredbi je i član 84³⁶ iz Zakona o socijalnoj zaštiti iz 2011. godine, na koji se pozivalo nekoliko mladih žena i žena u Beogradu i Smederevu. Po ovom članu tražilac prava na primanje novčane materijalne nadoknade dužan je da tuži roditelje/decu kako bi to pravo ostvario. Ova pravila stvaraju kod sagovornica/ka osećaj da sistem nije tu da bi pomogao, već da bi ih odbio da do pomoći uopšte dođu. U takvoj situaciji sagovornice/i razmišljaju o mogućnostima da zaobiđu prepreke koje im sam sistem postavlja.

Određene zakonske regulative su, prema mišljenju sagovornica/ka ponižavajuće i potpuno bespotrebne, a imaju potencijal da obeshrabre osobe u potrebi za podrškom i pomoći sistema socijalne zaštite.

„Na primer, moja baba kad je ona tražila socijalnu pomoć, ona živi sama, njoj su tražili gomilu papira. Ona je morala da tuži svoju decu, a ni jedno dete joj nije zapošleno, radi privatno i onda to je za nju taj proces je trajao mnogo.“
(Žena, 31-45 godina)

„U stvari devojka mi je rekla da ja moram od svojih roditelja da tražim pomoć i da imam prava da ih tužim. Ja sam joj rekla: „Ok, ja imam prava da ih tužim, ali šta ćemo ako mi je mama na materijalnoj pomoći?“ Ona je rekla kao da ne treba da je tužim, nego da sačekam da se razvedem i da podnesem za sebe i za decu. “ (Mlada žena, 20-30 godina)

Ovakva regulativa prebacuje brigu o odrasloj punoletnoj osobi sa socijalnog sistema na samu porodicu. Pored svega već navedenog, ovakva zakonska regulativa se oslanja na činjenicu da će članovi/ice porodice prihvatiti da budu tuženi bez negativnog osećanja prema njihovom tužiocu što se u praksi retko dešava. To za posledicu može imati oslabljivanje neformalnog sistema pomoći

36 „Pojedinac, odnosno član porodice koji je nesposoban za rad, a ima srodnika sa kojim ne živi u porodici a koji je prema zakonu kojim se uređuju porodični odnosi u obavezi da učestvuje u njegovom izdržavanju i u mogućnosti je da učestvuje u njegovom izdržavanju, uz zahtev za utvrđivanje prava na novčanu socijalnu pomoć dužan je da dostavi i pravnosnažnu sudsku odluku o izdržavanju od srodnika, odnosno sudsko poravnanje zaključeno sa srodnikom u skladu sa zakonom kojim se uređuju porodični odnosi ili dokaz da je kod nadležnog suda pokrenuo postupak radi utvrđivanja obaveze izdržavanja od srodnika. Postupak iz stava 1. ovog člana može pokrenuti i privremeni staratelj. Lice iz stava 1. ovog člana koje je ostvarilo pravo na novčanu socijalnu pomoć dužno je da u budžet Republike Srbije uplati sredstva ostvarena na ime izdržavanja od srodnika, a najviše do iznosa primljene novčane socijalne pomoći. Pravo na uvećanu i vremenski ograničenu novčanu socijalnu pomoć“ (Zakon o socijalnoj zaštiti, internet)

i samim tim oslabljivanje mreže podrške na koju žene mogu računati u ruralnoj oblasti.

„Onda sam otišla da tražim socijalnu pomoć... Bilo kakva primanja da imam, što se tiče onih osnovnih potreba za njih, ne za sebe. Oni su mi rekli da ne mogu dok se ne razvedem. Dečiji dodatak sam primala, sad trenutno ne mogu da podnesem zahtev ni za dečiji zato što mi treba njegova potvrda da je nezaposlen. (...)” (Mlada žena, 20-30 godine)

Kod svih žena koje su u procesu razvoda, ističe se raskorak u mogućnostima za ostvarivanje prava na dečji dodatak ili socijalnu pomoć. Specifičnost položaja žena koje se razvode bi trebalo da bude uzeta u obzir, imajući u vidu često loše međusobne odnose koji ne omogućuju da se ispune administrativni uslovi za dobijanje pomoći. Mogućnost ometanja sudskog postupka tokom razvoda braka, bila namerna ili nenamerna blokira ostvarivanje prava dece na prvom mestu jer je njihov interes majkama važniji od sopstvenog. Pravni sporovi koji mogu jako dugo trajati blokiraju mogućnost za dobijanje bilo kakve pomoći do konačne presude, koja je često zakasnela.

Pored administrativnih uslova koje nije lako zadovoljiti, sagovornici/ce su isticali važnost informisanosti o mogućnostima korišćenja pomoći za osobe u potrebi. Osobe koje nemaju nikakav pristup informacijama, posebno ukoliko su marginalizovane od strane okruženja, neprepoznate su kao osobe u potrebi.

“Imamo ovde jednu ženu koja je gluvonema, ne zna da priča, dobro ona čuje, ali ne priča i ona živi sama, ali ovako malo je luda da kažem, njoj niko ništa ne pomaže.” (Mlada žena, 15-19 godina)

“Ima ovde jedna žena, oni su stvarno socijalni slučaj, oni bukvalno u šupici žive, kuća samo što im se ne sruši na glavu. Znači oni su iz Hrvatske, nju ni jedanput da je država nekoga poslala da pita da li ti imaš papire da predaš za srpsko državljanstvo? Znači ona je ovde sigurno 10 – 12 godina, ona nema srpsko državljanstvo, devojčica mala nema zdravstvenu knjižicu, (...) Malo i koliko je puta bolesna, mala mora ići na inhalacije, njoj niko neće da prime zato što nema knjižicu. (...) Ja mislim da je ona išla da traži, ja ne znam da li je to bio izbeglički centar ili je to bila socijalna služba, ili je to bilo ovo za državljanstvo. Oni su njoj opalili cifru, evo ti papir, uplati toliko za državljanstvo. Niko nije pitao da li je ona žena u stanju? Ona žena ima 60 godina, ja ne znam, mislim

stvarno puno ima godina, gde će ona ići raditi, ko će tu malu čuvati ako ona ode na njivu, šta ako toj malo pozli (...)" (Mlada žena, 20-30 godina)

Čak i kada se informacija poseduje, potrebna je dodatna pomoć službenika/ca koji bi trebalo da prepoznaju osobu u potrebi i ukažu na mogućnosti olakšavanja procedure. Rigidna birokratska procedura, odnosno nespremnost službenika/ca da ukažu na alternative u slučaju urgentne materijalne potrebe drži na margini one kojima je pomoć potrebna.

"Da se otvori neka kancelarija za tu organizaciju i da tamo sedi žena ili čovek koji je informisan o svemu tome i kad dođe neko od ljudi da kaže: „Imaš pomoć za ovo, imaš pomoć...Ovde se prikuplja, ovde se javi“. To ovde ne postoji. Ne znam da l' postoji i u gradu negde. Za to ne znam. Ja mislim da bi to dobro došlo." (Mlada žena, 20-30 godina)

Nedostatak informacija o alternativnim mogućnostima i upućenost na Centar za socijalni rad evidentna je kod velike većine žena preko 20 godina koje i imaju priliku da traže pomoć. Informacije se dobijaju u najvećoj meri u najbližem okruženju i to preko deljenja iskustava sa službama poput dominantno prisutnog Centra za socijalni rad. Jasno je izražena potreba za lokacijom, tj. centrom koji može omogućiti da se osobe adekvatno informišu o mogućnostima koje postoje vezano za socijalne usluge generalno. Važnost dobrog informisanja je izuzetna, naročito u zajednicama gde postoje alternativni modusi zadovoljavanja potreba osoba u potrebi.

Zaključak

U tradicionalnom okruženju ruralnih područja Srbije, održava se rodna podela uloga u okviru domaćinstava. Međutim, potrebno je istaći da materijalna deprivacija značajno utiče na preraspodelu uloga i značaj ženskog rada u domaćinstvu. Neprestana potraga za izvorima sredstava (zakonski prijavljenim radom ili u svojoj ekonomiji) ženi pridaje tradicionalno muške uloge i ona na sebe preuzima da radi na svemu što je fizički izdrživo (okućnica, manji poljoprivredni radovi), jer se posao van kuće po pravilu prepušta muškarcu. S druge strane, u nedostatku bilo kakvih sredstava, upravo su žene te koje se upuštaju u traženje pomoći za svoje domaćinstvo, jer je za muškarce takav proces ponižavajući i ukazuje na nemogućnost muškarca da se pobrine za porodicu.

Ipak, i muškarci i žene su korisnici/ce sistema socijalne pomoći i podrške, tj. osobe u potrebi. U pristupu socijalnim uslugama, oni/e se pored pomoći i podrške susreću

i sa nizom barijera. Prisustvo barijera utiče na sliku koju osobe u potrebi grade o institucijama i organizacijama i njihovo zadovoljstvo (ne)pruženim uslugama. Na osnovu nalaza koje smo dobili u ovom istraživanju možemo zaključiti da postoji velika neusklađenost sistema sa potrebama koje sagovornice/ci imaju. Posebno se naglašava da je postojeći sistem socijalne zaštite takav da je pružanje podrške u njemu praćeno određenim (ne)namernim preprekama.

Barijere koje se postavljaju pred osobe u potrebi kreću od onih najosnovnijih kao što je puko kretanje kroz fizički prostor. Ovo je izuzetno bitno za osobe u potrebi koje žive u ruralnim oblastima i moraju da dođu do urbane sredine gde su smešteni centri za socijalnu pomoć i podršku. Udaljenost centra, neodgovarajući red vožnje i cena karte su faktori koji se postavljaju kao prepreke u najosnovnijem pristupu uslugama.

Kako imaju češće kontakt sa službama socijalnog sistema, žene uočavaju da je procedura prikupljanja dokumentacije za ostvarenje bilo kakve materijalne pomoći isključujuća sama po sebi, a da su informacije koje do njih dolaze nedovoljno jasne i precizne. Ovakva situacija ostavlja mesta arbitrarnosti službenika/ca, a ističe se i nedostatak adekvatnog objašnjenja i prilikom rešavanja zahteva. Posedovanje jasnih i preciznih informacija je od izuzetnog značaja, a način plasiranja informacija bi trebalo da bude otvoren za sve i omogući informisanost materijalno depriviranog stanovništva u ruralnim oblastima koje često nema sredstva i mogućnosti da do informacija dođe putem modernih informacionih tehnologija.

Sagovornici/ce ukazuju na nesenzibilisanost službenika/ca za njihove probleme i faktore potrebe, neljubaznost zaposlenih, nepoštovanje vremena korisnica/ka, ali i sam ambijent koji stvara osećaj da su u podređenom položaju koji je ponižavajući.

Dodatno, senzibilisanost zaposlenih u socijalnim službama za situacije nasilja u porodici je od izuzetne važnosti, pogotovo ako se uzme u obzir da sistem u svom delovanju ima nadležnosti koje se odnose na materijalna davanja, alimentaciju, ali i na različite vrste nematerijalne podrške koje se pružaju ženama koje se suočavaju ili su preživle nasilje u porodici i partnerskom odnosu. Posmatrano iz te perspektive, same zakonske procedure koje zahtevaju formalne potvrde tokom procesa razvoda gube svoju svrhu i postaju barijera. Ukazano je da u periodu dok do rešenja pravnog spora ne dođe, samohrane majke ili žene u procesu razvoda moraju da se oslone na pomoć porodice i neformalne veze pošto su im sve ostale mogućnosti zakonski blokirane.

Ovakve percepcije koje ukazuju na sumnju u sistem dovode do generisanja utiska da službe koje bi trebalo da pružaju socijalne usluge u stvari žele da se reše što je moguće većeg broja korisnika/ca.

LITERATURA

Babović, M, Cvejić, S. (2002) "Strategije opstanka domaćinstava u Srbiji", *Sociologija* 2: 103.

Stanojević, D. (2012) "Slobodno vreme mladih" u Tomanović (prir.) *Mladi – naša sadašnjost. Istraživanje socijalnih biografija mladih u Srbiji*, Beograd: Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu, str. 147 – 167.

Babović, M. (2010) *Rodne ekonomske nejednakosti u komparativnoj perspektivi: Evropska unija i Srbija*, Beograd: Sociološko udruženje Srbije i Crne Gore Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu i SeConS – Grupa za razvojnu inicijativu.

Tomanović, S. (prir.) *Mladi – naša sadašnjost. Istraživanje socijalnih biografija mladih u Srbiji*, Beograd: Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu.

"Strategija za smanjenje siromaštva u Srbiji", Vlada Republike Srbije: 136, (internet) dostupno na: http://www.srbija.gov.rs/extfile/sr/211704/strategija-za-smanjenje-siromastva-u-srbiji_cyr.pdf (pristupljeno 27. oktobra 2015).

Zakon o socijalnoj zaštiti, Vlada Republike Srbije, (2011), Beograd: 27, (internet) dostupno na: <http://www.minrzs.gov.rs/files/doc/porodica/Zakon%20o%20socijalnoj%20zastiti.pdf> (pristupljeno 24. oktobra 2015).

INFORMISANOST I ZADOVOLJSTVO USLUGAMA SOCIJALNE ZAŠTITE U RURALNIM PODRUČJIMA SRBIJE

Informisanost stanovnika/ca ruralnih područja je važan element i preduslov zadovoljstva dostupnim uslugama socijalne zaštite. Povezanost ova dva aspekta je vidljiva i iz nalaza kvalitativnog istraživanja zasnovanog na polustrukturisanim intervjuiima sa uzorkovanim predstavnicima ruralne populacije u Srbiji. U nastavku će biti izloženo na koje načine naši sagovornici/ce dolaze do informacija o neophodnim socijalnim uslugama i kakva je njihova ocena postojećih usluga u onoj meri u kojoj su imali prilike da se lično ili posredno susretnu sa zahtevima u okviru sistema socijalne zaštite. Na kraju će biti predstavljene preporuke koje se zasnivaju na željenom stanju iz ugla sagovornika/ca, koje je potrebno posmatrati komplementarno sa preporukama iz ugla pružalaca usluga socijalne zaštite koji će biti izloženi u posebnoj poglavlju (Pavić Zentner, 2016).

Informisanost o uslugama

Informisanost o dostupnim mogućnostima je već u prethodnim poglavljima navođena kao važan faktor uklanjanja barijera i dostupnosti socijalnih usluga. Podsetićemo da su istraživanja o servisima podrške za osobe sa invaliditetom u lokalnoj zajednici (Ognjanović i Ivanović, 2013), o uslugama socijalne zaštite za decu na lokalnom nivou (PZSZ, 2012), kao i sveobuhvatno istraživanje o pristupu žena i dece uslugama (Bogdanov et al, 2011) ukazali na nedostatak informacija o različitim aspektima mera socijalne zaštite. Ruralno stanovništvo odlikuje raznolikost u nivou informisanja i načinu pristupa informacijama, što zavisi od toga da li su ili nisu u sistemu socijalne zaštite, od njihovih materijalnih mogućnosti, te sposobnosti da same/i dođu do informacija (pristup internetu, znanje korišćenja računara, umreženost).

Istraživanje je pokazalo da je čest slučaj da žene teže dolaze do neophodnih socijalnih kontakata zbog opterećenja domaćim radom. Uočena je društvena atomizacija u ruralnoj sredini i pomanjkanje društvenih zbivanja u selu koji bi otvorili veću mogućnost socijalne interakcije, a posledično i informisanja.

“Zato što imam ja njega malog, što imaš obaveze po kući, oko kuće i što ne možeš da stigneš da ideš... I što ne poznajem tu puno ljudi... Ne, svako gleda sebe. Što je i normalno donekle i takva je situacija da ljudi se i slabo druže, nije to kao nekada ranije to što su bila ta druženja. Da postoje ta neka zbivanja tu u selu pa da se ljudi skupe pa razmene razna iskustva, pa znaju za nešto, pa čuješ za posao, čuješ za ovo... U kući ne možeš da čuješ ništa.” (Žena, 31-45 godina)

Sagovornici/ce koji su već u sistemu dobijaju informacije uglavnom putem kontakata sa organizacijama koje pružaju podršku. Tim informacijama, prema rečima svih sagovornica/ka, najčešće nedostaje sistematičnost, transparentnost i pristupačnost. Drugi izvor informacija čine neformalne mreže sa bližim socijalnim okruženjem, a koje su po pravilu ograničene. Informacije uglavnom, ali ne i uvek, dolaze onima koji su na neki način već u sistemu socijalne zaštite i koji onda delaju kao posrednici u informisanju svoje bliže okoline. Zbog toga je važnost Centra za socijalni rad izuzetno velika, a prepoznatost drugih potencijalnih pružalaca usluga (poput nevladinog sektora) prilično mala.

“Pa samo tako kako je, nismo ni čuli da ima nešto drugo, nismo ni pokušavali nešto da se raspitamo, to je što je. (...) Pa ne, pa nema zakonski, nisam čula od nikog da ima pravo. (...) Pa eto tako čujem, na primer u tom Centru za socijalni rad, postoji za takve ljude samo to. Ne može on nikakvu drugačiju pomoć da dobije nego samo tu tuđu negu.” (Žena, 31-45 godina)

Institucije u javnom sektoru koje pružaju usluge socijalne pomoći i podrške retko upućuju svoje korisnice/ke na nevladin sektor (NVO) ili im prenose informaciju da ta mogućnost postoji. Informisanost o drugim opcijama dolazi od sagovornika/ca koji i sami imaju iskustvo sa NVO sektorom i na neki način su već uključeni u njegove aktivnosti. Do informacija o NVO sektoru sagovornice/ci uglavnom dolaze putem neformalnih socijalnih mreža, odnosno prenošenjem iskustava unutar zajednice.

Velika većina osoba koje su došle u kontakt sa NVO sektorom imaju pozitivna iskustva. NVO sektor je okrenut korisnicima usluga, i fleksibilniji je u okviru mogućnosti koje ima i usmerava se na osnaživanje korisnika/ca. Sagovornice/ci koji su članovi organizacija osoba sa invaliditetom ili su posredno preko bliskog člana/ice domaćinstava upućeniji u njihov rad pokazuju i veći stepen informisanosti. Neko ko je već član/ica određene organizacija po logici stvari je češće upućen i na

druge organizacije koje mogu biti veoma značajne za ostvarivanje prava različitih kategorija stanovništva.

„A ja sam u ovom udruženju, (...) u udruženju distrofičara od 2005-te, ali znate kako, oni su mi stvarno pomogli u toku školovanja, nekad za neku ratu školarine ili na primer za štampač, ono seminarski da trebate štampač da odštampate ili tako neke skripte.” (Žena, osoba sa invaliditetom, 20-30 godina)

„Ja sam u udruženju od kada znam za sebe. Mislim od osamdeset četvrte sam već bila u udruženju... Pa, oni su mi pomagali savetom, ono gde treba da se obratim, šta treba da skupim od papira... Ono šta sam god pitala izašli su mi u susret da mi objasne, da mi kažu, da me upute znači... Što se tiče njih imam za sad super saradnju.” (Žena, osoba sa invaliditetom, 31-45 godina)

Osobe sa invaliditetom koje su članovi/ice udruženja imaju veću mrežu neformalnih socijalnih kontakata i veće mogućnosti da ostvare svoja prava jer se oslanjaju na savete koje im pružaju zaposleni u udruženjima. Na jednom mestu je govoreno i o potrebama samih članova/ica udruženja koji imaju inicijativu, ali ne i potrebna znanja i resurse da bi obezbedili sredstva za svoje delovanje.

Pored NVO sektora, nekoliko sagovornica je prepoznalo i sredstva javnog informisanja kao izvor informacija o alternativnim mogućnostima dobijanja pomoći. U tom smislu, navodio se primer emisija („Radna akcija”) koje pomažu siromašnim građanima/kama.

“Ja kol’ko gledam televizor, imaju one emisije što pomažu ljudima. Što idu da naprave neku sobu. Dođu, i oni bi trebalo da se uključe da nam pomognu. A oni treba da dođu, trebalo bi neko da dođe, da vidi kako ja živim, jer ja bukvalno nemam nikakav (...) Pa iz te emisije, mogli bi iz Centra da ih zovu.” (Mlada žena, Romkinja, 15-19 godina)

Centralna uloga Centra za socijalni rad se još jednom očitava u situacijama kada sagovornice očekuju pomoć sa druge strane. Centar za socijalni rad se vidi kao ustanova koja bi trebalo da bude čvor informacija ne samo za korisnike/ce već i za potencijalne pružaoce pomoći, imajući u vidu da bi trebalo da je najbolje upoznat sa situacijom u svojoj opštini. Pored Centra, većina sagovornika/ca je navodila značaj mesne kancelarije kao mesta gde bi informacije trebalo da budu dostupne. Kod mesne zajednice je lična agilnost i umreženost predsednika zajednice odlučujući faktor.

Kada su drugi izvori informacija u pitanju, neke sagovornice prepoznaju internet kao veoma značajan izvor informacija, ali je njegova dostupnost i korišćenje u situaciji materijalne depriviranosti i niskog stepena obrazovanja veoma limitirana. Podaci Republičkog zavoda za statistiku pokazuju da je broj korisnika interneta u ruralnim područjima znatno manji od urbanih (53,2% naspram 70,1% domaćinstava), te je dostupnost ove usluge u domaćinstvima koja su pored toga i materijalno deprivirana očekivano niska (Kovačević et al, 2015). Pored nepoznavanja rada na računaru i korišćenja interneta, kod manjeg broja sagovornica javljala se i bojazan koja se tiče bezbednosti i straha od zloupotrebe ličnih podataka.

Zadovoljstvo uslugama

Dostupna istraživanja zadovoljstva korisnika/ca uslugama socijalne zaštite su retka. Jedno od takvih retkih je istraživanje zadovoljstva uslugom stanovanja uz podršku, koje je pokazalo da ova usluga zaista ima veliki uticaj na kvalitet života njenih korisnika (Veljković, Ivanović, 2011). Kada govorimo o stepenu zadovoljstva različitim uslugama sagovornika/ca u ovom istraživanju, može se uočiti više razloga za nezadovoljstvo. Sistem socijalne zaštite i kruti zakonski i podzakonski okviri ne prepoznaju sve osobe u potrebi i destimulišu započinjanje procedure za dobijanje različitih oblika pomoći. Nepravilno prenošenje informacija, nejasnost i konfuznost formalnih zahteva od strane institucija generišu duboko nepoverenje kod svih žena starijih od 20 godina.

„Skupljala sam papirologiju da sam, rešenje da sam samohran roditelj, da, pošto već traže standardno, da nemam, da nisam zaposlena i tako (...) Nije brzo, ja sam čekala mesec dana. (...) Kad je krenuo drugi mesec, ja samo išla da vidim šta se dešava sa tom kartom, da li ima ili nema da znam šta da radim. Onda kad sam otišla oni su mi rekli da on ima, da je dobio, a nisu me uopšte obavestili (...) Odbili su me za dečiji. Znači redovno sam primala i kad sam radila obnovu, odbili su me. Kad sam otišla tamo da pitam razlog - nedovoljno, nedostatak papirologije. I pitam ih koji papir fali da dostavim, oni ne znaju da mi kažu. (...) Ja sam ih posle tužila, jer imala sam pravo na to, i ustanovilo se u Beogradu da nisu imali nikakvog razloga da me odbiju, jer sve papire što sam dostavila, sve što je trebalo, što su oni tražili.“ (Žena, 31-45 godina)

Stepen transparentnosti i neefikasnosti institucija ogleda se i kroz neobaveštavanje ili kašnjenje sa obaveštavanjem u pogledu prava i usluga koje su osobe u potrebi već ostvarile u sistemu, što navode sve žene starije od 15 godina.

Zadovoljstvo Centrom za socijalni rad

Iako su zadovoljstvo i nezadovoljstvo subjektivna osećanja koja variraju od pojedinca do pojedinca ipak je moguće uočiti ih i grupisati na osnovu percepcije sagovornika/ca iz istraživanja. Većina sagovornica/ka ima iskustvo ostvarenja jedne ili više usluga preko Centra za socijalni rad, bilo da su u pitanju materijalna primanja ili neki drugi vid pomoći ili podrške.

„Pa nisam zadovoljna, dušo moja, nisam, osam hiljade i šesto dinara, ceo mesec da se živi s tim... To je malo.“ (Žena, 31-46 godina, Romkinja)

„Pa jednom mesečno, oko 15 hiljada dinara... Kako ne znači, inače ne bi imali da preživimo, znači to i dečji dodatak, to nam je da preživimo eto mesec.“ (Žena, 31-45 godina)

Većina sagovornika/ca navodi kako nisu zadovoljni visinom materijalne nadoknade ili dečjeg dodatka. Ove vrste pomoći obično nisu dovoljno visoke da pokriju sve osnovne potrebe u toku jednog meseca. Samo manji deo sagovornica je zadovoljan bilo kakvim prihodom koji po tom osnovu dobijaju za domaćinstvo, što umnogome zavisi i od individualne situacije u kojoj se sagovornici/ce nalaze.

Deo nadležnosti Centra za socijalni rad se odnosi i na procenu kome je pomoć neohodna, a kome ne i sagovornice najčešće kritikuju taj aspekt rada. Takođe, sve sagovornice starije od 15 godina su istakle da ne postoji jasno objašnjenje ključa po kojem se visina primanja određuje. Netransparentnost rada i odlučivanja je naveći faktor nezadovoljstva sagovornika/ca.

„Kad sam pisala Beogradu, to pismo da mene odbijaju, sve dokumentaciju da sam samohrana majka, sve kad sam ja to njima poslala, posle nekih bude mesec dana je stigao odgovor i meni i Centru za socijalni rad. Oni su mene pozvali da to nije trebalo tako, kao da ja njih nacrnim u Beogradu, da se to moglo na drugi način. Rekoh, na drugi način nije moglo, godinama dolazim, nikad nisam imala pravo, odbijali ste me, sad imam pravo.“ (Žena, 31-45 godina)

„Iskreno nije u redu. Prvo, kaži mi bar razlog zašto ne mogu, e onda posle ako je stvarno tako kao što kažeš onda u redu... Al ako nije pa čekaj prvo, ja sam tebi dao papire znači da sam bolestan, da nemam odakle, da nemam šta i opet nemate pravo... Ono, ne znam šta, stvarno, iskreno, eto. Uglavnom

sad ovde mnogi imaju i socijalno i pakete i šta ja znam, a opet idu preko, u inostranstvu idu.” (Žena, Romkinja, 31-46 godina)

Loša slika koju imaju o institucijama je posledica i nejednakih aršina. Institucije bi trebalo da počivaju na pravednosti i proveri regularnosti dodeljivanja pomoći, prema rečima svih sagovornika/ca starijih od 15 godina. Koruptivnost službi se ističe kao važan faktor nepoverenja u institucije što dalje utiče i na zadovoljstvo organizacijama i pruženim uslugama. Sagovornici/ce smatraju da se često dešava da su osobe koje uspeju da ostvare pravo na pomoć u boljoj materijalnoj situaciji od osoba koje ne ostvare to pravo. Nedostatak mogućnosti da shvate ili procene zašto su odbijeni ili imaju nizak iznos socijalne pomoći je veliki izvor frustracije sagovornika/ca. Iz tih razloga Centar za socijalni rad se doživljava kao telo koje arbitrarno dodeljuje pomoć bez vršenja kontrole kome je pomoć dodeljena.

“Neka zemlja koja je nevažna, pravi problem da čovek ne može da ostvari (...) To su bre 10.000 socijalne pomoći, to je da kupim detetu patike, gaće i da mu kupim svesku i o čemu se tu radi? Juče su je skinuli sa liste. To je katastrofa! Užas! Puuu, užas brate moj! Razumem da je to što stvara dohodak. Pa ja znam ljude ovde što primaju bre, primaju kućne nege, a sinovi su biznismeni i to kakvi biznismeni. Imaju imovinu, kaku imovinu, imaju traktore, kake traktore imaju sve i još su, voze traktore. I primaju kućne nege, e tako (...). E to me užasava...” (Muškarac, 50-65 godina)

„Ja samo hoću da kažem da koliko je nemoguće... Te rodiš jedno dete sa jednim čovekom, ne živiš sa njim u braku, odeš na sud tražiš alimentaciju i sve to, dečiji dodatak, samohrana majka sve to... Drugo dete isto rodiš sa tim čovekom i također dobije: samohrana majka, dečiji dodatak za samohrane, to je puno veća svota nego što dobijam ja koja sam u braku... Rodiš treće sa istim čovekom i tebi i dalje daju kao samohrano, ja ne znam ko je tu glup da li država ili ti roditelji.” (Mlada žena, 20-30 godina)

Nezadovoljstvo koje se ogleda u rečima sagovornika/ca delimično potiče iz nemogućnosti države da kontroliše sivu ekonomiju. Siva ekonomija je često jedini izvor prihoda ruralnih domaćinstava, te je ukazivanje na ovakve pojave istovremeno i poziv da se stanje kontroliše na terenu, kako bi Centri za socijalni rad imali što ažurniju sliku. Nedovoljna kontrola se ovde posmatra kao nedostatak njihovog interesovanja za korisnice/ke. Kontrola je neophodna ne samo pre odobrenja zahteva, nego i tokom pružanja usluge, iako je potrebno voditi računa

da se kontrola sprovodi na takav način da se ne doživljava kao pretnja, te da se ne razvija dodatno nepoverenje stanovništva prema Centrima za socijalni rad.

U nekoliko slučajeva je navođeno da službenice/ci Centra za socijalni rad na teren izlaze po prijavi, kada saznaju da neko pored socijalnih primanja radi na crno. Sagovornice/ci koji su imali ovakvo iskustvo reaguju strahom (da ne izgube primanja socijalne pomoći) i nerazumevanjem (ponašanje ih podseća na policiju ili inspekciju). Povremeni honorarni poslovi se pokazuju pre kao potreba za preživljavanjem nego kao pokušaj da se „izigra“ sistem, naročito imajući u vidu niska primanja po osnovu socijalne pomoći.

„Muž mi je bio na gradilištu, dva dana je radio, dva dana je menjao nekog čoveka da bi imao da zaradi za decu (...) Da im da hleba da jedu. Žena iz Centra za socijalni rad je tamo otišla u pratnji njenog, šta je, nije advokat nego pravnik, traže mog muža (...) Čovek [poslodavac] je rekao da ne poznaje tog čoveka, možda je i hteo da ga zove posle ponovo da radi, ali nije smeo, znači nije smeo da ga zove više, zbog njega, zato što se ona tako postavila kao policajac (...)” (Mlada žena, 20- 30 godina)

Uočljivo je da ne postoji poverenje između Centara za socijalni rad i njihovih korisnika/ca. Kroz razgovore sa sagovornicama/cima je uočeno da oni imaju potrebu za izgradnjom uzajamnog poverenja. Sagovornice smatraju da bi posete zaposlenih iz Centra za socijalni rad doprinele izgradnji uzajamnog poverenja. Te posete, iako su neophodne u cilju kontrole, trebalo bi da kod korisnika/ca stvore osećaj da socijalni radnik/ca brine za njih i njihovu situaciju.

“Pa, treba da dolaze češće u obilazak, da popričaju... Ne samo meni nego i svima i deci da nešto pruže, da kao razgovor, više vremena da ih nečim posavetuju, da ih ispitaju, jer meni nekad i treba pažnja. Nema veze koliko ja imam godina i da ovaj tako nešto razgovor, da dođu.(...)” (Žena, 31-45 godina)

Veoma sporadično je uočeno i zadovoljstvo kroz isticanje primera dobre prakse Centara za socijalni rad u odnosu sa korisnicima/ama, koje je iznela nekolicina žena.

„To pola sam ja platila, pola mi socijalno platilo i to sam bila dugo bez struje znači grejala sam vodu da bi kupala decu i veš da perem. (...) Tako da sam struju uspela da priključim. Ja sad mi stiglo da platim i taj priključak isto moram da

čekam socijalno da bi ja to platila isto struju. Znači ja ako ne dobijem socijalno i dečije ja ne mogu da platim ništa, to mi je sve.” (Žena, 31-45 godina)

„A ovako odem u Centar za socijalni rad tražim trenutnu pomoć. (...) Ja nisam imala tad da kupim pare, taj Sinacilin nisam imala pare i oni su došli i kažu: “Evo vam, evo vam idite kupite” (...) Stvarno kad treba oni stvarno meni pomognu. Ne mogu šta da kažem.” (Mlada žena, 20-30 godina)

Centri za socijalni rad u kojima zaposleni pokazuju razumevanje i predusretljivost za probleme korisnika/ca i reaguju pravovremeno i efikasno rešavajući te probleme, pominju se kao pozitivni primeri. Zadovoljstvo socijalnim radnikom/com će uglavnom zavisiti od njegove/njene osetljivosti i razumevanja sa kojom se posvećuje korisnici/ku Centra.

Zadovoljstvo uslugama Crvenog krsta

Velika većina sagovornika/ca često nisu svesni da li određena usluga koju dobijaju dolazi od Centra za socijalni rad ili Crvenog krsta zbog saradnje u kojoj ove dve ustanove nastupaju zajednički. Ipak, rad Crvenog krsta kao službe pomoći ima mnogo pozitivniju percepciju od strane sagovornica/ka nego što je to slučaj sa Centrom za socijalni rad.

Crveni krst u Staroj Pazovi organizuje druženja za ljude i decu koji su suočeni sa problemom materijalnog siromaštva, što ostavlja pozitivnu sliku o ovoj ustanovi. Ovakve aktivnosti navode materijalno deprivirane osobe iz lokalne zajednice da se uključe i pridruže različitim aktivnostima. One podstiču druženje, zajedničko provođenje slobodnog vremena, a takve aktivnosti su veoma važne i za protok informacija. S druge strane, problem može biti u tome što u ovakvim organizovanim aktivnostima učestvuju samo osobe koje su korisnici/e pomoći Crvenog krsta što podstiče izvesnu getoizaciju. Pored socijalizacije, Crveni krst generalno pomaže i davanjima u naturi (hrani, odeći, obući, školskom priboru itd).

Paketi pomoći koji se dobijaju od Crvenog krsta u vidu odeće, sirovih prehrambenih namirnica, higijenskih preparata za kuću i ličnu higijenu, pelena za bebe i odrasle, uvek su dobrodošli. Ipak, većina korisnica smatra da se paketi sa higijenskim sredstvima ne dobijaju dovoljno često. Budući da su izdvajanja iz kućnog budžeta za higijenska sredstva opterećujuća, sagovornice često prave izbor između kupovine hrane ili kućne hemije, tj. sredstava lične higijene.

„Mama na primer pre uzela pelene za njega, pošto mu i stavljamo pelene, podizala, međutim vremenom su oni to, i to ukinuli čak. (...) Primer, šta ja znam, po osobi možda ide 10l ulja, 10l kila šećera i tako, mislim već šta daju, pasulja i tako to. Izlaze ljudima u susret i to isto može, (...)” (Žena, 31-45 godina, Srbija)

Sporadično je navođeno da nije jasan princip podele, odnosno ostvarivanja prava na pakete sa hranom. Takođe se u nekoliko slučajeva govorilo o smanjivanju vrste i obima pomoći (ukidanje pelena za odrasle).

Aktivnosti Crvenog krsta u saradnji sa mesnim zajednicama su krajnje pozitivno prihvaćene od strane većine sagovornica/ka. Posebno ističu akcije donacija u naturi, poput garderobe, u kojima učestvuju i same sagovornice, poklanjajući odeću koju više ne mogu da nose ili koju su one ili članovi/ice domaćinstva „prerasli“, posebno za decu. Uočljivo je da sagovornice rado učestvuju u ovakvim akcijama, prevashodno zato što uviđaju njihovu važnost na ličnom primeru (i same dobijaju pakete odeće), a potom i zato što im daje osećaj da barem na neki način doprinose i pomažu osobama koje su u sličnoj ili težoj situaciji od njih (dalje doniranje odeće).

„Čak ja sakupim od ćerkice stvari koje njoj, preraste, prerasla i onda dajem tako ljudima koje znam. (...) Pa čula sam da je od pre 2-3 meseca krenulo nešto kao sakupljanje garderobe baš za takvu decu. Znači ono ko ima on donese u opštini kod nas i onda se to posle deli. Al do sad nije bilo toga.” (Žena, 31-45 godina)

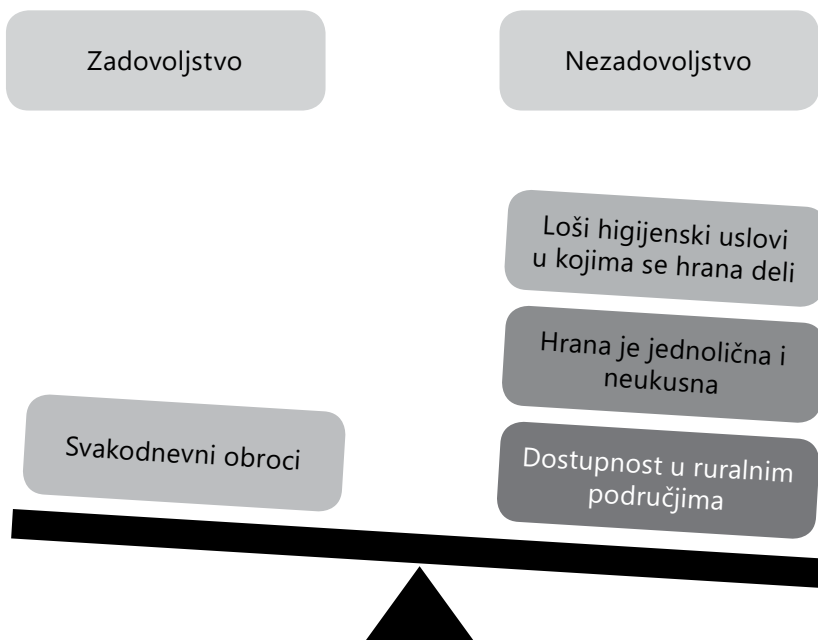
Međutim, iako se primećuje da kod odraslih osoba ovakve donacije imaju pozitivan efekat, kod dece je situacija drugačija. Ukoliko je akcija organizovana lokalno i prikupljena odeća se dodeljuje takođe lokalno, to može biti razlog da deca čiju su odeću roditelji poklonili ismevaju i ogovaraju siromašnu decu koja su odeću primili. Ovakvo ponašanje može imati loše efekte po decu koja su ismevana, što uočavaju i devojčice sa kojima su razgovori vođeni.

Zadovoljstvo Narodnim kuhinjama

Pored Centara za socijalni rad i Crvenog krsta, materijalna davanja još mogu da dolaze i od Narodne kuhinje. Važno je napomenuti da se Narodna kuhinja skoro uvek shvata kao usluga koju dodeljuje Crveni krst ili Centar za socijalni rad. Ova usluga ima pozitivan prijem, jer omogućava da sagovornice/ci imaju barem jedan siguran obrok dnevno. Ipak, uočava se i nezadovoljstvo koje potiče od konkretnih

problema sa kojima se korisnici/e suočavaju. Razlog ovome je sistemska povezanost prava na primanje socijalne pomoći i obroka u Narodnoj kuhinji.

Činjenica da se dobija jedan kuvani obrok dnevno i da je kućni budžet barem delimično oslobođen troškova pripremanja hrane/obroka pruža dozu stabilnosti i sigurnosti kod sagovornica.

Iako je generalno posmatrana kao pozitivna vrsta pomoći, primanja iz Narodne kuhinje nisu uvek prihvaćena sa zadovoljstvom. Problemi koji se najčešće javljaju su:

– **Nedostatak prostora i loši higijenski uslovi u kojima se hrana deli**

„Teraju nas da idem da uzimamo hranu pored kante, rekla sam im, otvorila sam kofice, ovo da idete vi vašoj deci da dajete, ovo ni svinja neće da jede.... Mada ja to neću da uzimam, jer to moja deca neće da jedu, ja ne mogu nešto da uzmem što su splačine. Niti stavlja rukavice, niti ima kapu, znači higijena nula, iz garaže mi daju, niti ima česma da se operu ruke pa kad uzme hleb da ti da ko čoveku. (...) Pa ti vidi na plus pedeset u dvanaest sati kad daju hranu, pa idi pa uzmi hranu“ (Mlada žena, 20-30 godina)

“Tu je Penzionerski dom i one su nas... Te penzionerke dotične su nas izbacile odatle, i onda se deli hrana napolju. Idu kućici, auta prolaze, to je sve tako nazaštićeno, na jednom stolu ispred tog Doma. Tako da je baš, baš onako, baš ponizno, zaista. Mi smo celu ovu zimu napolju čekali.(...)” (Žena, 50-65 godina)

Loši higijenski uslovi su u vezi sa problemom nedostatka prostora u kojem bi se hrana delila, pa se ceo proces odvija na ulici. Ovde se uočava nerazumevanje, ali i odbojnost lokalne zajednice prema siromašnim osobama u neposrednom okruženju. Narodna kuhinja povremeno dobije dozvolu da hranu deli u nekom od lokalnih mesta koji su namenjeni društveno–kulturalnim okupljanjima u lokalnoj zajednici (Dom penzionera). Ipak, o uzimanju hrane na ulici govori većina sagovornika/ca koji koriste ove usluge. Dodela hrane se odvija u neadekvatnim higijenskim uslovima (ne postoje vitrine, frižideri i slična oprema koja garantuje da se hrana neće pokvariti na visokim temperaturama). Korisnici/ce su prisiljeni da čekaju napolju svoja sledovanja, što može uticati na pogoršanje zdravstvenog stanja sagovornika/ka. Pored ugrožavanja zdravlja, kod sagovornica deljenje hrane na ulici izaziva osećanje poniženosti dok čekaju/preuzimaju svoje dnevne porcije. Iako su svesne svoje pozicije kao siromašnih članova zajednice, osećanje ličnog dostojanstva je ozbiljno ugroženo u ovakvim situacijama.

– Loš kvalitet i ukus hrane koja se deli u Narodnoj kuhinji

„Redovno, jeste, ali je nema nikakav ukus, znači stvarno bljutav je ukus, nemaju ono da skuvaju ljudski za ljude nego više da izvineš kao za stoku. Znači sve izmešaju, ne znaš ni šta jedeš, nije nikakvo. Deca to moja slabo ko voli i da jede ili je jako začinjeno ili je znači nikako nema ukusa. Evo ja sad mogu da ti pokažem, to je nikakav ukus. Kako drugi jedu, ja ne znam, evo mi isto slabo to jedemo. Više budemo gladni pored te kuvanje, nego što donose, al šta ćeš moram kad nemam drugo šta.” (Žena, 31-45 godina)

Nekolicina sagovornica se žali na ukus hrane koja se dobija u Narodnoj kuhinji, navodeći da je hrana bezukusna i jednolična. Među sagovornicama koje su iznele ovu tvrdnju, najviše je majki koje pored obroka iz Narodne kuhinje same spremaju obroke za decu jer smatraju da je deci neophodna raznovrsnija hrana ili barem hrana koja ima privlačniji ukus (posebno za malu decu). Sagovornice navode kako su zbog lošeg kvaliteta hrane pokušale da odustanu od usluge Narodne kuhinje, ali su se suočile sa preprekom koju je pred njih postavio Centar

za socijalni rad. Sagovornice ističu da su, prema zakonu, korisnici materijalne finansijske pomoći koji imaju pravo na hranu iz Narodne kuhinje dužni da poštuju dva pravila.

Prvo pravilo je da ne smeju da preskoče tri dana za redom u uzimanju obroka inače se automatski skidaju sa spiska primalaca usluge. Sagovornice ne mogu sa sigurnošću da kažu da li je ova odluka došla od Centra za socijalni rad ili od Narodne kuhinje, ali veoma jasno izražavaju nezadovoljstvo ovakvim uslovljavanjem. U slučaju bolesti, ako korisnik/ca živi sam/a i dalje je prinuđen/a da se pojavi i preuzme obrok, čak iako time dodatno ugrožava već narušeno zdravlje. Ova odluka pogađa i samohrane majke sa malom decom ili roditelje dece sa smetnjama/izazovima u razvoju. Roditelji su prinuđeni da decu vode sa sobom ukoliko nemaju mogućnost da ih nekome ostave na čuvanje, a već smo naveli uslove pod kojima se čeka na sledovanje hrane.

Drugo pravilo su navele dve sagovornice koje tvrde da ukoliko budu skinute sa spiska Narodne kuhinje, jednom kada im je usluga zakonski dodeljena, ili pokušaju da od usluge odustanu, mogu da izgube pravo i na ostala primanja koja dobijaju od Centra za socijalni rad. Poruka koju šalje ovakvo uslovljavanje u kombinaciji sa lošim kvalitetom hrane, razlog je za nezadovoljstvo uslugom primanja obroka iz Narodne kuhinje.

„Ima i konzerve i to sve, ima sve, ja kažem i tu narodnu kuhinju što daju, da mi daju brašno, da mi daju prinač, šta ja znam, pa da idem da uzmem i sama ću da napravim (...)” (Mlada žena, 20-30 godina)

„Ranije su davali zejtin ili šećer, ma sve živo su davali i to sve.(...) Pa bilo bogami jedno tri četiri godine tako, od devedeset osme pa jedno tri četiri godine sve dok nisu ovo kuvanje doneli. Kako su ovo kuvanje to je sve otišlo ni na šta (...)” (Žena, 31-45 godina)

Više sagovornica kao rešenje predlažu da Narodna kuhinja deli sirove namirnice na mesečnom nivou. Tako dobijene namirnice bi mogle ne samo da reše problem nekusne hrane koja se dobija iz Narodne kuhinje, već i da obezbede obrok za više članova/ica domaćinstva, imajući u vidu da nemaju svi pravo na obroke Narodne kuhinje. Postoje i sagovornici koji koriste usluge crkvene narodne kuhinje za koju nije potrebno formalno rešenje o primanju pomoći.

„Upiše ti ime i prezime... Prvi put, drugi put i posle tebe poznaje te, navikne, i ti dolaziš redovno. Sedneš, jedeš i nemaš nikakvih problema, svejedno (...)“
(Muškarac, 50-65 godina)

Ipak, ne sme se izgubiti iz vida da ovaj sagovornik radi usluga narodne kuhinje svakodnevno putuje iz ruralne oblasti u kojoj živi do grada u kojem se nalazi crkvena narodna kuhinja. Stoga je pristup ovim narodnim kuhinjama izuzetno ograničen za ruralno stanovništvo i u opštinama gde crkvena kuhinja postoji.

Zadovoljstvo modelima brige o nezbrinutoj deci

Poseban aspekt pružanja usluga koji se javio u istraživanju se odnosi na hraniteljstvo, imajući u vidu da je nekoliko devojčica – sagovornica smešteno u hraniteljskim porodicama, a da su dve starije sagovornice potekle iz hraniteljskih porodica. Devojčice sa kojima smo razgovarali, a koje su u sistemu hraniteljskih porodica, izražavaju zadovoljstvo uslovima i ophođenjem koje imaju u tim porodicama. Hranitelji mogu da budu i rođaci/ke ili članovi/ice porodice koji imaju bolje uslove za život. Kod smeštanja dece u hraniteljske porodice važno je ne odvajati braću i sestre.

„Pa zato što je moj tata, otac bio u hraniteljskoj porodici i onda smo se mi odlučili da isto uzmemo dete... (...) Imali smo i devojčicu koja je otišla na usvajanje... I baš teško smo se navikli kada je ona otišla. (...) Od moje drugarice majka, blizu je isto ovde do nas, i ona je isto razmišljala da uzme dete na hraniteljstvo, ali kada je videla da je naša Anđela³⁷ otišla tako brzo, predomisli se.“ (Devojčica, 11-14 godina)

„Ima ljudi koji uzmu dete radi interesa. U to vreme kad su mene uzeli, uzeli su radi interesa, jer nisu... Imali su svoja dva sina... Ona mene nije gledala što me voli, nego radi para. (...)“ (Žena, 31-45 godina)

„Pa na primer to što dolaze češće dete da vide. Nije kao što je kod mog tate bilo, retko su dolazili i tako, da vide kako je dete, kako je u novoj porodici, kako se prilagodilo i tako (...)“ (Devojčica, 11-14 godina)

Osobe koje i same potiču iz hraniteljskih porodica čak i kada imaju svoju decu lakše će se odlučiti da i sami uđu u sistem hraniteljskih porodica. Ipak, iako usluga

37 Radi anonimizacije podataka ime je zamenjeno jednim od najčešćih ženskih imena prema podacima Statističkog Zavoda Srbije.

hraniteljstva donosi materijalnu nadoknadu sa sobom nosi i visoku emocionalnu cenu kasnijeg odvajanja od deteta koje je na privremenoj brizi. Sagovornice/ci koji su bili u sistemu hraniteljskih porodica naglašavaju da je nadzor usluge mnogo bolji danas nego što je njihovo ranije iskustvo, što se ističe kao pozitivan element.

Međutim, postoje i deca koja nisu smeštena u hraniteljske porodice, već bivaju/ostaju smeštena i u domove za napuštenu i nezbrinutu decu. U ovim objektima je situacija prema rečima jedne sagovornice sa takvim iskustvom daleko nepovoljnija.

„Pa tuku [deca] te ako im nešto ne pomogneš ako ih nešto ne poslušáš uzmu da te biju. Hteli su da me siluju u domu iskreno da ti kažem, nego su me spasiu tu drug moj. (...) Ja sam pobešla zato što nisam htela da me neko dira (...) Kaznili su ga, nije primao jedan mesec džeparac i to je to. Ja sam rekla ja idem ako on ostaje i samo sam tako pobešla po svog muža, ja ne bi se još udala, ja sam htela da završim školu za pekara, da budem pekarka, da si otvorim svoju radnju, to mi je želja bila nekada“ (Mlada žena, 15-19 godina)

Vršnjačko nasilje i loši uslovi života u domovima za nezbrinutu decu dovode do mnogih neželjenih pojava. Blage kazne koje se dobijaju čak i za teže i ozbiljnije prestupničko ponašanje, kao i utisak sagovornice da je njena bezbednost ugrožena ukazuju na sistemski problem. Sagovornica koja je maloletna majka i živi u stanju materijalne depriviranosti dok joj je nevenčani partner na odsluženju zatvorske kazne svakako za svoju situaciju krivi i nedostatak zaštite u sistemu Doma za nezbrinutu decu.

ZAKLJUČAK

Nalazi kvalitativnog istraživanja u ruralnim područjima pokazuju da je stepen informisanosti o dostupnosti i uslovima pod kojima se mogu ostvariti prava na socijalne usluge nizak. Takođe, postoji evidentno nezadovoljstvo postojećim uslugama među osobama koje te usluge koriste. Dodatno, postoji veliko nezadovoljstvo među sagovornicima/ama koji nisu uspeli da uđu u sistem korisnika/ca socijalne zaštite. Razlozi nezadovoljstva su brojni i odnose se kako na samu proceduru dobijanja pomoći, tako i na uslove i aspekte same pomoći.

Aktivnosti Crvenog krsta su najbolje ocenjene, jer omogućavaju ne samo opipljivu pomoć, već doprinose i socijalizaciji korisnika/ca. Usluge Narodne kuhinje se doživljavaju kao neophodne, ali i kao nužno zlo, s obzirom da je iznet niz zamerki

na način funkcionisanja kuhinja. Od ostalih pominjanih usluga socijalne zaštite, gaji se pozitivan stav prema ustanovi hraniteljstva, naročito iz vizure korisnika/ca domova za nezbrinutu decu koji imaju loša iskustva sa ovim vidom usluge. Centri za socijalni rad se doživljavaju kao čvorišta svih usluga i kao početak i kraj svih mogućnosti za dobijanje bilo koje od navedenih usluga socijalne zaštite. Utoliko što je njihov značaj izuzetno visok u očima sagovornika/ca, važno je istaći i visok stepen nezadovoljstva saradnjom sa zaposlenima u centrima, kao i transparentnosti koju bi trebalo da imaju ove ustanove.

LITERATURA:

\Analiza usluga socijalne zaštite za decu na lokalnom nivou (2012), Novi Sad: Pokrajinski zavod za socijalnu zaštitu.

Bogdanov N., Tomanović S., Cvejić S., Babović M., Vuković O. (2011) *Pristup žena i dece uslugama u ruralnim oblastima Srbije i predlog mera za unapređenje stanja*, Beograd: UNICEF.

Kovačević M, Pavlović K, Šutić V. (2015), *Upotreba informaciono-komunikacionih tehnologija u Republici Srbiji*, Beograd: Republički zavod za statistiku.

Ognjanović M., Ivanović S. (2013) *Servisi podrške za osobe sa invaliditetom u lokalnoj zajednici: Istraživanje u Beogradu, Leskovcu, Kikindi, Požarevcu i Užicu*, Beograd: Forum mladih sa invaliditetom.

Veljković L., Ivanović S. (2011) „Stanovanje uz podršku za mlade koji se osamostaljuju - ispitivanje zadovoljstva korisnika usluge“, *Socijalna misao*, vol. 18, br. 1, str. 47-62.

Pavić Zentner V. (2016) poglavlja u ovoj publikaciji o pružaocima usluga.

PREPORUKE ZA UNAPREĐENJE ŽIVOTA I USLUGA IZ UGLA SAGOVORNIKA/CA U RURALNIM PODRUČJIMA

Sagovornicima/ama je traženo da sami identifikuju moguće vrste pomoći koje bi bile dostupne licima u potrebi u ruralnim područjima, a koje trenutno ne postoje. Ispitivano je i na koji način učesnici istraživanja vide svoj doprinos u realizaciji predloženih aktivnosti oko pomoći drugim licima u potrebi, kao i da li takve osobe prepoznaju u svojoj okolini. Na kraju smo pokušali da dođemo do podataka na koji način se bliža okolina, prvenstveno ruralna zajednica u kojoj žive, može angažovati na rešavanju nekih od navedenih problema i uklanjanju nedostataka u tom pogledu.

Potrebe i preporuke koje su izneli sami sagovornici/ce se mogu diferencirati na one koje se odnose na potrebe cele ruralne zajednice u kojoj žive, a čije zadovoljavanje bi i njima donelo olakšice, i na one potrebe koje su specifično vezane za osobe u potrebi.

Potrebe i preporuke vezane za zajednicu

Uočene potrebe njihove okoline nisu neiscrpane i u praksi se svode na nekoliko glavnih nedostataka života u ruralnom području i nekolicinu specifičnih za pojedina područja koja smo ispitali. Od generalnih potreba, svakako je povezanost sa urbanim centrima jedna od najzastupljenijih. Sagovornici/ce su se često žalili na **javni prevoz** koji je organizovan tako da su polasci jako retki i onemogućavaju kvalitetno planiranje vremena.

„Da ima oko 9 sati autobus, samo da ima autobus oko 9 ili 10 znaš kako bi mi bilo lakše. Kad idem popodne u školu stvarno idem stalno sedam kilometara peške“ (mlada žena, 15-19 godina).

Takođe, nekolicina je napomenula i da je prevoz do grada skup, što je nekada bio i razlog za odustajanje od traženja pomoći, pa čak i od slanja dece u školu nakon obaveznog obrazovanja. Sagovornici/ce su svesni i ekonomske strane održivosti frekventnijeg prevoza kao prepreke poboljšanju u ovom pogledu. Nekada je slučaj

i da nije problem u rasporedu vremena polaska, koliko u **lošoj organizaciji linija** koja, iz perspektive sagovornika/ca, nije adekvatna.

Preporuka upućena nadležnim organima se stoga odnosi na pažljivu reviziju polazaka javnog prevoza, tako da odgovori na što bolji način potrebama stanovništva u ruralnim krajevima i u konsultacijama sa njima, u okviru dostupnih sredstava. Takođe, preporučuje se da se ovakva revizija radi u dogovoru sa okolnim opštinama, jer se ponekada dešava da su linije napravljene tako da spajaju mesta u jednoj opštini na način koji bi se mogao bolje rešiti ukoliko bi se linije koordinisale sa susednim opštinama (primer Stare Pazove i Indije).

Sagovornice sa decom su često naglašavale nedostatak sistema ranog i predškolskog vaspitanja, koji **ne dozvoljava nezaposlenim roditeljima da koriste usluge vrtića**. Ovaj problem je posebno akutan za samohrane, a nezaposlene majke, kojima se na ovaj način potpuno oduzima mogućnost traženja posla i zapošljavanja.

U uslovima nedovoljnih kapaciteta ustanova ranog i predškolskog vaspitanja da prime i decu zaposlenih roditelja, jasno je da je teško govoriti o otvaranju ka deci nezaposlenih roditelja. Ipak, ova potreba se ukazala kao akutna i veoma značajna, naročito za majke, te je potrebno razmotriti rešenja koja bi doprinela podsticanju roditelja u potrazi za poslom, eliminišući ograničenja koja ih onemogućavaju da eventualno nađeni posao i prihvate. U tom pravcu bi moglo da se ide ukoliko bi pravila bila postavljena tako da se roditeljima koji nađu zaposlenje omogući prihvatanje dece u obdaništa. Potencijalno i pominjano rešenje je i u organizaciji službi u okviru sela koja imaju veći broj dece, gde bi deca provodila vreme sa vaspitačem/pedagogom u svom selu.

Pitanje zadovoljavanja potreba dece se često javljalo u intervjuima. Većini ruralnih oblasti koje su obuhvaćene ovim istraživanjem nedostaje **osnovna infrastruktura za dečje i omladinske aktivnosti**. Ovaj nedostatak se značajno odražava na kvalitet života dece, u poređenju sa decom i omladinom koja žive u urbanim sredinama, čega su najviše svesni roditelji. Sagovornici/ce su i sami identifikovali sadržaje koje bi voleli da im se obezbede, a to su park-prostori sa spravama za igranje dece, baloni za sportske aktivnosti, po mogućstvu i sa bazenom, te kafići. Isticana je i nekadašnja praksa postojanja seoskih domova kulture koji su služili za organizaciju aktivnosti dece i omladine, odnosno nudili opremljen i koristan prostor za druženje. Sagovornici/e su nedostatak prostora za druženja i zajedničke aktivnosti pominjali u svim uzrastima te se čini da je to generalni nedostatak

(samo)organizacije na nivou zajednice. Pored dece i omladine, isticani su i stariji i osobe sa invaliditetom kao delovi populacije kojima je mogućnost druženja od većeg značaja.

„Ja bih da imam mesto gde se skupimo, nama treba prostorija... Znači hajde večeras ćemo da pijemo kafu... Hajde večeras ćemo da pletemo... Hajde večeras ćemo da jedemo, svaka nek ponese, napravi pitu“ (Žena, 50-65 godina).

Potrebno je ispitati mogućnosti angažovanja potencijala u okviru zajednice kako bi se osposobili prostori koji su nekada služili kao domovi kulture i obezbedio prostor za realizaciju raznih sadržaja na nivou seoske zajednice. Ovakvi poduhvati bi mogli da se pokrenu na inicijativu opština kroz izdvajanje malih sredstava uz učešće (kofinansiranje i/ili radni angažman) same zajednice. U tom smislu bi program omladinskih banaka koji se već niz godina sprovodi u Bosni i Hercegovini mogao da posluži kao primer dobre prakse i za ruralna područja Srbije³⁸.

Na kraju, još neke sporadično pominjane i nezadovoljene potrebe se odnose na **infrastrukturu u ruralnim krajevima** (više u Nećak et al, 2015 i Bogdanov, 2007). Bolji putevi (tamo gde su putevi loši) i nadstrešnice na autobuskim stajalištima (tamo gde ih nema) su važni za održavanje kontakta sa urbanim sredinama i za mogućnost pristupa ruralnim krajevima i kao takvi se najčešće nalaze u nadležnosti opština. Infrastrukturne prepreke se pojavljuju i kod posebne grupe osoba u potrebi – osoba sa invaliditetom kojima su neophodne pristupne rampe i odgovarajuća signalizacija.

Preporuke vezane za lične potrebe i potrebe domaćinstva

Šire sagledavajući probleme osoba u potrebi, sagovornici/e su veoma često isticali i problem nedostatka stambenog prostora i ukazivali na potrebu za izgradnjom socijalnih stanova, odnosno otkupom domaćinstava za potrebe najsiromašnijih. Primere takve prakse su nalazili u ranijim poduhvatima kupovine kuća na selu za rešavanje stambenog pitanja izbeglica:

38 Program Omladinske banke BiH ima cilj da poveća učešće mladih u razvoju lokalnih zajednica kroz pružanje podrške aktivnostima mladih u njihovim zajednicama kroz dodelu bespovratnih novčanih sredstava projektima neformalnih grupa mladih. Ideja koja stoji iza ovog programa jeste da se lokalne zajednice potaknu da angažuju sopstvene resurse i da aktivno rade na rešavanju problema lokalne zajednice, tako što će na prikupljena sredstva sa strane dobiti mali grant iz samog programa i upotrebiti ga za sadržaj koji sami procene da je neophodan zajednici. (<http://omladinskabanka.ba/bs-lat/o-programu>).

„Ja nisam čula da ijedan još uselio, ni da su im davali dozvolu da mogu da uđu da sede u kući, a ima dosta kuća praznih u Mokrinu. E sad čujem da će biti opet da daju nešto kao za izbeglice, jer pre dve godinu su kupovali isto njima kuće, tu u Mokrinu“ (Žena, 31-45 godina, Romkinja).

Fokusiranje diskusije na neposredne potrebe koje su vezane za sistem socijalnih usluga iznedrilo je nekoliko predloga, koji se po pravilu ponavljaju. Naglašeno je **odsustvo češće i svrsishodne komunikacije sa predstavnicima službi** koje pružaju socijalne usluge, a prvenstveno Centara za socijalni rad i zdravstvenih ustanova (Todorović et al, 2016; Ognjanović i Ivanović, 2013). Ovakvo percipirano stanje ima višestruke posledice po osobe u potrebi, jer utiče na nedostatak relevantnih i blagovremenih informacija, prepoznavanje stanja u potrebi i na kraju deluje destimulativno na potencijalne korisnike pomoći.

Nedostatak senzibiliteta zaposlenih u institucijama je još jedan od elemenata koji negativno utiče na spremnost da se osobe u potrebi obrate službama, a posebno se ovaj element ističe kod zaposlenih u Centrima za socijalni rad, Crvenom krstu i zdravstvenim ambulantama. Nedostatak ljubaznosti i razumevanja situacije je aspekt koji sagovornike/ce pogađa nekada više nego odsustvo mogućnosti da dobiju pomoć.

„Znate vi kako se oni ophode... Pa šta ti ja mogu; znaš, nisam ja više za to; znaš, idi kod onoga; znaš, pa idi kod onoga; pa ne možeš, nemaš pravo ti više na to; šta ti misliš ko si ti, ti samo misliš da pišeš“ (Žena, 31-45 godina).

„Pitala sam, al' niko ne zna da mi kaže šta mi treba. Pitala sam ovde u Crvenom krstu, kažu pitajte u bazi. Ja odem u Centar za socijalni rad, kažu nije to kod nas to moraš u Crveni krst. Ja pitam ovog vozača, što donosi hranu, kaže ne znam ja gde to treba, kaže idi u socijalno“ (Žena, 31-45 godina).

Naročito se ističe **nedostatak terenskog rada službi** koji ne bi bio usmeren na kontrolu po prijavama, što se doživljava kao pretnja i stoga je nepoželjno, već na identifikaciju stanja u ruralnim oblastima i mapiranje potencijalnih osoba u potrebi:

„Sad u socijalnom znaju oni našu situaciju, možda bi oni trebali da naprave neku ekipu, da izađu na teren, pa da vide pa da jednostavno da oni odluče ko, kako će prema kome postupiti, kako će šta. Ja godinama primam socijalnu pomoć, bili su svega dva puta“ (Žena, 31-45 godina).

„Ako nešto nije jasno postoji komisija od 3 čoveka koji izađu na licu mesta, vide situaciju i nema tu mnogo šta da se priča. Kad ti dođeš kod čoveka koji bukvalno živi što kažu krov nad glavom će da mu se sruši, a ti mu tražiš neku proceduru, svaka ta procedura košta“ (Žena, 31-45 godina).

„Da bude makar jednom mesečno da dođe jedan ekipa da se to odradi“ (Devojčica, 11-14 godina).

Takođe, isticana je i potreba za postojanjem terenskog servisa, čiji bi službenici/e obilazili osobe u potrebi, a naročito stare i osobe sa invaliditetom, i obezbeđivali osnovne potrepštine i usluge.

Pored toga, ukazuje se na činjenicu da je veliki broj osoba u potrebi, naročito ovih koji dolaze sa ruralnih područja funkcionalno nepismen. U tom smislu, **institucionalni zahtevi i rešenja često nisu dovoljno jasni**, odnosno pisani su jezikom koji korisnici/e teško razumeju. Takođe, ukazuje se na nedovoljnu informisanost samih zaposlenih u institucijama o neophodnoj dokumentaciji za ostvarivanje prava.

Ukoliko se ovaj aspekt poveže sa neljubaznošću i teškom pristupačnošću zaposlenih u institucijama, dolazi se do zaključka da je veliki broj potencijalnih i realnih korisnika/ca socijalnih usluga isključen i prepušten snalaženju kako bi ostvario svoja prava na potencijalnu pomoć.

Sagovornici/ce uopšteno pozivaju na bolju kontrolu svih službi i institucija, kao i zaposlenih koji u njima rade. Stoga je potrebno pojačati mere monitoringa među zaposlenima u institucijama koje se bave pružanjem socijalnih usluga i raditi na njihovoj dodatnoj edukaciji, kako bi poštovali principe profesionalnosti, kompetentnosti i posvećenosti u radu sa svojim korisnicima/ama. Takođe, neophodno je blagovremeno rešavanje slučajeva u procesu i obaveštavanje o donesenim pozitivnim ili negativnim odlukama od strane službi koje pružaju neku vrstu pomoći ili podrške.

Potrebno je podstaći zaposlene da izdvoje više vremena u radu sa korisnicima/ama i da pružaju tačne, ažurne i jasne informacije kako bi se proces apliciranja za pomoć učinio efikasnijim i prilagođenim korisnicima/ama. Naročito treba obratiti pažnju na kreiranje preciznih i kompletnih spiskova koji obrazlažu koja je dokumentacija potrebna i kako se pojedinačni dokumenti mogu dobiti radi

podnošenja kompletne prijave. Takođe, potrebno je pojednostaviti maksimalno procedure:

„Mnogo puta, na primer, ideš neki papir da izvadiš. Ti ideš, čekaš tamo po sat vremena s malim detetom na šalteru i na kraju to ne treba. I da ti ne treba, primer, 3 dokumenta; da ti treba 1 dokumenat, znači da ne prave komplikovano; da ne šalju te na 5 mesta ako trebaš da odeš na 2 mesta“ (Žena, 31-45 godina).

U skladu sa time, rešenja i objašnjenja koja se uručuju licima u potrebi treba da budu dovoljno jasna da bi ih razumeli i funkcionalno nepismeni korisnici/e. Senzibilizacija zaposlenih osoba u ustanovama je potrebna i prema licima sa invaliditetom. Step en senzibiliteta za poteškoće sa kojima se susreću ove osobe je veći nego kod materijalno siromašnog stanovništva, ali i dalje nije na zadovoljavajućem nivou. Osobama sa invaliditetom je potrebno omogućiti uslugu bez čekanja uz maksimalno razumevanje njihovog položaja.

Dalje, potrebno je osnažiti mehanizam izlazaka na teren i obilazaka teritorije koja je pod ingerencijom konkretnih institucija. Ovakvo rešenje podrazumeva češći izlazak na teren socijalnih radnika/ca i drugih ekipa (pravne pomoći, zdravstvene službe itd.) radi konsultacija i obilaženja korisnika/ca. Dolaženje na lice mesta u seoske zajednice se doživljava kao pokazatelj brige za populaciju, odnosno pruža osećaj da službe brinu o njima i njihovim problemima i potrebama. Sa sličnom ambicijom se navodi i neophodnost bolje saradnje službi međusobno, naročito Crvenog krsta i Centra za socijalni rad sa opštinama i mesnim zajednicama, kako bi se na vreme uočile osobe u potrebi. Ovaj aspekt je često ocenjivan negativno (sem u Somboru koji važi za primer dobre prakse kada je u pitanju međusobna saradnja institucija u okviru sistema):

„Oni [osobe u potrebi] bi trebalo prvo da se jave u opštinu... Pa onda da se obrate Centru za socijalni rad, ovom Crvenom krstu, znači kad bi svi oni zajedno stali i kad bi, ne znam kako da nazovem, kad bi se svi spojili i kad bi seli za jedan sto da se dogovore, ne bi bilo toliko bede kao što jeste sad. Ali pošto to nije, nisu složni nema od toga ništa“ (Mlada žena, 20-30 godina).

Tako se pominje, na primer, dostavljanje listi osoba za koje se smatra da im je pomoć potrebna od strane lokalne uprave (mesne zajednice) institucijama, kao i neophodnost bolje koordinacije sa tužilaštvom.

Veliki problem koji je istican je problem neinformisanosti o mogućnostima koje su na raspolaganju osobama u potrebi. Tako se fakultetski obrazovan sagovornik žali na nedostupnost informacija:

„Niko ništa ne traži, niko ništa ne nudi, niko nije došao da ponudi bilo šta. Meni sad kad bi rekli, i da mi treba nešto, ja ne bih znao gde da odem. Informisanost nije dostupna, to su ti zatvoreni krugovi. Svaki dan kupite novine i čitate ko je šta ukrao, ko je koga ubio, nemate ni jednu informaciju u slučaju građanstva. Mi smo svi građani ove države, ako je potreban savet, ništa družite, obratite se instituciji toj i toj“ (Muškarac, 50-65 godina).

Rešenje problema nedovoljne informisanosti populacije u ruralnim oblastima sagovornici/e vide na nekoliko načina. Naglasak je uvek na blagovremenosti informisanja jer je potrebno biti na vreme upoznat sa mogućnostima koje se odnose na sve vrste socijalnih usluga. Pri tome, naglašavano je da informisanje mora da bude usmereno ne samo ka korisnicima/ama pomoći, već ka širem krugu stanovništva, imajući u vidu da postoji još osoba u potrebi koje nisu u registru primalaca pomoći. Rešenje u tom smislu bi bilo uspostavljanje kancelarije u kojoj bi se dobijale informacije o ostalim mogućnostima, a koja bi se nalazila u prostorijama socijalne službe (Centra za socijalni rad) ili u opštini. Ovaj vid kancelarije naliči uglavnom na servise za pravnu pomoć koji već postoje pri nekim opštinama. Međutim, naglasak je na tome da se u ovakvoj kancelariji mogu dobiti informacije o svim aspektima problema pojedinca, te bi kao takva trebalo da raspolaže širokim dijapazonom informacija i da bude umrežena sa svim službama kako bi korisnicima/ama pružila ažuran i precizan odgovor po principu „sve na jednom mestu“. Dodatno, mogućnost terenskog rada ovakve kancelarije u saradnji sa mesnim zajednicama, bila bi viđena kao pun pogodak.

„Da se otvori neka kancelarija za tu organizaciju i da tamo sedi žena ili čovek koji je informisan o svemu tome i kad dođe neko od ljudi da kaže: Imaš pomoć za ovo, imaš pomoć za ono; ovde se prikuplja, ovde se javi... To ovde ne postoji. Ta neka kancelarija gde će biti samo isključivo informacije“ (Mlada žena, 20-30 godina).

Pored naglašavanja potrebe za transparentnim, jasnim i jednostavnim procesom dobijanja informacija i apliciranja, sagovornici/e su svesni i potrebe da se korisnici/e usluga socijalne zaštite prate i nakon ulaska u sistem, kako bi se pratilo činjenično stanje i uočile eventualne nepravilnosti koje bi ukazale na neopravdanost statusa korisnika/ca („samohrani roditelji“ koji žive u nevenčanim bračnim zajednicama,

osobe koje primaju pomoć iz drugih država i sl.). Jedan sagovornik je ovakav stav potkrepio svojim iskustvom sa uslugom narodne kuhinje:

„Ljudi sa kakvim automobilima dolaze, sa plastičnim šerpicama da uzmu hranu. A imate ljudi koji stvarno nemaju hleba da jedu, dečica koja gladuju, za njih nema novaca, nema sredstava. Niko to ne proverava, kako oni dolaze do tih papira, bonova, šta, kako to već ide, procedure, ja ne znam, ali to je strahota. Ljudi koji to treba da proveravaju, totalno su neodgovorni za svoje radno mesto“ (Muškarac, 50-65 godina).

Na kraju, nekolicina sagovornika/ca je istakla da materijalna pomoć ne mora nužno da bude u vidu novčane nadoknade, već je poželjno nakon mapiranja potreba u lokalnoj zajednici omogućiti i pomoć u naturi, bilo da je u pitanju građevinski materijal, opremanje stana ili svakodnevne potrepštine u vidu higijene, hrane i naročito dečje opreme. Takođe, isticano je da građane i građanke sa niskim primanjima koji nisu u stanju da svom domaćinstvu obezbede osnovne potrebe treba osloboditi plaćanja (dela) komunalnih obaveza, kao što su računi za električnu energiju, vodovodne usluge i slično.

„Uzme se u obzir to primanje mesečno tog domaćinstva; može da se vidi da se smanji nekom, konkretno ta komunalija ili struja ili je bilo šta da mu se malo umanji da čovek može da plaća, a ne da ne može da plaća pa mu se skupljaju računi i posle postane dužnik za ceo život... Ja bih voleo da mogu da plaćam redovno, ne bih da dugujem državi...“ (Muškarac, 50-65 godina).

„Mogu da daju, na primer, za bebu hranu, flašice, pelene... To je najosnovnije ono... Šamponi, higijena za bebu... Barem neku higijenu jednom mesečno da dobijamo, od države što bi rekli“ (Žena, 31-45 godina).

Pored dece i omladine, kod osoba sa invaliditetom i starijih osoba su se izdvojile još neke specifične potrebe koje nisu do sada pominjane. Tu je potrebno pomenuti potrebu da se učini jednostavnijim proces dobijanja pomoći, najpre personalnog asistenta, a zatim i drugih vidova lične i kućne asistencije koji bi ovim osobama mogao da olakša svakodnevni život u uslovima otežanog kretanja i smanjenog stepena samostalnosti, što se često zanemaruje:

„Tražili smo medicinski ginekološki sto; na kraju su dobili samo neku stolicu u koju osoba sa invaliditetom nije mogla da se popne. Imamo ambulantu, samo

što prilaz za osobe sa invaliditetom nije nikako uradjen. Znači hiljadu papira im traže samo da bi im omogućili to. Mislim to je stvarno da vam kažem jadno, jer je čovek prisiljen da koristi kolica pa još mu otežaš da ih dobije ili ne isporučiš kad treba ili oni čekaju ihahaj” (Žena, 20-30 godina, osoba sa invaliditetom).

„Da dolaze da vide, da dođu svaki drugi dan, da ih malo obiđu, na primer da im naprave jelo ako ne mogu, da ih ko nije sposoban da ode do WC da stavi te pelene, te za ljude, da im pomognu da ustanu” (Devojčica, 11-14 godina).

„Te starije osobe, da se oformi ta briga o njima, ili gerontodomačice ili drugačije, da neko brine o njima, ti ljudi koji su sami i koji nemaju nikoga da se brine o njima” (Žena, 50-65 godina).

Uočen je strah kod nekih roditelja, koji su osobe u potrebi, da će im deca biti oduzeta zbog loših materijalnih uslova. Otvoreno je pitanje opravdanosti oduzimanja dece i smeštanja u hraniteljske porodice na osnovu lošeg materijalnog stanja porodice porekla:

„Socijalni radnici jako uzimaju puno dece od roditelja zbog uslova, zbog toga što nemaju gde da žive. Zašto bi uzimali roditeljima decu i davali ih na usvajanje? Koliko uplaćuju tim hraniteljskim porodicama? Zašto tim roditeljima ne daju trideset i nešto hiljada za njihovo dete kako bi mogli da to dete izdržavaju i da mu obezbede uslove?” (Mlada žena, 20-30 godina).

„Ne bih volela da socijalno oduzima decu, ne bih volela da ih odvaja od majke i od oca, ja bih svima pomogla nešto, ja bih svima pomogla koji su siromašni” (Mlada žena, 15-19, Romkinja).

„Možda da to usvojenje bude bolje, da ne bude da za tako malo vremena ode ili ako ne može da se privikne, da opet pomognu; i možda češće da idem i kod usvojitelja i kod hranitelja, kao savetnik, pa da vidim kakvo je njihovo mišljenje za dete, češće da se nalaze” (Devojčica, 11-14 godina).

Takođe, proces usvajanja iz hraniteljskih porodica je ocenjen kao prebrz i neadekvatan od strane devojčice koja živi u hraniteljskoj porodici. Jasno je iz navedenih primera da se preporučuje reforma sistema socijalne zaštite u pogledu hraniteljstva, kako bi se roditeljima dala prednost u svakom smislu u odnosu na hranitelje, ukoliko ne postoje druge okolnosti zanemarivanja i zlostavljanja dece.

Lični angažman i inicijativa zajednice

Ispitivana je i spremnost samih sagovornika/ca, kao osoba u potrebi, da se angažuju na rešavanju generalnih/opštih problema osoba u potrebi. Najveći broj je deklarativno spreman da pomogne, ali ističe nemogućnost da tako nešto zaista i uradi jer ne raspolaže nikakvim resursima. Imajući u vidu rodnu perspektivu ove studije, važno je istaći da je samo jedna žena prepoznala neravnopravan položaj žena u ruralnim krajevima iz perspektive mogućnosti uticanja na donošenje odluka u zajednici:

„Ali ti kao žena kad bi nešto rekla, pored tih muških, starijih muških ljudi koji su tamo u mesnoj zajednici, u odboru, onda bi te oni ignorisali ne zato što si bolestan nego zato što si žena. Pa mora neko muško, ali nisam nešto videla muškog, sposobno da nešto pogura“ (Žena, 31-45 godina).

Takođe, na pitanje da li sama lokalna zajednica može da pomogne na neki način rešavanju problema koje imaju osobe u potrebi, većina sagovornika/ca je odgovorila sa skepsom, ukazujući da su ljudi okrenuti sopstvenim životima. Zanimljivo je istaći da je nekolicina ukazala na postojanje dobrostojećih domaćinstava koji bi mogli, ali izbegavaju da pomognu u svojoj zajednici. Kroz ove iskaze provejava prekor ka takvim pojavama i uočava se tendencija da se ugledniji, bogatiji pripadnici/ce zajednice doživljavaju kao tutori od kojih se očekuje angažman oko siromašnih i drugih osoba u potrebi.

S druge strane, skoro svi sagovornici/ce očekuju inicijativu koja bi došla iz lokalne zajednice, iako su svesni ograničenja koja su uslovljena nedostatkom finansijskih sredstava.

„Opština ima određeni sistem kojim bi mogla da pomogne; svaka opština bi trebalo da primeti problem u tim sredinama i da prosto utiče na rešavanje tog problema. Mi spadamo u manju opštinu; naša opština ne može nama da pomogne ukoliko njoj ne pristiže neka pomoć iz centra; ona ne može nama pružiti ta finansijska sredstva kojih nema, ili šta već, ako je siromašna opština. Treba da predstavnici, ne znam... U nekim ključnim institucijama u zemlji dođu samo iz tih nekih važnijih oblasti i sredina, a da nisu dovoljno zastupljeni ovde sa strane, iz manjih regiona i područja“ (Mlada žena, 20-30 godina).

Najčešće je opština pravno telo koje imaju u vidu, ali i opština kao takva mora da deluje u koordinaciji sa nekim iz mesne zajednice, iz samog sela. U skladu sa time,

sagovornici/e smatraju da je potrebno na čelna mesta mesnih zajednica birati ljude koji imaju inicijativu i volju da se bave problemima svoje zajednice i da budu njen glas u opštini:

„Taj koji je glavni u selu, taj predsednik mesne zajednice ili taj odbor njihov, da postoji nešto da ponudi tim ljudima u selu. Sad bi moglo jednom nedeljno da ima nešto u selu... Slušam daju na birou pare za samozapošljavanje neko, pa onda posebna sredstva... A mi smo neupućeni u selu... To samo ko ima neku vezu, ko nekog zna. Treba da postoji neka služba koja će da skupi ljude, da ih obavesti... Pa opet u toj mesnoj zajednici“ (Žena, 31-45 godina).

Takođe, mesna zajednica bi trebalo da bude i info centar za svoje meštane. Mesne zajednice bi mogle da odgovore na ovakve potrebe jedino ukoliko bi imale jednog stalnog saradnika ili saradnicu koji bi mogao da obavlja stručne poslove i koordiniše protok informacija, te da asistira predsednicima mesnih zajednica čiji je mandat ograničen. Predsednici mesnih zajednica, naročito u ruralnim oblastima, predstavljaju ključne figure angažovanja i delanja na lokalnom nivou jer imaju direktan pristup stanovništvu i najbolje poznaju potrebe stanovništva. Stoga je potrebno dodatno ojačati njihove kapacitete i vratiti ugled ovoj funkciji, kako ona više ne bi bila formalna i bez uticaja.

Na kraju, očekivanja su usmerena i ka pojedinačnim institucijama, u zavisnosti od konkretnih problema. Iako su organizacije pominjane, što spontano, što u direktnim pitanjima moderatora/ki intervjuja, očekivanja od ovog sektora postoje, ali nisu ni blizu očekivanjima koja se stavljaju pred državu kao „alfu i omegu“ svih inicijativa i željenih promena. Organizacije su viđene primarno kao pružaoci određenih usluga, najčešće informativnog tipa. S druge strane, od države se očekuje da omogući zaposlenje, da kroz svoje službe (Centar za socijalni rad, ambulante, obdaništa itd.) uredi sve druge oblasti pružanja socijalnih usluga i to u koordinaciji sa opštinom kao jedinicom lokalne samouprave, te samim građanima i građankama. Upravo neodređeno korišćenje pojma „država“ na pitanje ko bi trebalo da pomogne u rešavanju problema koje su sagovornici i sagovornice navodili, ukazuje na dvostrano održavanje sistema asistiranе zavisnosti u kome država pruža, a korisnik stalno uzima – održavanje asistiranog društva (assisted society) (Bojanić, 2016).

LITERATURA:

Bogdanov N. (2007) *Mala ruralna domaćinstva u Srbiji i ruralna nepoljoprivredna ekonomija*, Beograd: UNDP Srbija.

Bojanić S. (2016), tekst „Uvod – teorijska utemeljenost istraživanja“ u ovoj publikaciji.

Nećak M., Pudar Draško G., Bojanić S. (2015) „Uslovi života i percepcija barijera u ostvarivanju prava na socijalne usluge“, tekst u ovom zborniku.

Ognjanović M., Ivanović S. (2013): *Servisi podrške za osobe sa invaliditetom u lokalnoj zajednici: Istraživanje u Beogradu, Leskovcu, Kikindi, Požarevcu i Užicu*, Beograd: Forum mladih sa invaliditetom.

Todorović B., Pudar Draško G., Čeriman J. (2016) „Informisanost i zadovoljstvo uslugama socijalne zaštite u ruralnim područjima Srbije“, tekst u ovom zborniku.

PERCEPCIJA USLUGA SOCIJALNE ZAŠTITE U SRBIJI IZ PERSPEKTIVE PRUŽAOCA USLUGA SOCIJALNE ZAŠTITE I PODRŠKE

UVOD

„Mislim ja prosto ne vidim tu neku posebnu budućnost cele te priče, ako se nešto sistemski ne odradi...

Ja sad prosto pitam da li je moguće da nekako sistemski ne može da se reši? Ona je u drugom stanju ponovo. Nekako su sad izvukli za nju dokumentaciju, dobila je ona državljanstvo, izvod iz matične knjige rođenih na [mestu A], jer ne može ovde da sredi prebivalište, neće niko da prijavi. Neki njen pijani otac živi tamo u [mestu A], on neće da čuje za nju. Mislim to je sad čitava priča. Ok, zovem Centar za socijalni rad, oni kažu: „Pa oni su u nadležnosti tamo, mi ne možemo“ ...Dvoje mladih ljudi koje su napravili jedno dete, evo na putu i drugo dete, dođe i treće dete. Nama će problemi da se gomilaju. Oni nemaju izvor prihoda i sredstava, oni žive u nekoj pomoćnoj zgradi gde živi desetak tih Romskih porodica, raznoraznih, u kojoj ne mogu tu deca da se prijave. Da li mora da juri te svedoke? Ok naći ćemo i svedoke. Da li je moguće da ne može nigde tog dečka da prijavi? Kažem: „Alo taj čovek postoji!“ Možda nema para da plati. Pa dok on juri taj ceo sistem, da li će to da plati Centar za socijalni rad, pa da l' će Udruženje Roma. Ne mogu oni. Taj čovek postoji, ta žena postoji, ta deca se rađaju, postoje. Kako to tako funkcionišu u toj birokratskoj nekoj zavrzlami? Pa moje kuće, ja to navodim kao primer... Ja sam u jednom danu odradila papire, čipovala, sve redom i ono postoji! U čemu je problem ovde? Vidim da se tu i gomila organizacija nešto trpaju. Ovi rade, oni rade. Da li tu oni ljudi stvarno pokušavaju? Mnogo je verovatno tih problema. Nešto meni sve to sporo ide, sve se nešto oteže... Oni stalno dolaze kod mene: „Šta ste uradili?“. Ja ih zivkam telefonom, dosadna sam ali baš me briga. Ali nisu rešeni problemi.“

Sagovornica iz međunarodne humanitarne organizacije, Vojvodina.

Priča iz svakodnevne prakse jedne od predstavnika/ca organizacije koje se bave humanitarnim i socijalnim radom sumira nekoliko izraženih problema siromaštva

u Srbiji. Problem predstavlja socijalna isključenost – odsustvo lične, porodične, ali i društvene strukture koja bi podržala osobe, što rezultuje pogoršanjem akutne ili trajne situacije lične osetljivosti i socio-ekonomske deprivacije u kojoj se ta osoba ili ciljna grupa nalazi. Posmatrano sa stanovišta ljudskih prava, posedovanje dokaza o sopstvenom postojanju je prerogativ za praktično ostvarivanje nekih ljudskih potreba, a priča koju smo upravo videli počinje kršenjem Člana 6 Povelje o ljudskim pravima Ujedinjenih Nacija (UN, 1948). Prava dece su takođe relativizovana njihovim nepostojanjem u legalnim okvirima države iz koje potiču. Gornji tekst otvara mnogo tema za raspravu – od prava na državljanstvo koje može biti ili pravo stečeno preko roditeljskog prava ili pravo stečeno sopstvenim rođenjem na određenoj teritoriji, do prava na zaštitu sopstvenog telesnog integriteta, a onda i šireg konteksta zdravstvene zaštite, obrazovanja, prava na stanovanje. Kada pažljivo pročitamo gornji tekst, prvo što doživimo je šok i sumnja u postojanje takvih slučajeva, ali opet, prema rezigniranim izjavama sagovornice, možemo zaključiti da osoba koja radi u praksi sa osetljivim kategorijama stanovništva smatra da je takvih slučajeva više nego što bi administrativni aparat koji takve probleme rešava mogao da reši. Njeno je pitanje, obojeno dubinom apsurdna koji ona doživljava, zašto su ovi ljudi poniženi u odnosu na pse, zašto je birokratski sistem takav da pas ostvaruje svoja prava u jednom danu, a ljudi ne mogu da ih ostvare u nekoliko generacija. Apsurd koji stoji u ovoj priči nikako ne ukazuje da su psi važniji od ljudi, ali ukazuje dubinu nerazumevanja sistema prema graničnim slučajevima, ljudima koji žive teritorijalno u istom prostoru, ali van zakonske regulative tog prostora. Ona kritikuje suštinsku slabost koncepta ljudskih prava, koji u zamenu za prava očekuje odgovorno ponašanje korisnika prava, istovremeno bez ulaganja u obuku tog korisnika o kretanju kroz birokratski sistem kojim su prava garantovana. Ljudi iz ove priče imaju problem upravo zato što se od njih očekuje ispoljavanje odgovornosti za same sebe i za druge, što se ne očekuje od bića koja nisu ljudi. Samim tim, ne korišćenjem tih prava, osobe iz priče ulaze na osetljivu teritoriju odnosa lične odgovornosti, za sebe i (paradoksalno) za svoju decu. Tu nastaje opasnost poistovećivanja neispunjavanja odgovornosti sa krivicom. Zbog toga je odbijanje elemenata sistema da sarađuju na rešavanju hroničnog problema kršenja ljudskih prava iz perspektive tog istog sistema moralno neambivalentna pozicija. Logički konstrukt – da osoba koju čulima percipiramo postoji, legalni konstrukt – da osoba ima pravo da legalno postoji ulaze u situaciju apsurdna sa promenjenim moralnim konstruktom. Kontekst podržava prebacivanje odgovornosti na individuu jer je individua jedini preduslov postojanja prava pa time i odgovornosti. Promenjeni moralni konstrukt, gde je individua odgovorna za dokazivanje svog postojanja, gde deprivacija nije olakšavajuća okolnost, čini da sistem, uprkos

svojim čulima i legalnim preduslovima ne vidi celu odraslu osobu, a posledično ni decu te osobe. Pretpostavka ovakve teze je da su odgovornost za nekoga i krivica za neispunjavanje te odgovornosti izjednačeni u individui, pojedincu/ki. Taj veoma sistemsko katarzički pristup takođe oslobađa instituciju i društvo u celini moralne odgovornosti za najosetljivije slojeve tog društva. U ovoj priči ih vidimo više: decu, mlade, bolesti zavisnosti, ekonomski deprivirane, pripadnike osetljive etničke grupe, birokratiju, socijalno deprivirane, ruralnu oblast, nevidljivost ljudi, generacijsku nevidljivost. Ista priča uvodi još jednu ličnost, naratorku, osobu koja nosi sopstveni konstrukt krivice-humanosti u društvu koje ne dozvoljava odnos poštovanja prema humanosti.

Opis osnovne metodologije izbora uzorka i analitičkog metoda

Sledeći tekst, ima za cilj problematizaciju niza aspekata delovanja stručnjakinja i stručnjaka, praktičarki i praktičara koji svakodnevno rade sa osobama pogođenim višestrukom vulnerabilnošću. Tekst je baziran na analizi dvadeset polustrukturisanih dubinskih intervju sa predstavnicama i predstavnicima institucija, udruženja, organizacija i njihovih kancelarija koje se bave i problematikom socijalne zaštite i podrške u ruralnim oblastima u Republici Srbiji bez Kosova. Analiza za deo istraživanja koji je obavljen na Kosovu je deo drugog rada. Osnovni razlog ovakve podele je odabir analize diskursa kao metodološkog okvira za tumačenje prikupljenog materijala, zbog čega je bilo bitno da analitičarke i analitičari dolaze iz istog kulturno-jezičkog konteksta kao subjekti istraživanja i prikupljeni materijal za analizu.

Prvi kriterijum za odabir uzorka je podela na četiri statistička regiona u okviru Srbije. Sledeći kriterijum je bio da osobe sa kojima razgovaramo rade sa osobama koje žive u ruralnim oblastima ili dolaze iz ruralnih oblasti, ili u slučaju organizacija koje se bave zagovaranjem, prikupljanjem fondova ili finansiranjem, komunikacijom i političkim radom – da je njihov rad usmeren i na boljitak stanovništva ruralnih oblasti R Srbije. Regioni iz kojih je odabrano ukupno dvadeset sagovornica/ka iz isto toliko organizacija su Vojvodina, Beograd, Južna i Istočna Srbija i Šumadija i Zapadna Srbija. Uzorak je tako odabran da relativno jednako budu zastupljene organizacije koje se bave brigom o starima, podrškom deci i mladima, osobama sa invaliditetom putem različitih modela pomoći i/ili podrške, od kojih su neki usmereni na ublažavanje trenutnih posledica akutne situacije nasilja, deprivacije, bolesti, a neki modeli su usmereni na osamostaljivanje, premošćavanje teške životne situacije, obuku i osnaživanje ili slične programe. Svaki od ovih modela

pružanja usluge nosi sopstvenu strukturu pomoći ili podrške, osnaživanja ili trajne zavisnosti, odnosa pasivnog primanja usluge/pomoći ili kombinovanog participativnog ili participativnog modela. I svaki od ponuđenih modela funkcioniše samo u sklopu dela sistema u kom organizacija pruža usluge i u odnosu sa mrežom drugih organizacije iz iste grane. Njihovo delovanje je uslovljeno hijerarhijsko-cikličnom podelom moći od republičkog nivoa, preko nivoa lokalne samouprave kao često primarnih finansijera i ekonomske zavisnosti od nestabilnog socijalno-projektog tržišta gde se takmiče za grantove pred dostupnim fondacijama. Delovanje u sklopu ovakvog sistema čini planiranje veoma izazovnim zadatkom, kako zbog zakonskih promena, tako i zbog finansijske nesigurnosti, kako zbog nemogućnosti održavanja kontinuiteta usluge, tako i samog neprepoznavanja potrebe za određenom uslugom i pre svega, zahtevom da ekonomski pokazatelji i projektovane potrebe uredi njihovo poslovanje, a sve to bez pouzdanih izvora informacija, bez pouzdanih informacija o visini i vremenu isplate finansija neophodnih za pružanje usluge i bez osnovne sigurnosti koju bi pružio završeni zakonski okvir. Sve prethodno je obrađeno u desk analizi.

Kako bi razumeli probleme sa kojima se suočavaju organizacije koje pružaju socijalne usluge, moramo razumeti društveni prostor koji one čine i čiji su deo.

Pitanje pomeranja sa koncepta socijalne zaštite, kao univerzalnog prava ka konceptu socijalne podrške, kao opterećujućem modelu po javne sisteme (Adema, W., P. Fron and M. Ladaique, 2011³⁹). Koncept socijalne podrške, iako legalno i ekonomski stoji na jasnoj postavci osnaživanja osobe u cilju integrisanja te osobe u neizdržavani deo populacije – odnosno, cilj ovog sistema je izlazak iz sistema socijalne podrške, upravo isti element – ekonomske opravdanosti unosi nestabilnost u predlog sistema – ekonomska isplativost, kao koncept koji je neophodan za funkcionisanje tržišne ekonomije, istovremeno, bez etičkih ograničenja, može da dovede do zanemarivanja ljudskih prava. Sistem socijalne zaštite, možemo diskutovati, ima takođe za cilj izlazak osobe/društvene grupe iz sistema socijalne zaštite, ali ne postavlja pitanje odgovornosti društva, ili bolje rečeno – ovo pitanje je u tom pojmu rešeno. Društvena odgovornost, uz nju i državna ili javna odgovornost postoji prema prepoznatim osetljivim osobama/grupama. Kod pomeranja ka socijalnoj podršci, pomera se i percepcija odgovornosti – gde, se prepušta formiranim potrebama tržišta i mogućnostima samih stanovnika da ponude usluge socijalne podrške. Dok su usluge socijalne zaštite univerzalno priznate kao pravo stanovništva i obaveza

39 <http://www.oecd-ilibrary.org/docserver/download/5kg2d2d4pbf0.pdf?expires=1451168334&id=id&accname=guest&checksum=3F614BDD012027474875893B53C99D9F>

države u socijalističkom uređenju, one postaju deo tržišne utakmice u periodu tranzicije i zahtevaju novo „prepoznavanje“ kako ga nazivaju sagovornice/ci od strane Države (republičkih organa uprave ili organa uprave na nivoima lokalnih samouprava). Pitanje koje stoji pred većinom naših sagovornica/ka je da li je usluga koju pruža njihova organizacija „prepoznata“ kao potrebna, a samim tim: da li će biti obezbeđeno finansiranje, dovoljno finansiranje, redovno i u obećanom iznosu. U tom pogledu je razlika između javnih institucija i nevladinih organizacija, ili organizacija civilnog društva (OCD) zanemarljiva – pitanje „prepoznavanja“ je pitanje sume novca neophodne za obezbeđivanje potrebne usluge. Za osobe kojima su potrebne usluge koje ove organizacije pružaju u pitanju je pitanje kvaliteta života, fizičkog integriteta, socijalne prihvaćenosti, destruktivnog ili afirmativnog ponašanja, bezbednosti, ostajanja u životu. Sagovornice i sagovornici koji su učestvovali u istraživanju su veoma svesni ove distinkcije, kao što se može videti iz sledećeg citata o potrebi za dnevnom boravkom za mlade odrasle kojima je potrebna neprekidna nega.

„Kad bi imali mogućnosti recimo da napravimo... ..to nam je sad gorući problem kad bi mogli da osnujemo i taj dnevni boravak za mlade...za odrasle, odnosno za kategoriju preko 27 godina, koja je sad očajna, koja izlazi iz boravka i prosto ne znaju šta će, evo roditelji ne znaju šta će i to nam je sad najveći problem momentalno“ Sagovornica iz OCD iz Vojvodine

Struktura i odnosi organizacija

Organizacije u uzorku su razvrstane na dva načina. Prva podela je izvršena na teritorijalnoj osnovi, u četiri grupe prema regionima, dok se tokom analize iskristalisala i druga podela, na pet grupa prema oblastima primarne delatnosti. Podela do koje je došlo u uzorku tokom pripreme terena uključuje i podelu na javni sektor i OCD, kao i organizacije koje su svojim delovanjem vezane samo za teritoriju Srbije i naspram njima međunarodno aktivne organizacije. Većina organizacija koje pripadaju nevladinom sektoru zavise od finansiranja na lokalnom nivou – odnosno od finansijskih planova lokalne samouprave i u različitoj meri od projektnog finansiranja koje dolazi iz nekoliko izvora: programskih aktivnosti nekih od ministarstava R Srbije, projekata inostranih fondacija i u najmanjoj meri od donacija privrednih subjekata (kako internacionalnih kompanija tako i domaćih preduzetnika). Najmanji deo finansiranja i samo u slučajevima postojanja finansijske mogućnosti porodice korisnika/ca usluga potiče od plaćanja novčane participacije korisnika/ca usluge ili njihovih porodica. Taj model je najmanje

verovatan, kako su korisnici/ce usluga analiziranih organizacija često pogođeni i novčano-materijalnom deprivacijom uz socijalnu isključenost. Ipak, samo u retkim slučajevima materijalna deprivacija može da utiče na snižavanje cene pripreme dokumenata za ostvarivanje prava na traženu uslugu.

Organizacije u uzorku obuhvataju pomenute grupe, koje su definisane prema planu uzorka, a zatim tokom analize su pokazale da ih karakteristični odgovori svrstavaju u različitu podelu. Uočeno je nekoliko modela. Prvo, prema načinu osnivanja i modelu poslovanja, posmatramo javne institucije socijalne zaštite, odnosno organizacije koje su deo legalnog okvira javnog sistema socijalne zaštite. Zatim, organizacije i udruženja koje su najčešće osnovane usled akutne potrebe i često od strane osoba direktno ili putem članova porodice pogođenih određenim životnim izazovom i koje ćemo za potrebe ove analize zvati organizacijama civilnog društva (OCD), iako je i naziv nevladine organizacije u upotrebi (NVO), jer one obuhvataju udruženja građana, organizacije i deo su unija sličnih organizacija. Treće su organizacije osnovane na nivou lokalnih samouprava kao posledica zahteva za rasterećivanjem centralnog sistema socijalnih usluga, koje makar u prelaznom periodu suštinski funkcionišu kao ustanove paralelne javnim, ali koje samostalno preuzimaju određene usluge socijalne zaštite po isteku tog perioda. Njihovo finansiranje zavisi od finansijskih planova i političkog programa lokalne samouprave. Četvrta i najmanja grupa organizacija su međunarodne organizacije čije pojedine ispostave deluju u Srbiji. Pripadnost jednoj od ovih grupa, kako su rezultati pokazali, utiče na veličinu organizacije, definisano kako kadrovski tako i prema broju korisnika/ca njihovih usluga, pravni status, kadrovsku politiku, finansijsku stabilnost i kontinuitet usluga, pa čak i na umreženost i informatičku pismenost. U manjoj meri utiče i na sposobnost organizacije da deluje kao ravnopravna učesnica u procesu pružanja najrazličitijih usluga socijalne zaštite u prostoru koji obuhvata svojim uslugama i/ili aktivnostima.

Sagovornice i sagovornici koji su učestvovali u dubinskim intervjuima rade na različitim hijerarhijskim položajima u okvirima svojih organizacija, ali im je svima zajedničko, kako je planirano uzorkom, da je svako od njih prisutan i na terenu, u radu sa klijentima i klijentkinjama, i direktno uključena ili uključen u sprovođenje usluge, aktivnosti, ili informisanje u okviru svog polja. Zahtev za ovakvim planiranjem uzorka potekao je iz potrebe za razumevanjem situacije na terenu iz ugla svakodnevnih aktera procesa socijalnih usluga, odnosno, osoba koje mogu da prikažu realne posledice zakonskih i finansijskih promena u njihovom radu sa osetljivim kategorijama stanovništva. Radi dalje primene rezultata istraživanja je

neophodno da razumemo situaciju upravo iz ugla praktičara/ki koji direktno rade na pružanju socijalnih usluga jer je njihovo razumevanje problema specifično – oni uče da rade u okviru zakona, kakav god taj zakon bio i samim tim su u situaciji da razumeju njegove pozitivne i negativne strane. Takođe, oni su u situaciji da i ako je tržište nestabilno, i ako je politička situacija ambivalentna svejedno moraju da pruže neki nivo usluge svojim korisnicima/cama i da razumeju šta je moguće unaprediti u cilju ispunjenja takvog zadatka. Paralelni deo studije, izveden putem dubinskih intervjuova sa korisnicama i korisnicima socijalnih usluga, koji su pogođeni socijalnom isključenošću i/ili ekonomskom deprivacijom, su istovremeno ukazali na potrebe osetljivih grupa, ali i pomerile definiciju samih grupa u odnosu na operacionalnu definiciju sa početka istraživanja (pre desk analize). Kao kritično značajna dopuna prvom i drugom pristupu, desk analizi sekundarnih podataka i dubinskim polustrukturisanim intervjuima sa korisnicima/cama usluga socijalne zaštite, dubinski intervjuovi sa praktičarima/kama objasnili su i drugu stranu potrebe odnosno mogućnost i ograničenja njenog zadovoljenja. Metodi i motivi za asistenciju, rešavanje akutnih i hroničnih kriznih situacija sa kojima svako može da se susretne tokom proživljavanja svoje biografije, osnaživanje i osamostaljivanje korisnica i korisnika socijalnih usluga usmerenih na osetljive kategorije u stanju akutne ili hronične potrebe za asistencijom su svakodnevni izazovi postavljeni pred sagovornice/ke iz ove ciljne grupe.

Pojavni nivo, ili javni identitet ovih organizacija implicira da su njihove radne uloge definisane prvo uslugom koju pružaju ili aktivnošću koju organizuju, zatim ciljnom grupom korisnica/ka usluge sa kojom rade i prostorom u kom rade, ali ono što je evidentno kada se uđe dublje u analizu ove materije je da su njihove radne uloge u velikoj meri definisane percepcijom ciljne grupe, u smislu rodnog, starosnog, stambenog, etničkog i teritorijalnog obuhvata, njihovog ličnog i obuhvata konkretne ispostave organizacije u kojoj rade. Percepcija po pravilu pod uticajem negativnog ili pozitivnog stereotipa o ciljnoj grupi, a aktualizacija tog stereotipa često dolazi iz zakonskog okvira u kom organizacija mora da deluje. Takav model koji je dodatno usložen nerazumevanjem zakonodavaca, može da bude pojačan u negativnom smislu ili oslabljen u svom neefikasnom delovanju zahvaljujući ličnom iskustvu i komunikacijskim sposobnostima pružaoca usluge, prema nalazima istraživanja, često i bez lične svesti o tome pružalaca usluga.

Kako jedan od sagovornika kaže: „*Osnovni cilj je praćenje i podrška [ime usluge koju podržava organizacija]“ organizacija iz javnog sektora, Beograd.*

On ukazuje na podršku drugoj organizaciji koja radi na kontroli još jednog hroničnog društvenog problema. Podršku su među svojim ciljevima navele skoro sve predstavnice i predstavnici organizacija. Oni pružaju podršku svojoj ciljnoj grupi, jedni drugima i teže da pruže podršku zakonodavcima u planiranju zakona i upravnim strukturama u planiranju finansiranja.

Koncepcija organizacione strukture koja se formira oko koncepta pružanja podrške ima nekoliko prednosti vezane za komunikaciju: pretpostavku dobre namere, koja olakšava komunikaciju, jer svi sagovornici/ce vide da je deo njihove uloge da pomognu. Facilitacija nije ograničena samo na sopstvenu ciljnu grupu korisnika/ca, već i na sistem u celini. Altruizam u organizovanju svog delovanja i spremnost na deljenje prostora, fondova, ideja i kadrova da bi uspešno pružili uslugu je jedna od jasnih distinkcija ovog sektora u odnosu na organizacije koje pripadaju drugim sektorima. Uočljivo je kod sagovornika/ca da imaju doživljaj zajedničkog problema i zajedničkog cilja, sa jednim ograničenjem – u situacijama finansijske deprivacije, sagovornici i sagovornice iz manjih sredina izražavaju verovanje da je organizacijama u većim gradovima finansijski lakše nego organizacijama u malim sredinama.

Struktura organizacija sa čijim smo predstavnicama/cima razgovarali obuhvata više modela koji utiču na njihovo delovanje. Ako polazimo od razgovora koji se odvijao u radnom prostoru sagovornice/ka, koji se odvijao u kancelariji/radnoj sobi te osobe kao simboličkom i fizičkom prostoru, možemo uočiti uticaj posedovanja adekvatnog prostora na mogućnosti ispunjavanja i posebno širenja aktivnosti te organizacije koje su namenjene pružanju pomoći i podrške njenim klijentima. Najuzi i administrativno i logistički najmanji model je model jedne kancelarije koja je i osnivačka jedinica i sedište organizacije u kojoj se i/ili iz koje se obavljaju delatnosti organizacije. Druga po veličini je kancelarija koja je deo šireg organizacionog organizma, odnosno nalazi se (fizički) na više lokacija u istom naseljenom mestu. Sledeći nivo su kancelarije/prostori koji su ispostave organizacije koja deluje regionalno, a nešto veće i koje deluju na teritoriji Republike Srbije. Najširi nivo su ispostave organizacija koje deluju na međunarodnom nivou. Svako od ovih modela organizacija zahteva različite modele prilagođavanja na društvene situacije, političke odluke, smene i promene u sredini u kojoj deluju.

Modeli organizovanja:

1. Model jedne kancelarije ili jedne lokacije sa koje organizacija deluje – lokalni pružaoci usluga

2. Više kancelarija/radnih prostora u istom naselju/ gradu
3. Kancelarija regionalno aktivne organizacije
4. Kancelarija organizacije aktivne na republičkom nivou
5. Kancelarija međunarodne organizacije

Prvi model, koji ćemo za potrebe lakšeg razumevanja zvati model jedne kancelarije, je i najosetljiviji na prekide u radu, odnosno na nemogućnost održavanja kontinuiteta. Najvažniji razlog ne leži u prestanku potrebe za određenom uslugom, nego u nemogućnosti planiranja usled finansijske nestabilnosti. Ako određena organizacija dobije finansiranje za period od godinu dana, ali sama uplata sredstva kasni nekoliko meseci, zavisi od lične sposobnosti, a često i privatne uštedevine osnivača, volontera i zaposlenih u organizaciji da održe kontinuitet rada bez potrebnih sredstava. Sličan problem navode i ostali modeli, ali ih ne pogađa na isti način – naime, oni odustaju od projekta, od ciljne grupe, ali su otporniji na zatvaranje organizacije usled nedostatka sredstava. Ipak, planiranje rada i posebno održavanje kontinuiteta potrebnih usluga i obuhvata osetljivih grupa postaje u mnogo situacija nemoguće čak i javnim ustanovama, koje se najmanje žale na nestabilnost sredstava. Planiranje budžeta za međunarodne organizacije može da zavisi i od kriznih situacija u svetu, zbog čega je stabilno finansiranje, koje je osnova projektnog planiranja i njima često dovedeno u pitanje.

Percepcija sopstvene pozicije i značaja organizacije za sredinu u kojoj deluju i za Republiku Srbiju se uočljivo razlikuje u zavisnosti od tipa i veličine organizacije. Dok su predstavnici/ce međunarodnih organizacija u stanju da precizno nabroje svoja polja kompetencije u njihovom odnosu sa društvom – gde se nalazi dobitak za društvo od njihovog delovanja, manje lokalne organizacije i organizacije javnog sektora kao svoje najveće prednosti navode „meke“ kompetencije, asertivne i motivisane kadrove i prednosti rada u svojoj manjoj sredini. U ovom pogledu se najjasnije uočava razlika između međunarodnih organizacija i onih koje deluju samo u okviru Srbije, gde prve imaju shvatanje svoje važnosti iskazano u proceni uspešnosti projekata, brojkama i opisima delovanja i uticaja, lokalne organizacije pretežno ocenjuju sopstvenu jedinstvenost, prvenstvo i eventualno veličinu, broj korisnika veći od organizacija u istoj sredini. Odnos međusobne kompetencije je značajno više izražen od odnosa saradnje. Sagovornik iz lokalno orijentisane organizacije ocenjuje najveću snagu organizacije na način koji ukazuje na opstajanje uprkos preprekama: *[Moderator: Šta je najveća snaga vaše organizacije u radu?] Naša upornost. Sagovornik iz OCD iz Južne i Istočne Srbije*

Predstavnik/ca međunarodne organizacije ocenjuje snagu svoje organizacije prema percipiranoj poziciji te organizacije u okviru socijalnog sistema: „Pa možda da smo most između države i društva i da smo dobri u povezivanju te dve strane, da smo uticajni kada je politika dece u pitanju, zbog toga što smo relativno dobri u smislu da koristimo podatke i analize da bi napravili svoje argumente. Imamo pristup medijima, i imamo pristup, mislim da je važno za organizaciju da imamo pristup međunarodnim drugim iskustvima i tehničko znanje i da smo inovativni... ..Da smo paralelno prisutni na terenu i u oblikovanju politika, i da koristimo iskustvo koje je praktično sa terena, glas sa terena, na jedan ono sistematični način, istraživački način da utičemo na formulisanje politika u Srbiji.“ Sagovornica iz međunarodne humanitarne organizacije iz Beograda

Pozicioniranje sektora socijalne zaštite je prema mišljenju sagovornika/ca još uvek nejasno u društvu Srbije: „Pa, znate kako je, socijalna zaštita je nešto što svako društvo obavlja čini mi se samo zato što mora ili što je primorano sa neke strane da bi ispunilo ne neke kriterijume, mi još nismo dovoljno ni socijalna, socijalno ni nacionalno, a finansijski da ne kažem zreli za, to je moje mišljenje, e sad... treba animirati na svaki mogući način, mislim, sami znate da je socijala nešto što bi trebalo da se podrazumeva, ali nije tako.“ Sagovornica iz OCD iz Vojvodine

Skoro svi sagovornici i sagovornice ocenjuju ulogu svoje organizacije kao korisnu i potrebnu za funkcionisanje društva u celini. Njihova pozicija je pozicija podrške za funkcionisanje čitave društvene zajednice.

„Pa indirektni korisnici su, pre svega, njihovi roditelji, a samim tim i zajednica, čiji roditelji postaju samim tim i funkcionalni, mogu da obavljaju svoje radne aktivnosti i neće biti na teretu, društvene zajednice...“ Sagovornica iz OCD iz Vojvodine

Nuklearni porodični model je najčešće navođena najmanja jedinica društvenog organizovanja, bez obzira na to da li je direktni korisnik/ca pojedinačna osoba na koju je usluga usmerena, ili je usluga zaista ima porodicu kao targetiranu ciljnu grupu.

„Pa indirektni korisnici su zapravo cela porodica... ..Pogotovo što su vrlo često to mnogočlane porodice i imaju mnogo dece. I to su čitave generacije da kažem. Ali dešava se da neka deca budu zbrinuta kod drugog roditelje ili u inostranstvu ili kod nekog srodnika. Znači nađe se za njih neko ko će ih

prihvatiti, a kod nas su zapravo deca koja, koju niko nije prihvatio na porodični smeštaj." Sagovornik iz organizacije iz javnog sektora iz Beograda

Logistička podrška porodici u celini je jedan od ključnih ciljeva usluga koje pružaju organizacije za podršku.

„Cilj je pomoć, uglavnom porodici, zato što je porodica opterećena brigom svog člana koji je osoba sa intelektualnim teškoćama i u momentu kada treba roditelj negde da otputuje, ili ode negde u bolnicu ili bilo gde da ima gde da ostavi svoje dete, da ima celodnevnu brigu... ...Znači naš dnevni boravak se razlikuje u odnosu na ostale dnevne boravke u socijalnoj zaštiti koji uglavnom vode, samo zbrinjavaju te korisnike, a mi ih i zbrinjavamo i osposobljavamo za zapošljavanje i za izlazak iz centra.“ Sagovornica iz OCD iz Beograda

Karakteristike usluga socijalne zaštite i podrške: kontinuitet

Usluge koje organizacije nude korisnicima/cama mogu biti kratkoročne usluge rešavanja nekog akutnog problema ili praćenje i dugoročno ili bar trajnije bavljenje određenim slučajem (porodicom ili pojedincima u sistemu).

„...U različitim formama mi smo uzimali učešće u formiranju politika koje se tiču stanovanja.“ Sagovornica iz OCD iz Beograda

Pitanje kontinuiteta se problematizovalo na nekoliko načina u rezultatima istraživanja:

1. Kontinuitet postojanja organizacije koja pruža uslugu socijalne zaštite ili podršku
2. Kontinuitet usluge – od vremenskog trajanja i potrebe za prilagođavanjem obuhvata i kvaliteta usluge u odnosu na finansijsku održivost
3. Kontinuitet mreža saradnje i podrške u okviru samih organizacija koje pružaju uslugu
4. Kontinuitet praćenja najmanje autonomne društvene jedinice (najčešće porodice ili pojedinca) u dugotrajnoj situaciji potrebe
5. Persistencija problema vezanih za pružanje usluga

Kontinuitet postojanja organizacije varira u uzorku. Od međunarodnih organizacija sa dugom tradicijom, preko institucija socijalne zaštite, koje, pored resruktuiranja

imaju takođe imaju dugu tradiciju, do nevladinih organizacija za kojima se potreba, ali i politički okvir, ukazao tek u poslednjoj deceniji ili decenijama.

„Ono što je treća stvar konstanto prisutna to je nedovoljno sistemsko razmišljanje donosioca odluka na lokalnu, jer se ovde, pogotovo na lokalnu, ne razmišlja duže od 4 godine.“ Sagovornik iz OCD iz Šumadije i Zapadne Srbije

Kontinuitet usluge je međuzavisan sa kontinuitetom celog spektra usluga koji može da se ponudi isključivo zajedno. Ako jedan deo usluge dobije finansiranje, a drugi deo usluge dobije delimično finansiranje ili ga ne dobije uopšte, čitava struktura i organizacija te usluge može da se uruši, ostavljajući osobe koje od nje zavise da pronađu alternativna rešenja, odnosno da zapadaju dublje u situaciju potrebe dok ta situacija ne postane nepromenljiva. Primer takvih usluga uključuje sve što zahteva prevoz – dece, osoba sa invaliditetom, starih lica sa otežanim kretanjem, kako je sagovornik/ca opisao u sledećem primeru:

„Pa, šta ja znam, zato što nije veliki procenat glasača i slabo se gube poeni na to, zato što odjek tog smanjenja finansiranja nije tako veliki, kao odjek kad bi recimo otpustili potrebnih 400 hiljada ljudi iz javnog sektora, to su glasači, njihove porodice, ogroman broj i ogroman pritisak.“ Sagovornik OCD iz Šumadije i Zapadne Srbije

Iz istog citata se vidi nepoverenje u institucije koje finansiraju usluge socijalne zaštite. Takve situacije ukazuju na važnost razumevanja samog procesa koji određeni model podrške zahteva, kao i minimalnih uslova za njegovo ispunjavanje.

Važnost trajnih rešenja za određene usluge posebno ističe sagovornik/ca iz OCD za podršku osobama u stanju hronične potrebe, kad navodi za koliko je periode obično dostupno finansiranje za uslugu koja ne prestaje da bude potrebna (neke usluge su neophodne doživotno i broj osoba kojima su potrebne nema velike fluktuacije:

„Za drugu neku prepreku, kod ostvarivanja tog prava, što se nas tiče u Centru, nema. E, jedino sad kad budemo s parama knap, i vidimo kol'ko će sad, ovi personalni su potpisali u aprilu ugovore koji ističu...na godinu dana, što je veliku uspeh za nas, jer uglavnom se uvek, to bude tako nešto projektno, 5 meseci, 3 meseca, 6 najviše i gotovo.“ Sagovornica iz OCD iz Vojvodine

Tražena podrška u ostvarivanju kontinualne usluge i saradnje sa ciljnom grupom korisnika/ca ili klijenata/kinja se odnosi i na svakodnevne troškove, što je istovremeno i velika razlika u odnosu na brige zaposlenih u javnim institucijama. Pokriveni režijski troškovi, kao prvi preduslov za funkcionisanje organizacije u prostoru te organizacije su dodatni izvor osetljivosti u nevladinom sektoru.

„Idealna situacija bi bila kada bi mi imali rešenu podršku u smislu kontinuirane finansijske podrške narednih par godina i saradnje sa lokalnim – pre svega – institucijama, a i državnim. Kada bismo mogli da sprovodimo neke kontinuirano programe...koji bi obuhvatali podršku mladima, pre svega podršku mladima...

[moderator pita na koji bi način organizacija dostigla maksimum potencijala i kapaciteta] Na taj način kada bismo imali tu kontinuiranu podršku. Mi bismo mogli da se usredsredimo na rad sa korisnicima, na neko njihovo osnaživanje na više nivoa. Ne bismo morali stalno tom borbom za održivost tokom godine i tako nekim stvarima, koje u principu nemaju veze sa korisnicima: plaćanje računa, kako ćemo platiti struju, stanarinu. Tako to je nešto što opterećuje poprilično.“ Sagovornica iz OCD iz Šumadije i Zapadne Srbije

Pitanje kontinuiteta postavljaju i sagovornici/ce iz institucija socijalne zaštite iz javnog sektora, ali je njima težište nesigurnosti u standardizaciji usluge – čak i ako usluga daje dobre rezultate iz polja socijalnog rada, rezultati na ovom polju nikada ne mogu da ispune u potpunosti zahteve za određenim stepenom uspešnosti i efikasnosti određenog pristupa. Ovo posebno važi za aktivnosti usmerene na prevenciju recidiva ili prvog javljanja određene pojave, gde nije uvek moguće dati osnovane procene (zasnovane na jasnim statističkim pokazateljima – jer se procena vrši na osnovu pojave koja se nije dogodila).

„Jedna novina jeste da rade i sa počiniocima nasilja u porodici. Kolege su to radile projektno, sada se pokušava da se ta usluga standardizuje, dakle da uđe ona u usluge. To je kada je...počinilac nasilja prvi put...praktično se radi na preveniranju. To jeste jedna od osnovnih funkcija, dakle, da se praktično prevenira bilo kakav nastanak kasnije ponovnog incidenta. I kolege uveliko rade i sada je osnovana mreža.“ Sagovornica iz organizacije iz javnog sektora, iz Šumadije i Zapadne Srbije

Nije u pitanju samo ustanovljavanje novih usluga i uspostavljanje njihovog kontinualnog sprovođenja, već i kontinuitet nekih starih, koje bivaju u potpunosti

ukinute iz finansijskih razloga, iako to nije u najboljem interesu svakoga iz ciljne grupe korisnika/ca.

Usluga osim trajnosti, kako sa jedne strane sagovornici/ce definišu kontinuitet, obuhvata i pokrivenost u toku godine. Tu je moguće uočiti kritične situacije koje nastaju iz hronološke neusklađenosti na godišnjem nivou – gde se u periodu godišnjih odmora radi sa značajno smanjenim kapacitetima, dok se stanje potrebe ljudima koji se u njemu nalaze ne smanjuje po intenzitetu – krizne situacije u životu nije moguće planirati prema kalendarima godišnjih odmora, izbornim kampanjama i periodima posle izbora. Takođe, osobe kojima je potrebna svakodnevna podrška, porodice koje tonu u siromaštvo zbog nemogućnosti da svi radno sposobni članovi učestvuju na tržištu rada ne mogu da se usklađuju sa političkim kalendarima.

„Ti podržiš ove tokom godine, pa onda dođu godišnji odmori, pa onda niko ništa ne... Pogotovo mi smo suočeni s tim javnim institucijama i ustanovama, godišnji odmor to je hibernacija, to je zimski san, znači to je ništa, onda dođe izborna kampanja, onda ništa, onda dođe posle izbora dok se svi uklopimo onda opet ništa...” Sagovornica iz organizacije iz javnog sektora iz Šumadije i Zapadne Srbije

Stabilni kvalitet usluge nije moguće ostvariti ni u situacijama gde hitnost usluge nije prepoznata ili gde nije rešena na adekvatan način. Kod stanja kod kojih se ne očekuje boljitak, birokratska procedura nije usklađena kratkom trajanju i kritičnim elementima stanja u kom se osoba nalazi.

„Daj to odmah po automatizmu da ide... izlistaš...ne... ti čoveka maltretiraš... ljudi umiru, nisu dočekali. Nisu dočekali ni tuđu negu i pomoć.” Sagovornica iz međunarodne humanitarne organizacije iz Vojvodine

Tabelarno sumiranje nalaza o strukturi i izazovima za pojedinačne organizacione modele

Veličina organizacije i geografski obuhvat usluge	Snage organizacionog modela	Slabosti organizacionog modela	Potrebe organizacionog modela
Male lokalne organizacije	<p>Jake lične socijalne mreže u oblasti u kojoj deluju</p> <p>Velika fleksibilnost u planiranju i sprovođenju usluga</p> <p>Fleksibilnost u radu u socijalnoj sredini (saradnicima u institucijama primarne zaštite i zdravstvene zaštite, volonterima/kama)</p> <p>Obezbeđivanje radnih mesta ili radnog angažmana u ekonomski pasivnijim sredinama</p> <p>Mogućnost kreativnog delovanja sa kratkim intervalima pripreme</p> <p>Velika predanost cilju organizacije i entuzijazam</p>	<p>Nestabilna kadrovska struktura</p> <p>Velika osetljivost na prekid finansiranja (kratkotrajni prekid finansiranja može da dovede do gašenja organizacije)</p> <p>Mala mogućnost lobiranja</p> <p>Slaba povezanost sa centralnim institucijama</p> <p>Mali ili nepostojeći uticaj na zakonsku regulativu</p> <p>Nema „filtera za stereotipe“ ili je veoma ograničena komunikacija u tom pogledu (nalaze se van komunikacijskih kanala o novim zahtevima na polju ljudskih prava – osim putem lične inicijative)</p>	<p>Stabilni i pouzdani zakonski okviri i obaveze na lokalnom nivou, vezani za uslugu koju pružaju</p> <p>Stabilno finansiranje i stabilan vremenski plan finansiranja</p> <p>Kadrovska podrška – povezivanje radi razmene usluga u manjim zajednicama (informatika, komunikacija sa mogućim donatorima iz inostranstva, obuka za prepoznavanje i formulisane sopstvenih sposobnosti u komunikaciji na tržištu socijalnih usluga)</p> <p>Organizovani okvir za saradnju radi ko-finansiranja određenih usluga</p>

Veličina organizacije i geografski obuhvat usluge	Snage organizacionog modela	Slabosti organizacionog modela	Potrebe organizacionog modela
Srednje i velike organizacije i kancelarije koje deluju regionalno i u regionalnim centrima osim Beograda	Razvijene i pozicionirane komunikacione mreže između predstavnika/ca lokalnih vlasti i organizacije Velika sposobnost mobilizacije na lokalnom nivou Relativna fleksibilnost u organizovanju i pružanju usluga Moguć veliki obuhvat usluga u ruralnim i nedostupnim oblastima	Jako osetljive na nestabilno finansiranje, jer im je neophodan veći i stabilniji kadrovski aparat Nedostaci u korišćenju elektronskih tehnologija (ograničena komunikacija i kreativno korišćenje) Slaba pregovaračka moć van lokalnog nivoa Nestabilna dostupnost adekvatnih kadrova Smanjena osetljivost na neke rodne i etničke stereotipe u zavisnosti od regiona (i postojanja određenih ciljnih grupa)	Stabilan vremenski okvir finansiranja Stabilan zakonski okvir delovanja Formalna ⁴⁰ mogućnost ko-finsiranja Formalna komunikacija sa sličnim organizacijama u inostranstvu Projektna komunikacija na republičkom i međunarodnom nivou Obuke i zajednički rad

40

40 Postoji komunikacija kroz neformalne mreže poznanika/ca, a slično se događa i sa finansiranjem, odnosno, ko-finsiranje postoji, ali kroz neformalne mreže i bez institucionalne podrške ali i bez institucionalne kontrole. Formalizacija bi bila postignuta formulisanjem i postavljanjem zvanične procedure kroz postojeće institucionalne strukture ili kreiranjem nove strukture namenjene samo spajanju organizacija ili pojedinih aktivista/kinja radi ko-finsiranja)

Veličina organizacije i geografski obuhvat usluge	Snage organizacionog modela	Slabosti organizacionog modela	Potrebe organizacionog modela
<p>Velike organizacije iz javnog sektora u Srbiji</p>	<p>Veliki opseg usluga Briga o najosetljivijim ciljnim grupama Postojeća mreža saradnje na institucionalnom nivou Veliko iskustvo u radu sa ciljnim grupama Veća dostupnost međunarodnih obuka i razmena iskustava u odnosu na manje lokalne organizacije Veća mogućnost za učešćem u međunarodnim projektima i međunarodnom finansiranju Dostupnost poverljivih podataka o ciljnim grupama Učesće u formiranju zakona i pravilnika</p>	<p>Veoma ograničena kadrovska fleksibilnost – pojedini ogranci ne mogu na jednostavan način da alociraju potrebne kadrove tamo gde su potrebni Veliko opterećenje postojećih kadrova u nekim od oblasti socijalne zaštite Neusklađenost zakonskog okvira sa realnim mogućnostima finansiranja u Srbiji Sve veća ograničenja u finansiranju preventivnog rada</p>	<p>Veća fleksibilnost u pogledu alokacije kadrova Povećanje aktivnosti u kreiranju zakona i pravilnika Povećanje informacione regionalne razmene Pojačavanje kadrovske strukture u radu sa najosetljivijim grupama i preventivnom radu Veća fleksibilnost i ulaganje u rad sa društvenom zajednicom na razbijanju predrasuda prema ciljnim grupama</p>

Veličina organizacije i geografski obuhvat usluge	Snage organizacionog modela	Slabosti organizacionog modela	Potrebe organizacionog modela
<p>Velike međunarodne organizacije</p>	<p>Dostupnost međunarodnih podataka Dobra upoznatost sa ponudom i mogućnostima međunarodnog finansiranja Sposobnost uticanja na zakonodavne odluke na republičkom nivou Jasno razumevanje sopstvene pozicije lokalno i globalno Kadrovska struktura adekvatna potrebama organizacije Postojanje struktura i procedura za odgovor u kriznim situacijama</p>	<p>Veoma ograničena fleksibilnost – funkcionisanje samo u okviru projekata i zadatih tema (uključujući i procedure za reagovanje u kriznim situacijama) Nejasno lično pozicioniranje zaposlenih/eksperata/kinja u organizacionom sistemu Ograničena funkcionalnost u malim sredinama (zavise od međunarodne mreže podrške, a potrebno je delovanje u okviru neformalnih mreža) U promenjivim/nestabilnim zakonskim okvirima mogu da budu osetljivije na ličnu inicijativu nasuprot formalnoj strukturi</p>	<p>Osnajivanje mreže na malim lokalnim nivoima i komunikacija sa lokalnim organizacijama radi saradnje na uspostavljanju međunarodnih sistema razmene kompetencija, finansiranja i zajedničkog rada na rešavanjima akutnih situacija Promoščavanje komunikacijskih barijera između malih organizacija na lokalnom nivou i međunarodnih kontakata Jasnije lokalno pozicioniranje</p>

Socijalne mreže i korišćenje socijalnog kapitala od strane organizacija socijalne zaštite/podrške

Umreženost organizacija iz sektora socijalnog rada je jedan od ključnih faktora za ispunjavanje uloga ovih organizacija u društvu i prema klijentima/njama, korisnicima/cama njihovih usluga. Pružanje podrške je veoma kompleksan proces, koji počinje od prepoznavanja potrebe i koji može da se završi, u svom najboljem ishodu, i u zavisnosti od prirode same potrebe u osnaživanju osobe, porodice, ili društvene grupe za samostalno delovanje i pozitivnu integraciju u društvo. Saradnički odnosi odražavaju uspešne saradnje institucija, i to institucija koje se bave različitim aspektima socijalnog rada i dolaze iz javnog i iz nevladinog modela zakonskog osnivanja. Saradnički odnos uključuje i uspešno i efikasno delovanje u zajedničkom radu, paralelnom ili u sukcesivnom delovanju na rešavanju određenog problema, kao na primer, u situaciji kada dete ostaje bez roditeljskog staranja, neophodno je da se uključi niz organizacija i pojedinaca/ki, od policije, preko Centra za socijalni rad, lekara, nastavnika, hranitelja... kako bi bilo ostvareno optimalno rešenje za tu maloletnu osobu u datim okolnostima.

Važno je imati u vidu razliku u inicijalnom kontaktu sa osobama koje se nalaze u stanju potrebe – zaposleni/ne u javnim organizacijama koje pružaju usluge zdravstvene nege i socijalne zaštite, kao zdravstvene ustanove, policija i naravno, škole, su zbog specifičnosti svojih položaja u situaciji da pruže informacije direktno osobama koje određeni problem imaju o dodatnoj mogućoj podršci koju pružaju druge organizacije iz istog sektora.

Saradnički odnosi uključuju:

1. Razmenu aktuelnih informacija o potrebama i mogućnostima zadovoljenja potreba ciljne grupe te organizacije (npr. saradnja između policije i organizacija za podršku osobama koje su preživele viktimizaciju)
2. Zajednički rad na pružanju podrške osobi ili ciljnoj grupi (npr. podrška u obrazovanju deci u hraniteljskim porodicama – saradnja NVO i Centra za socijalni rad)
3. Obaveštavanje potencijalnih članova/nica o postojanju organizacije od strane predstavnice/predstavnika institucije koja prva dolazi u kontakt sa osobom koja ima problem (npr. zdravstveni radnik/ca obavesti osobu pogođenu zdravstvenim problemom o postojanju organizacije za podršku osobama sa tim problemom)

4. Materijalnu podršku između organizacija (ako jedna organizacija poseduje višak nekog materijala koji je potreban članovima druge organizacije, na primer, baterije za napajanje kolica)
5. Informatičku podršku (kreiranje stranice koju mogu da koriste sve organizacije iz iste oblasti, baze za informisanje, oglasnog prostora na Internetu za razmenu potreba, traženje saradnika/ca...)
6. Finansijsku podršku i udruživanje (udruživanje radi zajedničkog finansiranja nekog aspekta usluge, najčešće oglašavanja i informisanja)
7. Rad na modifikovanju/ promeni zastarele ili situaciono neadekvatne zakonske regulative (zajedničko definisanje problema i ciljeva na strukovnim skupovima)
8. Prepoznavanje mogućnosti širenja opsega podrške (prepoznavanje problema koji bi mogao da bude u ingerencijama saradničke organizacije i obezbeđivanje finansiranja za započinjanje pružanja usluge)
9. Volonterski rad u humanitarne svrhe (radnici javnih ustanova koji doniraju svoju ekspertizu i svoje vreme da bi dodatno radili sa osobama u stanju potrebe putem – lekari/ke, psiholozi/škinje...)
10. Volonterska razmena u okviru NVO sektora (držanje radionica na dobrovoljnoj bazi kolegama iz drugih NVO da bi im povećali informatičku pismenost, poznavanje problema određene ciljne grupe i sl.)
11. Formiranje formalnih socijalnih mreža za brže cirkulisanje informacija u okviru oblasti delovanja (ključna važnost konferencija i seminara u formiranju zvaničnih kontakata između organizacija nasuprot samo ličnim kontaktima koji su osetljivi na kadrovske promene)
12. Formiranje neformalnih veza i mreža za ubravanje procedura vezanih za hitno ispunjavanje akutne potrebe

Organizacije deluju u aktivnoj sredini i u saradnji sa sličnim organizacijama u svom socijalnom okruženju. Manje organizacije prijavljuju nedostatak sredstava za informisanje i edukaciju, ali prijavljuju i udruživanje sa sličnim organizacijama radi udruživanja sredstava, zajednički rad gde će svaka od organizacija da pruži deo sredstava (prostor, eksperte/kinje, korisnice/ke). Takav pristup koriste u manjoj meri i za oglašavanje. Proces dogovaranja takvih saradnji se događa putem neformalnih kontakata, mreža i struktura i ne postoji institucionalizovani model traženja partnerstava na republičkom nivou, koliko prijavljuju sagovornici/ce. Neki od sagovornika/ca su naveli projekte razvoja formalne komunikacione mreže, za razmenu informacija i obaveštenje o aktivnostima koji se sada nalaze u procesu formiranja i širenja. Manje, lokalne formalne mreže postoje, ali u velikoj

meri zavise od entuzijazma pojedinih osoba i njihovog razumevanja potrebe za saradnjom. Shvatanje da je saradnja u ovom polju neophodna je zajedničko svim sagovornicima/cama.

„Da, da, da, kao što rekoh, taj info centar, primer da sad navedem, on podrazumeva da sad mi imamo jedan sajt u okviru tog projekta koji je napravljen, portal, gde su sve organizacije osoba sa invaliditetom iz [mesta U], njih deset, imaju svoje informacije o kontaktima, i adresama i mejlovima, a organizacije, organizacije šalju meni svoje aktivnosti, onda ja na tom portalu objavljujem, ažuriram redovno; s druge strane, ona ima mejl adresu, ta .org, zajednica organizacija i sve što meni stigne, što je zanimljivo za sve osobe sa invaliditetom ja aploadujem na mejlove svih organizacija, tako da je to umrežena saradnja u tom smislu. U smislu institucija da, mi ovde na lokalnu, pa vi kad funkcionišete na lokalnu u misiji koju mi imamo, vi nemate drugi izbor, morate da sarađujete sa svima, vi ne smete da ne sarađujete s nekim, jer time ugrožavate grupu potreba vaših korisnika, vaših članova, vi ne sme, vi nemate pravo da budete privatni.“ Sagovornik iz OCD iz Šumadije i Zapadne Srbije

Percepcija o saradnji sa organizacijama slične delatnosti u Srbiji je slična kod svih sagovornica/ka, ali se izdvajaju prema nivou saradnje i prema nivou na kom oni sami imaju kapaciteta da sarađuju. Sagovornica iz međunarodne organizacije opisuje i bolju poziciju za pregovaranje i formalizovanije odnose u okviru delovanja u Srbiji od lokalnih organizacija.

„Povezani smo sa drugim kancelarijama [međunarodne organizacije], znači sve kancelarije [međunarodne organizacije] su povezane u jednu mrežu. ... Pa znači mi uglavnom spojimo partnerske inicijative, to znači da mi doprinesemo neka sredstva i oni, i napravimo ili memorandum o saradnji ili pismo, sporazumno pismo to se tako zove, pošto imamo ugovor sa Republikom Srbijom, pa ne primamo posebne ugovore. Ili se dogovorimo konkretno oko organizacije zajedničkih događaja, ali sve, sve se da kažem vrti oko toga što imamo zajedničke ciljeve. Znači – doprineti položaju najmarginalizovanije dece u Srbiji.“ Međunarodna humanitarna organizacija, Beograd

Međunarodna saradnja je od velikog značaja i za organizacije koje se bave podrškom mladima:

„Povezani smo sa mnogim organizacijama i u zemlji i u inostranstvu... U Srbiji sam Vam malopre rek'o da smo članice tri nacionalne mreže i saradjujemo sa mnogim članicama. ...na kvalitet svog omladinskog rada tako i za afirmaciju toga u to verujemo. Takođe i Krovnu Organizaciju Mladih Srbije isto radi boljeg umrežavanja sa organizacijama članicama, radi dobre informisanosti o omladinskoj politici na nacionalnom nivou. Sagovornik iz OCD iz Vojvodine

Može se videti iz prethodna dva citata da je, prema mišljenju sagovornika/ca, pripadnost većem broju organizacija i mreža dodatna vrednost i često neophodni preduslov za delovanje organizacije. Korisnost tih odnosa obuhvata mogućnost informisanja, zajedničkog rada i većeg obuhvata aktivnosti. Uočljiva je razlika između nevladinih organizacija koje imaju stabilnu podršku R Srbije, u formi dugoročne međusobne obaveze i onih koje deluju samo kao udruženja uz apliciranje za kratkoročna finansijska sredstva (projektno ili na godišnjem nivou).

Dodatna distinkcija pokazuje razlike između organizacija koje se bave mladima i u kojima su i sami zaposleni adekvatno informatički pismeni. Njihov pristupu koji teži povećavanju sopstvene vidljivosti je više usklađen sa sadašnjim kretanjima komunikacija i lakše usvajaju ponašanje na Internetu koje je neophodno za povećavanje sopstvene saradničke mreže. Nasuprot njima, inertnije organizacije čak i sa brojnijim kadrom, a manjom informatičkom pismoenošću nailaze na probleme prilikom sklapanja kontakata, što negativno utiče na njihovu fleksibilnost u promenjenim tržišnim uslovima. Tu teškoću uočavamo u delu uzorka sagovornika/ca zaposlenih u javnim organizacijama, koji zavise od pomoći izvan organizacije kada je u pitanju komunikacija putem informatičke mreže.

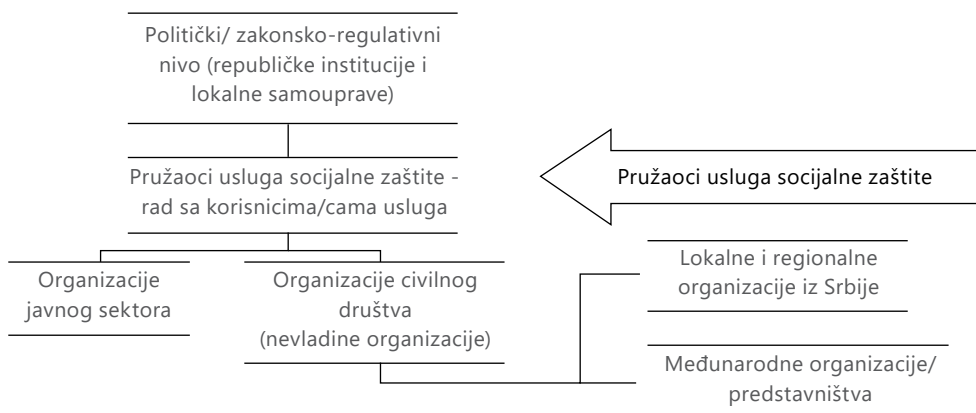
„Sigurno jedno šesdeset i dvoje, troje stručnih radnika radi na računaru. Svi imamo ono elementarno poznavanje. Prošli smo mnoge obuke. Jedno vreme smo imali civilno služenje vojnog roka pa smo imali tu jako dobre vojnike koji su bili profesori na mašinskom fakultetu i koji su nam držali interne radionice za rad na računaru. A i sami se snalazimo. [Da li je Vaša organizacija informatički povezana sa nekom drugom organizacijom ili nije?] Ne, ne. Nismo umreženi. To nam jako nedostaje posebno zbog prirode posle koju obavljamo. Sa tužilaštvom, sa policijom, sa sistemom penzijskog osiguranja, zdravstvenog, dakle, nemamo ništa. Godinama se priča o umrežavanju, a da li će biti? Ne znam.“ Sagovornica organizacije iz javnog sektora iz Šumadije i Zapadne Srbije

Sledeći nivo saradnje, o kome govore svi sagovornici/ce se odnosi na saradnju sa predstavnicima javnih institucija i službi. Saradnja se odvija kroz rešavanje akutnih ili dugotrajnih stanja vezanih za potrebe klijenata/kinja i korisnica/ka ovih organizacija. Zadovoljstvo rešenjima i načinima rešavanja problema u saradnji sa predstavnicima javnih institucija je veće u situacijama dugotrajne osetljivosti potencijalnog korisnika/ce usluge, osim u situacijama dokazivanja identiteta – kada administrativne prepreke mogu da se protežu na nekoliko generacija jedne porodice. Efikasnost rešavanja akutne situacije u velikoj meri zavisi od lične saradnje ili povezanosti zaposlenog/ne u javnoj instituciji i osobe koja radi u organizaciji – i tada posebno navode prednost rada u „malom mestu“, maloj sredini u kojoj se svi poznaju u odnosu na prolazak kroz zvaničnu administraciju u velikom gradu.

„Mi imamo odličnu saradnju, primera radi sa zdravstvenim centrom. Prvi put kad dođu na lečenje i uopšte dijagnoza da, imali smo dva ili tri takva slučaja, da lekar preporuči udruženje kao servis, kao posrednika i kao neki resurs centar za pomoć njima i da su nam iz zdravstvenog centra sugerisali na pacijente koji su posle, naravno dobrovoljno dolazili tu da se raspitaju i učlane, tako da imamo razne kanale i kažem prednost je to što smo mala sredina i prednost je to što smo dosta dobro prepoznati.“ Sagovornik iz OCD iz Šumadije i Zapade Srbije

ZAKLJUČCI

Razumevanje dinamike odnosa između različitih modela formalnog organizovanja i funkcionisanja u okviru neformalnih socijalnih mreža je od ključne važnosti za razumevanje delovanja sistema socijalne zaštite u Srbiji. Osnovni nivoi sistema socijalne zaštite:

Zajedničko svim ovim akterima je da nisu u stanju da ispune često prisutne zahteve održivosti usluga bez stabilne finansijske i zakonsko-logističke podrške javnih institucija.

Kada posmatramo aktore prema nivoima delovanja, uočavamo krovni nivo, odnosno političko-uređivačku struktura, na kom se formuliše normativni okvir delovanja organizacija. Političko-uređivački kompleks uključuje republičke institucije i institucije lokalne samouprave. Sredstvo komunikacije ovog nivoa je zakonski okvir, podzakonski akti, ali i najvažniji za funkcionisanje sistema – stabilan ili nestabilan okvir finansiranja. Poslednji, iako nije jedini izvor finansiranja, ostaje najvažniji za kontinuitet sistema socijalne zaštite.

Organizacioni, odnosno delatnički ili praktičarski nivo uključuje javno osnovane institucije nasuprot organizacija nastalih organizovanjem građana/ki sa zajedničkim ciljevima. Obuhvaćene su i međunarodne organizacije (osnovane od strane međunarodnih organizacija ili ispostave međunarodnih organizacija u Srbiji). Dok je način osnivanja javnih organizacija relativno uniforman, osnivanje organizacija koje grupišemo u nevladin sektor, ili sektor civilnog društva je veoma šarolik – od ad-hoc organizacija koje su osnovane radi sprovođenja određenog programa ograničenog trajanja, preko formalizacije socijalnih mreža koje se dugi niz godina formiraju oko zajedničkog problema, do organizacija osnovanih na inicijativu lokalnih samouprava radi decentralizacije određenog tipa socijalne usluge.

Postojanje projekata, čak i dugoročnih, u sektoru civilnog društva je po pravilu opterećeno stalnom finansijskom nesigurnošću i velikom osetljivošću po održivost usluga. Premošćavanje perioda finansijske nestabilnosti, na primer usled čekanja na uplatu po dobijenom tenderu za određenu uslugu, za ove organizacije znači duboko zadiranje u sopstvene socijalne mreže volontera/ki, aktivista/kinja ili pružalaca nege i pomoći, kako bi održali uslugu do momenta pristizanja očekivanih fondova. U slučajevima lične zainteresovanosti za uslugu (posebno u situaciji bolesti ili invaliditeta osnivača/čica organizacije ili članova porodica), neretko se lične i porodične finansije koriste za premošćavanje perioda čekanja na uplatu, kao jedan od modela adaptacije radi kontinuiranog delovanja.

Prilikom analize sistema socijalne zaštite treba imati u vidu strukturalne i funkcionalne aspekte organizovanja radi ispunjavanja usluga socijalne zaštite. Od tih elemenata zavisi i potencijalna stabilnost i uravnoteženost usluga socijalne zaštite prema korisnicama i korisnicima usluga.

REFERENCE

- Registar privrednih subjekata, Srbija (2015), Agencija za privredne registre Republike Srbije <http://www.apr.gov.rs> Poslednji pristup: 29.3.2016
- Statistički šifrniki opština i gradova u okviru NSTJ1, (2015=) <http://webrzs.stat.gov.rs/WebSite/Public/PageView.aspx?pKey=287> Pristupljeno 15.1.2015.
- Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima, Član 6 (1948, 2015:2) <http://www.sostelefon.org.rs/zakoni/12.%20Univerzalna%20deklaracija%20o%20ljudskim%20pravima.pdf> Pristupljeno 20.10.2015.
- Zakon o socijalnoj zaštiti i podzakonska akta (2015), Ministarstvo za rad, zapošljavanje, boračka i socijalna pitanja, Republika Srbija <http://www.minrzs.gov.rs/lat/dokumenti/briga-o-porodici/zakon-o-socijalnoj-zastiti-i-podzakonska-akta> Pristupljeno: 20.10.2015.

BARIJERE I MODELI PRILAGOĐAVANJA RADI OSTVARIVANJA KONTINUITETA USLUGA SOCIJALNE ZAŠTITE

Saradnja, konkurencija i kompeticija

Nasuprot saradničkim odnosima, a kao jedna od velikih prepreka optimalnim modelima obavljanja socijalnog rada javlja se kompetitivni odnos u negativnom smislu i konkurentski odnos koji nekada podržava ponudu putem zdrave konkurencije, ali često ometa saradnju usled uslovljavanja finansiranja samostalnom organizacijom usluge. Ovi odnosi obeležavaju interakciju organizacija iz javnog sektora sa OCD, ali i organizacija civilnog društva međusobno. Dok zdrava konkurencija između organizacija podstiče i inspiriše sagovornike i sagovornice da ponude nove mogućnosti za obogaćivanje sadržaja koje nude i razmenjuju sa korisnicima/cama, negativna kompeticija vodi u međusobno nepoverenje i gubljenje mogućnosti za saradnju i mogućnosti da zajednički šire spektar usluga. Uzroci nezdrave kompeticije leže i u pristupu ograničenim resursima, pa kao u svakoj tržišnoj utakmici ima i pobednika i gubitnika. Problemi nastaju kada se distribuira centralno nepoznata suma novca ili materijala, bez transparentnog izveštaja o transakciji, ali i o tome kako je suma utrošena. Ako je zahtev za predstavljanje projekata/ideja raspisan sa zahtevima koji se tumače među pripadnicima struke kao jasno preferencijalni ka pojedinim organizacijama ili uslugama, ali kao takvi i diskriminišući prema drugim, takva percepcija, posebno u maloj sredini brzo dovodi do povlačenja u sopstveno okruženje umesto potrebnog otvaranja prema više mogućnosti koje nudi veće tržište. Najveći problem je što u takvoj situaciji najveći jasno uočljivi gubitak pogađa korisnike/ce usluga, ali sa druge strane, gašenje malih organizacija pogađa i lokalno tržište rada u celini, a ako se posmatra šire, iz konteksta participacije (i bez ekonomske dobiti) ovakva povlačenja veoma štete sociopolitičkom razvoju zajednice. Gubljenjem participativnih modela, ova zajednica gubi i sposobnost pregovaranja sa pretpostavkom ravnopravnosti. Istovremeno, pasivna godina na tržištu informacija označava ozbiljno ispadanje iz aktuelnih tokova i višestruko šteti osobama iz izolovane društvene sredine. Konačno, izolovane društvene grupe nose visok ekonomski rizik zbog ispadanja iz

tržišta radne snage, ali i zbog veoma niske potrošačke moći. Problemi su uočljivi iz perspektive socijalnih davanja, gubitka socijalnog kapitala, zapadanja u zavisnost koja reprodukuje pasivnost i efektivno sprečava da se taj ciklus razbije. Ekonomska kriza povećava rizike od pada porodica u siromaštvo, društvenu isključenost sve većih socijalnih grupa, povećanje rizika od zločina iz ekonomskih razloga i veću vulnerabilnost mladih i generalno osetljivih kategorija (Crepaldi et al. 2014:7 – 8).

Prepreke sprovođenju usluga socijalne zaštite/podrške

Pored ranije opisanog saradničkog odnosa u okviru mreža organizacija slične delatnosti, bez obzira da li te organizacije pripadaju javnom ili nevladinom sektoru, odnosno organizacijama civilnog društva (OCD u daljem tekstu), postoje i prepreke u saradnji. Prepreke obuhvataju:

1. zakonske prepreke i ograničenja,
2. prepreke ekonomske prirode (ekonomske barijere),
3. kadrovska ograničenja,
4. predrasude zasnovane na stereotipima o položaju u kom se nalaze organizacije iz javnog sektora u odnosu na OCD
5. nepoznavanje potreba i poteškoća koje pogađaju određene ciljne grupe
6. arhitektonske barijere
7. udaljenost od administrativnog centra
8. nedovoljna informatička pismenost

Uticaj zakonskih promena na pružanje usluga socijalne zaštite

Zakonski okviri i njihove promene utiču na sposobnost organizacija da se prilagode u kontinualnom pružanju usluge ili širenju spektra usluga koje mogu da pruže. Zakonski okvir koji se često i drastično menja onemogućava dugoročno, a u nekim situacijama čak i kratkoročno planiranje usluga. Pomeranje značenja (ali ne i značaja) usluga sa neophodnih do opcionih ili uslovljenih faktorima van kontrole osoba kojima je pomoć potrebna dovodi osobe koje rade u organizacijama u situacije pravnog apsurd, gde teško oboleli pacijent nema pravo na palijativnu negu dok ne dokaže da umire, što je dokazano u ovom slučaju – njegovom smrću.

Osim višestrukih tumačenja zakona koja dovode do situacija sličnih gornjoj, uočene su i namerne zloupotrebe vezane za izbegavanje zakonskih obaveza: „[prema svedočenju sagovornika/ce, u javnim preduzećima nađu] osobu koja ima osetljive

zdravstvene probleme, specifično zdravstveno stanje. To se podvede po pravilniku pod određenu dijagnozu i od toga se napravi invaliditet u određenom stepenu. Opravdanje ljudi koji su doneli zakon na moju primedbu na jednom skupu koji smo imali pre možda 2 godine je bilo "pa, da, al' oni svakako imaju invaliditet, ali nisu do sad bili vidljivi nego sad su im omogućili". Ja sam rek'o "ako neko ima invaliditet on ima potrebu da bude vidljiv", zato što je invaliditet teška stvar... ti ne možeš dobiti invaliditet, osim određenih nekih slučajeva, u roku od mesec dana. To su procesi, tako da ja mislim da je to najlošija strana tog zakona, jer je omogućio to hvatanje krivina." Sagovornik iz OCD iz Šumadije i Zapadne Srbije

Kada je zakon u potpunosti ispunio zahteve slaganja sa evropskim zakonima i standardima, ostaje problem sprovođenja. Jedan od problema je opisan iznad i odnosi se na nesprovođenje usled nejasne formulacije zakona, ali sledeći primer ne ostavlja prostor za slobodno tumačenje samo u definisanju ciljne grupe, već se ne postupa prema zakonu i iz finansijskih razloga.

„Pa tu moramo da pohvalimo našu državu... Znači prosto, činjenica je da imamo Zakon o socijalnoj zaštiti koji ono što je, za šta smo se jako dugo borili, uvrstio usluge socijalne zaštite upravo u ovaj zakon. Međutim činjenica je da se ti zakoni u praksi teško sprovode. I dalje je problem sprovođenja. ...Nažalost svi ti zakoni koji postoje jesu negde prepoznali koje vrste usluga su potrebne, ali činjenica je da su sve spustili na nivo lokala, lokalnih samouprava, a činjenica je da mi nismo bogata zemlja i da se lokalne samouprave itekako suočavaju sa finansijskim krizama i da prosto nisu u mogućnosti da finansiraju te usluge koje su veoma značajne. Znači zakoni su odlični, ali je njihova primena jako loša.” Sagovornica iz OCD iz Južne i Istočne Srbije

Prema rečima sagovornika/ce zakonska regulativa koja ispunjava standarde bogatije zemlje nije prilagođena standardima zemlje sa značajno manje sredstava. Ograničenje ne pogađa samo OCD, već se i mere štednje u javnim preduzećima ne osvrću na funkciju pojedinih radnih mesta sa kojih radnici/ce odlaze u penziju – i ostaje zabrana zapošljavanja novih kadrova za ta radna mesta.

„Pa nedovoljno zbog finansijske situacije, zbog svih drugih zakona... ograničavaju nam... pa su prošle godine dve gerontodomačice otišle u penziju, nismo mogli nikoga da angažujemo zbog prisutnog zakona i to je razlog. [Moderator pita koliko ima korisnika usluga gerontodomačice] Usluge gerontodomačice koriste... prošle godine je bilo... trista dvadeset jedno lice. U

seoskim područjima...zastupljeno je i seosko područje, ono što treba reći to je da duži niz godina, oko dvadeset procenata su seoska i rubna prigradska ovaj, područja. Ostalo je gradsko.“ Sagovornica iz organizacije iz javnog sektora iz Šumadije i Zapadne Srbije

Zakonski uređeno redovno finansiranje je ključ održivosti pojedinih stabilno potrebnih usluga: „Od početka mi je malo smetalo to što jesmo mi uključeni u sistem socijalne zaštite, ali mi nismo prosto ušli potpuno u zakonsku regulativu zato što smo ostavljeni na milost i nemilost lokalne samouprave i nekoga ko će ili neće prepoznati potrebu za, recimo, formiranjem dnevnog boravka. Mi smo izuzetnu sreću imali sa našom lokalnom, tu ne mogu ništa da kažem zaista, mislim izašli su nam u susret, to je prvi put, prvi projekat, odmah su posle godinu dana. Dobro, mi smo animirali na razne načine, praveći i te emisije o tome i animirali smo prosto lokalnu zajednicu, ali mislim da nije to slučaj sa svima, mislim da bi prosto republika trebala da preuzme kao zakonsku obavezu, da preuzme budžetski na sebe finansiranje tako nečega, po mom mišljenju. Znači da nismo, ovo je sve, još mislim, lokalna samouprava, znate kakva je situacija, za godinu, dve može da dođe i da kaže da više nemaju sredstava za finansiranje i taj dnevni boravak bi se ugasio što bi bilo strašno.“ Sagovornik iz OCD iz Vojvodine

Time ovakvi položaji, gde postoji zakonska regulativa, ali ne i potpuno priznavanje usluge kao značajne i podržane na nivou državne uprave. Postoji manje poverenje prema stabilnosti lokalnih samouprava nego prema zakonskim odrednicama na republičkom nivou. Među nekim sagovornicima/cima postoji stav prema kom je finansiranje iz „državne kase“ stabilnije rešenje nego finansiranje iz budžeta lokalne samouprave. Tu prevladuje stav da zakonska regulativa predstavlja nivo preporuke, ali sagovornici/ce ne prepoznaju zakonske obaveze ili načine za sprovođenje te obaveze u slučaju da je lokalna samouprava zanemari.

Prilagođavanje situaciji političke nestabilnosti vodi u rasipanje energije na ostvarivanje širokih mreža veza na lokalnom i republičkom nivou kako bi se predupredile moguće teškoće nastale usled političkih promena. Drugi načini prilagođavanja nejasnim zakonskim okvirima uključuju sopstveno tumačenje i formiranje jezgra razumevanja za organizacije iz iste oblasti.

„Ono što ja eventualno vidim kao potrebu ne tiče se zakona, ne tiče se toga najvišeg oblika regulisanja ove oblasti, nego se više tiče nekih lokalnijeg tipa pravila, znači nekih pravilnika. Mi smo napravili jednu, ja sam vam donela

da vidite, ako vas interesuje vi slobodno ponesite. Ovo je vodič. Mi smo u jednom trenutku 2010-e, ...skupili i ljude i napor i sve i da proizvedemo taj vodič u saradnji sa ministarstvom. Mi smo shvatili da već u toliko opština ljudi međusobno nemaju dovoljno prilike da razmenjuju, i onda se dešava da se neki Centri za socijalni rad prosto osećaju usamljeno. Mi sprovodimo obuku Centara za socijalni rad pre nego što im prepustimo tu nadležnost, neke organizacije koje sprovode ovaj projekat, to ne urade, pa onda prosto ljudi se nađu i u nekom čudu, dovedeni su u neku situaciju da imaju neku odgovornost, a ne znaju zapravo ni kako treba tačno da sprovode to, šta to sve nosi ta njihova podrška, koje su njihove granice, dokle da idu, preko čega da ne idu." Sagovornica iz OCD iz Beograda

Pozitivni aspekti promena zakona uključuju i slučajeve liberalizacije zahteva i veće osetljivosti prema realnoj situaciji osoba u stanju potrebe: *„... vanbračna zajednica iz koje su rođena deca, onda izjava sa dva svedoka u kojoj taj roditelj izjavljuje, a ovi ga podržavaju svojim potpisom, da se samo on brine o deci i da samo on obezbeđuje finansijska sredstva. Što je malo liberalnije u odnosu na naš generalan sistem socijalne zaštite... zbog toga što ukoliko bi se primenjivala važeća pravna regulativa koja se tiče dokazivanja samohranosti, onda bi jedino žene koje su završile brakorazvodne parnice ili kojima je umro muž ...mogle da učestvuju, što bi po meni bilo uskraćivanje velikog broja žena koje praktično jesu samohrane ali jednostavno ne mogu to da dokažu na taj način.“* Sagovornica iz OCD iz Beograda

Značaj ovakvih promena sa stanovišta ljudskih prava i rodne osetljivosti je veliki za sagovornike/ce koji se suočavaju sa rešavanjem ove vrste problema u radu sa klijentima/kinjama.

Zahtevi za većom osetljivošću pojedinih zakonskih odredbi dolaze iz različitih struktura u okviru sektora socijalne podrške i zaštite. U nekim slučajevima zakonska očekivanja su previsoka u odnosu na mogućnosti participacije korisnica/ka, kao u slučajevima da je predviđena radna terapija preambiciozna za ciljnu grupu kojoj je namenjena. Ali postoje i suprotne situacije, kada je ograničavanje priznavanja radne sposobnosti štetno po pojedine osobe koje pripadaju podgrupi osoba sa određenim stepenom invaliditeta, i fizičkih ili mentalnih izazova u funkcionisanju. Određeni stepeni mentalnog invaliditeta povlače trajno oduzimanje radne sposobnosti iako određene osobe pogođene ovim problemom imaju potencijal i želju da učestvuju upravo kroz rad. Tako: *„...porodični zakon, tu treba izmeniti status osoba bez poslovne sposobnosti, trebalo bi u stvari uvesti mogućnost vraćanja*

delimične poslovne sposobnosti osobama kojima je ona u potpunosti oduzeta. ... Treba pokrenuti postupak za vraćanje delimične poslovne sposobnosti, da bi oni imali pravo da potpišu direktno nekakav ugovor o radu ili bilo kakvom angažovanju, ako ne o radu, nekom honorarnom ili kako već kod poslodavca i da bi direktno biti plaćeni od poslodavca. A kažem delimično zato što, tu postoje rizici da oni možda ne mogu da procene ozbiljnost, i na ispravan način procene recimo, da li njihov stan ili neka njihova imovina treba da se da nekom drugom, može da dođe do zloupotrebe. Ali odavde gde je mogućnost da oni budu zaposleni, da nešto se dobro za njih dogodi, mislimo da treba da im se vrati taj deo poslovne sposobnosti... Postoji jedan član koji se tiče u stvari starateljstva nad njima, a čim im se dodeli staratelj, odmah im se automatski oduzima ta poslovna sposobnost, a u stvari te dve nisu uopšte povezane jedna sa drugom. ...ali se to u našem zakonodavstvu nezgodno povezalo. Sledeće, zakon o profesionalnoj rehabilitaciji, mi smo to uneli na inicijativu naše organizacije unet je jedan amandman na član 43 stav 6 tog zakona, po kome je u stvari legalizovan program radnog angažovanja, tako što je su osobe sa manje od 30% dobile su pravo da budu radno angažovane i kod poslodavca u otvorenoj privredi, ne samo u zaštitnim radionicama i radnim centrima i na taj način je ovo što mi radimo dobilo zakonsku osnovu. Nedostatak je u tome što poslodavci nisu dovoljno stimulisani da se uključe u program radnog angažovanja. Zašto što su oni samo u obavezi samo da zapošljavaju osobe sa invaliditetom na svakih 20 moraju da zaposle po jednu osobu, na sledećih 25 drugu i tako dalje, ali nemaju zakonsku obavezu da radno angažuju korisnike. Mi bismo želeli da se to uvede, uz nekakvu izmenu toga da, recimo, umesto da zaposli jednu osobu sa invaliditetom, poslodavac je dužan da radno angažuje dve osobe. Znači radno angažovanje je program koji se bazira na čistoj dobroj volji poslodavca u smislu njihovog društveno-odgovornog poslovanja, a to je jedan čisto etički momenat.” Sagovornica iz OCD iz Beograda

Dalji nedostaci se odnose na samo donošenje i izmene zakona, pravilnika i preporuka. Pitanje o definisanju osetljivih grupa i pojedinaca, posebno onih koji se nalaze u stanju potrebe ostaje zamagljeno konceptima o tome različitih stručnjaka koji te odredbe predlažu. Prilagođavanje u situacijama te vrste potrebe se često završava rezigniranim mirenjem sa gubitkom: „Oni daju dijagnozu, daju šifru da idu na banjsko lečenje koje je odobreno godišnje jednom za te osobe, oni promene šifre, faktički osoba sa tom ne može da ode u banju jer je PIO promenio šifru na svoj neki način. E sad, mi se svi pitamo, kako može PIO da bude jači od jednog profesora, doktora sa univerziteta. Mislim to je van te...ali eto i tu se, baš oni kažu, da se i oni bore i susreću sa tom problematikom, ali da bi smo svi skupa to zajednički rešavali koliko se može, ali u većini, pravo da vam kažem, dosta odradimo, ali u većini ostane

neodrađen posao. Društvo je takvo, nije shvatilo..." Sagovornik iz OCD iz Južne i Istočne Srbije

Osim zakonskih nejasnoća vezanih za status korisnika/ca usluga, postoje i zakonske nejasnoće koje omogućavaju nedefinisanje statusa osoba koje rade u organizacijama koje se bave socijalnom zaštitom – i to u pogledu njihovog legalnog statusa i stabilnosti tog statusa. Promene Zakona o radu utiču na i destabilizuju i ovaj sektor.

„Ja ne znam uopšte, ni ko gore upravlja, ni ko šta deli, ni kakve pare, ni šta se tu prosto dešava ali je nenormalno. ...Mi da imamo više novca od [krovne međunarodne humanitarne organizacije] da je to negde definisano, da kažu: „Slušajte mi plaćamo vas. Vi ste zaposleni u [krovnoj međunarodnoj humanitarnoj organizaciji]. Gde sam ja zaposlena? Za koga ja radim? Gde je sigurnost lica koja rade u [međunarodnoj humanitarnoj organizaciji]? Zaposleni, čiji su oni? Ko smo mi? Mi i dan danas ne znamo, šta smo mi? Jesmo mi ne vladina organizacija? Jesmo mi vladina organizacija? Jesmo mi udruženje građana? Šta smo mi?“ Sagovornica iz međunarodne humanitarne organizacije, Vojvodina.

Kako bi razumeli funkcionisanje sistema socijalne zaštite, važno je da ga posmatramo u sistemu svih zakona čije promene na njega utiču. Ako govorimo o redefinisaniu samo sistema socijalne zaštite, zanemariivši pri tom posredne efekte promene sistema u kom se socijalna zaštita i podrška odvijaju, ostajemo bez kontekstualnog okvira i zanemarujemo višestruke međuuticaje društva kao celine i tog sistema. Zakonski okvir koji podržava manifestni ili latentni sukob oko ograničenih resursa ne može biti dobra polazna tačka ni za prevazilaženje socijalnih problema i formiranje efikasnog sistema za prevenciju i sanaciju situacija izazvanih socijalnim problemima.

Zakonske prepreke i ograničenja

Najčešće naveden problem u saradnji nastaje zbog tumačenja zakona, posebno u vezi informisanja o ljudima čije zdravstveno stanje onemogućava da sami dođu do informacije, a sa kojima predstavnici/ce organizacije žele da ostvare kontakt radi pružanja pomoći i podrške. U ovakvim slučajevima postojanja zakonske barijere, nije ponuđena legalna alternativa jedinom mogućem obliku komunikacije ili stupanja u kontakt sa potencijalnim korisnicima/cama usluge, a to je da potencijalni korisnici/ce usluge sami kontaktiraju organizaciju.

„Moderator: Pošto vi saradujete blisko sa Centrom za socijalni rad, jel postoji neki program kojim ste vi sa njima umreženi?

I2: Ne. ... To je zatvoren i začaran krug i oni ne daju. Prošli put kad sam otišao, trebala mi je informacija, primera radi za nepokretna i teško pokretna lica za tamo onamo. Kaže „obratite se Rodoljubu Šariću, ako nam on odobri, mi ćemo da vam damo informaciju“. Ja mu kažem „zemljače, meni to treba da pomognem ljudima“. Ne treba meni... Šta će mi informacija, razumeš?

[Pozivaju se na Zakon o zaštiti podataka o ličnosti]

I2: Jeste. I sad ja ne razumem, mislim, da je iskreno, to je moje mišljenje, neka ostane da ja grešim. Ali nenormalno. Ponašaju se, sad znaš... verovatno se vraćamo na početak one priče, došla im je konkurencija! Sad ćemo mi da zatvorimo njih. Oni neće ništa da rade. A ja ih pitam „Šta ste radili zadnjih 15 godina?“ Sagovornik iz OCD iz Južne i Istočne Srbije

Ekonomske prepreke i ograničenja

Percepcija neravnopravnog rasporeda budžetskih sredstava povezana je sa sopstvenom percepcijom nižih neophodnih troškova drugih u odnosu na sopstvene, kako konkurentskih organizacija, tako i organizacija iz iste delatnosti koje posluju u drugom regionu. „Volonteri manje više, za njih nemamo troškove, ali, za radnike...da bi osamdesetoro dece koja su sa izraženim smetnjama u razvoju išla svaki dan u školu, mi smo morali...da nađemo sredstva. U susret nam je malo izašao grad, malo ministarstvo, malo smo se snašli na druge načine i ...preko veze i donacije i svašta, da imamo vozila koja će da ih prevoze, a ne da idu gradskim saobraćajem. To ne bi bilo moguće. Ali za to, to Vam je potrebno najmanje jedan po vozilu, a oni svi idu u različite škole, znači to nije jedan...dakle, da ih prati. Pa onda mi volontere jako angažujemo. Sve to zahteva novac. Da ne pričamo o tome da imate ogromna prava, sad to nema veze sa decom, ali to je deo našeg funkcionisanja. Da imate pravo na nadoknadu troškova za rad noću, za rad praznikom, ti sad uopšte nisu budžetirani. Recimo ovi koji su na programu njima jesu, ovim po broju korisnika, njima nisu. A morate da date i jednim i drugima jer ovaj može da Vas tuži zbog toga što ste njega diskriminimali.“ Sagovornik iz organizacije iz javnog sektora iz Beograda

Među posmatranim organizacijama iz nevladinog sektora dominira takmičenje za dobijanje ograničenih finansijskih resursa, dok je u njihovom odnosu sa javnim

sektorom kod predstavnika/ca organizacija javnog sektora, dominantan strah od smanjivanja obima institucionalne podrške u javnom sektoru i prebacivanja tih delatnosti na nevladin sektor i privatne pružaoce podrške i pomoći. Pitanja koja se tu postavljaju se odnose na sposobnost nevladinog sektora da sistemski isprati sve potrebe najosetljivijih kategorija, zatim pitanje dugoročne stabilnosti koje je u većini situacija neophodno rešiti. *„Nisu finansijska sredstva, prvo jeste problem saradnje sa gradskim vlastima. Znači mi imamo problem da dođemo do njih, problem da nas čuju, a kada vas neko ne čuje i ne zna šta su vaše potrebe, onda bukvalno za njih i ne postojite. I onda nam predaju mala finansijska sredstva. Znači prvi problem jeste nesaradnja sa vlastima, odnosno sa onim ljudima koji donose odluke i koji kreiraju budžet, kao posledica toga su i ta smanjena finansijska sredstva“* Sagovornica iz OCD iz Južne i Istočne Srbije

Izuzetak bi bilo pružanje usluga izbeglim i interno raseljenim licima, čije se postojanje opisuje kao trenutno, uprkos dugom nizu godina od kada problem njihovog osamostaljivanja postoji. Socijalna zaštita u slučajevima prirodnih katastrofa takođe treba da ima spremna sistemski rešenja (u pogledu organizovanja i finansiranja) koja ne zavise od trenutnog stanja, odnosno, koja se ne baziraju na reaktivnom delovanju, već na proaktivnom planiranju radi efikasnog delovanja u slučaju takvih događaja. Svi ostali oblici socijalne zaštite imaju, iz ugla potreba, značajno stabilniji karakter i zahtevaju stabilan sistem podrške, koji poseduje i dovoljno fleksibilnosti da primi i povećan broj korisnika/ca, ali i da preusmeri sredstva u slučaju da se taj broj smanji. Finansiranje, bilo tekuće ili projektno je osetljiva tema i za sagovornice/ke iz javnog i iz nevladinog sektora. Institucije koje nemaju problem diskontinuiteta usluga, ipak imaju problema čak i sa redovnim održavanjem objekata.

„Pogotovo održavanje objekata. Jer tu država daje nedovoljno sredstva za održavanje. A rek'o sam, malopre po onom izveštaju da je [ova institucija] jedan veliki potrošač.... nije to kao u kući, pa domaćinska atmosfera, pa sad imate veliku štedljivost i da možete da zaštedite nekad. Zaista ne možete. A da ne pričam o tome da nam zgrade nisu odavno renovirane. I onda Vi dobijete jedan mali deo sredstava, za ostalo morate da se snađete. A pri tom Vam dolaze stalno neke inspekcije i kažu zašto Vam ovo, ovako, na ovo dali veliku zamerku.“ Sagovornik iz organizacije iz javnog sektora iz Beograda

Finansiranje je osetljiva tema i za predstavnike/ce međunarodnih humanitarnih organizacija. Stav koji dele svi sagovornici i sagovornice je da sektor socijalne zaštite nema adekvatnu finansijsku podršku za optimalno delovanje.

„Evo sad naša iskustva sa pružanjem podrške. Tamo je lako umrežiti. I naše tri devojke koje rade u [manjem mestu], sad ih pola, [manjeg mesta]..mislim celo [manje mesto] ih zna. I porodice i tako dalje. I to vrlo brzo ostvarite neki pozitivan uticaj i lako sarađuju, lako se dogovaraju. Čak im oni nude neke svoje resurse i tako dalje. ...u Beogradu teže objasnite zašto Vam nešto treba. Naročito pare. A ranije smo mi imali na lokalu mnogo bolju situaciju i maltene su se otimali da nam usluga bude plaćena lokalno. ...lokal je u Beogradu užasno pao što se tiče mogućnosti podrške socijalnoj zaštiti. Mi sada one usluge koje su nam na lokalu i koje hoćemo da uvedemo, teško nam je zamisliti kad će to biti. Imamo čak i neka formalna obećanja da će biti, ali... Jer nema para na lokalu.“ Sagovornik iz organizacije iz javnog sektora iz Beograda

Pitanje usko povezano sa finansiranjem je i pitanje finansijske participacije u finansiranju:

„Imamo situacije kada su deca recimo porodični penzioneri tako da onda njima se obračunava usluga. Obračunava učešće u troškovima smeštaja i za taj iznos se umanjuje naknada mesečna za izdržavanje deteta. To su samo deca koja su porodični penzioneri, ovo je drugo kad roditelji imaju obaveze učešća.“ Sagovornica iz organizacije iz javnog sektora iz Beograda

Pitanje finansiranja ali i prava na socijalnu pomoć ili neku određenu uslugu socijalne podrške i zaštite često nije u skladu sa mogućnostima i telesnim i sličnim ograničenjima ciljne grupe. U sledećem primeru navedena je zakonska paradigma nedavanja socijalne pomoći ljudima koji nisu u stanju na zemlji koju poseduju ni da rade, a ni da je prodaju zbog tržišne situacije u njihovom kraju. „/ novčanu, dakle i oni mogu da budu...Ali znate da su oni...uglavnom imaju imovine više od pedeset, da su to staračka, samačka domaćinstva, najčešće, i da imaju više od pedeset ari, odnosno više od hektar, ukoliko su radno nesposobni, dakle ukoliko imaju više od šesdeset i pet godina, i da to predstavlja praktično zakonsku smetnju za ostvarivanje prava i da je to je jedan od razloga... Ali zato recimo za korisnike Dodatka za tuđu negu i pomoć i Uvećani dodatak, to je isto Zakon o socijalnoj zaštiti, mi tu imamo dosta korisnika sa sela. Znae, to je pravo koje se ostvaruje na osnovu bolesti...“ Sagovornica iz organizacije iz javnog sektora iz Šumadije i Zapadne Srbije

Načini finansiranja koje navode sagovornice/ci uključuju:

1. Programsko finansiranje, koje je dato unapred prema predefinisanim broju korisnika – budžetsko
2. Finansiranje prema broju korisnika, takođe budžetsko
3. Finansiranje od strane lokalnih samouprava – veoma često u pogledu dodele prostora na besplatno ili privilegovano korišćenje, a bez ili sa veoma ograničenim novčanim finansiranjem
4. Putem donacija lokalnih privrednih subjekata – putem ad hoc akcija i putem redovnih donacija
5. Projektno finansiranje – konkurišu kod stranih fondacija
6. U najmanjoj meri – od strane samih korisnika/ca usluge (bilo proizvodnjom i prodajom rukotvorina, ili direktnim donacijama, prevozom, ili volontiranjem u organizaciji)

Aktuelni problemi u procesu pružanja usluga socijalne zaštite i podrške

Ranije smo govorili o važnosti umreženosti iza funkcionisanje sistema socijalne zaštite, važnosti volontiranja i značenju participacije za ostvarivanje uloga organizacija koje se bave različitim aspektima socijalnog rada. Sada ćemo proći kroz splet svakodnevnih problema sa kojima se suočavaju organizacije koje deluju u ruralnim i peri-urbanim (rurbanim) oblastima, a koje otežavaju ili čak onemogućavaju ostvarivanje njihovih uloga. Politička situacija se od poslednje decenije dvadesetog veka na ovamo značajno menjala i to često uz velike društvene turbulencije. Vreme nestabilnosti za čitavo društvo je, ironično, bilo vreme jednostavnog pristupa finansiranju za humanitarne organizacije. Problem održivosti za neke organizacije nastaje sa stabilizacijom političke situacije, kada se finansiranje polako prebacuje sasvim na račun državnog budžeta i budžeta lokalnih samouprava. Ovaj paradoks je opisalo više sagovornika i sagovornica kroz sećanja na načine osnivanja sopstvenih organizacija, od kojih su neke započele rad zahvaljujući humanitarnim fondovima u vreme izbegličke krize početkom devedesetih godina dvadesetog veka, a nastavile do perioda političke stabilizacije Srbije, posle 2000-e godine, kada je deo tih fondova prebačen u druge zemlje. To je posebno bitno za izvore finansiranja aktivnosti usmerenih na olakšavanje života i osnaživanje odraslih osoba pogođenih socio-ekonomskom deprivacijom. Prestanak dotoka paketa humanitarne pomoći i neophodnost oslanjanja na lokalne fondove su prouzrokovali nove modele prilagođavanja OCD.

„... te psihološke barijere barijere su više izražene apsolutno. Jako se malo radi na podizanju svesti u manjim sredinama, podizanju svesti o pitanju i pravima osoba sa invaliditetom,... nerazumevanje je obostrano. Mi imamo veliki problem sa tim. Neke stvari su se promenile u odnosu na neki prethodni vremenski period kada su recimo tih ratnih godina, devedesetih, bilo je tih mnogo humanitarnih paketa, humanitarnih donacija i ostalog... Sagovornica iz OCD iz Šumadije i Zapadne Srbije

Postojanje realne potrebe, postojanje ugrožene grupe čijim zanemarivanjem se izaziva domino efekat ekonomske deprivacije po čitavu zajednicu nisu prioriteti u situaciji nedostatka fondova. Jer koliko god da je taj efekat devastirajući kada se dogodi, on je takođe spor i teško ga je predstaviti kroz pun efekat destruktivnosti koju nosi. Primera radi, posledica neulaganja u razvoj mreže obdaništa sa dovoljno mesta za svu decu bez obzira na radni status roditelja je odsustvo žena sa tržišta rada. Posledica kasnijeg odlazjenja u penziju je manji broj radnih mesta za mlade, ali i manja dostupnost porodične podrške koju su u društvu Srbije pružali penzionisani roditelji. Odsustvo mladih žena sa tržišta rada (Bogdanov. N., et al. 2011:94) smanjuje i platežnu moć domaćinstva, čime se efektivno zatvaraju radna mesta usled smanjivanja potrošnje. Time počinje spirala, kojoj je kraj u depopulaciji regiona. Sličan model se može primeniti na najrazličitije aspekte društva – nefinansiranje prevencije agresivnog ponašanja dovodi do multiplikacije posledica agresivnog ponašanja. Odsustvo grupa usmerenih na rad sa mladima koje bi se bavile različitim aspektima socijalnog ponašanja za posledicu imaju značajno manje bezbedno društvo. Kako ova studija nije longitudinalnog karaktera i ne možemo govoriti o konačnim posledicama, baziraćemo sledeći odeljak na iskustvima sagovornica i sagovornika vezanim za izazove sa kojima moraju da izađu na kraj radi pružanja socijalne podrške svojim ciljnim grupama.

Posledice ovih problema mogu se podeliti u nekoliko najvažnijih grupa:

1. Finansiranje, koje obuhvata nedostatak sredstava, neredovno finansiranje, nepotpuno finansiranje, prekid finansiranja pre završetka projekta ili prekid finansiranja usluge za kojom postoji stalna potreba (na primer dnevni boravak za osobe kojima je potrebna celodnevna i noćna nega)
2. Otežano planiranje, koje može, ali ne mora biti zavisno od finansiranja, ali koje je obavezno zavisno od sredine u kojoj određena organizacija deluje i mogućnosti koordiniranja aktivnosti. Posebno se navode relativno kratkoročni planovi lokalnih samouprava.

3. Loša/ nepostojeća infrastruktura, označava nepostojanje ili jako loše stanje održavanja potrebnih objekata, arhitektonske barijere i prepreke do institucija, ali i nerazumevanje problema od strane predstavnika institucija. Na primer iako u naselju postoji škola koja ima rampu, korisnici invalidskih kolica svejedno ne mogu da je koriste jer je nastava organizovana na spratu, bez lifta. Kretanje bez personalnog asistenta je u potpunosti onemogućeno.
4. Ambivalentan zakonski okvir, čija promenljivost otežava planiranje, čije neprepoznavanje kategorija osoba u stanju potrebe ili ograničenja određenih kategorija ometa sprovođenje usluga socijalne zaštite. Posebno osetljive situacije nastaju kada je nejasno razgraničenje između odgovornosti prema detetu prema godinama starosti u odnosu na odgovornost prema punoletnoj ali trajno nesamostalnoj osobi.
5. Nestabilna kadrovska struktura, označava nepostojanje ili finansijsku neodrživost zapošljavanja potrebnih kadrova, gde preopterećenost utiče na smanjenje kvaliteta usluge ili njeno potpuno prekidanje.
6. Nedovoljna informatička pismenost, koja proizilazi iz kadrovskih problema, a može biti faktor koji pojačava efekte prethodnih problema, ili koja može da ih ublaži
7. Slabost socijalnih i poslovnih mreža organizacija

Kao što osoba kojoj je potrebno omogućiti integraciju u društvo ne stoji sama, već uporedno sa „integrisanima“ ili onima „kojima integracija nije potrebna“ tako ni elementi koji predstavljaju probleme za sistem socijalne zaštite postoje u stalnoj interakciji jedni sa drugima, pojačavajući ili ublažavajući međusobne efekte. Tako da čak i ulaganje u studije, koje omogućavaju poboljšanje kvaliteta usluga, ako nisu adekvatno posmatrane iz perspektive svih aktera u procesu pružanja određenje usluge socijalne zaštite ili podrške mogu da otežaju razumevanje čitave situacije u ovom sektoru.

„Ujedinjene nacije, odnosno UNICEF, istraživanja o stanju u domovima, odnosno o stanju u zaštiti dece bez roditeljskog staranja, znači gde su uključene i hraniteljske porodice i institucije kao i neke druge... ..imam čak i citat tu, ovaj...ustanove „kanibalističke u pogledu trošenja resursa koji su potrebne za decu“, ali su istovremeno navodi nekoliko grupa dece kojima je zapravo indikovano smeštaj, odnosno za koje je smeštaj bolje rešenje nego porodica. To su pre svega ona deca koja su imala izrazito negativna iskustva u porodici, a eventualno ako su smeštena u hraniteljsku pa su i tamo doživela odbacivanje.“
Sagovornik iz organizacije iz javnog sektora iz Beograda

Ipak, najvažniji element čije postojanje olakšava delovanje organizacija, a čiji nedostatak značajno ometa to delovanje je konceptualizovan od strane sagovornica/ka kao postojanje kontinuirane podrške. Tražena podrška je predstavljena kroz četiri elementa:

1. Stabilan zakonski okvir, usklađen na lokalnom i republičkom nivou
2. Stabilno finansiranje koje je ključno za kontinuitet usluge
3. Kreiranje jedinstvene informatičke mreže za komunikaciju od vrha na dole, od temelja ka vrhu, i u okviru istih nivoa mreže i prema oblastima delovanja koja bi služila za informisanje i samoinformisanje, pozivanje i razmenu sredstava (materijalnih sredstava i prostora)
4. Postavljanje jasnih zahteva za organizacije i olakšavanje saradnje radi ekonomičnog korišćenja resursa

Kadrovska struktura i izazovi novog organizacionog konteksta

Kadrovska struktura u javnom sektoru nije u stanju dovoljno fleksibilno da odgovori na promene u okviru ciljne grupe, ali ni tehnološki posmatrano. Sa druge strane, organizacije iz nevladinog sektora često ne mogu da plate potrebne kadrove, zbog čega se prilagođavaju (pozivanjem volontera/ki, radom sa stručnim licima na veoma ograničeno vreme i sl.) i toj situaciji uz težnju da pruže što adekvatniju uslugu i jedni i drugi često moraju da pribegavaju različitim kompromisima – za koje nije moguće dugoročno proceniti kakva sredstva zahtevaju. Posledice donošenja zakona bez jasnog plana kako taj zakon i sprovesti su vidljive osobama koje rade na terenu.

„Pa nije dobro to što, što inkluzivno obrazovanje, čini mi se, da nije napravilo prvi onaj uslov, da nije obezbedilo kadrovski redovne škole, što osnovne, što srednje. Nije kadrovski i brojčano obezbedilo ove stručnjake za rad sa tom kategorijom dece. Jel ne možete vi jedno dete staviti bilo u osnovnu, bilo u srednju školu u razred sa tridesetoro učenika bez ikakvih,.. Vi znate da nema para za personalne asistente. A i personalni asistenti nekada nisu dovoljno, oni su prosto u fizičkom smislu su tu da pomognu, ali je jako teško obratiti pažnju na takvo dete u odnosu na ostalih, ne znam, 20, 25, 30 učenika i po meni je to izuzetno... Nekako mislim da bi trebalo prosto defektologe više uključiti u rad redovnih škola. Ako se već želi postići inkluzija, odnosno inkluzivno obrazovanje i inkluzija te dece u redovnim školama.“ Sagovornica iz OCD iz Vojvodine

Sličnu situaciju opisuje i sagovornik/ca iz ustanove iz javnog sektora:

„Ovaj, jedni zakon, Zakon o socijalnoj zaštiti i pravilnik o licenciranju...vas tera da zapošljavate ljude da biste mogli da licencirate uslugu, da radite na stručnim kapacitetima, a zato Ministarstvo finansija donese Zakon o budžetskom sistemu i Uredbe o zabrani zapošljavanja i imate direktno, ovaj, sukobljavanje propisa, koji se i te kako odražava na naš rad. Znači to je ono što, što se najviše odrazilo na našu ustanovu. Dakle mi jesmo mlada ustanova i nešto što se desilo u startu to je da smo imali veći broj zaposlenih na određeno vreme, onda je došao taj zakon kakav već je došao i mi smo zaista bili u problemu.“
Sagovornica iz organizacije iz javnog sektora iz Šumadije i Zapadne Srbije

Kontekst pružanja usluga socijalne zaštite se prema rečima sagovornika/ca značajno izmenio u poslednjih nekoliko decenija. Potreba za uslugama socijalne zaštite raste sa rastućim siromaštvom i čak ni pojačano finansiranje ne može da isprati ovo povećanje. Siromaštvo ostvaruje svoju najstrašniju pretnju sopstvenim multiplikovanjem. Istovremeno multiplikovanje birokratskih procedura dodatno otežava situaciju. Ipak, prepoznato je i suprotno – da su neke institucije olakšale procedure za dobijanje pomoći.

„Ja kad sam počela, u to vreme to su bili izbegli i raseljeni ljudi...imam užasan osećaj da stalno narasta taj neki pritisak siromaštva, da postaje sve veći. Da su sve potrebe sad sve veće, sve više ljudi koji [su] na ivici egzistencije. Zaista takav utisak imam. Mnogi neće ni da se jave. Mislim verovatno oko svega toga, dok ne bude baš, stani-pani, u celoj toj priči. Mislim da jako sporo se stvari odvijaju inače, bar ja koliko čujem, ne bih da sudim...ali recimo i što se tiče i Centara za socijalni rad, mislim da tu dosta te stvari idu sporo. Meni idu sporo. Ljudi se zaglave debelo u problemu dok nešto odrade, dok prikupe neke papire bezvezne, dok...ne znam...užas. Užas.“
Sagovornica iz međunarodne humanitarne organizacije, Vojvodina.

Percepcija različitog stepena ostvarivanja istih prava je pojačana kod sagovornika/ca koji deluju van najvećih gradova. Prenošnje ingerencija sa centralne uprave na lokalne samouprave nije imalo za pretpostavku jednaku finansijsku sposobnost svake od tih lokalnih samouprava, pa time ni finansiranje za različite organizacije nije isto. Zahtev za standardizacijom minimalnih davanja se pojavio kod više sagovornika/ca koji ga operacionalizuju kao „prepoznavanje“ ili „neprepoznavanje“ potrebe za određenim socijalnim davanjima ili finansiranjem socijalnih usluga od

strane finansijera (lokalne samouprave). Problem neprepoznavanja, kako oni zovu odbijanje finansijske podrške uslugama socijalne podrške, je različit na različitim nivoima u sistemu. To izaziva disbalans koji zaustavlja dijalog i zajedničku akciju radi rešavanja ovakvih situacija.

„Jer Beograd je preogroman, oni su dobili neke kombije, dobili prevoze, dobili ono, dobili ovo. Grad im dao mnogo para, taj infostan im je dao pomoći, 50 % da ne plaćaju. Tih beneficije imaju dosta... ali nemaju svi članovi. Znači tu je problem. Jer oni jednostavno ušli u taj stereotip. Niko ih ne dira, niko se ne buni e sad što smo mi prvi skočili na tu našu organizaciju jer smo hteli da razbijemo stereotipnost. Međutim mi smo uspeli da izađemo i uspeli da napravimo gradsko udruženje. Cela priča je u tom pravcu. Zato se mi razlikujemo trenutno od svih organizacija što mi radimo... Mi imamo tu, što kaže Vlada, informisanost. Imamo te novitete... Taj projekat za bolnice, to lečenje. Pa smo napravili taj turnir u... Mi imamo dosta ideja, ali nemamo prostora i novčana sredstva...” Sagovornik iz OCD iz Južne i Istočne Srbije

Kvalitet kadrova je diskutabilna tema za većinu sagovornika/ca. Slažu se u tome da su postojeći kadrovi dovoljno obučeni i kvalifikovani za poslove koje obavljaju, ali da su brojačno nedovoljni za ispunjavanje svih potreba korisnika/ca. Drugi element je vezan za korišćenje informatičke tehnologije, gde postoji dvostruka definicija – dok su programi potrebni za osnovno komuniciranje i dnevnu administraciju jasni svima, ima prijavljenih nedostataka u pogledu korišćenja specijalizovanog softvera i softvera za komunikaciju za osobe sa izazovima u komunikaciji. Još jedan element kadrovske opremljenosti je licenciranje kadrova, koja je navedena kao važna samo u pojedinim organizacijama: *„Pa eto, naše prednost je što imamo jedini u Srbiji tu licencu za rad.” Sagovornik iz OCD iz Južne i Istočne Srbije*

Ocena kadrovskih kapaciteta u javnom i nevladinom sektoru se razlikuje, ali prvenstveno zbog veće fleksibilnosti u manjih i privatnih organizacija u planiranju aktivnosti – gde aktivnost mogu da formiraju oko postojećih kapaciteta. U javnom sektoru takva sloboda ne postoji, jer zakonska struktura zahteva ispunjavanje određenih standarda i određene strukture usluga i tu je nedostatak kadrova mnogo uočljiviji, iako postoji u oba sektora.

„Pa znate kako, ovaj...znači oni [kadrovi] su pre svega nedovoljni. Znači nama treba, bar, još sigurno deset stručnih radnika. Kad kažem deset stručnih radnika to su socijalni radnici, psiholozi, pedagozi...sa svim tim nekim akreditovanim

programima, za rad na pojedinom problemu sa ciljnom grupom. Ono što mogu da kažem to je da postojeći stručni radnici u svim uslugama su licencirani." Sagovornica iz organizacije iz javnog sektora iz Šumadije i Zapadne Srbije

Na pitanje o postojećim kadrovima, dobijeno je postojeće opterećenje:

„Mi imamo korisnike,... mi ih zovemo žargonski stari i novi. Stari koji prelaze iz prethodne godine i novi koji su evidentirani u toj godini. Ono što je negde bitno je što ću Vam reći, pre svega da je obavljeno devetsto šezdeset razgovora za jednu godinu u okviru savetovališta, dva psihoterapeuta. I to zaista nimalo nije malo, obzirom na grad." Sagovornica iz organizacije iz javnog sektora iz Šumadije i Zapadne Srbije

Razumeti potrebu za kadrovima na republičkom nivou se može izjednačiti sa razumevanjem važnosti njihove raspoređenosti tamo gde su potrebni u tom trenutku: *„...onda džaba, oni kažu: „Neka ide u Beograd, tamo ima bolje resurse." Nema. Resursi zavise od toga koliko imate ljudi u smeni. To, to je najveći resurs. Drugo je to što... bolnica. Ali šta će njemu bolnica? Mnogoj toj deci nije potrebna bolnica. Njemu treba neko ko će brine tu." Sagovornik iz organizacije iz javnog sektora iz Beograda*

Ostvariti pun kapacitet usluge koju određena organizacija pruža je veoma otežano postavljanjem standarda na nivo minimalnog standarda, gde je prostorna i kadrovska opremljenost u potpunosti podređena tom minimumu sredstava.

„Ako vi morate da radite sa...deset, dvadeset ili čak četrdesetoro dece u smeni, vi onda ne može ništa drugo izuzev da čuvate da se ne pobiju međusobno i da se ne desi nešto loše. Ali da bi ste mi mogli doprete deteta do njegovih intimnih potreba i do toga da vam se ono poveri da možete da dnevno, makar dva sata, kao što bi u porodici, popričate sad detetom, mada i u porodici često to propuštaju da urade, ali u meri u kojoj se to uradi, to Vam proizvodi dejstvo na dete." Sagovornik iz organizacije iz javnog sektora iz Beograda

Neki od strane zakonodavaca ponuđeni modeli su ocenjeni kao neadekvatni za ciljnu grupu za koju su propisani. Prema rečima sagovornice/ka, problem nastaje tako što je ponuđeni okvir neadekvatan za grupu za koju je ponuđen. To istovremeno znači da ponuda ne može da bude adekvatno primenjena, a uz to ne može biti ponuđena drugim mogućim korisnicima (konkretno: sa drugačijom dijagnozom).

„...konačna reč da se nadovežem na to što oni odobravaju kod Ministarstva, to je smešno, to distrofičari ne mogu da rade. Distrofičare... Treba da provere koje dijagnoze to mogu da rade... Ako imam jake ruke mogu da vozim... Šta može? Paraplegičar treba da uzme ovu čašu, da slika, da farba, da nešto radi, a on jadan ne može ni kašiku da drži u ruke. To 80 – 90% ljudi tako. Ili da uzmu žene da heklaju, pletu...To su mislim vam pameti neke stvari koje, čemu?! Te projekte što su smislili po onim tabelama. Znači majke mi, ja moram da zaposlim pravnika, sa fakultetom, ekonomistu da bi znali jer taj projekat tumače šta oni hoće. Šta god pišeš—ne valja!“ Sagovornik iz OCD iz Južne i Istočne Srbije

Komunikacija i komunikacione mreže

Problemi sa kojima se suočavaju osobe koje rade u sektoru usluga socijalne zaštite i podrške uključuju i probleme komunikacije između organizacija i to:

1. Međusobne komunikacije nevladinih organizacija koje pružaju usluge socijalne zaštite, u slučajevima konkurisanja za iste resurse
2. Komunikacije sa državnim institucijama u istom sistemu, koje imaju prve kontakt sa mogućim korisnicima/cama usluga socijalne zaštite (policija, zdravstvo, sudstvo...) „Problem se javlja u situacijama kada medicinska sestra ne prihvataju da geronto domaćici prepíše lekove [za korisnika/ce usluge], da ne može to danas, ne može kod tog lekara. Te neke njihove tehničke stvari, njihova ne ažurnost i jednostavno nezainteresovanost nama stvaraju problem. Ali opet upornošću i tvrdoglavošću naših geronto domaćica kojima je jedino cilj da svoje korisnike zaštite i obezbede im to što im treba izađu na kraj sa svim tim problemima.“ Sagovornik iz OCD iz Južne i Istočne Srbije

„Meni nije jasno...sad ih jure...evo gledajte sad situaciju...jure... lekara, za čoveka koji ima rak pluća sa metastazama na kostima – za tuđu negu i pomoć... On ih juri...ne juri on pošto je nemoćan u krevetu već rodbina kakva... Oni jure da lekar potpiše zahtev za tuđu negu i pomoć...Ej bre! Pa zar to ne ide po automatizmu? Čovek je nepokretan, idiote...tom lekaru...svi lekari imaju plate...i sad to neko mora...i onda ga šikaniraju...znači jedan onako... otežu... i čovek umre i ne dočeka ni pomoć, ni penziju, ni Boga oca. Zbog te nege i kasnosti. Zar ne može taj automatizam neki da postoji? Pacijenti od tih i tih bolesti, sa tim i tim stanjima...lekar mora da napiše taj zahtev.“ Sagovornica iz međunarodne humanitarne organizacije iz Vojvodine

3. Komunikacije između Centara za socijalni rad i nevladinih organizacija iz istog sektora, koji nastaju zbog konfliktnih tačaka zakona, ali i zbog promene zakona, zbog kojih određeni oblici komunikacije više nisu mogući (Zakon o zaštiti podataka)

Osim problema komunikacije, ima problema koji nastaju usled krutog tumačenja zakona ili pravila neke institucije koji ne poznaje izuzetke u kojima osoba nešto ne može da učini lično ili sama za sebe.

Pitanje vezano za promenu zakona je i pitanje tržišnog odgovora na određenu potrebu – postoje dimenzije usluge koje će privatno organizovana usluga mnogo teže pokriti nego što bi to bio slučaj sa centralizovanim modelom i takvi problemi zahtevaju postepenost prelaza sa jednog sistema na drugi ili čak zadržavanje nekih elemenata starog centralizovanog sistema u novom lokalno organizovanom.

„Tad je bila reforma, onako, sistema socijalne zaštite. Reformski proces, jednostavno transformacija institucija socijalne zaštite, odnosno deinstitucionalizacije je krenula. Tako da od tada počinje da se smanjuje broj dece na smeštaju u Domovima i raste broj dece na smeštaju u hraniteljskim porodicama. Onda...neki su spremni, recimo, da prime bebe i mlađu decu, teže se nose sa primer sa adolescentima. Nisu spremni da prime adolescente. Što sad sve zavisi i od njihovog roditeljskog iskustva, od toga... koliko mogu da se posvete, da l' su zaposleni, nezaposleni, koliko vremena mogu da provedu, od...afiniteta ličnih. Mislim prosto tu postoje neke stvari koje su deo kompetencije hranitelja.“ Sagovornica iz organizacije iz javnog sektora iz Beograda

Prostor u kom se odvija komunikacija i generalno delatnosti organizacija je prilagođen potrebama korisnika u meri u kojoj to finansije i kreativno korišćenje istih dozvoljava. Čak i organizacije koje imaju manje problema sa finansiranjem imaju situacije zastarelosti ili planske gradnje koja nije sasvim adekvatna sadašnjoj nameni.

„Pa nekad i jeste, nekad i nije. Pre svega domovi su građeni...to su ogromne zgrade, koje je teško kontrolisati. Ima mnogo ćoškova, ima mnogo stakla. Neki od naših domova, mi kažemo, više liče na dečji kulturni centar nego na dom za decu. Znači nema tu porodične, nema tu kuće neke, što izaziva neki mir, neku porodičnost, domaćinstvo, nego su sve to ogromne zgrade. Sa ogromnim hodnicima gde jednostavno deca provode ogroman deo dana po hodnicima. To je njihova najveća mana. Naša deca sad trenutno, retko kad imaju preko troje dece u sobi.“ Sagovornik iz organizacije iz javnog sektora iz Beograda

Finansijska održivost usluga, koja je bazirana na procenama stanja ostaje nedovoljna u situacijama naglih promena stanja, što se posebno odnosi na broj korisnika/ca nekih od specifičnih usluga usmerenih direktno na najosetljiviju kategoriju stanovništva. Ove cifre, odnosno broj ljudi u potrebi, mogu da variraju mnogo brže nego što je sistem u stanju da se prilagodi. Ako se varijacija događa na dnevnoj osnovi, a finansije određuju na kvartalnoj, polugodišnjoj ili čak godišnjoj, ova neusklađenost značajno utiče na pružanje određene usluge.

„Dobra je u tome što mi...aaa...smo opremljeni, da kažem, kazanom za kuvanje Narodne kuhinje gde može...koji je od tri stotine litara...gde znači može šesto obroka da se skuva. Mi realno imamo potrebu za većim kazanom jer sad...evo ovog momenta ih imam šesto pedeset. Bilo ih je šesto sedamdeset, bilo ih je...sedamsto dvadeset...znaš koliko je to više? Mi smo napravili tu gimnastiku da ne pravimo tu celu priču: „Ajde rešiće se sa nekim kazanom, sa ovim ,sa onim.“, pa onda smo napravili kombinaciju da kuvarica... pa na šerpi, pa na ovom...sve te neke varijante...pa da dokuvaju još...pa eto te neke kombinacije smo napravili. Inače da mi se držimo striktno te priče da je šest stotina obroka, prosto birokratski ne možemo više, gotovo je...džaba ti imaš potreba za još pedeset ili sto...tu je crta...mi bismo morali da napravimo listu čekanja. Pa onda oni koji ne dolaze redovno, koji zbog nekih razloga nisu obnovili...ovo, ono...da mi prosto to birokratski kažem: „Aha, tebe skidam. Na kraj liste! Sledeći ovde.“, i to bi tako išlo, to bi uveo se tog tipa red. Ali ovo je takav posao, ti stvarno i ne možeš da budeš...neke stvari moraš da budeš rigorozan, da ih naučiš...prosto disciplini nekoj jer su negde skloni tome ljudi da budu nedisciplinovani. Ali, ovaj, to su tako osetljive kategorije, toliko su oni sa širokim problemima...”
Sagovornica iz međunarodne humanitarne organizacije iz Vojvodine

Stvarnost rada sa ljudima na terenu najčešće prevazilazi zakonske okvire i zalazi u polje radne etike osoba koje se tim ljudima bave. Te osobe premošćuju jaz koji se nalazi između idealnog sveta zakona i prava koja osoba ima po zakonu i ostvarivanja tih zakonskih prava koja po pravilu zahtevaju aktiviranje birokratskog aparata kojem nisu svi korisnici usluga socijalne zaštite dorasli. Može se argumentovano tvrditi da je i sposobnost manevrisanja kroz legalne strukture tokom života jedan od preduslova ostajanja iznad linije siromaštva, a time i da je smanjena ovakva sposobnost jedan od preduslova života ispod te linije.

„U smislu , recimo, da roditelj, ili majka ili otac nije stigao da ode da obnovi... znači nezaposlen, prima socijalnu pomoć, ne radi...tako dalje...ima troje dece

ili petoro...nije stigao da ode da obnovi rešenje za narodnu kuhinju i sad mene dovodi u situaciju...zbog njega koji je neodgovoran prema sopstvenoj deci....nije je obnovio.... ja bih trebala da ga skinem automatski sa te liste. A ja znam...odem kod njega...znam ga lično, to je naša mala sredina gde negde znaš te ljude, pa ti to negde i olakša i otežava život... Ja znam da je tih petoro dece gladno. Kako da ga skinem sa liste? Ja onda moram tamo da ga izgrdim i da mu kažem : „E evo ti bre ovaj, popuni taj zahtev pa...” Ja to prosto moram tako ili mu progledam kroz prste dok to bude izvađeno.” Sagovornica iz međunarodne humanitarne organizacije iz Vojvodine

Korisnice i korisnici socijalne zaštite iz perspektive pružalaca usluga

Ko su konkretno korisnici i korisnice usluga socijalne zaštite? Ova, veoma raznovrsna grupa, obuhvata sve osobe kojima je potrebna podrška u svakodnevnom životu, u situacijama traume i potrebe, u situacijama u kojima ne postižu samostalno životni standard koji se smatra minimalnim u sredini u kojoj žive. Raznovrsnost te grupe utiče i na raznovrsnost organizacija i njihovih usluga koje su neophodne za omogućavanje stabilnijeg života ljudima koji su se našli u situaciji potrebe. Situacije potrebe mogu biti relativno kratkotrajne – usled prirodne ili ljudskim delovanjem izazvane katastrofe, usled bolesti ili privremene ekonomske nestabilnosti. Mogu biti konačne, kao potreba za brigom o detetu dok se to dete ne osamostali, o porodici u situaciji konflikta, o osobi koja je napustila kazneno popravnu instituciju u periodu ponovnog uključivanja u društvo. Mogu biti i trajne, odnosno, relativno trajne u pogledu životnog veka korisnika/ce takvih usluga.

Svaka od socijalnih grupa kojoj ove osobe pripadaju nosi različite rizike i zahteva specijalizovan pristup rešavanju problema koji ih opterećuju. Ipak, često su izvori rizika višestruki, kako smo videli iz priče sa početka teksta, i potrebno je sistemski primenjivati korake ka njihovom uklanjanju. Sledeći paragrafi su namenjeni razumevanju širine ciljne grupe organizacija koje pružaju usluge socijalne zaštite i podrške, kako bi kasnije bili u stanju da razumemo njihove specifične potrebe i njihovo ispunjavanje u okviru postojećeg sistema, ali i predloge eksperata/kinja za redefinisane nekih od postojećih sistemskih struktura.

„Ukupno imamo, ovaj, šest zgrada u gradu i brinemo o deci svih uzrasta, od rođenja pa čak imamo jednu jedinicu za trudnice, znači pre rođenja već brinemo o deci, da tako kažem. Do punoletstva, ali deca mogu da ostanu, odnosno već sad mladi ljudi i posle punoletstva, ukoliko su na školovanju. A

najkasnije do dvadeset i šeste godine života." Sagovornik iz organizacije iz javnog sektora iz Beograda

„...tu se često pominje kao jedan vrlo važan cilj, to je profesionalno osposobljavanje za svu onu decu koja mogu da se profesionalno osposobe. ... Međutim u poslednje vreme ima dosta dece sa izraženim smetnjama u razvoju, tako da neku od te dece se ne osposobljavaju profesionalno, ne mogu samostalno da žive. Ali se osposobljavaju za onoliko, da kažem životnih veština, koliko oni mogu. Tako da im nekako, da život bude što više ispunjen." Sagovornik iz organizacije iz javnog sektora iz Beograda

„Ta usluga [socijalnog stanovanja u zaštićenim uslovima] je namenjena za tri grupe starija lica, znači samce i parove, koji mogu doduše da žive samostalno, kojima ne treba pomoć, nego su samostalni još uvek, samohrane roditelje i porodice sa članom koji, ili članovima u množini, koji su, koji imaju neku hroničnu bolest ili akutnu bolest ili invaliditet, ali dovoljno ozbiljan da on remeti sposobnosti te porodice da samostalno funkcioniše, znači kojoj je zbog toga potrebna pomoć i podrška. ... S tim što u teoriji je ta usluga osmišljena tako da ne bude trajni smeštaj, [ako prvi korisnici nisu više na taj način socijalno ugroženi] da se ... mogućnost korišćenja nekoj drugoj porodici koja je opet u većoj meri ugrožena." Sagovornica iz OCD iz Beograda

Osim navedenih, razgovarali smo i sa predstavnicima/cama institucija koje pružaju palijativnu negu, personalnu asistenciju, podršku u svakodnevnom preživljavanju, odevanju i ishrani, podršku u sticanju obrazovanja, podršku u samostalnom kretanju, dnevne boravke za decu i odrasle sa teškim stepenima invaliditeta, kojima je potrebna dvadesetčetvoro časovna nega. Svi oni su opisani kao primarni korisnici/ce usluga socijalne zaštite.

Na pitanje o time za koga je značajna usluga koju organizacije pružaju, odgovor je po pravilu bio: za društvo u celini. Podrška koju dobija jedan član porodice oslobađa druge članove da se uključe ili vrate na tržište rada, da ostvare nezavisnost u okviru sopstvene zajednice i da time (plaćanjem poreza, ali i samom aktivnom participacijom u svakodnevnom životu) doprinesu stabilnom funkcionisanju mesta u kom žive.

Drugi nivo značajnosti je iskazan kroz isticanje važnosti preventivnog rada – posebno sa decom i sa osobama koje su se prvi put našle u sukobu sa zakonom ili

su se prvi put našle u situaciji eskalacije pogoršanih porodičnih odnosa i kojima je neophodna podrška kako do toga ne bi ponovo došlo.

Zatim, istaknuta je važnost ekonomskog i socijalnog uticaja restrukturiranja sistema socijalne zaštite – gde se usluga pomera ka korisniku/ci, nasuprot pomeranju korisnika/ca ka velikim centrima za zbrinjavanje. Važnost ostanka u zajednici, zadržavanja stabilne socijalne sredine je od ključnog značaja za uspešnu integraciju/reintegraciju u društvo. U ovom smislu, integracija bi bila definisana kao životni standard i stepen ostvarivanja ljudskih prava uporediv sa osobom sličnih demografskih karakteristika opisa, ali koja nije pogođena istim ili sličnim problemom kao osoba kojoj je podrška potrebna. Time je važna svest pružaoca usluga o ukupnom značaju pružene usluge po zajednicu i posebno svest o tome ko konkretno uživa rezultate njihovog rada u pružanju usluga socijalne zaštite i podrške. Deo percepcije sebe u odvojenosti od „njih sa potrebama“ kao drugih širi jaz između „generalne“ populacije i podgrupe primalaca usluga socijalne zaštite, ali je taj jaz iluzija proizašla iz percepcije sebe kao odvojenog od društva i „njih“, kao socijalnih „drugih“, kao sistemskog problema, a ne ravnopravnih delova sistema sa svojim neophodnim funkcijama u sistemu. Pružaoci usluga su svesni značaja usluga za društvo u celini kao opšteg mesta, nečega što podrazumevaju u okviru svoje profesije. Zakonska regulativa ne podvlači šire efekte određene usluge po društvo.

„Pa indirektni mogu da budu hranitelji s tim što se oni zakonom ne tretiraju kao korisnici, nego su i oni vrsta pružalaca usluga. Zato što ih zakon tako sada prepoznaje. Kroz ovo što dobijaju na ovim edukacijama mogu da budu, na neki način, indirektni korisnici.“ Sagovornica iz organizacije iz javnog sektora iz Beograda

Izazovi i problemi pružanja usluga socijalne zaštite

Prepreke pružanju usluga socijalne zaštite uključuju i prepreke kretanju korisnika/ca usluga. Ograničenja različitim intenzitetom utiču na korisnike/ce u zavisnosti od njihovih demografskih obeležja – starosti, pola i mesta iz kog dolaze – odnosno udaljenosti, prevoza i infrastrukturne opremljenosti puta koji treba da pređu da bi došli do određene institucije. Ovaj problem pogađa i institucije u javnom sektoru jednako koliko i institucije iz nevladinog sektora. Čak se može proceniti da problemi te vrste duže ostaju aktuelni i pogađaju više ljudi ako postoje u institucijama iz javnog sektora – jednostavno zbog njihovog većeg broja korisnika/

ca ili čak totalnog ili skoro totalnog obuhvata populacije koja je uopšte u situaciji traženja prava vezanih za oblast socijalne zaštite, kao i potrebe da se birokratske procedure obave na različitim lokacijama koje pripadaju javnim institucijama iz oblasti socijalne zaštite. Arhitektonske barijere time sprečavaju pružanje usluge nekim od potencijalnih najugroženijih korisnika/ca.

„Zaista mi ne možemo u Prihvatište za žrtve, osobe sa invaliditetom, sa nekim ozbiljnijim problemom, jer prosto arhitektonski nam zgrada to ne dozvoljava. Znete to jeste ta neka prepreka...to su neke kontraindikacije, prosto, ovaj ali uglavnom smo otvoreni zaista za sve druge probleme za sve...to nam se i dešava svakodnevno.“ Sagovornica iz organizacije iz javnog sektora iz Šumadije i Zapadne Srbije

„Sa invaliditetom, da. Pa nemamo lift... [Moderator: Nemate lift?...]a vidite koliko stepenica ima. Sagovornica iz organizacije iz javnog sektora iz Beograda

Otežano finansiranje prilagođavanja prilaza zgradama, sanitarnih prostorija i prostorija dnevnog boravka je prema mišljenju nekih od sagovornika/ca i delomična krivica percepcije same potrebe za kretanjem osoba sa telesnim invaliditetom kao „luksuza“.

„... Da ne mora ovako kroz dvorište da se prolazi i za to smo morali da potrošimo ogromna sredstva zato što to nemamo. Ne možemo da napravimo tu taj pad od samo šest stepeni, pa mora da se ide, da pravite čitav jedan lavirint. ...i sve to troši sredstva... teško dobijete te pare. I svi misle da je to luksuz.“ Sagovornik iz organizacije iz javnog sektora iz Beograda

Situaciju otežanu postojanjem arhitektonskih barijera u prilazima ustanova otežavaju arhitektonske barijere na putu do njih, kao i razdaljina koju treba preći. Ovi problemi pogađaju najviše upravo osobe iz ruralnih i peri-urbanih naselja.

„Pa najčešće su to fizičke prepreke i godine. Znači ljudi stariji nisu skloniji da se mnogo kreću, pogotovo sam ne može da dođe, zavisi od nekoga, ko nađe nekoga. Jedan od razloga zbog čega ne dolaze u središte organizacije što ne mogu sami, znači moraju imati nečiju pomoć, nekog iz kuće ili komšije i tako dalje. ...I naravno ako se plaćaju putni troškovi onda mora da plati za sebe i za pratioca.“ Sagovornik iz OCD iz Vojvodine

Žene sa određenim telesnim invaliditetima su manje prisutne na skupovima, radionica i predavanjima namenjenim njihovoj ciljnoj grupi ako nisu obezbeđeni sanitarni uslovi i privatnost. Ovaj element je izražen rodno specifičan i pojačan u tradicionalnijim krajevima sa izraženijom konzervativnom percepcijom telesnog integriteta. Kao takav, nije ograničen samo na žene, ali jeste više uočljiv kada su žene u pitanju.

„Teško nalaze pratnju, onda je njima verovatno veća potreba. Muškarac je kao muškarac, ali ženi je ipak da dođe, ako treba toalet, sad idemo u tu priču, ne može neko od nas da joj pomogne, mora da ima određenog pratioca. Opet se svodimo na te arhitektonske barijere i loših, slabih uslova u tim organizacijama i institucijama i da one zbog toga izbegavaju...” Sagovornik iz OCD iz Južne i Istočne Srbije

Arhitektonske barijere i udaljenost su najveći problem osobama sa telesnim invaliditetom koje koriste invalidska kolica. Nepostojanje specijalizovanog prevoza i visoka cena samostalnog prevoza su faktori koji izoluju stanovnike ruralnih i peri-urbanih krajeva koji imaju telesni invaliditet i otežano kretanje. Gradski prevoz nije prilagođen prevozu osoba koje koriste invalidska kolica. Ovi faktori su zbog udaljenosti i potrebnog vremena za obavljanje bilo koje aktivnosti u gradu veoma otežavajući za stanovnike/ce van-gradskih oblasti.

„Recimo mnogo veći prostor koriste u većoj meri koriste lica koja se samostalno kreću. Za lica koja se kreću uz pomoć nekog ortopedskog pomagala, njima to predstavlja problem da bi od mesta stanovanja, da li je to neka druga opština ili seosko područje na teritoriji [grada U], njima je to već problem zato što nemaju specijalizovano vozilo da on sam dođe znači da ne izlazi iz kolica nego da u kolicima dođe znači nemaju svoje samostalno specijalizovano vozilo. Zatim taksu službe u gradu nisu adekvatne za korisnike kolica. Zatim gradski prevoz nije moguće da koristi osoba koja je korisnik invalidskih kolica.” Sagovornica iz OCD iz Šumadije i Zapadne Srbije

Promene u fizičkom stanju pogođene osobe su takođe dinamički faktor koji pojačava uticaj izolacije. Rodni element, gde su muškarci češće vozači, ili jedini vozači u porodici dovodi do izolacije čitave porodice kada muški član više nije u stanju da vozi.

„Selo, selo... Koliko ima? 10 kilometra? I on je dolazio, međutim ima progresivno oboljenje, on je sve više tonuo, bolest uzima svog maha tako da ne može da

vozi. Znači više nije mogao da vozi. Onda jednog momenta postao zavistan od supruge koja ne može da ga doveze... To je kod nas, veliki je problem dolazak tih osoba..." Sagovornik iz OCD iz Južne i Istočne Srbije

Zanimljivo je da iako svi sagovornici i sagovornice prepoznaju povećane probleme sa kojima se susreću osobe sa sela koje su pogođene različitim elementima koji doprinose isključenosti, najčešće mnogostrukim – invaliditetom, starošću, socijalnom deprivacijom, ekonomskim siromaštvom – u veoma maloj meri navode aktivnosti koje su ciljane upravo prema ljudima sa sela i iz ruralnih (nekada geografski i saobraćajno teško pristupačnih) oblasti u okolini gradova. Predstavnicice organizacija to objašnjavaju nedostatkom finansijskih sredstava, izbegavanjem još jednog izvora diskriminacije, iako bi u pitanju bila pozitivna diskriminacija.

„Nismo pravili tog tipa podelu aktivnosti, prosto iz razloga što mislimo da bi i to bio jedan vid diskriminacije bilo koga u nekom momentu. Iako može postojati opravdanje u tome da su osobe na selu manje zastupljene zbog tehničkih uslova, nepristupačnosti i slično. Ali opet smo mislili da osobe sa invaliditetom gde god živele zaslužuju šansu, pa nismo imali takvu vrstu, što ne znači da nećemo imati takvu vrstu inicijativa i projekata u budućnosti da se negde okrenemo ljudima na selu. Ali pre svega i kad bi razmišljali u tom pravcu u nekom momentu, govorim ovde tendenciozno favorizujući ljude na selu u nekom smislu zato što kažem isključeniji su, teže im je doći, pristupačnost u tehničkom smislu je lošija“ Sagovornik iz OCD iz Šumadije i Zapadne Srbije

Neke organizacije imaju pojačane aktivnosti usmerene na određene socio-demografske grupe iz razloga višestrukih barijera sa kojima se ta određena ciljna grupa suočava, a koje su izraženije nego za uporedivu sociodemografsku kategoriju. Primer su mladi sa sela, mladi sa invaliditetom, porodice osoba sa invaliditetom, starije osobe i slično. Zanimljivo je da su sve te grupe odabrane prema svojim specifičnostima, odnosno prema različitostima u odnosu na grupe uporedive po demografskim karakteristikama, ali da se njihovo osnaživanje ne percipira kao diskriminativno po druge socijalne grupe.

„Mi smo baš insistirali da se bavimo mladima sa sela, kroz neke projekte koje radimo 5 godina, 4 godine smo, rekla bih resurs centra Ministarstva omladine i sporta projekta „Mladi su zakon“ koji se tiče volontarizma i aktivizma mladih pa onda uvek insistiramo da provučemo negde aktivnosti koje obuhvataju mlade sa sela. [Moderator pita zašto] Zato što smatramo da... u odnosu mlade

sa grada, da eto postoje više tih barijera, baš što se tiče inkluzije. Nemaju dostupne sve sadržaje koji imaju mladi iz grada. Nemaju podršku i onda eto kroz te svoje projektne aktivnosti nastojimo da ih uključimo da oni imaju, na kraju krajeva, šansu da pokažu šta oni znaju. Da kažu nešto i oni.“ Sagovornica iz OCD iz Šumadije i Zapadne Srbije

Ipak, odlučujući faktor ostaju ograničenja po same organizacije koje pružaju usluge socijalne zaštite, pa se tako količina uzima kao merilo uspešnosti, zbog čega teško mogu dobiti finansiranje za pojedinačne slučajeve. Ironije ovakve situacije je da socijalna zaštita, kao skup personalizovanih aktivnosti koje za cilj imaju osnaživanje pojedinca ili porodične jedinice, mogu dobiti finansiranje samo ako se za njihovu ciljnu populaciju definiše društvena grupa. Diskrepancija između modela finansiranja i potreba potencijalnih korisnika/ca usluga socijalne zaštite postaje evidentna upravo na takvim primerima.

„Ekonomska situacija zaista ne dozvoljava da Vi organizujete za troje ili petoro starih u [selu S] recimo, koje je trideset kilometara u jednom pravcu, uslugu. Znači prosto nije ekonomski održivo. Mi smo se do sada snalazili tako što pronalazimo gerontodomačice koje žive tamo na selima, zapravo lica koja prođu obuku za rad sa starim licima pa onda realizuju tu uslugu i imamo još uvek par njih ali je to nedovoljno. Opet razlog je ekonomske prilike, uopšte ekonomska situacija grada, nemogućnosti izvajanja više sredstava.“ Sagovornica iz organizacije iz javnog sektora iz Šumadije i Zapadne Srbije

Problem definisanja ciljne grupe i njenih problema se umnogostručava jer su osobe kojima je potrebna socijalna podrška i zaštita često višestruko opterećene, odnosno – mnogostrukost njihovih problema, a jasno treba uočiti i upravo problem života na selu, udaljenosti, tradicionalnih rodni uloga. Problem tradicionalnih rodni uloga može da se ispolji u neophodnosti da se ugrožena žena fizički preseli iz sela u drugu sredinu. Takođe, porodica koja živi pogođena siromaštvom zahteva ciljane akcije i dobro rešenu logistiku kako bi se akutni problemi sanirali, kao u sledećem primeru. Ne treba zaboraviti ni da u društvima u tranziciji socijalnom isključenošću bivaju neproporcionalno pogođene upravo žene u određenim periodima životnih biografija (Tomova 2012: 187) i sa izdržavanim članovima porodice (žene koje gaje dete/decu bez partnera/ke, žene koje brinu o članu porodice sa invaliditetom).

„Mi u socijalnoj zaštiti, multiproblemsko kad kažemo – imala je pre svega i stambeni problem, i materijalni, problem u funkcionisanju dakle u samom selu,

u tom snalaženju... nezaposlenost... Da smo ih povukli, jeste, iz tog udaljenog mesta i praktično da bi smo mogli da budemo tu u kontaktu i da im obezbedimo, privremeno, smeštaj. U međuvremenu smo mi uspeli da sredstvima, donacijom i praktično nekim sredstvima iz lokalne samouprave, da im praktično, adaptiramo taj stambeni prostor u selu i za to vreme dok je trajala adaptacija njihove kuće, oni su praktično boravili u toj stambenoj jedinici." Sagovornica iz organizacije iz javnog sektora iz Šumadije i Zapadne Srbije

Modeli prilagođavanja ekonomski nestabilnim situacijama

Modeli ponašanja, prilagođavanja i saradnje kojima sve od navedenih organizacija pribegavaju kako bi premostili nedovoljna finansijska sredstva se mogu prikazati na sledeći način:

1. *Kratkotrajna udruživanja radi finansiranja: „Za jednu aktivnost, za podelu flajera na ulici jer smo mi imali sad 5. maja Evropski dan samostalnog života i sad šta, šta da radim sa tih 1500 dinara, neće nam niko ni štampati, mislim, to je više nego beda. Ali snašli smo se tako što smo nekako udružili sredstva na nivou Srbije, uplatili tom jednom koji je štampao i dobili toliko jel' brošurica kol'ko. Ni njemu se ne isplati da dizajnira i da radi taj posao za to, ali znate kako, 1500, pa je l' dve , pa tu, pa se tu nakupilo..." Sagovornica iz OCD iz Vojvodine*
2. *Trajna udruživanja finansijskih i/ili materijalnih resursa: „...da pružimo šansu decu iz sistema socijalne zaštite, iz postojećih usluga, decu iz hraniteljskog smeštaja kojih je jako puno u gradu, Romskoj deci, osobama sa invaliditetom... prosto jedna inkluzija na delu, zaista. I to se tako, zaista i dešavalo svih ovih godina. Pored toga, ova, tih nekih aktivnosti unutra, ovaj, prostora, realizuju se i brojne aktivnosti za decu i sa decom...aaa...na...u prostoru grada, na parku, na trgu, na bazenima gde se organizuju razne neke zabavne aktivnosti u kojima oni učestvuju." Sagovornica iz organizacije iz javnog sektora iz Šumadije i Zapadne Srbije*
3. Prilagodljivi modeli pružanja usluge koji se usklađuju tokom trajanja projektnog perioda
4. Skraćivanje i menjanje intenziteta usluge
5. Smanjivanje broja korisnika/ca usluge
6. Skraćivanje trajanja projekata pružanja usluga
7. Kompromis – odustajanje od dela aktivnosti kako bi se ispunile aktivnosti koje su percipirane kao najvažnije

8. Pojačavanje komunikacije sa privrednim subjektima radi dobijanja dodatnog finansiranja
9. Pojačano traženje stranih donacija radi privremenog finansiranja usluge: *„Pa smo morali da se koristimo alternativnim sredstvima, morali smo da apliciramo kod stranih donatora i na taj način smo nadomeštali novac koji nam je falio za recimo godinu dana ili devet meseci. Tako da onda smo se izborili da celokupni budžet za jednu godinu dana bude finansiran za svaki slučaj iz lokalnog budžeta ako ne bude sredstava iz donacija, stranih ili domaćih, svejedno.“* Sagovornik iz OCD iz Južne i Istočne Srbije
10. Odustajanje od dela sopstvene (najčešće već minimalne) zarade kako bi pomogli ljudima koji su u težim situacijama
11. Volontiranje u partnerskim organizacijama posle radnog vremena ili vikendom, kako bi premostili nedostatak kadrova
12. Primenjivanje ad hoc rešenja (improvizovanje) kako bi pomogli u najvećoj mogućoj meri osobama u stanju akutne ugroženosti
13. Aktivno korišćenje privatnih mreža poznanstava kako bi premostili nedostajuću uslugu

Zaključni komentar

Barijere optimalnom funkcionisanju sistema socijalne zaštite dolaze iz više izvora. Pored ograničenja koje postavlja diskrepancija između finansijskih potreba i dostupnih sredstava, koja je zajednička čitavom sektoru (bez obzira na karakteristike organizacije ili specifičnosti pojedinih delatnosti), finansijski element je posebno destruktivan po pružanje usluga socijalne zaštite kada nije vremenski usklađen sa traženim ili projektovanim vremenskim planom ispunjavanja usluge. Ta barijera različito deluje na organizacije prema veličini i postojanju ili ne alternativnih izvora finansiranja.

Komunikacione barijere u smislu delovanja na zakonodavna tela su više izražena prema organizacijama dalje od Beograda, a zatim posebno izražena u pogledu komunikacije sa organizacijama udaljenijim od administrativnih centara, koje nemaju predstavništvo u Beogradu. Na nivou lokalne samouprave blizina ili udaljenost od administrativnog centra utiču na sličan način, ali su delom kompenzovane delovanjem privatnih socijalnih mreža.

Mehanizmi adaptacije karakteristični za sve organizacije u sektoru socijalne podrške i zaštite uključuju aktivno korišćenje ličnih neformalnih mreža, aktivno

razvijanje i korišćenje takozvanih „mekih“ veština (komunikacije, adaptacije, solidarnosti, entuzijazma, među-ličnih odnosa), mikro preduzetništva i socijalnog preduzetništva. U zavisnosti od tipa barijere, osobe koje rade u institucijama socijalne podrške ili zaštite, bez obzira na to da li su u pitanju udruženja ili javne institucije, pribegavaju kreativnim modelima rešavanja situacija u situacijama kada formalna rešenja zakažu – jer su korisnici socijalnih usluga često u vremenskom tesnacu, u akutnoj situaciji ugroženosti i barem inicijalno neosnaženi da sa svojom situacijom sami izađu na kraj.

REFERENCE

- Babović, M., Vuković, O. (2008), Žene na selu kao pomažući članovi poljoprivrednog domaćinstva: položaj, uloge i socijalna prava UNDP Srbija, <http://www.secons.net/admin/app/webroot/files/publications/Studijaojednakosti.pdf> Pristupljeno: 10.10.2015.
- Bogdanov. N., et al. (2011:94) Pristup žena i dece uslugama u ruralnim oblastima Srbije i predlog mera za unapređenje stanja, <http://www.unicef.rs/files/Publikacije/Access%20for%20women%20and%20children%20serbian.pdf> Preuzeto: 25.12.2015.
- Crepaldi, C. Pesce, F. Samek Lodovici, M. (2014) Report: Social and employment situation in Italy, European Parliament, http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/note/join/2014/518757/IPOL-EMPL_NT%282014%29518757_EN.pdf Pristupljeno: 10.10.2015.
- Tomova, I. (2012: 187) *“Emergence of poverty in transition countries in South-East Europe: the case of Bulgaria”* in Redefining and combating poverty: Human rights, democracy and common assets in today’s Europe, Trends in Social Cohesion, No. 25 Council of Europe Publishing 177 – 196.

Verica Pavić Zentner

OSETLJIVE GRUPE, PREDRASUDE I FAKTORI SOCIJALNOG ISKLJUČIVANJA

Mala, seoska sredina opterećena je stereotipima i sasvim lokalno formiranim i uslovljenim komunikacionim modelima (od dominantnog modela „sopstvene odgovornosti koja se izjednačava sa krivicom“ do „modela solidarnosti“ kada je višestruka ugroženost olakšana aktivnostima komšiluka i stanovnika/ca istog mesta).

„Pa ja da kažem, u nekim većim gradovima, npr. da kažemo Niš, Kruševac, mislim da bi imali veće razumevanje stanovništva. I mislim da bi ti ljudi lakše prihvatili ove usluge.

[Moderator/ka: Mislite korisnici ili šira zajednica?] Šira zajednica.“ Sagovornik iz nevladine organizacije iz Južne i Istočne Srbije

Sagovornici/ce očekuju više tolerancije prema različitostima u gradskoj nego u seoskoj sredini. U gradskoj sredini veća je potražnja za bračnim savetovanjem, rešavanjem konflikata u porodici i generalno, radom na prevenciji nasilja. Razlozi se objašnjavaju depopulacijom sela i starenjem seoskog stanovništva. Percepcija da je nasilje u porodici usmereno prema ženama vidljiva je iz izjava sagovornika/ca.

„[Zašto organizacija ima manje intervencija na nasilje u porodici na selu nego u gradu] Pa zato što su po selima samačka domaćinstva. Sami ljudi žive... Po selima su babe dede. Nema ko da vrši nasilje nad njom.“ Sagovornica iz organizacije iz javnog sektora iz Južne i Istočne Srbije

Težak način života na selu jedan je od faktora koji mlade navode da ostanu u gradu, ali toj depopulaciji doprinosi izmeštanje dece iz njihovih sredina rođenja. Jednom izgubljena veza teško se i retko obnavlja.

„I Loznički kraj. Tu ima dosta hraniteljskih porodica, naša deca se neka i vraćaju. Međutim, zaboravio sam to da kažem, deca koja dođu sa sela ona obično ostanu

u gradu. I tu više nema integracije. A nemaju ni gde da se vrate. Jer mislim ili roditelju umru u međuvremenu ili i oni odu ili neće više da ih prihvate ili oni sami neće da je vrate jer ih je jednostavno osvojio grad. I neće više tamo težački da rade poslove.” Sagovornik iz organizacije iz javnog sektora iz Beograda

Taj efekat određenih usluga primećuju posebno predstavnici/ce organizacija koje se bave decom i mladima i koji smatraju da ruralni krajevi u Srbiji gube kapacitet da zadrže decu rođenu u krajevima rođenja, a da nekada idu i jednostavnijim putem procene da je u interesu deteta premeštanje u bogatiju sredinu.

„... Mi sami koji živimo ovde nismo toliko time zadovoljni, imamo mnogo kritičkih. Ali kad uporedimo sa tim kako je u manjim mestima, pogotovo dole prema jugu, velika je razlika. I zato nam oni često šalju decu, međutim to za decu znači da oni gube totalno vezu sa svojim krajem i sa svojim poreklom. Ja sam skoro imao sa jednom kolegicom koja je psihoterapeut, diskusiju na temu koliko je poreklo samo po sebi izvor podrške za čoveka.” Sagovornik iz organizacije iz javnog sektora iz Beograda

Bogatija gradska sredina nije bez svojih nedostataka, pa su rizici za kriminal i zloupotrebu droga povećani u odnosu na ruralne sredine. To nije slučaj za rizik od alkoholizma. Isto govori i o prilikama za kriminal, dostupnosti droga, ali i o suštinski maloj razlici u posezanju za supstancama koje mogu izmeniti stanje svesti – jedino što je dostupnost alkohola možda veća na selu nego što je to dostupnost drugih ilegalnih droga.

„Znači, grad nosi zaista, mada Boga mi u poslednje vreme i na selu imamo, razne, razna patološka ispoljavanja, ali grad je ipak mnogo veći rizik za kriminal i za narkomaniju, pre svega. Za alkoholizam možda selo, može vrlo da se takmiči sa gradom, čak i da bude jače. Ali što se tiče narkomanije i kriminala, grad je i dalje urbani.” Sagovornik iz organizacije iz javnog sektora iz Južne i Istočne Srbije

Mladi iz ruralnih krajeva grada moraju biti mnogo motivisaniji od osoba istog uzrasta i sličnih karakteristika iz grada, jer je i vremenski posmatrano put koji moraju preći duži i prevoz je često otežan.

„To su uglavnom bili dobri učenici ili...neki čak i studenti, zavisi kako je trebalo za šta, ali ne mogu se oni izdvojiti po svojoj specifičnosti, osim toga što su bili

jako motivisani da dolaze s obzirom da imaju slabiji prevoz. Njima je mnogo teže da dođu nego nekom ko treba sa Voždovca da dođe.” Sagovornica iz organizacije iz javnog sektora iz Beograda

Mladi iz ruralnih krajeva za razliku od mladih iz urbane sredine imaju niži početni nivo znanja vezan za „meke“ kompetencije ili veštine važne za svakodnevni život. Urbana sredina pruža više informacija, ali istovremeno uvodi i veću izloženost rizicima po mladu osobu. Konkretno, uticaj koji na mlade vrše odrasli u gradu sveobuhvatniji je i podrazumeva različita životna iskustva i podelu društvenih uloga u odnosu na generacijski slične slučajeve iz ruralnih sredina.

„Nekada bih možda rekla da na primer kada dolaze ovde kod nas na radionice, deca iz grada možda imaju neki viši početni nivo znanja... Vezano za vaspitanje, za zdravlje, za stilove života... u poređenju sa decom sa sela. Mislim da tu možda postoje neke razlike mada nisu one nešto značajne ali prosto mi se čini da ovi iz grada možda imaju više informacija. Mada sad imaju internet, u svim selima i u manjim mestima a s druge strane to može da bude i rizik zato što ne znam koliko hranitelji mogu da kontrolišu sad korišćenje Interneta pa zapravo kakve informacije dobijaju mladi. Prosto mislim da su možda neki hranitelji, mada je opet i to više individualno ne umem to da podelim na grad i na selo, ali mislim da neki hranitelji u gradu su možda malo više edukovani u tom smislu.” Sagovornica iz organizacije iz javnog sektora iz Beograda

Prelazak u grad nosi i različitu vrstu rizika za devojčice i za dečake. Sagovornik/ca kaže da dečaci češće dolaze u iskušenja vezana za manji imovinski kriminal, devojčice lakše ulaze u zavisne odnose prema muškarcima.

„... devojčice ... pre svega kad ih nekako prevlada trauma i ta iskušenja koja imaju u životu uglavnom odlaze u seksualne devijacije...Pre svega u prostituciju, promiskuitet, povremene incidente. Povremeno korišćenja svog tela radi prihodovanja, čak ne u profesionalnu prostituciju nego možda u nešto što je stativa do prostitucije... Sponzorstvo ili ulaženje u zavistan odnos prema muškarcu.” Sagovornik iz organizacije iz javnog sektora iz Beograda

I u ranijim svedočenjima je uočeno da je komunikacija sa mladima o svakodnevnim problemima u ruralnoj sredini sužena i otežana. Kada je reč o zdravlju ili kontracepciji ona kulminira u nemogućnosti zamene funkcije žene koja više nije u domaćinstvu (bilo da je preminula ili je odsutna). Ženska rodna uloga, ispoljena u nezi i brizi za

osobu sa invaliditetom ostaje neispunjena do te mere da dovodi i do nehumanih životnih uslova osobe koja je bila u zavisnom odnosu prema preminuloj ili odsutnoj ženi. Muškarac, u primeru, otac, pored želje da pomogne i posvećenosti ćerki, ipak nije u stanju da prevaziđe rodno kodiranje i preuzme intimnu ulogu preminule supruge prema zajedničkoj kćeri.

„U principu tu su korisnici uglavnom bile žene koje su na selu i negde mi je pomoglo da shvatim koliko se one nalaze u teškom stanju. Da ne pričam o tome da su bile i neokupane, da su se kupale samo jednom mesečno, kad dođe sestra ili ne znam ni ja neko, da se plati neka žena koja će to da odradi i onda je odjednom došla domaćica i to kupanje svakog drugog dana je bilo. Prosto je to neverovatno na koji način te usluge pomažu njima da kvalitetno žive i da se negde osveste, da se aktiviraju maksimalno.“ Sagovornica iz nevladine organizacije iz Južne i Istočne Srbije

Ukoliko nije ispunjena u tradicionalnom kodu, ukoliko nije stereotipna, socijalna uloga žene na selu preti da uruši sistem. Ukoliko se pojavi želja za radnom emancipacijom van domaćinstva, moguća je pojava nasilja, a da se pravi opseg tragedije može videti tek iz perspektive žena sa invaliditetom iz ruralnih oblasti. Invaliditet zaustavlja mogućnosti formiranja porodice, ispunjavanju predviđene reproduktivne uloge i ostavlja takvu osobu i njenu porodicu u međuprostoru u kojem se odvija njihovo svakodnevno postojanje. Bez podrške, bez vidljivosti, doslovno isključene u odnosu na širu zajednicu.

„Ne, ne, ne, tu nema neke velike odvojenosti, osim što su žene generalno u socijalnom smislu, al' to je moje lično mišljenje, u osetljivijem položaju kod ostvarivanja... [Moderator: Zašto je to tako?] Pa, zbog predrasuda i stereotipa prema porodici, prema brakovima, prema emotivnim vezama, prema kontaktima, al' to se odnosi na sve žene sa invaliditetom generalno u našoj sredini. [M: A koje su to predrasude?] Predrasude...šta ja znam, nemogućnosti vođenja kuće i domaćinstva... zasnivanja, rađanja dece, stupanja u brak, u vezu u zajednicu, to su sve neke isključivosti koje opterećuju više žene nego muškarce...“ Sagovornik iz OCD iz Šumadije i Zapadne Srbije

Organizacije koje pružaju usluge osobama sa invaliditetom trebalo bi da usmere svoje aktivnosti ka ispunjavanju elementarnih potreba zdravstvene zaštite, jer one kao takve ne postoje kao obavezna stavka u zakonima a ni na nivou lokalnih samouprava. Dostupan ginekološki pregled, specijalna zubarska stolica – u ruralnim

krajevima, a i svuda van najvećih centara, preko su potrebni jer se posmatraju kao luksuz za koji treba putovati do administrativnog centra ili čak do Beograda.

„... Partneri za pristupačan ginekološki sto za žene sa invaliditetom, ... kampanja da se što više žena sa invaliditetom uključi, da se iskoristi taj sto u punom potencijalu. To je eto bila jedna od aktivnosti koje su bile posebno usmerene na žene, ali recimo imali smo prošle godine isto tako kampanju, inicijativu, mi smo bili nosioci toga da se humanitarnu akciju da se kupi zubarska stolica za decu sa smetnjama u razvoju, jer ona ne kontrolišu svoje pokrete i jedina mogućnost da im se pruži pomoć u takvoj situaciji je bila Beograd, što je onda značilo da do rešavanja birokratije, deca sa smetnjama u razvoju trpe zubobolje po više meseci. To znači da ne pretpostavljam koja vrsta i količina agonije im sleduje... Imamo još uvek odvojeni termin specijalno za rad doktora u toj ordinaciji sa tom opremom.“ Sagovornik iz OCD iz Šumadije i Zapadne Srbije

Situacije isključenosti koje pojačava mesto stanovanja i rodna stereotipija, dodatno teško doživljavaju pripadnici/ce romske etničke manjine. Stručnjaci/stručnjakinje iz organizacija koje pružaju usluge socijalne zaštite ističu razlike između mladih žena i mladih muškaraca (iste starosne grupe) koje prema njihovom mišljenju utiču na biografije tih osoba. Dok su mladi muškarci skoncentrisani na dalje školovanje i uživaju period produžene adolescencije i mladosti, mlade žene, pripadnice etničke manjine već moraju da odluče o daljem životu kao odrasle osobe.

„Pa što smo radili sa grupom mladih koja je bila negde od 16 do 23 godine. Onda su to bile neke teme koje su se ticale... više devojke, problemi veze, emotivne veze, neželjene trudnoće i tako...Uglavnom ovaj, pa uglavnom što se tiče oba momka... Što se ticalo obrazovanja, upis na fakultet, onda neko integrisanje u zajednicu u smislu nekih aktivnosti koje se ne tiču samo fakulteta i porodice, nego tipa učestvovanja u nekim organizacijama, izlasci, društvo... ...Pa od sedam devojčica imali smo četiri romske nacionalnosti i mislim da su one bile mnogo više izložene svim tim rizicima nego ostali, nego druge devojčice. Pre svega u romskoj zajednici prisutno je da se i ranije stupa u seksualne odnose. Koliko god da je niska prevencija u opštoj populaciji mladih, kod njih je još niža ... Mislim da su bile emotivno ranjive i na taj način su nekako pokušavale da nadomeste te veze koje fale sa porodicom.“ Sagovornica iz OCD iz Šumadije i Zapadne Srbije

Višestruka osetljivost je karakteristična za izolovane sredine. Socijalno isključeni pojedinci i grupe stanovnika na obodima seoskih naselja, u izdvojenim nelegalnim naseljima u peri-urbanim sredinama umnogostučuju faktor izolacije. Organizacije koje se njima bave od životnog su značaja za svoje ciljne grupe.

„... svi znate da na nivou cele države postoje prosto korisnici čak i učenici romske nacionalnosti ili nekih težih socijalnih kategorija koji su nevidljivi, koji su po kućama i do kojih centri za socijalni rad nisu ni doprli ... kad je vršeno mapiranje mi smo zaista gledali da pokrijemo sve obode svih sela, fizički, teritorijalno... ... mi imamo učenika koji u izuzetno teškim uslovima žive ... mi ih ovde i kupamo i ovde što pojedju to pojedju za ceo dan..“ Sagovornica iz nevladine organizacije iz Vojvodine

U selima je situacija drugačija. Dominacija mladih muškaraca u vođenju poljoprivrednog gazdinstva i dalje opstaje – prema svedočenju predstavnika/ce organizacije koja se bavi mladima na selu i dodatnim obukama za agrarno preduzetništvo.

„[Rodne podele u okviru projekta za osnaživanje osoba sa sela] Devojaka... Sedam. [Moderator: A muškaraca?] Ostatak. Trideset tri... ...Pa možda je razlog ta tradicionalna uloga žene na selu. Gde se one više vezuju za kuću. A muškarac je taj više neki pokretač ekonomskog nekog boljitka. Pa su nosioci tih domaćinstava ili muževi ili očevi. Ali evo kroz projekat mi smo dobili čak i više žena učesnica, odnosno devojaka, nego što smo se nadali.“ Sagovornica iz OCD iz Šumadije i Zapadne Srbije

Obuke za preduzetništvo u selu pokazuju da muškarci češće vode gazdinstvo, dok su s druge strane, žene mnogo manje angažovane u tim aktivnostima. Prema mišljenju sagovornice/ca, mlade žene u većem broju odlaze sa sela upravo zbog tog disbalansa a motivisane su i željom za kontrolom nad sopstvenim životom.

[30% je bilo žena, 70% muškaraca] To je jedan nacionalni problem, koji se može uočiti. Da žene na selu nisu dovoljno zastupljene na poljoprivrednim gazdinstvima i nemaju tu ulogu da vode. Pre svega se to prepušta muškarcima i to je jedan opšti problem sa kojim se sve male opštine susreću pogotovu u ruralnim sredinama. ... Drugi problem je i zato što odliv sa sela mladih je vrlo veliki svi jednostavno teže da krenu u veće sredine, jer time smatraju da imaju mogućnost za bolji život, veću mogućnost za zapošljavanje.

Moderator: Koliko je to veći odliv, da li muškaraca ili žena? Kakva su vaša iskustva?

Pa generalno veći je žena... Moje mišljenje je da... jednostavno traže mogućnost za bolji, bolji

... Muškarci ... su ... jači i ... oni će možda lakše ostati na selu, da će nekako doći, da će tu oženiti tu ostati i tako znači zbog toga, a žensko da već ide da se školuje, naći će možda bolju put negde. Sagovornik iz nevladine organizacije iz Južne i Istočne Srbije

Eto to je možda jedna manjkavost koja, koju u tom periodu nismo gledali na tu rodnu perspektivu tih planova koje smo pravili. To je možda propust koji ćemo u narednom periodu sigurno popraviti. Ali generalno nismo gledali na tu da direktno samo utičemo posebno samo na žene ili posebno samo na muškarce. Sagovornik iz nevladine organizacije iz Južne i Istočne Srbije

Pozicija u kojoj muškarci ne vode brigu o samima sebi, poistovećujući se bez pitanja sa stereotipom svoje uloge glave domaćinstva, nakon smrti supruge postaje daleko složenija kada u starosti ostaju sami. Upitno je naravno, na koji način je uopšte moguće posmatrati primedbu da se oni kroz život nisu naučili samostalnosti. Sagovornici/ce prijavljuju da su starije žene koje žive same na selu mnogo nezavisnije od muškaraca uporedivih godina.

„[Moderator pita ko koristi više usluge gerontodomaćica] Više muškarci. Više muškarci. Bude oko šesdeset procenata muškaraca... Pa njima je teško. Oni kad ostanu sami da žive sigurno je mnogo teže muškarcu da obavlja sve te obaveze i da priprema sebi hranu i da održava higijenu i sve to nego žene.... Ali ne podrazumeva se, ja opet kažem to su vrlo interesantna pitanja koja traže i adekvatan pristup svemu tome. Znači bilo ni jako lepo kada bismo mi odradili istraživanja za to kako to, zašto to muškarci ne mogu...ne znamo da l' su to neke obične stvari...svakodnevene. Ali definitivno ili kroz život nisu naučili da obavljaju te neke aktivnosti, ovaj da pripremaju sebi hranu ili prosto je takva situacija. Znači oni ne mogu da se brinu o sebi u onoj meri u kojoj to mogu žene kad ostanu same. ... Znači mi imamo u seoskim područjima stare kojima deca preko vikenda podmire sve te neke potrebe, nabave sve što god treba, a opet mu je važno da neko dođe malo popriča sa njim, da neko može pored toga što usisa ili očisti prozore, servira, razgovara... Posebno u seoskim

*područjima gde su oni sigurno, sigurno mnogo više usamljeni nego u gradu.”
Sagovornica iz organizacije iz javnog sektora iz Šumadije i Zapadne Srbije*

Za razliku od usluge gerontodomačice, koju u većoj meri koriste muškarci, žene se prvenstveno javljaju u savetovališta za brak i porodicu. Sagovornik/ca to označava kao ispoljavanje ženske uloge, žene kao komunikatorke u vezi, što potvrđuje još jedan stereotip u skladu s kojim žena pokazuje veću sklonost za razjašnjavanjem svog statusa, navodeći i obrazovanje koje može biti motivirajući faktor.

[Moderator pita za odnos po polu korisnika/ca savetovališta za brak i porodicu]

„...Brojnije su žene. Čak žene su, to je definitivno, što se tiče...žene, i to šezdeset pet posto više se, obraćaju se žene... Zašto? Zato što žene negde više iniciraju neki razgovor... možda smo negde i otišli u to neko...stepen obrazovanja. Da je žena uvek neko ko je inicijator nekih razgovora i ostalih, pa onda kasnije povlači tako i svog partnera, odnosno decu. A što se tiče samog obrazovanja korisnika usluge savetovališta, tu uglavnom dominiraju korisnici sa srednjom školom. Naravno ima i onih koji imaju visoki obrazovni status.” Sagovornica iz organizacije iz javnog sektora iz Šumadije i Zapadne Srbije

Neprepoznavanje diskriminacije u komunikaciji sa predstavnicima/cama institucija je opisano u sledećem pasusu:

„... samo da Vam kažem da sam ja ostvarivala recimo pravo na, ovaj, banju, da idem u banju Kanjižu i ja odem kod moje doktorke gde je prilagođeno, odem po upute, odem, nešto je trebalo, nešto je bilo zapelo, trebalo je još, fond za zdravstvo je onako, prvo na stepenice gore, pa onda u podrum i tako... I sad ja odem tamo, smatram da ja to mogu, mislim, zašto ja drugoga da angažujem zato kad ću ja bolje reći šta treba nego da šaljem sestru ili nekog drugog i zovem portira jer ne mogu unutra i kažem da mi treba za to i to službenik da on ode i da je pozove da izađe napolje, smatrajući da je to tako normalno. Pošto ja ne mogu, nisu mi omogućili da da uđem, znači tu sam već diskriminisana, da bi ona njega poslala napolje da on mene pita šta meni treba i onda je on dva puta ulazio i izlazio. Naravno čovek ne može da postavi ono pitanje koje bi' ja postavila na njen odgovor, jer ne zna zapravo šta bih je ja pitala. To se događa, to se događa redovno i sad kad sam ponovo bila u toj situaciji za nabavku akumulatora ponovila se ta priča, da bi ta službenica rekla mojoj personalnoj asistentkinji koja je bila u međuvremenu da dovrši taj

posao, kaže: „Zamislite, ona mene zove, ona hoće da mi na ulici rešavamo, to“. Pa kaže ta moja Ana: „A kako ste zamislili da se to reši? Pa ona nije birala...“, pa kao „pa, ne može to tako“...Ali recite kako može? Ili kod lekara specijaliste odem tamo je rampa bila, sačekam svoj red, obavim pregled i dobijem uput, dobijem mišljenje i sve je to ok, znači taj deo recimo mnogi od nas prepuštaju da drugi umesto njih to uradi i to je greška da drugi odlučuje.“ Sagovornica iz nevladine organizacije iz Vojvodine

Kritična važnost vidljivosti o kojoj priča sagovornica istovremeno je faktor koji bi trebalo da utiče na smanjenje stereotipa koji otežavaju život osoba sa invaliditetom. Osoba koja živi svoju nevidljivost, isključena je i diskriminisana iz svakodnevnih tokova svoje zajednice isključivo zbog predrasuda o produktivnoj vrednosti nekoga ko bi trebalo da se nezavisno kreće. Nevidljivost u ovom slučaju nije moguće izmeriti i opisati, što utiče i na način na koji bi se o njoj trebalo komunicirati. Socijalni absentizam, isključenost pojedinaca i društvenih grupa iz normalnog života teško su uočljivi ukoliko se posmatra samo prosečni život osobe u istom regionu.

„Pazite, to su naše procene i naše, ja to ne mogu sa sigurnošću da tvrdim, ali ih sigurno ima, sigurno ima i ima roditelja koji kriju... mislim znate Vi to. Mi gledamo gde god možemo, znači kontaktiramo, idemo na adresu, a ako saznamo adresu, broj telefona, kontaktiramo, prosto pružamo mogućnost da izaberu da li hoće, ovaj, tako smo mi došli i do pola naših korisnika, nisu to sve korisnici samo iz škola i tako dalje...“ Sagovornica iz nevladine organizacije iz Vojvodine

Državna administracija nije dovoljno efikasna u rešavanju nekih višedecenijskih socijalnih problema: *„Mi još uvek imamo ljude koji nisu rešili...izbeglice...i svoje statute, raseljeni...izbegli...ovako, onako...to je dvadeset godina, ceo životni vek bre ode dok se država smisli...“ Sagovornica iz međunarodne humanitarne organizacije, Vojvodina.*

Konkretno slučajevne socijalne isključenosti nije moguće rešavati nezavisno od nasleđenih i nerešenih statusa raseljenih i izbeglih osoba koje su često takođe nevidljive u sistemu razmene socijalnih usluga. Vidljivost je neophodan preduslov za socijalnu akciju, za mobilizaciju društva u cilju rešavanja problema koje povlači društvena isključenost. Zaposleni u organizacijama koje pružaju usluge socijalne zaštite teže da na različite načine povećaju vidljivost svojih ciljnih grupa korisnika/

ca. Uočljivo je da je ovakav pristup veoma izražen ako je reč o mladim osobama sa invaliditetom, ali relativno je malo izražen kada je reč o osobama pogođenim siromaštvom. Ekonomska deprivacija budi stid i sklonost ka nevidljivosti. Starije osobe koje mogu ograničeno da brinu o sebi takođe su često nevidljive.

„Pa da ti kažem nešto, sa jedne strane taj humani pristup toj deci, tim mladima ljudima, da njima pomogneš. S druge strane, pošto sam tu malo uključivala ja naše volontere. Jeste malo i osveščivanje ljudi okolo. Otvaranje im očiju da postoje i ta deca. I ona želi se dotera, da se sredi, da igra, da peva, da se zabavlja... Je l'? Pa nije to samo za ove zdrave, normalne i tako dalje... Da se ne podsmevaju... Da se te neke stvari eliminišu, da ih lakše prihvate znaš. Prosto i tamo i stvarno se to osećalo... Meni je bilo slatko kad sam videla... Oni su meni dolazili u goste, znači svi se čoporativno skupe i ja im kupim tortu ispred [ime organizacije] i sokiće i onda... To su bile neke jako pozitivne...prosto u svesti.“
Sagovornica iz međunarodne humanitarne organizacije, Vojvodina.

Značaj vidljivosti uočljiv je na primerima dobrih praksi u zajednicama gde je aktivno učešće na lokalnim manifestacijama, organizovanje sopstvenih događaja ali i prisustvo u političkom životu opštine u delu uobičajenom za rad organizacija za podršku. U takvim zajednicama je primetna manja osetljivost na promene političke strukture, jednostavnije je organizovanje zajedničkih akcija sa drugim organizacijama, uprošćeniji pristup uslugama potrebnim članovima/cama ovih udruženja. Stanje nije idealno ali se može uočiti da je ukupni ton i navođenje problema više na strani ohrabrenja uspesima u ostvarivanju prava i pružanju usluga nego teškoća koje se uočavaju kako bi bile ispravljene. Vidljivost i komunikacija su ključne dimenzije na kojima rade organizacije iz takvih sredina, za razliku od regionima u kojima je prijavljeno više problema i u kojima su vidljivosti i komunikacija manje istaknute.

„Jeste, i onda dežurstva, ja insistiram da to budu parovi, znači korisnik-personalni asistent, po 4 do 5 sati, znači krećemo od 10, a onda uglavnom počnemo sa 2 para, ja uvek izguram po ceo dan, odem kući samo malo da se, ovaj, opasuljim i da se, ovaj, ohladim i opet sam, ovaj, tamo...vidljivost je bitna i to je jako puno doprinelo da sami građani [grada S] smatraju sad već da je personalna asistencija nešto što je apsolutno potrebno. Isto tako i lokal... mi smo treću vlast sad promenili, ali je ovaj, nismo imali nigde problem ni prepreku.“
Sagovornica iz nevladine organizacije iz Vojvodine

Sagovornici/ce ističu važnost rada na razbijanju predrasuda prema osobama u stanju potrebe kao i da je rad sa decom, koja su često vršnjačka grupa ali i grupa u neposrednom kontaktu sa osobom sa invaliditetom u okviru inkluzivnog obrazovanja (tamo gde je zaživeo taj model) izuzetno važni. Međutim, kroz rad sa decom veoma je važno komunicirati i s roditeljima.

„I cilj upravo bio da deci podignemo svest o njihovim vršnjacima sa invaliditetom i uopšte osoba sa invaliditetom i zanimljivo je recimo ne da su se samo kod dece izgubile predrasude, zapravo deca ih i nemaju odrasli ih stvaraju kod dece, poenta cele te priče je da smo donekle dotakli roditelje.“ Sagovornica iz nevladine organizacije iz Južne i Istočne Srbije

Regionalne razlike su uočljive i kada posmatramo stavove prema organizacijama u Beogradu, kada sagovornici/ce iz manjih gradova i sela ukazuju na upadljive razlike u finansiranju, na razlike u dostupnoj infrastrukturi, ali i posebno na komunikaciju i saradnju sa lokalnim komunalnim preduzećima. Beograd posebno istaknut kao primer neravnomerno raspoređenih subvencija.

„[Naš grad S] nije ništa. Ništa čoveče, niti komunalno, niti struju, niti vodu. A u Beogradu to postoji. Šta je sad Beograd? Beograd je u Srbiji država, a mi iz unutrašnjosti smo treća lica... To nas nervira. Ja sam pokušao bio pre par godina, kad smo bili prethodno u onom udruženju, da razgovaram sa direktorom vodovoda, sa direktorom komunalaca, da se umanju za 50% za te osobe sa invaliditetom oni koji ispunjavaju uslove... Krenulo je, hoće ovo i na skupštini ovamo i ništa. Stalo je. A Beograd to ima. Zašto?! E to je to pitanje.“ Sagovornik iz nevladine organizacije iz Južne i Istočne Srbije

Razlike u komunikaciji i procenjenim potrebama grupa postoje i kod osoba koje rade na pružanju podrške. Neki od sagovornika, posebno oni koji rade sa osobama pogođenim siromaštvom opisuju potrebe nekih grupa kao „elementarne“ u odnosu na potrebe nekih drugih. Tako su potrebe romske socijalne grupe koja živi u nehidijenskom naselju samo „osnovne“, i tu spadaju potrebu za hranom i garderobom, ali van tokova ostalih mogućih socijalnih usluga. Kao objašnjenje za to ističe se da je „interesovanje“ same ciljne grupe korisnika/ca ograničeno na osnovne potrebštine za preživljavanje i na finansijsku pomoć. Tu se vidi razlika u odnosu na ostale opisane ciljne grupe korisnica/ka usluga socijalne zaštite, za koje se navodi da im je potreban „razgovor“, „pristup“, „vidljivost“. Sve navedeno u pogledu ove ciljne grupe (kada je percipirana kao grupa, a ne kao

pojedine osobe u okviru nekog drugog dela sistema) naprosto nije navedeno kao relevantno.

„Pa ne znam, mislim da je stvarno ta finansijska situacija njihova... Mislim stvarno, oni uglavnom žive na tom mestu gde žive Romi, i delu grada, kvartu u kom žive Romi činjenica je da žive u jako teškim i jako lošim ne higijenskim uslovima i njima stvarno... ...Primarna egzistencija, tako da ih ovo stvarno ne zanima. Mi njima, sva sreća saradujemo sa Crvenim Krstom, saradujemo imamo jako dobru saradnju sa Centrom za socijalni rad, tako da im mi izlazimo u susret, ne konkretno davanjem materijalne pomoći, ali im pomognemo da sve papire koje im treba da završe za socijalnu pomoć, za dečije dodatke, to im mi sve završimo. I dobijaju stvarno, recimo kada dobijemo tu garderobu od Crvenog Krsta mi klasifikujemo, pozovemo ih i eto tako. Tako zadovoljimo na taj način te njihove potrebe, interesovanja.“ Sagovornica iz nevladine organizacije iz Južne i Istočne Srbije

Stereotipi i predrasude prema Romima, bez obzira da li izazivaju pozitivnu ili negativnu diskriminaciju uočeni su kod predstavnika/ca nekih od organizacija koje im pružaju socijalnu podršku i zaštitu.

„Imamo, imamo korisnika, ja mislim i Roma, sad ja ne znam da l' se oni deklariraju kao Romi, ali ono što ja znam da jesu, imamo i korisnika drugih nacionalnosti zato što ovaj kraj gravitira ka Sandžaku.“ Sagovornik iz OCD iz Šumadije i Zapadne Srbije

Predrasude postoje i među osobama koje saraduju sa organizacijama i pružaju usluge socijalne zaštite. Onako kao ih sagovornici/ce opisuju, predrasude obuhvataju negativan odnos ili barem otklon od dece u stanju potrebe različite nacionalne, etničke ili verske pripadnosti. Predrasude postoje prema deci čiji su roditelji oboleli od bolesti koje saradnica/k doživljavaju poput negativnog tabua i uslovljavaju dodatnu izolaciju deteta u stanju potrebe.

„...ali većina ima potrebu da primi iste nacionalne ili verske pripadnosti dete na smeštaj. Znači kao što su oni, da bude i dete. Mislim da većina je spremna da primi, uslovno rečeno, zdravu decu. Deca sa smetnjama u razvoju – za njih se još uvek teže nalazi hraniteljska porodica, mada postoji pomak. ... Sada postoji napredak i na tom planu. Zašto je to tako? Mislim da nije dovoljno ni popularisano hraniteljstvo jer zadnjih deset godina više onako medijski to

propraćeno, prosto ljudi nisu ni znali mnogo za ovaj oblik zaštite.“ Sagovornica iz organizacije iz javnog sektora iz Beograda

Psihička oboljenja posebno nose rizik od isključivanja najugroženijih korisnika/ca usluga socijalne zaštite ali i sklonost ka ishitrenim kvazinaučnim znanjima o tome šta jeste i šta nije nasleđeno od roditelja. Tabuiranju su skloni i oni koji prividno mogu da pronađu racionalno rešenje o razlozima prihvatanja deteta čiji su roditelji bolesni.

„Znači deca čiji su roditelji psihički oboleli vrlo često ljudi neće da prihvate takvu decu, zato što se plaše da će genetika direktno da proizvede efekte. I tu je jako važan rad, tu je odlučujuće koliko su ta deca imala iskustva sa tim roditeljima. Ako oni nisu imali previše, onda ta genetika ne dolazi baš toliko do izražaja... Drugo od tih roditelja oni su samo pokupili genetičku bolešljivost u tom smislu, nego i druge osobine od kojih su neke i pozitivne. ...Dok se to objasni hraniteljima, oni su u strahu i tako dalje. Mnogi zbog toga neće da prihvate decu.“ Sagovornik iz organizacije iz javnog sektora iz Beograda

Ni osoblje institucija nije u punoj meri osvešćeno prema postojanju i efektima predrasuda i prema mišljenju predstavnika/ca organizacija negativan uticaj ovakvih predrasuda može da se ispolji i u okviru organizacija.

„...moguće da je deo osoblja institucije ima takođe određene strahove, diskriminatorne stavove ili neka uverenja koja... Recimo naš narod obično misli da dete koje manifestuje neko agresivno ponašanje da je ono bezobrazno ili da je, da mu nešto fali. ...I brzo donosimo zaključke a te zaključke nekad prenesemo i na te porodice. I nemamo dovoljno podrške iz sebe da ih ubedimo u to, zato što ni sami ne dovoljno verujemo u ono što, što ih učimo.“ Sagovornik iz organizacije iz javnog sektora iz Beograda

Pozitivna diskriminacija može nositi dugoročne rizike po korisnika usluga, iako je kratkoročno delovanje pod uticajem pozitivne diskriminacije neretko neophodno kako korisnik/ca ne bi „ispao/la iz sistema“, odnosno izgubio/la kontinuitet školovanja, ili stabilnost sredine i ponašanja.

„...i puštali su ga iz eto tako neke sentimentalnosti prema njegovu životnoj sudbini. I često puštaju našu decu da prolaze i onda ona ostaju... Imam situaciju u kojoj devojka, završava fakultet, odnosno višu školu, a ne zna tablicu množenja. Sagovornik iz organizacije iz javnog sektora iz Beograda

Preporuke stručnjakinja i stručnjaka iz prakse socijalnog rada za poboljšanje usluge

U stavovima predstavnika/ca organizacije koje pružaju usluge socijalne zaštite i podrške preovladavaju stavovi da je važno usklađivanje zakonske regulative sa realnim stanjem na terenu, stabilizacija zahteva kao i ritma finansiranja . U društvu je neophodno redovno usklađivanje slike socijalnih potreba i regulative, kako bi se težilo što manjoj diskrepanciji između zakona i stanja stvari. Neophodno je obezbeđivanje transparentnih i održivih mehanizama koji će pratiti te procese i neprestano se dopunjavati. Neredovno za razliku od nedovoljnog finansiranja ili finansiranje koje veoma odstupa od predviđenog okvira daleko snažnije pogađa nesmetanost odvijanja usluga socijalne zaštite. Model u kojem je čak i kratkoročno planiranje onemogućeno ograničava pružaoce usluga prisiljavajući ih na prihvatanje svakodnevne neizvesnosti umesto rada čiji je plan usklađen sa sprovođenjem redovnog pružanja svojih usluga.

„Pa, prva ... preporuka jeste, prva preporuka jeste poštovanje te neke zakonske regulative, zatim, zatim usaglašavanja te neke zakonske regulative sa stvarnom slikom u našoj zajednici. U našem okrugu imamo neke sredine gde nije zastupljena nijedna usluga socijalne zaštite...” Sagovornica iz OCD iz Šumadije i Zapadne Srbije

Neravnomerna dostupnost usluga socijalne zaštite u okvirima regionalne distribucije uzrokuje da administrativni centri koji okupljaju većinu mogućih usluga, veoma često obezbeđuju usluge koje su namenjene kriznom rešavanju situacija (gladi, bolesti). Veoma je malo preventivnog rada u bilo kojoj od oblasti socijalne zaštite, preventivni rad je kadrovski i finansijski sasvim nestabilan, što predstavlja veliki izvor nezadovoljstva ali i neizvesnosti za sve predstavnike/ce organizacija iz uzorka. Predlažu se aktivniji i korisniji modeli umrežavanja organizacija od postojećih, sa dinamičnijom i efikasnijom razmenom operativnih podataka. Posebno se naglašavaju modeli vezani za organizovanje potrebnih usluga, kao i njihovog finansiranja. Prema rečima sagovornika/ca, potrebna je podrška zdravoj konkurenciji umesto ekskluzionističkog kompetitivnog modela kako bi se poboljšali kvalitet i obim usluga:

„...da se bolje primenjuju postojeća rešenja, da se više informišu i upoznaju i mobilišu organizacije koje nisu u sistemu socijalne zaštite. ... jer ja kad imam 5 konkurenata na lokalni koji žele da rade neku uslugu i da realizuju, da sprovedu,

ja ću onda se truditi da ja budem što bolji i konkurentniji. "Sagovornik iz OCD iz Šumadije i Zapadne Srbije

Nedovoljno informisanje i problem administracije vezane za ciljne grupe korisnika, otežavaju i onemogućavaju pristup uslugama, dok se zbog nepotpune ili nedostupne evidencije otvara mogućnost i zloupotreba. Mišljenje je nekih od sagovornika/ca da bi postojanje umreženosti jedinstvene baze usluga socijalne zaštite i socijalne podrške, sa bazom korisnika/ca ovog sistema, značajno povećalo efikasnost pružanja usluga. Različite neformalne mreže za sada u velikoj meri premošćavaju nepostojanje takvog sistema, tako da se ostvarivanje prava na socijalnu zaštitu pomera sa polja zagaranтовanih ljudskih prava u polje uspešnog korišćenja sopstvenih socijalnih mreža.

„Da li ta neka evidencija, da li ono što imaju na zapadu socijalni broj kad ukuca onaj broj pa vidi...ta neka povezanost tog tipa“ Sagovornica iz međunarodne humanitarne organizacije, Vojvodina.

Skraćivanje i ubrzavanje procedura, posebno u kriznim situacijama bolesti ili drugih hitnih intervencija još je jedan od izraženih zahteva stručnjaka/stručnjakinja iz ove oblasti. Prema mišljenju jednog od eksperata/ekspertkinja, pomeranje procene sa osobe – pacijenta – na oboljenje i njegove karakteristike u određenom stadijumu trebalo bi da ubrza procedure.

„Veruj mi samo više sastanaka, kontakata, ideja i skraćivanja procedure. Komunikacija što jača, procedura što manja i kraća... Papirologija što manja i kraća, dozvole i gluposti i mišljenje. Što kraće – jer bolest je bolest, ima ko radi bolest, neka oni definišu od čega boluje, al' daj ja i ti da targetiramo bolest.“ Sagovornik iz nevladine organizacije iz Južne i Istočne Srbije

U sprovođenju usluga su čest izvor problema postojeće nejasnoće i podele u modelima finansiranja i sprovođenja različitih usluga. Decentralizacija sistema je ocenjena kao neophodna, ali je još uvek nejasno kako bi to sistem trebalo da izgleda po završenoj decentralizaciji i šta bi bile odgovornosti neke konkretne institucije i određenog nivoa državnog uređenja. Ciljna grupa je mišljenja da je neke usluge, posebno one namenjene najosetljivijim grupama i pojedincima, potrebno i dalje finansirati iz republičkog budžeta. Dalje je važno da postoje pojmovni i vrednosni konsenzus svih organizacija koje deluju u sistemu socijalne zaštite i podrške, i da se taj vrednosni okvir u istoj meri komunicira svim učesnicima/cama u pružanju ovih usluga.

„...da se jasnije odredi kako decentralizovati sistem. Naročito, u delu finansiranja za one usluge koje su lokalne. Drugo da se jasno odredi koje su usluge podrške biološkoj porodici, lokalne, a koje i dalje treba da se finansiraju sa državnog nivoa i...jer je lakše dopreti do sredstava sa državnog nivoa. ...Lakše nam je da uspostavimo dogovor oko praktičnih stvari ukoliko imamo isti referentni okvir, istu teorijsku utemeljenost ili... ne radi se to sad o nekim suvoparnim teorijama, radi se on onome što je deo socijalne zaštite, što je minimum za socijalnu zaštitu. ... Prema tome sistem mora da se promeni i da se uskladi. Jer mi imamo strašno disharmoničan razvoj. Srbija, kao Srbija, pa i socijalna zaštita u Srbiji. U nekim stvarima smo užasno napredni i šijemo...i Hrvatsku i Sloveniju a kamoli Bugarsku i Rumuniju.“ Sagovornik iz organizacije iz javnog sektora iz Beograda

Sopstveno pozicioniranje kako na domaćim prostorima, tako i u odnosu na organizacije iz istog sektora u susednim zemljama važno je i zbog unapređivanja bolje komunikacije, ali i radi sopstvenog predstavljanja dobrih praksi u daljem razvijanju usluga. Edukacija koja proizilazi iz međunarodne saradnje takođe je značajna za stručnjake i stručnjakinje iz ove oblasti.

„Ja sam deci organizovao sistem klubova i jako puno smo edukovali, ja i moja ekipa ljude za klubove. ... Na kraju su – neće biti standardizovani! ... Ti klubovi, kad bi se razvili, oni su jako preventivni i rehabilitacioni. ... Ali klubovi za penzionere su postojali u socijalizmu i bili su užasno važni i sad ti hoćeš taj sistem koji hvali Evropa... Oni će te iste klubove penzionera da uguše. Sad ih pretvaraju u neke dnevne boravke, ne znam ni ja ali dobro, Neka budu i dnevni boravak, dnevni boravak za penzionere. Ali nije ni nebitno... Ja mislim da će ga privući pre ovo „u klub“, jer to za njega nije invazivno. Važan cilj je da privučesh da dođe... Vi ste se deinstitutionalizovali, zahvaljujući uvođenju i dalje jedne državne usluge, a to ja porodični smeštaj, gde su deca i dalje van svojih porodica. Ona i dalje nisu u lokalnoj zajednici. “Sagovornik iz organizacije iz javnog sektora iz Beograda

Komunikacija o specifičnim potrebama grupa korisnika/ca usluga socijalne zaštite ključna je za razumevanje važnosti finansiranja ali i svrsishodnosti finansiranja – parcijalno finansiranje bez garancije potpunog finansiranja ne ocenjuje se kao svrsishodno kada se uzme u obzir da su osobe pogođene nekim od problema koje rezultuju isključivanjem, vrlo često u situacijama ekonomske, ali i socijalne deprivacije.

„... Tako da država bi trebala da obezbedi više novca za centralnu biblioteku koja postoji u Beogradu, za štampanje knjiga, Brajevih knjiga i časopisa. To je mislim stvarno dovedeno u pitanje i uglavnom to bi bio jedan veliki problem. Onda imamo recimo po gradovima, slabo se postavljaju razna obeležja da bi se slepa lica lakše kretala. ...Drugo, kod dobijanja pomagala, to su znači pomagala za slepe, država tu daje određena sredstva svakom onome kome to pripada, a koja se dobija na osnovu medicinske dokumentacije, a dobija se takozvani Plectalk koji, nešto poput diktafona i koji se ubace u zvučne knjige pa se koriste. To je ograničeno na sumu toliku i toliku, međutim za te pare se ne može to kupiti i tako onda kada dobijete te pare, te pare ne možete da upotrebite jer ne možete kupiti za taj novac to određeno pomagalo. Tako za mašinu Brajevu, koje imamo i tako za taj Plectalk. Trebalo bi, kao što je bilo do ove godine, to se ukinulo, u sladu sa cenom da se dobije to pomagalo. ... Rekao sam ovo o zapošljavanju da je veliki problem, školovanje, zapošljavanje. ... Treba raditi na pronalaženju nekih novih zanimanja. Mi danas nemamo neka zanimanja osim fizioterapeuta i nekog ko završi srednju školu fizioterapeutsku ili školu za birotehničare. ... Oni mogu da se dalje školuju, pohađaju fakultete, ali to je mali broj. Za ova druga zanimanja koja su nekad postojala, više nema ni interesovanja, a nemaju ni gde da se obuču. ... Treba raditi na nečemu što će omogućiti da se slepi zapošljavanju, a ne da žive od socijalne pomoći ili pomoći u kući, svojih rođaka itd.“ Sagovornik iz nevladine organizacije iz Vojvodine

Kontinuirano praćenje ciljne grupe do osamostaljenja, koje može ali ne mora da se poklopi sa zakonskim pragom, neophodan je preduslov da se ta grupa ne vrati u nekom drugom segmentu u sistem socijalne zaštite i podrške. Mladi ljudi koji gube pravo na državnu brigu jer su završili školovanje nalaze se u značajno nepovoljnijem položaju za razliku od mladih ljudi koji imaju porodičnu podršku. Oni su time izloženi većem riziku od različitih oblika socijalnih devijacija ili pada u siromaštvo. Prepoznavanje ovog problema i formalizovanje podrške na lokalnom nivou jedan je od predloga stručnjaka/kinja za dalji razvoj sektora.

„Lokalne samouprave bi mogle da razmišljaju u budućnosti o tome da prošire tu grupu kategorija građana koji imaju pravo da ostvare ovu uslugu u smislu da bi mogli da tu uvedu i neke druge kategorije, recimo, decu koja napuštaju domove za decu bez roditeljskog staranja ili romsku populaciju koja živi po stambenim naseljima, ili već neke druge kategorije koje su stambeno ugrožene. Ima još grupa građana koji, koji bi beneficirali od ove usluge, a za sad im nije omogućen pristup njoj.“ Sagovornica iz nevladine organizacije iz Beograda

Volontiranje i participacija kao integracioni metodi

Volontiranje je još jedan oblik premošćavanja potrebe za dodatnim sredstvima i to posebno kada je reč o stručnim nedostajućih kadrova. Volonteri se javljaju organizacijama na poziv ili u slučaju akutne potrebe i većinom prekidaju aktivnost posle nekog vremena ili kada je akutna potreba za dodatnom radnom snagom prestala.

„Da se pomogne deci da savladaju neko gradivo... umesto da plaćaju privatnog nastavnika da imaju nekog od volontera koje mi obezbeđujemo. To su obično studenti koji pomažu deci. Sagovornica iz organizacije iz javnog sektora iz Beograda

Neki volonteri/ke ostaju u kontaktu sa organizacijom i nastavljaju da dolaze po potrebi ili da čak razvijaju sopstvene aktivnosti. Prema proceni sagovornika i sagovornica, samo retke organizacije imaju stabilnu bazu volontera/ki, ali i te stabilne baze trpe velike fluktuacije u pogledu veličine i kvalifikacija volontera/ki. Volontiranje u nekim organizacijama preuzima funkcije okupljanja radi socijalizacije, čime vrši dodatnu funkciju održavanja kohezije zajednice.

„Imamo mi ovde što se tiče osoba bez invaliditeta dosta raširenu grupu volontera koja je najpre došla iz redova porodica samih osoba sa invaliditetom, pa se kasnije proširila kroz koncept civilnog služenja vojnog roka gde su vojnici ostajali tu, povremeno, bili tu na raspolaganju, javljali se, dolazili i dan danas, to je stvar koja je završena pre 6 ili 7 godina već ne znam kol'ko. Znači oni su tu, oni nisu otišli od nas. Imamo ljude koji se svake zime javljaju da nam pomognu da bojimo te čestitke zato što je sad sve veća i veća potražnja, pa nam treba. Imamo jako veliki broj đaka srednjih škola od kojih neko dođe, pa boji neki mural tu, pa se tu sad interesuje, pa se zadrži i onda tu eto dolazi. ... Mi ne moramo uopšte da se obraćamo direktno članstvu, imamo ljude i prijatelje na svim stranama, a upravo je to povezano sa tom iskrenošću i poštenjem u poslovanju, u radu. Možete da u velikoj zajednici, u velikom broju ljudi da sakrijete nešto, da nešto uradite kako ne treba, ali ovde, bili vi javni ili ne bili, to će se saznati i onda nemate ni drugog izbora ako želite da opstanete za buduće neke ljude i za buduću decu nego da budete krajnje iskreni i poštenu“ Sagovornik iz OCD iz Šumadije i Zapadne Srbije

Pored volontiranja, participacija je još jedan model razmene i aktivnosti i ona se manifestuje na različite načine:

1. U sprovođenju aktivnosti podrške od strane članova domaćinstva korisnika/ce usluga socijalne podrške
2. od strane samih članova/ica udruženja/organizacije u organizovanoj aktivnosti organizacije koje nisu direktno upućene korisnicama/ima
3. kada članovi/ice udruženja i organizacije pružaju podršku drugim članovima/icama
4. kroz odlučivanje o funkcionisanju organizacije

Kako su aktivnosti organizacija/institucija usmerene na dobrobit svojih korisnika/ca ili članova i članica (u zavisnosti od organizacione strukture), samo učestvovanje u aktivnostima često je deo usluge koju ove organizacije pružaju. Takav oblik usluge se ne prepoznaje kao participativni model, već pre svega kao direktivni, jer organizatori posmatraju svoje korisnike/ce kao klijente. Ipak, organizacije koje su preuzele participativni model kao osnovu sopstvenog funkcionisanja (posebno se odnosi na društva osoba sa invaliditetom) učešće u aktivnostima prepoznaju jasno kao ključno u svom delovanju. Stoga možemo videti da se organizacije razlikuju više u razumevanju samog koncepta participacije nego u sprovođenju participativnih modela. U situacijama kada je on moguć, organizacije iz javnog sektora prepoznaju učestvovanje u odlučivanju kao ispoljeni participativni model, ali podršku od članova porodice pogođene osobe, podršku drugih organizacija, ili podršku samih korisnika u njihovim uslugama, ne prepoznaju kao učestvovanje u sprovođenju usluge. Isto se dešava i kada je reč o dobijanju povratnog znanja o sprovedenim uslugama, kao i širenju informacija o svojoj usluzi.

Učestvovanje u pružanju same usluge deo je programa nekih organizacija iz istraživanja i to u onoj meri u kojoj one procenjuju da je u njihovom polju rada to moguće. Organizacije koje su usmerene na socijalnu zaštitu nepokretnih i teško pokretnih osoba govore o učešću članova zajednice i članova domaćinstva, dok organizacije čija je delatnost prevashodno usmerena na osnaživanje osetljive grupe imaju za cilj osnaživanje svojih korisnika/ca kroz aktivnosti pružanja podrške, kroz radnu terapiju i kroz samoorganizovanje radi povećavanja vidljivosti u zajednici.

.... sad baš, smo imali monitoring iz Nacionalne službe. To je jedan projekat koji osobe sa invaliditetom pružaju personalnu asistenciju osobama sa višim stepenom invaliditeta i to je jako zanimljiv projekat koji se pokazao zaista jako uspešan. ... Njih 7 osoba sa invaliditetom je bilo zaposleno upravo u pružanju asistencije drugarima koji su teže ometeni u razvoju. ... kod nas kao jedan

ustaljeni princip rada, da dete koje je sposobnije pored sebe pomaže detetu koje je manje sposobno. Sagovornica iz nevladine organizacije iz Beograda

Formalna participacija je važna u javnom sektoru, jer je način i obim učestvovanja jasno definisan. Obaveza je institucije da ga upravo tako i sprovede.

„... dete ili punoletni korisnik pošto kažem da mogu da ostanu i preko osamnaest godina ako su u školovanju, mora biti član upravnog odbora. Znači od pet članova upravnog odbora, jedan je korisnik. Drugo, mi imamo takozvane Domske parlamente u okviru svakog Doma.“ Sagovornik iz organizacije iz javnog sektora iz Beograda

Pitanje potrebe za učestvovanjem korisnika/ca definisano je na različit način u organizacijama koje pripadaju javnom sektoru u odnosu na organizacije koje pripadaju nevladinom sektoru. U organizacijama javnog sektora su sagovornici/ce isticali da je učešće ili participacija korisnika jedno od njihovih prava za koje je važno da budu aktivni i svesni kako da ispune. Ovakav stav, iako postoji i u organizacijama koje se bave generalnom populacijom i odraslima, najizraženiji je u organizacijama koje se bave socijalnom zaštitom dece i mladih.

„...vezano za donošenje planova. Mi imamo obavezu pravljenja plana usluga tako da mladi participiraju u kreiranju tih planova koji se odnose na perspektivu zaštite i razne konkretne zadatke koji su aktuelni u tom trenutku. Tako da oni imaju mogućnost i pravo participiranja u donošenju plana koji se na njih odnosi. ...značajno je što sami korisnici participiraju.“ Sagovornik iz organizacije iz javnog sektora iz Beograda

Participativni model je mnogo evidentniji u opisima aktivnosti u manjim i nevladinim organizacijama. Iz perspektive zakonom regulisanih prava, slika uopšte nije jasna. Najčešće je navođen model učešća u sprovođenju usluge, zatim komuniciranje zahteva za određenom uslugom (davanje ideja i ukazivanje na određenu potrebu korisničke ciljne grupe), potom i uključivanje šire društvene sredine direktnih korisnika/ca usluge u aktivnosti koje planiraju organizacije, kao i asistencija u organizovanju. Manje je prisutna percepcija da korisnici/ce ili članovi/ce organizacije treba da učestvuju u direktnom odlučivanju o poslovanju organizacije.

„Ne možete da radite neke stvari ako to vaše korisnike ne zanima. Uvek kada pravimo planove i programe rada imamo sastanke skupštine gde zapravo

dođemo do zaključka šta je sve za negde narednih godinu dana bitno da planiramo i čemu treba da posvetimo pažnju. Prosto ništa mi kao tim koji vodi organizaciju ne odlučujemo bez njih.” Sagovornica iz nevladine organizacije iz Južne i Istočne Srbije

Važnost participativnog pristupa, kao i učešće korisnika u aktivnostima organizacije, ali i mnogo značajnije, učestvovanje u životu svoje socijalne sredine, u postajanju aktivnim delom društva – sumirane su zahtevom o vidljivom postojanju ciljne grupe korisnika/ca usluga socijalne zaštite u okviru šire zajednice. Pošto je referentni okvir nečijeg života prepoznatljiv samo u širem referentnom okviru društva, cilj aktivnosti svih organizacija jeste da omoguće svojim korisnicima/cama ili osobama koje ih podržavaju, samostalno funkcionisanje u društvenoj sredini u kojoj žive. Ekonomska i socijalna nezavisnost, uporediva sa stanjem osobe sličnih demografskih pokazatelja a iz iste socijalne sredine koja nije dodatno opterećena izvorom osetljivosti i potrebom koja pritiska osobe kojima je socijalna zaštita potrebna u većoj meri, predstavlja osnovu za postavljanje referentnog okvira.

„...bez uključivanja nema svrhe poboljšavati položaj osoba sa invaliditetom, jer poboljšanje tog položaja se vidi samo u zajednici sa drugim ljudima. Ono se ne vidi kad isključite tu grupu, jer vi možete onda imati iluziju, ... tako da efekat poboljšanja položaja se može videti samo u inkluziji. Ne može se videti odvojeno od zajednice i to je jedna od vizija funkcionisanja udruženja. Sagovornik iz OCD iz Šumadije i Zapadne Srbije

Kako bi se ciljevi društvene inkluzije uspešno sprovodili, svi sagovornici/ce navode neophodnost kontinuirane podrške najosetljivijim delovima društva, pojedincima i društvenim grupama. Osobe koje su isključene iz srednjih tokova društva i osobe koje se nalaze na nižim stupnjevima socio-ekonomske lestvice i trpe ekonomsku deprivaciju, zahtevaju različite oblike podrške, već prema tome sa kakvim se problemima suočavaju. Siromaštvo, kako se najčešće jednostavnim izrazom označavaju socio-ekonomska deprivacija i isključenost iz društvene sredine, povlači kompleksan niz činilaca koji ga podržavaju. Stanje akutnog životnog stresa prerasta u stanje hronične deprivacije, dok se isključenost reprodukuje unutar zajednice, u generaciji i međugeneracijski. Ako je model socijalne zaštite, kao zakonskog okvira definisanih prava građana i građanki u državi čije državljanstvo nose, uslovljen pretpostavkom primarne odgovornosti države i državne strukture za dobrobit građana/ki te države, onda model socijalne podrške implicira pomeranje te odgovornosti sa državne strukture, kao one koja štiti, na državnu strukturu.

Državna uprava se tu pojavljuje kao partner, jedan od mnogih podržavajućih članova sa podeljenom odgovornošću prema građanima/kama koji/e se nalaze u stanju potrebe. Novi izazovi s kojima se suočava održivost sistema socijalne zaštite/podrške javljaju se u procesu privatizacije ovog sektora kada dolazi do prenošenja odgovornosti kolektivnog modela na legalne entitete koji su suštinski individualni. Proces tokom kojeg dolazi do prilagođavanja sistema pre nego što se ostvari stabilno i održivo delovanje socijalne podrške i usluga, zahteva velika odricanja upravo na račun socijalnih kategorija najosetljivijih građana/ki, koji zahtevaju najveću podršku čitavog sistema. Prema rečima sagovornika/ca, održanje kontinuiteta usluge nemoguće je kratkoročno (do godinu dana) a ni dugoročno planirati.

Sumiranje i zaključne preporuke

Razgovori obavljeni sa predstavnicima/cama organizacija koje pružaju usluge socijalne zaštite iz četiri statistička regiona Srbije bez KiM ukazali su na teškoće sa kojima se susreću u svakodnevnom radu, ali i na potrebe vezane za njihov rad i za ciljne grupe korisnika i korisnika socijalne zaštite.

Ciljnim grupama korisnika/ca usluga socijalne podrške i zaštite potrebna je institucionalna podrška u ograničenom ili produženom vremenskom periodu. Sledeći predlozi za osnaživanje organizacione strukture pružanje podrške ciljnim grupama strukturisani su prema organizacionim modelima, njihovim prednostima i izazovima sa kojima se susreću u radu u jednom od prethodnih tekstova. Ovde je prikazana zajednička lista potreba organizacija, prema onome što im je potrebno za pružanje podrške.

Svi navedeni organizacioni modeli imaju svoje prednosti i nedostatke zbog kojih je bitno njihovo jedinstveno delovanje u sistemu socijalne zaštite u Srbiji. Svima su im zajedničke potrebe za:

1. Jasnom kominikacionom strukturom o korisnicima usluga socijalne zaštite gde su definisana prava, obaveze i sankcije u slučaju zloupotrebe podataka (da sa ulaskom u sistem socijalne podrške i zaštite osoba daje dozvolu za korišćenje ličnih informacija u najboljem interesu te osobe uz zakonska ograničenja i posledice u slučaju zloupotrebe).
2. Stabilnom strukturom materijalnih davanja za usluge socijalne zaštite – gde se osim ograničenih resursa kao najvažniji problem izdvojila nestabilnost

finansiranja koja onemogućava sprovođenje usluga u potrebnom roku, kao i bilo kakvo vremenski zasnovano planiranje. Ovo je veoma ozbiljno ograničenje koje negativno utiče i na republičku i na međunarodnu komunikaciju, kao i na pozicioniranje ovih organizacija i time onemogućavanje rada na dobijanju dodatnih ili alternativnih fondova. Nedostatak fondova, jasno, dovodi i do prekida kontinuiteta usluge, a za manje organizacije, zaposlene u organizaciji može u kratkom roku da dovede iz položaja pružalaca usluga u položaj primalaca. Svaki takav događaj je element dodatne destabilizacije i osiromašenja zajednice.

3. Definisanje i podržavanje volutarizma – volutarizam može biti okvir za uključivanje socijalno marginalizovanih i isključenih grupa, pod uslovom da bude definisan tako da volonteri i ciljne grupe imaju jasnu dobit od volontiranja.
4. Širenje mreže projekata koji se bave različitim aspektima preventivnog rada na regionalne, republičke i međunarodne projekte.
5. Stabilizovanje i usklađivanje lokalnih pravilnika – u pogledu obaveza lokalne samouprave prema socijalno osetljivim grupama i pojedincima, ali i obaveze prema organizacijama koje pružaju ove usluge.
6. Formiranje formalnih, obavezujućih komunikacijskih kanala i postupaka između nezavisnog sektora i javnog sektora kada je reč o pružanju usluga socijalne zaštite i podrške. Kao najkritičniji su izdvojena vremenska ograničenja u pružanju određenih usluga – posebno u oblasti zdravstvene zaštite, palijativne nege i prevencije nasilja ili ponavljanja nasilja. Ključna stavka je vremensko ograničenje od postavljanja do rešavanja zahteva.
7. Uočena je i potreba za regionalnim i lokalnim analizama potreba, nezavisno od samostalnog javljanja malih organizacija koje su „uočile“ i „formulisale“ potrebe. Važno je predstaviti i potrebe koje nisu nezavisno uočene – jer u polju socijalne zaštite nije svaka ugrožena grupa u poziciji zastupanja sopstvenih interesa (kako podvlače osobe koje praktično rade na rešavanju ovih problema).
8. Analiziranje predrasuda i stereotipa u pogledu roda, starosti, etničke i nacionalne pripadnosti, invaliditeta i direktnih uticaja tih stereotipa na efikasnost i objektivnost u pružanju usluga socijalne zaštite, ali i redovnih administrativnih usluga građanima i građankama Srbije. Poseban naglasak je na efektima ispoljavanja pozitivne ili negativne diskriminacije u službama javne administracije koje rade sa klijentima/klijentkinjama.
9. Usklađivanje kadrovskih kapaciteta sa potrebama korisnika/ka usluga. Preporuka je ovo postići kroz analize efikasnosti koje su usklađene sa

specifičnostima pojedinih usluga ili ciljnih grupa (primera radi, ne može se isti obim korisnika/ca usluge očekivati od jednog pružaoca usluge personalne asistencije u odnosu na jednog pružaoca usluge ako je reč o usluzi narodne kuhinje, jer je karakter ovih potreba različit).

10. Formalizacija efikasnog kanala za komunikaciju i saradnju između svih organizacija koje se bave elementima usluga iz sistema socijalne zaštite. Predlog stručnjaka je organizovanje portala za razmenu informacija, materijalnih davanja, direktnu komunikaciju sa predstavnicima/cama javnih institucija (policija, zdravstvo, socijalni rad), ali i sistema identifikovanja osobe koja prima neku od usluga u sistemu socijalne zaštite – radi ušteda u pružanju usluga, lakšeg spajanja mogućeg korisnika/ce sa potrebnom organizacijom ili ogranizacijama, ali i radi prevencije moguće zloupotrebe usluga sistema. Interesna jedinica je pojedinac i porodica (uz dozvolu korišćenja podataka i jasno definisane sankcije i odštetu u slučaju zloupotrebe).

Prelazni model usluga socijalne zaštite u kom se sada nalazi sistem socijalne zaštite Srbije, opterećen je visokom cenom koštanja i nedovoljno fleksibilnom strukturom i pristupom pružanju usluga. Između slobodne tržišne ponude usluga koja je neadekvatna za neke oblike usluga i centralnog sistema socijalne zaštite koji zahteva značajna prilagođavanja, nužno je uspostaviti optimalan model delovanja u tranzicionom i transformacionom socio-političkom kontekstu Srbije. Sistem socijalne zaštite, pod pretpostavkom prihvatanja povelje o ljudskim pravima, mora biti stabilan i trajan, bez obzira na političke promene i ekonomske fluktuacije.

REFERENCE

- Babović, M., Vuković, O. (2008), Žene na selu kao pomažući članovi poljoprivrednog domaćinstva: položaj, uloge i socijalna prava UNDP Srbija <http://www.secons.net/admin/app/webroot/files/publications/Studijaojednakosti.pdf> Pristupljeno: 10.10.2015.
- Fond solidarnosti (2005), web strana, Republika Srbija <http://www.fs.gov.rs/view.php> Pristupljeno 20.10.2015.
- MODS, (2014, 2015) Mreža organizacija za decu Srbije, <http://zadecu.org/o-nama.php> Pristupljeno: 20.10.2015
- Savez slepih Republike Srbije (1946, 2015) web strana http://www.savezslepih.org.rs/savez_slepih.php?O-Savezu-1 Pristupljeno: 20.10.2015
- Zakon o ostvarivanju prava na zdravstvenu zaštitu dece, trudnica i porodilja (2013), Izvor: Republički fond za zdravstveno osiguranje, <http://www.rfzo.rs/>

index.php/zakoni Pristupljeno 15.10.2015.

Zakon o zapošljavanju i osiguranju za slučaj nezaposlenosti (2009), Izvor:
Nacionalna služba za zapošljavanje [http://www.nsz.gov.rs/live/dokumenti/
zakoni.cid183](http://www.nsz.gov.rs/live/dokumenti/zakoni.cid183) Pristupljeno: 15.10.2015.

BELEŠKA O AUTORIMA I AUTORKAMA

Sanja Milutinović Bojanić

Nakon zavšetka studija filozofije na Univerzitetu u Beogradu, nastavlja doktorske studije na Univerzitetu Pariz 8, angažujući se u oblasti komparativne književnosti, studijama roda i rodni razlika, kao i na teorijama medija i novih tehnologija. Prevodilac je sa engleskog i francuskog, autorka je članaka o radu Héléne Cixous, objavljenih na srpskom i francuskom, kao i članaka o homoseksualnosti i queer pitanjima.

Predavala je na Univerzitetu Pariz 8 i Univerzitetu u Aberdinu (Škotska), a trenutno predaje na Univerzitetu u Rijeci (Hrvatska).

E-mail: sanja.bojanic@gmail.com

Gazela Pudar Draško

Gazela Pudar Draško je istraživačica saradnica na Institutu za filozofiju i društvenu teoriju, Univerziteta u Beogradu. Doktorirala je na Filozofskom fakultetu, Univerziteta u Beogradu sa temom „ Socijalno-politički uticajni intelektualci i njihovo poimanje nacionalnog u Srbiji posle 2000. godine“. Njeno akademsko iskustvo potiče iz oblasti političke filozofije, dok se u svojim istraživanjima fokusira na socijalnu inkluziju, vrednosti (nacionalizam) i pitanja mladih. Radila je na brojnim projektima Instituta za sociološka istraživanja, IOM, UNDP, Ministarstva rada i socijalne politike, organizacijama civilnog društva itd.

E-mail: gazela.pudar@gmail.com

Verica Pavić Zentner

Društvene, kvalitativne i kvantitativne istraživačke metode su moja glavna interesovanja. Imam iskustva u radu sa fokus grupama, dubinskim intervjuima, etnografskim istraživanjima, semiotikom, lingvističkom validacijom, onlajn istraživanjima, kvalitativnom analizom teksta, akcionim istraživanjima, statističkom analizom i triangulacijama sa različitim kvantitativnim modelima... i kvantitativnim istraživanjem u njegovoj originalnoj formi. Zainteresovana sam za dublje razumevanje metodologija i njihovih praktičnih mogućnosti, kao i za razvoj metodoloških pristupa i širenje mogućnosti društvenih istraživanja.

E-mail: verica.pavic@gmail.com

Jelena Čeriman

Jelena Čeriman je masterirala sociologiju 2006. godine na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Beogradu. Trenutno na istom fakultetu radi na doktorskoj tezi „Rodna socijalizacija dečaka u porodicama u savremenoj Srbiji – istraživanje stavova i vaspitnih praksi majki i očeva“. Radila je na brojnim naučno-istraživačkim projektima u oblasti obrazovanja odraslih, dece i mladih i socijalne inkluzije. Aktivna je i u organizacijama civilnog društva koje deluju u oblasti javnih politika. E-mail: jelena.ceriman@yahoo.com

Mirjana Nećak

Ja sam socijalna istraživačica i moja osnovna oblast interesovanja su kvalitativna istraživanja. Teme kojima se bavim su u oblasti marketinga, reklamiranja, alternativne kulture mladih i komunikacije na internetu. Poslednjih 10 godina se bavim alternativnom kulturom mladih u Srbiji i u toj oblasti učestvujem u istraživanjima i organizaciji događaja koji promovišu učešće mladih. Ciljna grupa s kojom radim su uglavnom mladi koji žive alternativnim životnim stilovima, nasuprot mainstream kulturi. Tvorac sam i organizator J –Srednjoškolskog festivala. Imam iskustva u onlajn kvalitativnim istraživanjima, zainteresovana sam za razvoj i poboljšanje metoda i tehnika onlajn kvalitativnih metodologija i tehnika. E-mail: mirjana.necak@gmail.com

Bojan Todorović

Bojan Todorović je diplomirao 2010. godine na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Beogradu, odsek sociologija. Trenutno radi kao nastavnik sociologije u Osmoj beogradskoj gimnaziji i saradnik je Centra za etiku, pravo i primenjenu filozofiju (CELAP) u Beogradu. Oblast interesovanja: rodne i kvir teorije, orijentalizam i orijentalne studije. E-mail: bojansotodorovic@gmail.com

Milica Resanović

Milica Resanović je apsolventkinja sociologije na Filozofskom fakultetu u Beogradu i trenutno radi na završnom radu na temu „Postburdijeovski osvrt na muzičke ukuse u današnjoj Srbiji“. Kao istraživačica radila je na nekoliko projekata u oblasti rodni studija i prava dece. Oblasti interesovanja: sociologija kulturnih praksi, studije roda, deca, mladi. E-mail: milica_resanovic@yahoo.com

CIP - Каталогизација у публикацији - Народна библиотека Србије, Београд

316.334.55(497.11)(082)
364-7:63-051(497.11)(082)

SIROMAŠTVO, ruralnost, rod : istraživanje funkcionisanja sistema socijalne zaštite u ruralnim oblastima Srbije / uredile Sanja Milutinović Bojanić, Jelena Čeriman, Verica Pavić Zentner. - Beograd : Centar za etiku, pravo i primenjenu filozofiju : Institut za filozofiju i društvenu teoriju, Univerziteta u Beogradu, 2016 (Čačak : Print solution). - 230 str. : graf. prikazi ; 24 cm

Tiraž 100. - Beleška o autorima i autorkama: str. 229-230. - Napomene i bibliografske reference uz tekst. - Bibliografija uz svaki rad.

ISBN 978-86-82417-96-5

а) Сеоско становништво - Социјална заштита - Србија - Зборници
COBISS.SR-ID 223046668